

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN "KÂİNAT" ADLI ESERİNDE PORTEKİZ VE
İSPANYA (METİN VE İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN ALİ YILDIRIM

İSTANBUL 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

AHMED MİDHAT EFENDİ’NİN “KÂİNAT” ADLI ESERİNDE PORTEKİZ VE
İSPANYA (METİN VE İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN ALİ YILDIRIM

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. SEMA UĞURCAN

İSTANBUL 2015

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Hasan Ali YILDIRIM'ın "Ahmet Midhat Efendi'nin "Kâinat" Adlı Eserinde İspanya ve Portekiz (Metin-İnceleme)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy~~ çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Sema UĞURCAN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Şehnaz ALIŞ
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Yrd.Doç. Dr. Emel KOŞAR
Üniversitesi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

S. Uğurcan

Ş. Alış

E. Koşar

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 19.10. / 2015 tarih ve 215/16-4 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	II
ÖZET	IV
SUMMARY	V
GİRİŞ	1
1. AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN HAYATI	1
2. ROMANCILIĞI VE ROMANLARI	3
1. KİTAP: PORTUGAL TARİHİ	
1. 1 PORTUGAL TARİHİ İNCELEMESİ	21
1. 2 PORTUGAL TARİHİ DİZİNİ	40
2. KİTAP: İSPANYA TARİHİ	
2. 1 İSPANYA TARİHİ İNCELEMESİ	46
2. 2 İSPANYA TARİHİ DİZİNİ	72
SONUÇ	85
BİBLİYOGRAFYA	94
EK 1: PORTUGAL METNİ	
1. 1 PORTUGAL TARİHİ	96
1. 2 PORTUGAL TARİHİ FİHRİSTİ	143
EK 2: İSPANYA METNİ	
2. 1 İSPANYA TARİHİ	144
2. 2 İSPANYA TARİHİ FİHRİSTİ	222

ÖN SÖZ

Ahmed Midhat Efendi'nin *Kâinat* serisinin Portugal ve İspanya kısımlarını ihtiva eden 11. ve 12. ciltlerin yeni harflere çevrilmesi ve incelenmesi ile tezimiz meydana gelmiştir.

Yazarlık kimliği dışında felsefe, coğrafya, psikoloji gibi birçok alanda kalem oynatan Ahmed Midhat Efendi'nin tarih hakkındaki görüşlerini etraflıca anlayabilmek için bu teze başladık. Ahmed Midhat Efendi'nin Avrupa ülkelerinin tarih ve coğrafyalarını anlattığı *Kâinat* serisinden Portugal ve İspanya kitaplarını yeni yazıya aktardık. Yeni yazıya aktarırken silik kısımların okunmasında zorluk yaşadık. Bunun için Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonundaki ciltlerin aslından faydalandık.

Tezimiz; “Ön Söz”, “Giriş”, “Portugal Tarihi”, “İspanya Tarihi”, “Sonuç”, “Bibliyografya”, ekler kısmında “Portugal Metni”, “İspanya Metni” bölümlerinden oluşmaktadır.

Tezimizin “Giriş” kısmında Ahmed Midhat Efendi'nin hayatı, romancılığı ve romanlarına değindik. Romanları tasnif etmek için İnci Enginün'ün *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yeni Türk Edebiyatı* kitabından faydalandık, yazarın romanlarını kısaca özetlemeye çalıştık.

Tezimizin esas kısmını “Portugal Tarihi” ve “İspanya Tarihi” ile ilgili bölümler oluşturdu. Her bir cilt için kısa bir özetin ve dizinin yer aldığı tarih kısımlarında çok önemli olmadığı sürece ayrıntıya yer vermedik, bizce lüzumlu görülen yerlere değindik. Özellikle engizisyon cemiyeti, bu cemiyetin zulmleri ve iki ülkenin deniz keşifleri hakkında inceleme kısmında bilgi verdik. Bilgi verme esnasında, Midhat Efendi'nin bazı konular hakkındaki görüşlerini “Midhat Efendi'ye göre” kalıbı ile anlatmaya çalıştık. Bu kalıp, Midhat Efendi'nin varlığını belli ettiği kısımlar olan İslam ordularının İspanya'yı fethi, engizisyon mezalimi ve deniz keşiflerinde çokça kullanıldı. Tezimizin “Dizin” kısmında, metinlerde geçen özel isimlerin alfabetik bir listesini orijinal metnin sayfa numaraları ile verdik. Yine dizinde aynı isim ve unvan ile tahta geçen hükümdarların karışmaması için devletin adı ile beraber gerekli hâllerde hükümdarın lakabına da yer verdik.

“Sonuç” kısmında, metnin incelenmesi ile ulaştığımız sonuçları, başlıklar hâlinde inceledik.

Ek kısımlarında aktarmasını yaptığımız orijinal metinlerin sayfa numaralarını parantez içinde verdik ve metinde yazarın noktalama işaretleri haricinde herhangi bir işaret kullanmadık. Türk Dil Kurumunun ihtiva ettiği kelimeleri aynen alıntıladık, kurumun haricindeki kelimeler için Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ı ile Şemseddin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî*'sini esas aldık. Yazarın özel isimlerde Fransızca imlayı esas alması bu hususta işimizi zorlaştırdı. Yabancı kelimeleri yeni yazıya aktarırken yazarın da yaptığı gibi Fransızca imlayı esas aldık. Yine yazarın yaptığı gibi İspanyolca kısımları olduğu gibi bıraktık: Pedro, Miguel, Don João Lourenço da Cunha, Don Francisco. Sonuna geldiği kelimelere “aitlik” anlamı katan nispet ekinin haricindeki sesleri sonda göstermedik; “müntehî” yerine “müntehî”, “bâdî” yerine “bâdî” yazımlarını tercih ettik. Nispet ekinin sonuna geldiği kelimeyi müennes yapan “-iyye” şekli yerine “-iye”yi tercih ettik. Örnek vermek gerekirse “umumiyye” yerine “umumiye” demeyi tercih ettik.

Bazı özel isimlerin okunuşunda Midhat Efendi ile kaynaklar arasında farklılıklar tespit ettik. Okuyucuların bu isimlere ulaşabilmesi için kaynaklarda yazıldığı şeklini tercih ederken Midhat Efendi'nin yazımına dipnotlarda yer verdik.

Tezin hazırlanması esnasında başvurduğum kaynaklara kolaylıkla ulaşabildiğim İSAM Kütüphanesi'ne teşekkür ederim.

Tezin hazırlanmasında yardım ve desteğini benden esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Sema UĞURCAN'a teşekkür ederim. Hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini hissettiğim sevgili aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

Hasan Ali YILDIRIM

AĞUSTOS-2015

ÖZET

Çalışmanın esasını, Ahmed Midhat Efendi'nin *Kâinat* adlı eserinin on bir ve on ikinci ciltlerinde yer alan Portugal ve İspanya metinlerinin yeni harflere çevrimi teşkil eder. Çalışmamızda öncelikle Ahmed Midhat Efendi'nin hayatı, romancılığı, romanları ile mezkûr ülkelerin tarihi incelenmiştir. İncelemede; ülke tarihi için önem arz eden olaylara, Ahmed Midhat Efendi'nin bu olaylar hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Midhat Efendi, *Kâinat*, Portugal, İspanya, ülke tarihi, inceleme

ABSTRACT

The main essence of the thesis is to translate to new letters of “Portugal” and “Spain” which are the 11th and 12th volumes of the book of “Kainat” by Ahmed Midhat Efendi. In this work in addition to Ahmed Midhat Efendi’s life and his novelistic figure and his novels, the histories of the countries mentioned above have been examined. In this study, we also mentioned about the significant events in the history of the country and his opinions about these events.

Key Words: Ahmed Midhat Efendi, *Kâinat*, Portugal, Spain, the history of country, examination

GİRİŞ

Ahmed Midhat Efendi, Türk edebiyatının ilk romancısıdır. Roman ve hikâyeleri ile bu türün edebiyatımıza girmesi ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde hayatından izlere rastlamak mümkündür.¹ “İçinden geldiği zümrenin“ tesirindeki Midhat Efendi, daima istikrarın peşindedir. Mısır Çarşısı'ndaki tecrübeleri onun roman kahramanlarının adından tutun da hareketlerine kadar nüfuz eder.² Öyle ki üslubunda bile bu tesiri görmek mümkündür zira eserlerinde sanki çarşı esnafı ve müşterilerle sohbet etmektedir.³ Tezimizin “Giriş” kısmında, yazarın hayatı ve eserlerine değineceğiz.

1. AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN HAYATI

Ahmed Midhat Efendi; İstanbul'un Topkapı semtinde, Kumbaracılar Yokuşu civarındaki bir mahallede 1844 yılında doğar.⁴ Asıl adı Ahmed'dir. Babası Bezci esnafından Hacı Süleyman Ağa'dır. Orta hâlli esnaf bir ailede, zor şartlarda yetişir. Babasını küçük yaşta kaybeden Ahmed, bir süre otoriteden yoksun başıboş bir hayatın ardından ailesi ile 1853-1854 Kırım Savaşı sırasında ağabeyi Hafız Ağa'nın görev yaptığı Vidin'e gider. İlköğrenimine burada başlar. Ailesi İstanbul'a dönünce tahsiline sıbyan mektebinde devam eder. 1857'de Mısır Çarşısı'nda bir attarın yanına çırak verilir. 1861'e kadar devam eden çarşı ve çıraklık esnasında, geceleri serbest saatlerinde çarşı esnafından Hacı İbrahim Efendi'den okuma yazma öğrenir, Galata'da bir yabancından Fransızca öğrenmeye başlar. Çıraklık hayatı ağabeyi Hafız Ağa'nın Vidin'e atanan Midhat Paşa'nın maiyetine girmesi ile sona erer zira ağabeyi tüm aileyi tekrar yanına aldırır ve Niş'e yerleştirir. Ahmet, Niş rüştiyesine devam ederek 1863'te mezun olur. Ağabeyinin tavsiyesi ile Tuna vilayetinin merkezi Rusçuk'taki Vilayet Mektubî Kalemi'nde 100 kuruş maaş ile memuriyete adımını atar. Memuriyetteki başarısı Midhat Paşa'nın dikkatini çekince Paşa kendi adını zeki ve kabiliyetli olduğuna hükmettiği bu gence verir. Paşa; Ahmed Midhat'ı Fransızca öğrenmesi için teşvik eder,

¹ Sema Uğurcan, “Ahmet Midhat Efendi'nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, nu.2, 1987, s. 185-200

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 9. Baskı, İstanbul 2001, s. 458.

³ A. g. e. , s. 455.

⁴ Yazarın hayatı için başvuru kaynakları şunlardır:

Ahmet Hamdi Tanpınar, a. g. e. , s. 445-455.

İsmail Parlatır vd. , *Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 587-593.

M. Orhan Okay, “Ahmed Midhat Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, II, (1989), s. 100-103.

ona imkânlar sağlar. Paşa'nın himayesi ile Tuna gazetesinde muharrir, bir yıl sonra da başmuharrir olarak yazı hayatına başlar.

Midhat Paşa, Bağdat valiliğine atanınca yanında Ahmed Midhat ile ağabeyini de götürür. Ahmed Midhat burada Zevra gazetesinin müdürlüğünün yanında kültürlü bir çevreyi de tanır. Ressam Osman Hamdi Bey ile Batı kültürü, Muhammed Feyzi ez-Zühavi ile din ve medrese kültürü, Şirazlı Bakır Can Muattar'la Doğu ilimleri ve çeşitli felsefi kültür sahaları hakkında sohbet etme imkânı bulur. İlk kitapları *Hace-i Evvel* serisi ile *Kıssadan Hisse*'yi burada kaleme alır. Bağdat mutasarrıfı olan ağabeyinin ölümü üzerine memuriyetten ayrılarak 1871'de İstanbul'a gelir ve teklif edilen Ceride-i Askeriye başmuharrirliğini kabul ederek bir buçuk sene kadar bu görevde kalır. Bir yandan da Tahtakale'de kiraladığı bir evde, küçük bir matbaa kurar; ev halkının yardımları ile yazılarını dizer, basar, formalar hâlinde satılmak üzere bayilere dağıtır. Fakat on beş kişiyi bulan aileyi kitaplardan gelecek para ile geçindiremeyeceğini anlayan Ahmed Midhat, çareyi *Basiret* gazetesinde yazı yazmakta bulur. Evdeki matbaayı önce Camlı Han'a oradan da Babıali'ye naklederek bir yıl içinde matbaayı genişletir. Midhat Paşa'nın sadrazamlığa atanmasının ardından çıkarmakta olduğu *Dağarcık* dergisinin yanı sıra imtiyazını aldığı *Devir* adlı gündelik gazete ilk sayısında, *Bedir* ise on üçüncü sayısında kapatılır. Ahmed Midhat, bu dönem yazılarında Namık Kemal'in tesirinde olduğu için onun fikirlerini farklı bir üslup ile tekrarlar. Nihayet *Dağarcık*'ta çıkan "Duvardan Bir Sada" adlı yazısında materyalist düşüncenin izlerini taşıyan ifadeleri ile dikkati çeker. Ardından Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Nuri ve Reşat Beylerle birlikte 1873'te sürgüne gönderilir.

Ebüzziya Tevfik ile beraber Rodos'a sürülen Ahmed Midhat, ilk zamanlar Rodos kalesinin zindanına kapatıldığı için büyük bir ümitsizliğe kapılır ancak iyimser mizacı dolayısı ile kısa sürede duruma alışır. Rodos'ta "Medrese-i Süleymaniye" açar ve orada yöre çocuklarına ders verir. Zamanını okumak ve yazmak ile geçirir. Otuz dört sayı devam edecek *Kırkanbar* dergisi için yazı gönderir. *Dünyaya İkinci Geliş*, *Açıkbaş*, *Ahz-i Sar*, *Hasan Mellah*'ı bu devrede kaleme alır ve İstanbul'a göndererek akrabalarından Mehmed Cevdet'in adına bastırır. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, V. Murad'ın padişah olması ile 1876'da affedilerek İstanbul'a dönen Ahmed Midhat bundan sonra siyasete bulaşmaz; gazetecilik, romancılık ve neşriyat faaliyetleri üzerinde yoğunlaşır. Midhat Efendi; *Üss-i İnkılap* adlı iki ciltlik (1294/1877) tarihî çalışmasında

Osmanlıcılık ideolojisinin tarihî zemininden, Tanzimat Fermanı'nın Türk toplumu için öneminden, Abdülaziz devrinden, II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ve I. Meşrutiyet'in ilanı vesilesi ile onun hürriyetperverliğinden bahseder. Bu eser ile II. Abdülhamid'in güven ve teveccühünü kazanarak *Takvim-i Vekayi* ve Matbaa-i Âmire müdürlüğüne tayin edilir (1878).

Midhat Efendi'nin asıl gazetecilik hayatı *Tercüman-ı Hakikat* ile başlar. Saraydan her ay otuz lira yardım alan Ahmed Midhat, kendi imkânlarını da seferber eder ve Türk basın tarihinde önemli bir yere sahip olan *Tercüman-ı Hakikat*'te pek çok yenilik yapar. Bunlardan en önemlisi mizanpaj konusudur: Baş makaleler (İcmal-i Siyasiye), Avrupa'dan gönderilen telgraflar ile desteklenen dış haberler, dahilî haberler, roman tefrikaları, 1882-1885 yılları arasında damadı Muallim Naci'nin başkanlığındaki edebiyat sütunu, ilanlar. Bunlar gazetenin bölümleridir. Ahmed Midhat, yoğun gazetecilik ve matbaacılık faaliyetinin yanı sıra 1885'te Karantınalar Başkâtibi olur, 1895'te de Meclis-i Umur-ı Sıhhiye ikinci reisliğine atanır. 1888 yılı ağustosunda Stockholm'de toplanan Sekizinci Müsteşrikler Kongresi'nde Türkiye'yi temsil eder. Üç buçuk ay süren Avrupa seyahatinin izlenimlerini *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı eserinde bulmak mümkündür. II. Abdülhamid döneminde bâlâ rütbesine yükseltilen yazar, 1908'de yaş haddinden emekli olur ancak bir süre sonra yeni rejimin Bakanlar Kurulu kararı ile Darülfünun'da genel tarih, felsefe tarihi ve dinler tarihi; Darümuallimat'ta pedagoji ve tarih, Medresetülvâizîn'de dinler tarihi derslerini okutur. 28 Aralık 1912'de fahri olarak hizmet ettiği Darüşşafaka'da kalp sektesinden hayatını kaybeder.

2) ROMANCILIĞI VE ROMANLARI

Ahmed Midhat Efendi'nin Türk hikâyeciliği ve romancılığında önemli bir yeri vardır. Batı'dan alınan yeni tür için roman adı ile birlikte ilk dönemlerde hikâye kelimesi de kullanılmaktadır. Hikâye kelimesi, romanı da içine alacak şekilde düşünülmektedir.⁵ Bu dönemde iki kavram arasındaki fark yeterince belirgin değildir. Hikâye kavramı hem bir tür, hem de her eserde görülen olay örgüsünün dayandığı hikâye olarak kullanıldığından daima bir karışıklık meydana gelir. Bu karışıklık, Türk

⁵ Ramazan Korkmaz, Cafer Gariper, *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı-II*, Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2. Baskı, Ocak 2013, s. 24.

roman sanatının gerçek kurucusu Halid Ziya'nın romanı anlattığı eserine *Hikâye* adını vermesine sebep olur.⁶

Ahmed Midhat Efendi, anlatım tarzı basit bulunarak eleştirilir ise de okuyucunun dikkatini diri tutmak için romanlarında çeşitli ifadeler kullanır. Bundan dolayı hikâyesinde eserin şahıslarından biri gibi varlığını hissettirir.⁷ Aşağıdaki ifadeler, Midhat Efendi'nin yazdıklarına alacağı tepkiyi adeta düşündüğünü gösterir bu durum meddah ve halk hikâyeciliği geleneğini hatırlatmaktadır: “Vay şimdi karilerimiz hanımlardaki gazap! Bir adamın dört karısı olmak bahtiyarlık mı imiş? Bu ne yanlış fikir! Bu ne garip zehap! Yazılacak şeyler bitti de bir de erkekleri dört kadın almaya teşvik mi kaldı”, “fıkra malûmunuz mu? Değilse arz edelim”, “malûmdur ki alafrangada kızlara roman okutmak memnudur”, “delikten baktığımız zaman ne görürüz”, “öteki odalar gidelim öteki odalara”, “şu Kotsuş gerçekten budala imiş ya muharrir efendi”, “Resmi ile Hasna'nın son mülakâtı hatırlardadır ya”, “tesadüf bu ya”, “tuhaf şey! Şimdi aklımıza geldi”, “amanı zamanı yok”, “zihinlerimizi Beyoğlu'na koşturmalıyız!”, “dikkat buyuruluyor ya”, “şöyle ki”, “kadınları hiç sormayınız”, “görseydiniz”, “karilerimiz darılmasınlar ama”.⁸ Midhat Efendi'nin üçüncü bir şahıs gibi romanlarda araya girmesi Tanpınar tarafından tenkit edilir çünkü roman sanatında okuyucu ile kitap baş başa kalmalıdır. Yine Tanpınar; Midhat Efendi'nin romanlarının ömrünü meddahlık geleneğinin zayıflayıp gözden düştüğünde tamamlayacağını, romanlarının okuyucuya eski tadı vermeyeceğini, okuyucuyu sıkacağını söyler.⁹ Halid Ziya'nın *Hikâye* adlı incelemeden kısa bir süre sonra yayınladığı *Ahbar-ı Âsâra Ta'mim-i Enzar* adlı kitabında; Batı'da roman türünün ortaya çıkışını, gelişimini ve değişimini anlatır. Yazar; kitabının son bölümünü tenkide ayırır, tenkit edebilmek için de eser vermeyi şart koşar. Roman sanatı ile ilgili görüşlerini ayrıca çeşitli yazılarında, romanlarında ve romanlarının ön sözlerinde dile getirir.

Ahmed Mithat Efendi romana Batılı yazarları örnek alarak başlar. *Haydut Montari* (1888) adlı romanın ön sözünde Alexandre Dumas, Gaboriau, Richebourg, Feuillet, Paul de Kock gibi büyük yazarların tesirinde kaldığını, eserlerini bu büyük yazarların eserlerine benzetmeye çalıştığını böylelikle okuyucular tarafından

⁶ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, 4. Baskı, Ağustos 2009, s. 194.

⁷ A. g. e. , s. 196-197

⁸ Özlem Kayabaşı, “Ahmet Midhat Efendinin ‘Karnaval’ Romanını Tahlil Denemesi ”, *Turkish Studies*, Volume 6 (4 Fall, 2011), s. 668.

⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, a. g. e. , s. 460.

beğenildiğini söyler.¹⁰ *Süleyman Müslî* adlı romanın “Muharririn Bir Muhatab-ı Mefruz ile Konuşması” başlıklı ön sözünde romanın uzun ve kısa olmasının değil, kompozisyon ve üslubunun önemli olduğunu söyler.¹¹ Paul de Kock’tan çevirdiği *Kamere Âşık*’ın ön sözünde romanda tek bir şahsın yer almasına karşı çıkar, böyle romanlar için “kocakarı masalı” ifadesini kullanır. Midhat Efendi’ye göre okuyucu romanı bitirinceye kadar elinden düşürmemeli, roman için gece uykularını feda etmeli, okurken bazen gülüp bazen de ağlamalıdır. Midhat Efendi işitilmemiş, okuyucunun hoşça vakit geçirmesini sağlayacak vakaların yanında ilim dallarından, herhangi bir memleketten, tarihteki bir olaydan bahsetmenin okuyucunun bilgisini artıracığını söyler.¹² Midhat Efendi’nin, *L’Ünivers*’ten çevirip *Kâinat* adını verdiği eserini¹³ kaleme alma gerekçesi romandan beklentileri ile örtüşür:

“(…) Şu eser-i naçizden maksad-ı asli karilerimizin efkârını bizce coğrafya fenninin terakkiyât-ı hazırasına nispet ile bütün dünyanın ahval-i tarihiyesi âlemine muhtasaran bir seyahat ettirmek olup (…)”¹⁴

Midhat Efendi; natüralist romancılar hakkındaki fikirlerinden *Müşahadat*’ın ön sözünde bahseder. Midhat Efendi, Emile Zola mektebini okuyucuları tehlikelere karşı uyardığı için beğenir ancak hayatın sadece çirkin taraflarına, toplumdaki ahlaksızlıklara, çirkinliklere odaklandıkları, iyi ve güzel olandan söz etmedikleri için tenkit eder. Yazar, ön sözün devamında Paris’te sefalet, sefahat ve fuhuştan başka bir şeyin olmamasını gerçekliğe uygun bulmaz. İşte yazarın natüralist bir roman örneği kabul ettiği *Müşahadat* iyi ve kötünün birlikte yer alabileceğini ispatlamak için kaleme alınır.¹⁵

Ahmed Midhat Efendi’nin romanları çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekilde ele alınır. İnci Enginün, Midhat Efendi’nin romanlarını aile romanları, tarihî romanlar, macera romanları, biyografik romanlar, imparatorluğu oluşturan romanlar olmak üzere beş ana gruba ayırır.¹⁶

1. Aile Romanları: Midhat Efendi; bu romanlarında aile fertlerinin nasıl olmaları ve olmamaları gerektiği hususunda örnekler verir, çeşitli tipleri anlatır. Bu tür

¹⁰ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 596

¹¹ A. g. e. , s. 596

¹² İnci Enginün, a. g. e. , s. 195-196.

¹³ Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.968.

¹⁴ Ahmed Midhat, *Kâinat Külliyyatı: Portugal*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul H. 1298, s. 56.

¹⁵ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, Cilt 1, 17. Baskı, İstanbul 2004, s. 62-63.

¹⁶ İnci Enginün, a. g. e. , s. 197-198.

romanlarda evlilik, kaçgöç, kadın eğitimi, batıl inançlar, modaların etkileri, alafrangalık ele alınır.¹⁷

Esaret, Tanzimat döneminde esaret konusunu işleyen ilk hikâyelerden biridir. Hikâyenin konusu birbirini seven ancak düğün gecesi kardeş olduklarını öğrenince ölümü seçen iki esirin dramını konu alır. Zeynel Bey, küçük yaşta satın aldığı, terbiye ve tahsiline dikkat ettiği Fitnat ile evlenmek ister. Ancak Fitnat ile kendi gibi küçük yaşta esir alınan Fatih birbirlerini sevmektedir. Zeynel Bey, bu duruma önce kızar fakat daha sonra birbirlerini seven iki gencin kavuşmalarını ister.

Düğün gecesi, iki genç birbirlerine hayat hikâyelerini anlatırlarken kardeş oldukları ortaya çıkar. Efendilerine bir mektup ile durumu anlatıp intihar ederler. Midhat Efendi; okuyucuda esaret kurumuna karşı nefret, esirlere karşı da merhamet uyandırmaya çalışır.¹⁸

Gençlik'te kaçgöçün yol açtığı komik bir olay anlatılır.¹⁹ Karakter ve hayata bakışı Felatun Bey ile benzerlik gösteren, işi gücü seyir ve eğlence yerlerinde gezip dolaşmak olan bir delikanlının farkında olmadan teyzesine laf atması ve gencin, teyzesi tarafından komik bir duruma düşürülerek cezalandırılmasını anlatır.²⁰

Teeshül, sevdiği kız yerine zorla bir başkası ile evlendirilen Mazlum'un acıklı hikâyesidir. Sabire, dikiş nakış öğrettiği kızların neden düğüne gitmediğini sormaları üzerine hazin evlilik hikâyesini anlatır, onlara evlenmemelerini tavsiye eder. Sabire, karşı komşuları Mazlum'u sever. Ancak bu aşk tek taraflıdır. Mazlum'un sevdiği kızın babası, ailesine denk bulmaz ve zorla Sabire ile evlendirir; sevdiği kız da sözlüsüne verilir. Evlendiği gece Mazlum'un ağladığını gören Sabire, önce evdeki cariyeyi kıskanır fakat kuşkularının yersiz olduğunu anlar. Mazlum'un sevgilisi, intihar edeceğini bildirir; Mazlum da karısının kucağında damarlarını keser. Midhat Efendi bu eserinde gençleri sevdikleri ile evlendirmeyen babaları tenkit eder ve aileleri bu konuda uyarır.²¹

Felsefe-i Zenan, Türk edebiyatında kadının çeşitli problemlerini kadın bakış açısından ortaya koyan dikkate değer bir hikâyedir.

¹⁷ A. g. e. , s. 198.

¹⁸ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 600.

¹⁹ İnci Enginün, a. g. e. , s. 198

²⁰ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 600

²¹ A. g. e. , s. 600-601.

Fazıla Hanım, babasının teşviki ile devrine göre iyi bir eğitim sahibi, kültürlü bir kadındır. Babasının ölümünden sonra miras kalan iki evden büyüğünü satarak hisse senetleri alır, Büyük Ayasofya Mahallesi'ndeki küçük bir eve geçerek senetlerinin geliri ile mütevazı bir hayat yaşamaya başlar. Bütün vaktini okuma ile geçirir. Okuma faaliyetine engel olmaması için yemeğini lokantadan getirtir, çamaşırını dahi dışarda yıkatır. Görüştüğü kimseler Ayasofya Kütüphanesi hafız-ı kütübü ile komşusu Kâmile Hanım'dan ibarettir. Yazar, satır aralarında bu yaşayışın tabiata aykırı olduğunu hafif bir ironi ile belirtir.

Bir gün hafız-ı kütüb, öksüz bir kız çocuğu getirip onu Fazıla'ya vermek ister. Fazıla, sevap kazanmak arzusu ile kabul eder. Çocuğun akıllı olduğunu düşünen Fazıla çocuğa "Akıle" adını verir, onu elinden geldiği kadar iyi yetiştirmeye çalışır. Bir süre sonra Fazıla Hanım'ı eski dostlarından Fatma Hanım ve kızı Zekiye ziyarete gelir. Maddi olarak çok müşkül bir durumda olduğunu söyleyen Fatma Hanım, eski dostu Fazıla Hanım'dan kızı Zekiye'yi yanına almasını rica eder. Fazıla Hanım, merhamet ve sevap kazanmak maksadı ile bu ricayı geri çevirmez. Artık Fazıla Hanım kendini bu iki kızı iyi yetiştirmeye vakfeder.

Fazıla Hanım; evliliğe karşıdır, bu fikrini iki kızına da aşılır. Gerçekten de kızlar, evlilik çağına geldiklerinde çıkan kısmetleri reddeder. Fazıla Hanım, bir gece gördüğü rüya üzerine, ölümünün yaklaştığını düşünerek malını mülkünü kızlarına bırakır ve onlara evlenmemelerini vasiyet eder.

Fazıla Hanım'ın ölümünden sonra kızlar vaktini bir süre sadece okumakla geçirir. Bu sıralarda Halep'e tayin olunan Muhsin Paşa, Zekiye'ye belli bir ücret karşılığında kızlarına öğretmenlik teklif eder. Yeni yerler görmek arzusundaki Zekiye, bu teklifi kabul eder. Muhsin Paşa'nın ailesi ile İstanbul'dan ayrılan Zekiye ve Akıle'nin ilişkileri mektuplarla devam eder.

Zekiye'nin ilk mektupları seyahat izlenimlerini ihtiva eder. Daha sonraki mektuplarında Zekiye, sık sık Divan kâtibi Sıtkı Efendi'den bahseder. Bu, Akıle'yi endişelendirir ve gerekli gördüğü uyarıları yapar. Daha sonra Muhsin Paşa ve hanımı iki genci birbirine uygun bularak evlendirir. Zekiye'nin evlilik haberinden sonra iki kızın arasına soğukluk girer ve mektupları seyrekleşir. Üç sene kadar sonra Zekiye'nin bir oğlu olur. Artık mektuplar Zekiye'nin yaşadığını bildiren notlara dönüşür.

Bir gün Akıle, Sıtkı'dan Zekiye'nin hasta olduğunu ve kendisini görmek istediğini bildiren bir telgraf alır. Vakit kaybetmeden Halep'e giden Akıle kardeşinin öldüğünü öğrenir. Trajik ölüm sebebi ise Zekiye'nin kocasını halayık ile aynı yatakta yakalamasıdır. Bunun üzerine aynı gece kan kusmaya başlayan Zekiye, ilerleyen veremden ölür. Paşa, Zekiye'nin görevini ona teklif eder ancak Zekiye bir an önce kitaplarının başına dönmek istediğinden bu teklifi reddeder.²²

Gönül'de bir şato sahibinin kızı ile bahçıvanın oğlunun birbirlerini sevmesini, bütün engelleri aşarak kavuşmasını anlatır.

Mihnetkeşan'da evlilikten çekinen Daniş Bey'in hayat macerası anlatılır. Evlilikten çekinen Daniş Bey'in fikrini gittiği randevuevindeki düşmüş bir genç kız değiştirir. Bu kız ile evlenen Daniş Bey, kızın hayatını kurtarır.²³

Firkat'in kahramanı Memduh yetimdir. Kendini yetiştirir, on dört yaşında Babıali Mazbata Odası'na girer. On yedi yaşlarında gazeteciliğe merak salar, altı sene kadar gazetede çalışır. Bu süre zarfında gazetecilikten bıkar ve Kafkasya'da bir köye çekilir. Burada iyi kalpli bir köylü onu oğlu yerine koyar. Memduh, bu köylünün kızına âşık olur. Hisleri karşılıklıdır ancak kız cariye olarak satılır. Memduh, kızı takip eder ise de kurtaramaz. İstanbul'a yarı deli bir hâlde döner. Yine de talihi yaver gider, bir paşa kendisini himaye eder. Onu Feride adlı bir cariye ile evlendirir, cariye süt kardeşi çıkar. Çerkez âdetlerine göre süt kardeşler kardeş sayıldıklarından evlenmeleri yasaktır. Bunun üzerine kız zehir içip intihar eder, zehrin kalanını da Memduh içerek hayatına son verir.²⁴

Bahtiyarlık'ta eserin iki ana kahramanı vardır. Senai, varlıklı bir köylünün oğludur, şehir hayatını çok merak etmektedir. Şinasi ise memur bir babanın oğludur. Okulda arkadaş olan iki genç, köy ile şehir hayatını yazarın tezini ortaya koyacak şekilde mukayese ederler. Senai, Hariciye kaleminde memur olur; vaktini Beyoğlu eğlence yerlerinde geçirir. Evleneceği kızın dikiş, nakış, oya yapmayı bilip bilmemesini önemsemez. Onun göz önünde bulundurdıkları kızın kibarzade, güzel, zengin, okuryazar olmasıdır. Şinasi ise babasının ölümünün ardından Paris'e gider. Başından türlü maceralar geçen Şinasi sonunda özlediği köy hayatına dönerek işini geliştirir ve Midhat Efendi'nin yücelttiği bir tip hâline gelir. Midhat Efendi, Senai'nin evlendiği

²² A. g. e, s. 601-603.

²³ İnci Enginün, a. g. e. , s. 211.

²⁴ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 603-604.

Abdülcebbar'ın kızı Nusret dolayısı ile kızların ne şekilde eğitilebileceği, yabancı mürebbiyelerin olumlu ve olumsuz tesirleri üzerinde önemle durur.²⁵

Diplomalı Kız'ın konusu Fransa'da geçer. Kızını okutarak onun kendi sınıfını aşmasını isteyen bir demirci ustası, kızına bir öğretmenlik diploması kazandırır. Kadroların dolu olduğundan başta hiçbir işe yaramayan diploma, kızın pratik zekâsı ve okulda öğrendiklerini uygulamaya cesaret etmesi sayesinde iyi bir iş sahibi olur. Midhat Efendi, kadınları erkeklerden hiç de aşağı görmez ve onların bir gün “tabibe, eczacı, cerrah, muharrire, filozof, muallime falanlar filanlar” olarak karşımıza çıkacağını belirtir.²⁶

Çengi'de çocukların hayat içerisinde eğitilmelerini savunur.²⁷ Eser, dört kitap ve otuz beş babbdan oluşur. Birinci kitap “İstanbul'da Don Kişot” alt başlığını taşır.²⁸ Daniş Çelebi, Saliha Molla adında bir kadının oğludur. Anadolu ahalisinden olan bu kadın, oldukça akıllıdır. Ancak aklını kötü amaçlar için kullanır. Efsuna ve tılsıma fazlası ile inanan toplumun inancından faydalanır. Oğlunu da tılsım, cin, şeytan, büyü sözleri ile büyütür.²⁹ Hatta oğluna onu her türlü tehlikelerden koruyacağına inandığı bir mühür verir. Bu mühür Daniş Çelebi'nin sahip olduğu en önemli araçtır. Daniş Çelebi, on iki on üç yaşına geldiğinde oda kapısından yalnız başına çıkamayacak bir hâldedir. Annesinden dinlediği *Hamzaname*, *Bin Bir Gece*, *Muhayyelat-ı Aziz Efendi* gibi metinlerdeki akla, gerçeğe uygun olmayan sahneler Daniş Çelebi'nin akıl sağlığını iyice bozar. Bir gün eğlence âleminde peri kıyafeti giydirilen bir cariyeyi gerçek peri sanarak eve götürmek ister ancak ev sahipleri buna izin vermez. Annesi bu cariyeyi oğluna hediye etmek zorunda kalır. Annesi ölünce de cariyeye ile evlenir. Kadın, Daniş Bey'in nesi var nesi yoksa elinden alıp onu terk eder. Bunun üzerine Daniş Bey, kendini asar.³⁰ “Âşık Peder” adlı ikinci kitap, Canberk Bey'in orta yaşlarının sonunda sahip olduğu kızına olan tutkulu sevgisini anlatır. On altı yaşına kadar evden adımını atmasına izin verilmeyen Melek, mektubunda annesini bulmayı kendine vadeden bir gence kanarak kaçır. Bunun üzerine Canberk Bey, kahrından ölür. “Vur Patlasın Çal Oynasın” ve “Vur Patlasın Çal Oynasın Âleminin Ferda-yı Nedameti” adlı üçüncü ve dördüncü kitaplarda Daniş'in kaçtıktan sonra Sümbül adını alarak meşhur bir çengi olan karısı ile Melek'i

²⁵ A. g. e. , s. 605.

²⁶ İnci Enginün, a. g. e. , s. 210.

²⁷ A. g. e. , s. 199.

²⁸ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 617.

²⁹ Canan Olpak Koç, “Don Kişot ve Daniş Çelebi”, *Turkish Studies*, Volume 8 (4 Spring, 2013), s. 1116.

³⁰ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 618.

bir arada görürüz. Hikâyenin sonunda Sümbül, Koç Ali adlı babayiğit bir kimse ile Melek de Sümbül'ün kaçarken babası Daniş Çelebi'ye bıraktığı Cemal ile evlenir.³¹

Felâton Bey İle Rakım Efendi romanı Felâton'un tanıtılması ile başlar. Felâton Bey, "Merakî" lakabını alan Mustafa Merakî Efendi'nin oğludur. Merakî Efendi'nin karısı, kızı Mihriban'ı dünyaya getirirken hayatını kaybeder. Merakî Efendi, alafranga bir yaşayışı tercih ettiği için Üsküdar'daki evini satıp Tophane'nin Beyoğlu tarafında kârgir bir bina yaptırır. Evine Ermeni ve Rum hizmetçiler alır. Modayı takip etmeyi ihmal etmeyen Merakî Efendi, çocuklarının eğitimi ile ilgilenmez.³² Felâton, rüştiyeye verilir. Fransızca öğrenmesi için özel hoca tutulur ancak Felâton'da öğrenme arzusu yoktur. Okulunu bitirince büyükçe kalemlerden birinde memurluğa başlar ise de babasının parasına güvendiği için çalışmaktan hiç hazzetmez.³³ Yazar, Felâton Bey'in bir haftasını şu cümleler ile anlatır:

"(...) cuma günü mutlaka bir seyir mahalline gidip cumartesi ise dünkü yorgunluğu çıkarır ve pazar günü seyir mahalleri daha alafranga olduğundan gitmemelik edemez. Pazarın yorgunluğunu dahi pazartesi çıkarır. Salı günü kaleme gitmeye hazırlanırsa da havayı muvafık görünce Beyoğlu'nun bazı ziyaret mahallerini, baba dostlarını, ahabası vesaireyi ziyaret arzusu o günü daha tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek olursa saat altıdan dokuza kadar olan vakti, ancak o haftanın vukuatını hikâyeye bölebilip akşam için mutlaka iki dalkavukla gelir. Bunlar dahi kendisi gibi genç olacaklarından ve ba-husus Felatun Beyefendi Beyoğlu'nda oturmak münasebetiyle ahabasını alafranga bir yolda eğlendirmek lazım geleceğinden perşembe gecesini alafranga eğlence mahallerinde geçirir. O gece sabahladığı cihetle perşembe günü akşama kadar uyunur. Nihayet yine cuma gelir ve işte bu bir haftalık meşguliyet nasılsa diğer haftaların meşguliyetleri dahi yine nev-umma onu andırır."³⁴

Felâton Bey, yeni çıkan kitapları satın alır, onlardan haberdardır. Kıyafetlerine özen gösterir, bir giydiğini ertesi gün giymez. Yakışıklı bir delikanlıdır. Kız kardeşi Mihriban Hanım da ağabeyi Felâton Bey gibidir. Devrindeki kızlar gibi el işi bilmez. Hasılı alafrangada olmayan bir şeyi yapmaz.³⁵

Rakım Efendi, eski Tophane kavaslarından birinin oğludur. Babasını küçük yaşta kaybeder, annesi Rakım'ı Salıpaazarı'ndaki üç odalı küçük bir evde Arap cariye Fedayi ile büyütür. Fedayi evlere hizmetçiliğe gider, annesi de oya yapıp dikiş diker. İki

³¹ A. g. e. , s. 618-619.

³² İnci Enginün, a. g. e. , s. 199-200.

³³ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 611.

³⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Felâton Bey ile Rakım Efendi*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2004, s.19.

³⁵ İnci Enginün, a. g. e. , s. 200

kadın el birliği ile Rakım'ı yetiştirir. Bir süre sonra annesi vefat eder. Fedayi, Rakım harçlıksız kalmasını diye bir müddet daha çalışır, evin ihtiyaçlarını da karşılar. Rakım okulun ardından Hariciye Kalemî'ne girer. Bu süre zarfında Fransızca öğrenir bir yandan kitap tercüme eder, gazetelere yazılar yazar, özel dersler verir.³⁶

Rakım adı gibi saatlerin, günlerin hesabını tutar.³⁷ Yazar, Rakım'ın günlerini nasıl geçirdiğini şöyle anlatır:

“(…) sabahleyin Süleymaniye'ye medreseye gidip saat dörtte oradan çıktıktan sonra kaleme, badehu kalemde aldığı Fransızca dersini takviye ile beraber bu esnada bir kat daha ileriye gitmek için Galata'da bir hekime giderek akşam saat birde hanesine gelen ve ba'de't-taam Kazancılar Mahallesi'nden Beyoğlu'na çıkıp yine Hariciye Kalemî'nde refiki bulunan bir Ermeni'ye Türkçe okutmak ve bu hizmete mukabil onun birçok Fransızca kitaplarını karıştırmakla vakit geçiren bir çocuğa paranın ne lüzumu kalır?

Hattâ cumaları bile Rakım, salifi'z-zikr Ermeni refikinin kütüphanesinden çıkmazdı. Ol kadar ki hane halkınca ve familyaca Rakım'a emniyet-i kâmile hâsıl olmuş bulunduğundan pazar günleri Hariciye Kalemî tatil olarak Rakım yine refikinin hanesine gidip de eğer o gün familyaca bir yere gidilecekse Rakım'ı kütüphane odasına kaparlar, öyle giderlerdi. Rakım için böyle bir gün ne mesut gündü.”³⁸

Rakım, maddi durumunu iyileştirdikten sonra esirci bir kız satın alır. Bu işe, Fedayi de çok memnun olur. Rakım, Canan adını verdikleri esirci kızın eğitimi ile yakından ilgilenir. Eve getirildiğinde doğru dürüst Türkçe konuşamayan, hastalıklı Canan süratle okuma yazma, piyano ve Fransızca öğrenir. Canan'ın piyano hocası Jozefino öğrencisinin kabiliyetine hayran kalır.”³⁹

Rakım, ömürlerinin geri kalanını İstanbul'da geçirmeye karar veren İngiliz Ziklas ailesinin kızlarına Türkçe dersi vermeye başlar. Genç kızlar Rakım'a âşık olur, duygularını ifade etmek için şiiri kullanır. Ziklas ailesini Felâton Bey de tanımaktadır. Ancak Felâton Bey, gülünç davranışlar ile ailenin gözünden düşer nihayetinde evin hanımını hizmetçi diye taciz edince kapı dışarı edilir. Felâton Bey, parası bitince metresi Polini tarafından terk edilir. Rakım'ın yardım teklifini onuruna yediremez ve bir mutasarrıflık ile İstanbul'dan ayrılır.⁴⁰ İnci Enginün'e göre Midhat Efendi, gençlerin düştükleri yerden tekrar ayağa kalkmalarına imkân tanır. Felatun'un bir mutasarrıflık ile

³⁶ A. g. e. , s. 200-201.

³⁷ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 613.

³⁸ Ahmet Mithat Efendi, a. g. e. , s. 26-27.

³⁹ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 614.

⁴⁰ İnci Enginün, a. g. e. , s. 201-202.

İstanbul'dan ayrılması bu minvalde düşünülebilir.⁴¹ Felâtun, Polini'nin adını bile duymak istemez iken Rakım, Canan ile mutlu olur.⁴²

Vâh'ta kıskançlığın bir aileyi nasıl sarsacağı anlatılır.⁴³ Romanın kahramanlarından Behçet, Türçesi kıt bir şık tipidir. Necati ise orta hâlli kendini geliştirmeye çalışan bir memurdur.

Behçet, bir gün vapurda gördüğü güzel bir kadın olan Ferdane Hanım'ı takip eder. Yazar, geçmişe giderek Ferdane Hanım ile yakışıklı Talat Bey'in evliliklerini anlatır. Talat Bey, nişanlandıktan kısa bir süre sonra çiçek hastalığı geçirdiği için son derece çirkinleşir ve nişanı bozmak ister. Ferdane Hanım yine de evlilikten vazgeçmez. Ancak hastalık, Talat Bey'i son derece kıskanç bir adam hâline getirir. Behçet, Ferdane Hanım'ı elde etmek için fotomontaj ile kadına şantaj yapar. Bu şantaja boyun eğmeyen Ferdane Hanım, Behçet'i mahkum ettirir. Talat Bey buna rağmen karısını boşar, boşadıktan sonra da kahrından ölür. Bu olayların sorumlusu olarak güzelliğini gören Ferdane Hanım, kezzaba batırdığı süngeri yüzüne sürerek bütün güzelliğini kaybeder. Bu olay Necati'yi çok etkiler. Huyuna ve ahlakına hayran kaldığı Ferdane ile evlenir.⁴⁴

Taaffüf'te Daniş Bey, Mısır'da zengin bir tüccardır. Tek emeli paşalık olan Daniş Bey, buna ulaşamayınca İstanbul'a döner. Burada yıllarca özlemini çektikleri Saniha adlı bir kız çocukları olur. Daniş Bey, kızının sağlıklıca büyümesi için Avrupa'dan Fratenberg adlı bilgili, kültürlü bir doktor getirtir.

Saniha zamanı gelince kendi gibi kültürlü, iyi tahsil gören Rasih ile evlendirilir. Güzel bir çocukları da olur. Ancak Rasih, kayınpederinin işlerine yoğunlaştığı için karısına beklediği ilgiyi gösteremez. Bu durum Saniha tarafından yanlış yorumlanır, sinir buhranları geçirmeye başlar.

Rasih, musikişinas arkadaşı Tosun Bey'i sık sık evine davet ederek selamlıkta musiki eğlenceleri yapar. Tosun Bey'in evli olduğu hâlde başka kadınlarda gözü vardır. Saniha'yı baştan çıkarmaya çalışır. Saniha'ya mektuplar yazar. Saniha bu ilgiden hoşlanır ve mektuplara cevap vermeye başlar.

⁴¹ A. g. e. , s. 202.

⁴² İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 616.

⁴³ İnci Enginün, a. g. e. , s. 203.

⁴⁴ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 622.

Bir gece Saniha mektup yazarken çocuğunun anne feryadı ile irkilir, kendine gelir. Hatasını anlayarak pişman olur. Aslında Rasih karısının kendisini aldattığını yırtık bir mektup parçasından daha önce fark eder ise de müdahale etmez. Romanın sonunda Saniha asıl sevdiğinin kocası Rasih olduğunu anlar. Böylelikle evliliklerini sağlam temellere oturturlar.⁴⁵ Yazar, eserde evliliğin kurtarılmasını Doktor Fratenberg'in Saniha'ya hediye ettiği Venüs ve Minerva heykellerine dayandırarak anlatır.⁴⁶

Paris'te Bir Türk romanı İstanbul'dan Marsilya'ya giden bir vapurda başlar. Nasuh, pratik bilgiye önem veren kültürlü bir babanın oğludur. Avrupa'yı görmek isteyen Nasuh, bu emeline muhabir sıfatı ile Avrupa'ya giderek ulaşır. Ona göre Avrupa, eğlence mekânı değil, ilim mekânıdır. Paris'te tiyatrodan randevuevlerine kadar pek çok yere girip çıkar. Nasuh, yabancılar üzerinde kibar, zarif, ilim, hikmet sahibi bir zat olarak takdir edilir.

Zekâ, Nasuh'un aksine Avrupa'ya eğlenmeye gider. Avrupa'da davranışları ile gazetelerin dedikodu sütunlarında yer alır. Romanın sonunda Nasuh, Müslümanlığı seçen Fransız bir kız ile İstanbul'a döner.⁴⁷

Dürdane Hanım, iç içe geçmiş dört hikâyeden meydana gelir. Bu hikâyelerin oluşma sebebi Ulviye Hanım'ın sonu gelmez merakıdır.

Ulviye Hanım, zengin bir yalıda annesi ile oturan gözü kara bir duldur. Galata civarındaki kabadayılar ile nargile içer, kavgalara karışır. Sohbet adındaki bir sandalcı ile dost olur. Onunla otel odalarında uyumaktan çekinmez.⁴⁸

Bir gece komşu yalıda oturan Dürdane Hanım'ın penceresine tırmanır, odada Dürdane Hanım ile sevgilisi Mergup'u görür. Konuşulanları öğrenebilmek için o sıralarda henüz yeni icat edilen telefonda satın alarak Dürdane Hanım'ın odasına hat çeker. Telefon vasıtası ile Dürdane'nin sevgilisinden hamile kaldığını, Mergup'un onu terk ettiğini öğrenir. Ulviye Hanım olaya müdahil olup çocuğun doğumuna yardımcı olur hatta öç almak için Dürdane Hanım'a yardım teklifinde bulunur. Dürdane Hanım, suçu kendinde gördüğünden bu teklifi reddeder. Tek isteğinin Mergup'u son bir kez görmek olduğunu söyler. Ulviye Hanım, Mergup'u bulur ancak Dürdane Hanım çektiği acıları Mergup'a itiraf ettikten sonra içtiği zehirin tesiri ile ölür. Altı ay kadar sonra

⁴⁵ A. g. e. , s. 635-636.

⁴⁶ İnci Enginün, a. g. e. , s. 205.

⁴⁷ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 617.

⁴⁸ İnci Enginün, a. g. e. , s. 206-207.

Mergup, eski karısının âşığı tarafından öldürülür. Romanın sonunda Ulviye Hanım, çalıştığı evin efendisinin ahlaksız teklifini kabul etmemesi üzerine hırsız damgası yiyen bu yüzden de efendisini öldüren Sohbet'in iç dünyasına hayran kalır ve onunla evlenir.⁴⁹

Jön Türk, üçlü bir aşk macerasının anlatıldığı bir eserdir.

Fransız dadı ve mürebbiyeler ile büyütülen Ayşe, adını “La Biche” kelimesinin Türkçesine yani Ceylan'a çevirir. Ceylan, komşuları Kâşif Bey'in oğlu Nurullah ile çocukluk arkadaşıdır. Yaşı ilerleyince Nurullah'a âşık olur. Bir gün Nurullah'ı afyon ile uyutarak gece onunla beraber olur. Hamile kalan Ceylan, Nurullah'a evlenmeleri için baskı yapar. Ancak Nurullah'ın gönlü Ahdiye'dedir. Kıskançlıktan deliye dönen Ceylan, babasının kütüphanesinden aldığı yasaklı kitapları Nurullah'ın odasına koydurtur ve sahte bir jurnal ile onu yakalattır. Nurullah, Akka'ya sürülür. Burada mutasarrıfın takdirini kazanır, onun çocuklarına ders verir. Bir süre sonra Akka'dan kaçarak İskenderiye'ye gider. Burada bir avukatın yanında çalışır, adını duyurur ve zengin olur. Ailesini de yanına aldırarak Ahdiye'ye kavuşur. Çocuğunu bir sütanneye veren Ceylan, çıldırarak kendini yakar.⁵⁰

Henüz On Yedi Yaşında, düşmüş kadına acıma konusunun ele alındığı eserlerdendir.

Komisyunculuk ve avukatlık ile uğraşan Ahmet Bey ve arkadaşı Hulusi Efendi; tiyatro dönüşü yağmurun çok yağması üzerine karar değiştirip genelevine gitmeye, orada güzelce eğlenmeye karar verirler. Ahmet Bey, geneleve yeni düşmüş henüz on yedi yaşlarında Kalyopi adlı bir Rum kızıyla tanışır. Kızın hâlinden etkilenir, birkaç defa daha gelerek kızın hikâyesini dinler. Ailesine bakmak için kızın burada çalıştığını öğrenir. Ahmet Bey kıza acır, onu bir dostunun Rum uşağı ile evlendirir. Fuhuş hayatından kurtarır.⁵¹

Eski Mektuplar'da Meliha ile halaoğlu Kenan'ın aşkları; Meliha'nın amcasının, kızı kendi oğluna almak için çevirdiği türlü entrikalar sebebi ile sekteye uğrar. Olayları, yerlerine ulaşamayan mektuplar aydınlatır.⁵²

⁴⁹ İsmail Parlatur vd. , a. g. e. , s. 621.

⁵⁰ A. g. e. , s. 640.

⁵¹ A. g. e. , s. 619.

⁵² İnci Engintün, a. g. e. , s. 212.

2. Tarihî Romanları: İnci Enginün, Ahmed Midhat Efendi'nin tarihî romanlarını dört başlık altında toplar.

a) Yeniçerilerin bozulma ve kaldırılma dönemini ele alan eserler: Yazar, bu eserlerin malzemesini tarih kitaplarından alır.

Yeniçeriler, Türk edebiyatındaki ilk tarihî romandır.

Yeniçeri Osman ile Ayşe çiftinin uzunca bir müddet çocukları olmaz. Osman, Rus harbine gittiği sırada bir oğlu olduğu haberini alır. Başta çok sevinir ancak çocuğun başkasından olabileceği kuşkusu içine düşer, karısı ve çocuğunu öldürmeye karar verir. Bu işi Hasan Pehlivan'a yaptırmaya karar verir. Hasan Pehlivan Ayşe'yi öldürmez, Ayşe ile kendisi evlenir. Çocuğu, Hüsnü'yü, bir bakkal dükkânına bırakır, onu koruyup kollar. Hüsnü, delikanlı olunca Ayşe ile Hasan'ın kızları Şahap'ı sever. Bir süre sonra türlü entrikalar neticesinde Hüsnü ölür. Yeniçeri Osman'ın Hasan'ın evine gelmesi üzerine Ayşe çıldırır. Yazar; yeniçerilerin kabadayılıklarını, kazan kaldırmalarını ayrıntıları ile anlatır.⁵³

Hüseyn Fellah'ta olaylar İstanbul Galata'da Kanlıburç civarında yeniçerilerin ağır yaralı bir hâlde bıraktıkları Civelek Mustafa'nın Hasene Hanım ve kızı Şehlevent tarafından kurtarılması ile başlar. Ana-kız fakir bir hâldedir. Şehlevent, annesini kurtarmak amacı ile kendini Cezayir'deki bir konağa esir olarak sattırır, kazandığı para ile annesinin İstanbul'da yaşayabilmesini sağlar. Konakta dönen dolapları ortaya çıkarmak için sağır-dilsiz rolü oynayan Şehlevent, evin bir eşkıya barınağı olduğunu ortaya çıkarır. Romanın sonunda Şehlevent mutluluğu bulur.⁵⁴

Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş'ta, III. Selim devrinde Kabakçı Mustafa isyanı esnasında gelişen bir aşk hikâyesi anlatılır.

Hadım köle Mesut Ağa; kötü kalpli, türlü entrikalar peşinde koşan biridir. Çalıştığı konak sahibinin oğlu Osman'ın lalalığını da yapmaktadır. Osman'ın Nergis adlı bir cariye ile yaşadığı aşka tahammül edemeyerek kızı Hayırsızada'daki bir mağaraya hapseder. Osman, lalasından yardım ister. Mesut Ağa; onu da mağaraya kapatır, yedi yıl boyunca çifti ancak yaşamalarına yetecek kadar yiyecek ile besler. Çiftin Güngörmez adını verdikleri bir çocukları olur. Sonunda bir yolunu bulup

⁵³ A. g. e. , s. 212-213.

⁵⁴A. g. e. , s. 214.

mağaradan kaçarlar. Bu yedi yıl zarfında III. Selim tahttan indirilmiş, II. Mahmut tahta çıkmış ve İstanbul'da pek çok şey değişmiştir. Yazar, okuyucuyu bu olaylar hakkında bilgilendirir.⁵⁵

Arnavutlar-Solyotlar, Mora isyanı sırasında Rüstem adındaki Tanzimat aydını ile Hristiyan Solyot kızı Eftimi arasındaki aşk hikâyesini anlatır. Aslında yazarın asıl amacı, Balkan milletlerinin Osmanlılardan ayrılma sebeplerini ortaya koymaktır. Yazara esin kaynağı oluşturan *Levand Herald* gazetesindeki bir yazıdır. Bu yazıda, Bulgarların Osmanlı idaresinde mutlu oldukları, Avrupa'nın oyuncağı olunca eski rahatlıklarını kaybettikleri anlatılır.⁵⁶

Yunanistan 1770'den sonra Osmanlı Devleti'ne isyan eder. 1778 yılında Tepedenli Ali Paşa Yanya valisi olur. Solyotların yaşadığı Suli civarını Arnavut topraklarına katmak için mücadele eder ancak Solyot lideri tarafından yenilgiye uğratır. Solyotları savaş ile yola getiremeyen Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne bağlı, barış yanlısı bir asker olan Rüstem'i Solyotların arasına katar. Rüstem, bazı Solyot esirlerini kurtarır. Rüstem ile Solyot kadını Eftimi arasında aşk başlar. Ancak Rus misyonerleri Solyotları Osmanlılara ve Rüstem'e karşı kışkırtır. Ali Paşa barış ile Solyotları yola getirme sözünü tutamayan Rüstem'e kızar ve Suli'yi kuşatır. Rüstem, sıkıntı çeken Suli halkına yiyecek tedarik eder. Bu arada Ali Paşa Edirne savaşı nedeniyle padişaha yardım etmek için kuşatmayı kaldırır. Solyotlar, Rüstem'in iyiliklerini unuttur, Eftimi ile Rüstem'in gayrimeşru çocuğunu öldürür. Rüstem, Solyotların iyilikle yola gelmeyeceğine kanaat edince Suli'yi yeniden kuşatan Ali Paşa'nın safına katılır. Böylelikle kızını öldüren Solyotları da cezalandırır. Solyotların çoğu Suli'yi terk eder ise de fanatikler papaz Samuel'in manastırına sığınır ve manastırı içindekilerle havaya uçururlar. Eftimi ile Rüstem Suli'yi terk edip Ali Paşa'nın yanına kaçtıkları için canlarını kurtarırlar. Çocukları öldürüldüğü için acı çeken iki âşık romanın sonunda evlenir.⁵⁷

b) Napolyon döneminde konusu Fransa'da geçen cinayet hikâyeleridir: *Cellât*, *Cinli Han*, *Altın Âşıkları* kaynağını Paris yakınlarında 1796 yılında geçen bir cinayet davasından alır.⁵⁸

⁵⁵ A. g. e. s, 214-215.

⁵⁶ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 625.

⁵⁷ Sema Uğurcan, *Edebiyatımız I- Edebiyat Tarih İlişkisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 39-40.

⁵⁸ İnci Enginün, a. g. e. , s. 216.

Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar, Demir Bey'in yıllarca gizlediği hayatı ile ilgili sırların ortaya çıkması ile gelişen bir romandır.

Katolik bir papaz, Kasımpaşalı Ali Haydar'ı zalim babası ve üvey annesinden kurtarabilmek için evlat edinir, Fransa'ya götürür. Ali Haydar, Pierre adını alır ve Hristiyan olur. Manastırdaki öğrenim hayatı bitmeden kaçır, Cezayir'de yaverliğe kadar yükselir. Bir düello yüzünden askerlikten de ayrılır bu sefer de Demir adını alarak İstanbul'a yerleşir. Burada oğlu Mustafa Kamereddin'in yetişmesi ile ilgilenir, okulunu bitirdikten sonra oğlunu mühendis olabilmesi için Paris'e gönderir. Delikanlı, Paris'te Polini adlı bir kız ile tanışır. Polini ile Mustafa Kamereddin kardeş çıkar zira Polini, Demir Bey'in bir Fransız'dan olan kızıdır. Polini, babasının kimliğini öğrenince Müslüman olarak Fatma Nazik adını alır. Fatma Nazik ile Vikont Alfons Duran birbirini sevmektedir. Ancak Fatma Nazik evlenmeleri için gencin Müslüman olmasını şart koşar. Vikont, bu şartı kabul eder.⁵⁹

c) Hasan Sabbah dönemi: *Süleyman Musli* romanı bu başlık altında incelenir.

Süleyman Musli romanındaki olaylar, XIII. yüzyıldaki Haçlı seferleri sırasında cereyan eder. Kudüs civarındaki Hristiyan bir köyde yaşayan Baptisten'in asıl adı Süleyman'dır. Aslında dinine, milletine bağlıdır. Köyde görünürde Hristiyan gibi yaşar. Köy halkı Süleyman'a kanar ve Müslümanları öldürmek isterken birbirlerini öldürür. Köylüler, Süleyman'dan intikamlarını onun sevdiği kızıdan, Maria'dan, almak isterler. Onu diri diri toprağa gömüp ölüme terk ederler. Hasan Sabbahçılar başka bir kız zannederek Maria'yı topraktan çıkarır ve kızı Alamut Kalesi'ne götürür. Süleyman da peşlerinden kaleye gelir. Sevdiğini kurtarmak için Haşhaşîlerin lideri Hand Aleattin'in birçok meşakkatli isteklerini yerine getirir, Hand Aleattin'in eski sevgilisini Alamut'a kaçıtır ve Maria'yı kaleden çıkarır. Diğer Müslümanların da yardımı ile kaledeki esirler kurtarılır. Nihayet Alamut Kalesi yıkılır.⁶⁰

ç) 1897 Türk-Yunan Savaşı: *Gönüllü* romanı bu başlık altında incelenir.

İnci Enginün'e göre *Gönüllü*, tarihî romanlar içinde bir devir romanıdır fakat içindeki malzeme dolayısı ile örf romanı karakteri de taşır.⁶¹

⁵⁹ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 626-627.

⁶⁰ Sema Uğurcan, a. g. e. , s. 38-39.

⁶¹ İnci Enginün, a. g. e. , s. 217.

Romanın kahramanı Serfiçe'den Yenişehir'e göç eden Recep Köso'dur. Recep Köso, bir gece kâbus görür. Kâbusta, bir zamanlar sevdiği Filomen zor durumdadır. Yazar, maziye giderek Recep ile Filomen'in aşklarını hatırlatır. Filomen'in babası kızını Müslüman bir gence vermek istemediği için önce manastıra kapatır. Recep, kızı manastırdan kaçırmaya teşebbüs eder. Daha sonra Filomen, Andrea Kostopolo adlı zalim bir adam ile evlendirilir.

Savaşın başlaması ile Recep gönüllü olarak askere gider. Rumca bildiği için istihbarat yapmakla görevlendirilir. Recep, Rum kılığına girer. Yenişehir'de Filomen'i görür ancak kimliğini açıklamaz.

Savaş bitince Recep, Filomen ve çocuğunu kocasından kurtarır. İlerleyen sayfalarda çocuğun aslında Recep'ten olduğu ortaya çıkar. Filomen ihtida ederek Recep'le evlenir.⁶²

3. Macera Romanları: Macera romanlarının geniş coğrafyalarda geçmesi, içinde okuyucuyu ürperten ve şaşırtan unsurların yer alması ilk dönem yazarlarını da etkiler. Ahmed Midhat da bu etki ile pek çok macera romanı kaleme alır.⁶³ İnci Enginün macera romanlarını seyahat ve fen romanları ile polisiye romanlar olmak üzere iki başlık altında toplar.⁶⁴

a) Seyahat ve fen romanları: Bu tür romanlar arasında *Acayib-i Âlem*, *Ahmet Metin ve Şirzâd*, *Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları*, *Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi* romanları sayılabilir.

Acayib-i Âlem'de Suphi ile Hicabi ortak noktaları ilim ve fen merakı olan iki arkadaştır. Bu merak, onları yeni yerler görmeye sevk eder. Gerekli parayı tedarik eden iki arkadaş, Rusya içlerinden kuzeye doğru seyahat eder. Yazar, bu seyahat esnasında okuyucuya ansiklopedik ve kitabi bilgiler verir. İki arkadaş bir ara Londra'ya gider ancak kitapta Londra'dan hiç bahsedilmez. Midhat Efendi, iki arkadaşın gördüğü yerler ile İstanbul'u da karşılaştırır. Romanın sonunda Suphi, yolda kendilerine katılan İngiliz kızı ile nişanlanarak İstanbul'a döner.⁶⁵

⁶² İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 637-638.

⁶³ İnci Enginün, a. g. e. , s. 218.

⁶⁴ A. g. e. , s. 198.

⁶⁵ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 620.

Ahmet Metin ve Şirzâd'da "iç içe geçmiş iki olay vardır."⁶⁶ Ahmet Metin, zengin bir mültezimin oğludur. İlk gençlik yıllarında boş ve amaçsızca bir hayat sürer. Daha sonra kendini yetiştirmeye ve geliştirmeye çalışır. Birçok dil öğrenir. *Yüksekkaldırım*'da satın aldığı bir romanda Selçuklu şehzadesi Şirzâd'ın olağanüstü macerasına rastlar.⁶⁷ Bu romana göre Şirzâd, gemisi ile Akdeniz'in batısına doğru giderek buradaki Müslüman Araplar ile dost olur. Arapların arkadaşlarının ölümüne yol açan bir haini cezalandırmak için düşündükleri baskına Şirzâd da katılır. Baskın, başarı ile neticelenecek iken Fransız gemisinin müdahalesi ile Araplar ve Şirzâd esir edilerek Roma'ya giden bir gemiye bindirilir. Şirzâd, gemide Rosa adlı mutaassıp bir aileye mensup bir kız ile aşk yaşar, kızı çeşitli tehlikelerden kurtarır. Ancak çıkan fırtınanın ardından iki âşık ıssız bir adada altı ay yaşarlar. Adaya tesadüfen Aydınolu Beyliğine ait bir gemi yanaşır. Böylelikle iki âşık kurtulur. İki âşık hem ölmediklerini Rosa'nın ailesine bildirmek hem de esir edilen arkadaşlarının akıbetini öğrenmek için Roma'ya döner. Şirzâd, Rosa'nın annesinden esir arkadaşlarının sağ salim döndüklerini öğrenir. Rosa'nın annesi gençlerin evliliklerine engel olmak ister zira Müslümanlar hakkında olumsuz fikirlere sahiptir. Ancak Rosa, bu evliliğe can atmaktadır bunun üzerine iki âşık Antalya'ya gitmek üzere harekete geçer.⁶⁸ Ahmet Metin, bu maceradan etkilenir ve Şirzâd'ın seyahat güzergâhını izleyen bir plan yapar.

Ahmet Metin, yol boyunca Osmanlılık ve Türklük kavramları hakkında yazarın devri için yeni sayılabilecek fikirlerinin bir nevi sözcülüğünü üstlenir.⁶⁹

Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları'nın konusu Amerika'da geçer. Midhat Efendi'nin ilim ve tekniğe verdiği önemi gösteren bir romandır.⁷⁰ Orhan Okay, eseri medeniyetin insanlarda yarattığı can sıkıntısını hicveden bir eser olarak değerlendirir.⁷¹ Roman, Jules Verne'den ilham alınarak yazılır. Amerika'nın gelişmesinde doktorların rekabeti ile misyonerlerin Kızıldereliler ile uğraşmaları anlatılır.⁷²

Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi'nin konusu Amerika'da geçer. Eserde, Avrupalıların Yeni Dünya'yı keşfettikten sonra koloniler kurarak yayılmaları ve yerli

⁶⁶ Sema Uğurcan, a. g. e. , s. 38.

⁶⁷ İsmail Parlatur vd. , a. g. e. , s. 632.

⁶⁸ Sema Uğurcan, a. g. e. , s. 38.

⁶⁹ İsmail Parlatur vd. , a. g. e. , s. 632-633.

⁷⁰ A. g. e. , s. 627.

⁷¹ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, M. E. B. , 2. Baskı, İstanbul 1991, s. 37.

⁷² İnci Enginün, a. g. e. , s. 223.

halk ile olan ilişkileri anlatılır. Avrupalılar, saf ve masum yerlileri kandırarak hızla yayılır ardından da halka zulmeder ve onları sömürürler.

Yazara göre Avrupalılar için medeniyetin ölçüsü Hristiyanlıktır. Bu yüzden Aztekler gibi dünyanın en eski medeniyetlerini meydana getiren milletleri, Hristiyan olmadıkları için vahşi kabul ederler.⁷³

b) Polisiye romanları: Bu tür romanlar arasında *Esrar-ı Cinayât*, *Cinli Han*, *Haydut Montari*, *Mesâil-i Muğlaka*, *Hayret* sayılabilir.

Esrar-ı Cinayât romanında bir polis ile meraklı bir gazetecinin iş birliği yapıp bir kalpazanlığı ortaya çıkarmaları anlatılır. Roman, Boğaz'ın girişinde yer alan Öreke Taşı veya Kanlı Kaya adı verilen yerde işlenen cinayeti ve bunu takip eden olayları konu alır.

Boğaz'ın girişindeki cinayetin ardından bir ay kadar sonra Beyoğlu'nda zengin bir adam tavana asılı hâlde bulunur. İzler takipçileri zengin ve güzel bir kadın olan Hediye'ye götürür. Hediye, cinayetleri Kalpazan Mustafa'nın işlediğini söyler. Mustafa'nın gazeteye art arda yolladığı mektuplar ile cinayetin iç yüzü aydınlanır.⁷⁴

Cinli Han, Fransa'nın Lyon şehrinde geçen bir kız kaçırma olayını anlatır.⁷⁵ Bir asker ile nişanlanan genç kızı, zengin bir adam papazın da yardımı ile kaçıtır. Nişanlısı genç kızı kurtardığı gibi uluslararası nitelikteki bir çeteyi ortaya çıkarır.⁷⁶

Haydut Montari, konusu İtalya'da geçen bir cinayet romanıdır.

Corcino, Kont Covanni'yi öldürüp onun malına mülküne konduğu gibi kızı Ancelino ile evlenmek istemektedir. Bunun için kızın sevgilisi Andrea'yı öldürtmek için Düşkün Yordan'ın yardımı ile Haydut Montari ile anlaşır. Düşkün Yordan gazetelere Andrea'nın çiftlikte çıkan bir yangın sonucu öldüğü haberini yazdırır. Montari'yi de gazeteler vasıtası ile korkunç bir haydut şekline meşhur eder. Oysa Montari esasında Andrea'dır. Andrea, sevgilisinin babasını öldürmesine karşın kanunların cezalandıramadığı Corcino'dan intikam almak istemektedir. Eserin sonunda Corcino suç ortağı ile tutuklanır, Ancelino ile Andrea da evlenirler.⁷⁷

⁷³ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 629-630.

⁷⁴ A. g. e. , s. 623-624.

⁷⁵ A. g. e. , s. 606.

⁷⁶ İnci Enginün, a. g. e. , s. 223-224.

⁷⁷ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 628.

Mesail-i Muğlaka'nın kahramanı Paris'e hukuk eğitimi için giden Abdullah Nahifi'dir. Roman, Abdullah Nahifi'nin Paris'te bir kızı tecavüzden kurtarmak için Fransız genciyle dövüşü ile başlar. Fransız genci, intikamını almak için kahvede oturan Abdullah Nahifi'ye beş arkadaşı ile saldırır. Abdullah Nahifi, gençlerin hakkından gelir. Fransız gazeteleri bu olayı sütunlarına taşır. Abdullah Nahifi, Fransız gençleri düelloya davet eder. Düello da Abdullah Nahifi'nin galibiyeti ile sonuçlanınca gazeteler, sütunlarında bir kez daha Abdullah'ı överler. Romanın sonunda Abdullah Nahifi, Paris'te Rosette adlı çiçekçi kızla evlenerek İstanbul'a döner.⁷⁸

Hayret'te Hintli zengin bir ailenin geniş bir coğrafyadaki maceraları anlatılır.

Romandaki Hintli Mihriban; kültürlü, masum, zengin, güzel ve son derece mütevazı biridir. Servet avcısı ve türlü cinayetler işleyen Sarpson'dan kendini akli ve Acem Mirza İsmail adını alan Azmi'nin yardımı ile kurtarır. Romanın sonunda Mihriban, Azmi ile evlenir.⁷⁹

4. Biyografik Roman: Midhat Efendi'nin *Voltaire Yirmi Yaşında yahut İlk Muaşakası* biyografik bir romandır.

Voltaire Yirmi Yaşında yahut İlk Muaşakası'nı Midhat Efendi Voltaire'in yirmi yaşında iken âşık olduğu bir genç kıza yazdığı on dört mektubu yazarın biyografisinden de faydalanarak roman hâline getirir.⁸⁰

5. *İmparatorluğu oluşturan çeşitli kavimlerle ilgili hikâye ve romanları*: Bu türe ait romanlar; *Çingene, Karnaval, Gürcü Kızı, Arnavutlar-Solyotlar*⁸¹, *Kafkas*'tır.

Çingene, eğitimin insan karakteri üzerindeki olumlu etkilerini ispat etmek için yazılan tezli bir romandır. *Çingene*'ye âşık bir genç, kızı ailesine kabul ettirebilmek için hocalar tutup eğitir. Gencin annesi yine de kızı kabul etmeyince genç, bir kriz geçirerek intihar eder. Anne, oğlunun acısını kızı yerine bağrına bastığı Ziba ile unutmaya çalışır.⁸² Tanpınar'a göre bu roman, örf ve âdetler romanıdır.⁸³

Karnaval romanı olay, kişiler ve kompozisyon bakımından *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanının tekrarıdır.

⁷⁸ A. g. e. , s. 638-639.

⁷⁹ A. g. e. , s. 624- 625.

⁸⁰ İnci Enginün, a. g. e. , s. 225.

⁸¹ Roman hakkında bilgi tarihî romanlar kısmında verildiği için burada romanın sadece adı zikredildi, romanın özeti verilmedi.

⁸² İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 606.

⁸³ Ahmet Hamdi Tanpınar, a. g. e. , s. 468.

Gürcü Kızı romanında yazar, kendilerine ait örf ve âdetleri olan Kafkas halkı ile medeniyet adı altında her türlü rezilliği getiren Ruslar arasındaki mücadeleye geniş yer verir. Alman seyyah Vilhelm Sarc, Gürcü bir ailenin yanında iki gece misafir olur. Seyyah, Gürcü ailenin misafirperverliğinden övgü ile bahsettiği gibi Avrupa'da komşuluk ve dostluk ilişkisinin olmadığını söyler.⁸⁴

Romanlarından da anlaşılacağı gibi Ahmed Midhat Efendi birçok konuya el atmış, o devirdeki Türk toplumunun bütün meselelerine değinmiş, romanlarındaki olaylar ve istitratlarla okuyucularını eğitmiş çok önemli bir romancıdır.

⁸⁴ İsmail Parlatır vd. , a. g. e. , s. 629.

1. KİTAP

PORTUGAL TARİHİ

1.1 PORTUGAL TARİHİ İNCELEMESİ

Portugal Devleti, bazı tarihçiler tarafından İspanya Devleti sınırları içinde kabul edilir. Midhat Efendi'ye göre Portugal Devleti'ne haksızlık edilmektedir. Zira Portugal'ın İspanya egemenliğinde geçirdiği seneler pek azdır. Tarihte iz bırakan böyle bir devletin müstakil bir ciltte anlatılması gerekmektedir.

Midhat Efendi, ülke için kullanılan "Portekiz" kelimesinin yanlış bir adlandırma olduğunu söyler. "Portekiz", ülkeye mensubiyeti bildirirken "Portugal" o ülkenin adıdır. "Portugal-Portekiz" çifti arasındaki ilişki "İngiltere-İngiliz" ile "Fransa-Fransız" kelimeleri arasında da vardır.

Bazı eski yazarlar, Portugal'ın çok bilinen portakal meyvesinden türediklerini düşünürler ancak bu doğru değildir zira Portugal adı "port" ve "Gal" sözcüklerinin birleşmesinden ortaya çıkar ve "Gal limanı" manasına gelir.

Portugal, İspanya yarımadasında yer alan küçük bir ülkedir. Kuzey ve doğu taraflarında İspanya, güney ve batı taraflarında Atlas Denizi vardır. 37-42 derece kuzey enlemleri arasında bulunur. Anadolu ve İstanbul gibi ılıman bir iklime sahip olduğu için limon ve zeytin gibi soğuğa dayanıksız meyveler yetiştirilmeye müsaittir. Portekiz'in kuzeyden güneye uzunluğu 576 kilometre, genişliği de 168 kilometredir. Toplam nüfusu adaları, Avrupa haricindeki sömürgeleri ile beraber yedi milyondan fazladır.

Kaynağını İspanya'dan alan Minho, Douro, Tajo, Guadiana gibi dört büyük nehrin yanında irili ufaklı dereler de vardır. Ancak halk, bu nehirleri yeterince değerlendiremediği için tarım faaliyetleri istenilen düzeye gelemez. Avrupa'nın belki dünyanın her tarafında tanınan Portugal şarapları ticarete önemli gelir kaynaklarının başını çekmektedir. Zeytin, incir, portakal, limon ve bal mahsullerinin satışı İngiltere'ye kadar uzanmakta, şarap ticaretinden sonra diğer önemli ticaret kaynaklarını oluşturmaktadır.

Dağlarında altın, gümüş, demir, kurşun, kalay, antimon, tuz, kömür ve saire pek çok maden çıkarılır ise de işletilemedikleri için ticarete payları yoktur. Sadece kaya tozu, ihracatta önemli bir paya sahiptir. Çobanlar "merinos" adlı kaliteli koyunlar besler. Yetiştirilen enfes katırlar İspanya, Fas, Fransa taraflarına satılır. Dokuma,

züccaciye, demircilik bir parça gelişir ise de ülke içi tüketimi ancak karşılamaktadır. Tarım, hayvancılık ve sanat dallarında yeterli terakki olmaması halkı gemicilik ve balıkçılığa yöneltmiştir. Fakat bu terakki, ülkeyi uzunca bir süre ellerinde tutan İngilizlere yarar.

Portugal tarihi dört bölüme ve her bir bölüm de kendi içinde çeşitli fasıllara ayrılır:

Birinci bölümde, Portugal'ın tarih sahnesine çıkışından bağımsızlığını ilk defa kazandığı 1139 senesine kadar yaşananlar anlatılır. Bu bölüm sırası ile üç fasla ayrılır:

Birinci fasılda; Portugal'ın tarih sahnesine çıkışından MS 140 yılında Romalılarca fethine kadar yaşananlar, ikinci fasılda; MS 140 yılında Romalılarca fethinden Araplar tarafından işgal edildiği 711 senesine kadar yaşananlar, üçüncü fasılda; Araplar tarafından işgal edildiği 711 senesinden bağımsızlığını ilk defa kazandığı 1139 senesine kadar yaşananlar anlatılır.

İkinci bölümde, Portugal'ın bağımsızlığını ilk defa kazandığı 1139 senesinden coğrafi keşiflerin de anlatıldığı 1580 senesine kadarki zamanda yaşananlar anlatılır. Bu bölüm sırası ile dört fasla ayrılır:

Birinci fasılda; 1139 senesinden 1253 senesine kadar Portugal'ın etrafından toprak alması, ikinci fasılda; 1253 senesinden 1383 senesine kadar asli hanedan döneminde gerçekleşen ilerlemeler, üçüncü fasılda; Portugal'ın en parlak devrini yaşadığı ve coğrafi keşiflerin de yaşandığı 1383'ten 1531 senesine kadar yaşananlar, dördüncü fasılda; 1531'den 1580 senesine kadar Portugal'ın mahkûmiyete girişi anlatılır.

Üçüncü bölümde Portugal'ın İspanya, Fransa, İngiltere gibi devletlere mahkûm olduğu 1580'den 1820'ye kadarki dönemde yaşananlar anlatılır. Bu bölüm sırası ile üç fasla ayrılır:

Birinci fasılda; 1580 senesinden 1640 senesine kadar Portugal'ın İspanya Devleti'ne mahkûmiyeti, ikinci fasılda; 1640'tan 1703 senesine kadar Portugal'ın bağımsızlığını geri kazanması ve Fransa'ya mahkûmiyeti, üçüncü fasılda; Portugal'ın 1703'ten 1820 senesine kadar İngiltere'ye mahkûmiyeti anlatılır.

Dördüncü yani son bölümde 1820'den 1880⁸⁵ senesine kadar Portugal'ın tarihinde meydana gelen gelişmeler anlatılır. Bu bölüm sırası ile üç fasla ayrılır:

Birinci fasılda; 1820'den 1836 senesine kadar Portugal'ın bağımsızlığını tekrar kazanmak için başkaldırması ve ihtilali, ikinci fasılda; 1836'dan 1852 senesine kadar kanun-i esasi çekişmeleri, üçüncü fasılda; 1852'den 1880'e kadarki Portugal tarihi anlatılır.

Portugal'daki tarihi eserler incelendiğinde görülür ki burada varlık gösteren ilk kavim Keltlerdir. Romalıların "Lusitania" diye adlandırdıkları Keltler, pek çok savaş neticesinde Roma egemenliğine girerler. Roma esaretini kabul etmeyen Keltler zaman zaman ayaklanır ise de isyan Romalılarca şiddetle bastırılır. Romalıların bu tavrı, Keltlerin içerisinde Viriate isminde bir cengâverin doğmasını sağlar. Bu cengâver kahramanca savaşarak Romalıların dört komutanını da mağlup eder. Romalılar; bu cengâverin savaşta ölmeyeceğine hükmederek iki arkadaşını para ile satın alır böylelikle Viriate'ı çadırında boğdurturlar. Başsız kalan Luzitanyalılar, bir süre sonra Roma hâkimiyetine girerler.

Luzitanyalılar, Viriate'tan sonra siyasi olaylar neticesinde sürgün olarak Luzitanya vilayetine gönderilen Romalı General Sertorius'un önderliğinde tekrar ayaklanırlar, üzerlerine gelen Roma komutanlarını bir kez daha mağlup ederler. Romalılar, bunun üzerine son çare olarak gördükleri suikast tedbirine başvururlar. Viriate'a yaptıkları gibi Sertorius'u da satın aldıkları bir adam vasıtası ile ele geçirip idam ettirirler. Bu mağlubiyetten sonra Luzitanyalılar, Batı Roma'nın kuzey barbarlardan olan Vandal, Alan ve Süevlerin saldırılarına uğrayana kadar Roma hâkimiyetinde kalır. Bu üç barbar kavmin içinde Portugal'da ilk egemenliği nüfus kuvvetinin etkisi ile Vandallar kurar ve buraya "Vandalusya" adını verir. "Vav" harfinin düşmesi ile "Andalusya", Arapların egemenliğinde ise "Endülüs" adını alır. Vandalların egemenliği, Süevler ile savaşı ve Vizigot baskısına dek sürer. Vandalların bıraktığı boşluğu Süevler doldurur ve bir zaman Portugal'a Süevler egemen olur. Süevlere, Vandalları çıkarmakta yardımcı olan Vizigotlar; daha sonra Portugal'ın, İspanya ve Fransa'nın güney kısımlarından bir bölümünü ele geçirerek büyük bir devlet kurar.

⁸⁵ Midhat Efendi, seneyi net bir şekilde ifade etmez. Bunun yerine "bu zamanlara kadar" ifadesini kullanır. Bu ifadenin, kitabın basım tarihi olan 1298/1880 senesine tekabül ettiğini düşünmekteyiz.

Başkentleri İspanya'daki Toledo şehridir. İslam orduları tarafından 711 senesinde Endülüs'ün fethine kadar Vizigot egemenliği devam eder.

Arapların İspanya'yı istila etmek, Vizigotların ise müdafaa etmek maksadı ile karşı karşıya geldikleri yer Tajo ve Douro Nehirleri arasında kalan Portugal ülkesidir. Vizigotlar; Arapların saldırılarına karşı koyamayınca savaştan sağ kalanlar, Portugal'ın en eski kavmi olan Keltler ile -diğer bir ismi de "Gal"- birleşerek Douro Nehri'nin kuzeyinde bulunan liman ile sarp dağlara sığınır ve oralardan Araplara karşı koymaya başlar. Bu liman "Gal limanı" manasını alarak böylelikle Portugal adı yaygınlık kazanmaya başlar. Araplar, sarp dağlar ile çevrili bu bölgeye hâkim olamaz ve bir süre sonra saldırılardan vazgeçer. Bir süre kendilerine gelmek için bekleyen Portekizler, etraftan kendilerine gönderilen yardımlar ve katılan gönüllüler ile cesaret bulur. Midhat Efendi, Portekizlerin vaziyetini Avusturya'ya karşı direnen İsviçrelilere ya da Osmanlı Devleti'ne karşı direnen Karadağlılara benzettir.

On birinci asrın sonlarına doğru Araplara hücum etmek için bekleyen bir bölük Portekizlinin başına Henri de Bourgogne geçer. Henri, ilk hücumlarında Arapları yenilgiye uğrattınca Kastil Kralı Ferdinand'ın dikkatini çeker. Kral Ferdinand'dan para, asker ve mühimmat yardımı alan Henri; elde ettiği başarılar ile Hristiyan âleminin Arapların Septe Boğazı'ndan öte tarafa atılabileceğine dair ümitlerini yeşertir.

Kastil Kralı Alphonse, Henri'nin Araplara gece gündüz saldırmaya devam etmesi üzerine mükâfat olarak Henri'ye kızını ve "Comte Souverain" unvanını verir. Verilen bu mükâfatlar, Henri'nin Portekiz kontluğunu oldukça güçlendirir. Özellikle kendisine bahşedilen "Souverain" unvanı Henri'yi diğer kontlardan üstün kılar. Henri bu unvandan sonra Araplara karşı canla başla hücum etmeye devam eder. Savaşta öldürülen Henri'nin yerine henüz pek küçük yaştaki oğlu Birinci Alphonse geçer. Alphonse, yaşı ilerleyince devlet yönetimini eline alır. İslam hükûmetlerinde baş gösteren anlaşmazlıklardan da yararlanarak pek çok başarılar kazanır. Bu başarılar neticesinde Portugal, 1139 senesinde bağımsızlığını kazanır ve Portekiz Krallığı kurulur. Birinci Alphonse'a bu başarılarından dolayı ordusu tarafından "fatih" unvanı verilir. Bazı tarihçiler, Portugal'ın bağımsızlığının 1143 senesinde Alphonse'un millet meclisince krallığının onaylaması ile başladığını kabul ederler ise de Midhat Efendi'ye göre bu sene "fatih" unvanını aldığı 1139'dur.

Birinci Alphonse, krallığın kurulmasını tamamladıktan sonra gözünü gittikçe güçsüzleşerek dağılma ihtimali beliren İslam hükûmetleri topraklarına diker. 1147 senesinde Portekiz Krallığı için önemli bir kent olacak Lizbon'u Arapların elinden alır. Burada Hristiyanlaştırma politikası uygulayan Birinci Alphonse, yalnız genç kızlar ile küçük çocukların Hristiyan mezhebini cidden kabul ettiğini düşünür. Yetişkin bir Müslüman'ın dinini mecburen değiştirmesine itimat etmeyen Kral Alphonse, en küçük bir pişmanlık belirtisinde bu insanları idam ettirir. Dinini değiştirmek istemeyen Müslümanlara ise köpeklerden daha alçakça bir muamele ederek bu insanları İslam topraklarına göçe zorlar.

İslam hükûmetlerinden sonra Hristiyan topraklarına da göz diken Birinci Alphonse'a, civarındaki Hristiyan hükûmetler tepki gösterir. Badajoz Kalesi'ni kuşattığı sırada León Kralı Ferdinand tarafından yenilgiye uğratılır. Kral Alphonse, Arapların elinden aldığı toprakları geri vermek koşulu ile ancak canını kurtarabilir. Birinci Alphonse'dan sonra sırası ile kral olan Birinci Sanche, İkinci Alphonse, İkinci Sanche ve Üçüncü Alphonse; León Hükûmeti'ne verilen toprakları geri almayı ve Endülüs Hükûmeti'nin kalıntılarından El-Garp Hükûmeti'ni fethetmeyi başarırlar.

Üçüncü Alphonse'dan sonra tahta Denis çıkar. Kral Denis, soyluların adeta esareti altında yaşayan çiftçilere birtakım hukuki haklar vererek onları soyluların tahakkümünden kurtarır. Özgürlükten ve ezilen halktan yana tavır alan Kral Denis'e "vatan babası", "hürriyet kralı", "çiftçi kral" gibi unvanlar layık görülür. Kral Denis, mazlumdan yana tavır koymayı dış siyasette de sürdürür. Kastil ve Aragon Hükûmetlerinin Lara Hanedanı'ndan birtakım senyörlerinin hakkını gasbetmesi üzerine Kastil ve Aragon Hükûmetleri ile savaşır, Tapınak Şövalyelerine yöneltilen suçlamalara rağmen onları himaye eder ve cemiyet feshedildikten sonra dahi kendi bünyesinde kurduğu cemiyete onları da alır.

Kral Denis'in maarif sahasında yaptığı hizmetler, Portekizlerin ileriye gitmesinde önemli bir yeri teşkil eder. Açtığı okullara pek çok ilim adamını getirir. Bu faaliyetler Portekizlerin denizcilikte kendini geliştirmesini sağlar. Kral Denis'ten önce gemiciler, sahili gözden kaybettiğinde yıldızlar yardımı ile bile yolunu bulamaz iken Kral Denis'in ilimlerde ülkesini terakki ettirmesi, yeni ve büyük gemiler yaptırması, Portekizlerin donanma gücünü fazlası ile artırır. Tüm bu gelişmeler, Portugal donanmasını zirveye çıkartır. Kral Denis, ülkesine önemli hizmetler ettiği sırada oğlu

Dördüncü Alphonse'un isyanları ile uğraşır. Hırçın bir kişiliğe sahip olan oğlunun verdiği elemeler neticesinde hayatını kaybeder.

Babasının ölümünden sonra tahta çıkan Kral Dördüncü Alphonse, babası gibi kardeşi ve oğluna da pek fena davranır. Kızgın bir anında kardeşi Alphonse Sanche'ı ve oğlu Don Pedro'nun gizlice nikâhlandığı metresi Inés de Castro'yu öldürtür. Metresinin öldürülmesine çok üzülen Don Pedro destekçileri ile babasına karşı ayaklanır ise de aracılardan yardım ile baba ile oğul barıştırılır. Babasının ölümünden sonra tahta geçen Kral Pedro, intikam ateşi ile yanıp tutuşmaktadır. Metresini öldüren katillerden intikamını göğüslerini yardırap kalplerini çıkartarak alır. Hatta bir rivayete göre Kral Pedro, maktulün kemiklerini mezarından çıkartarak kraliçelik tacını iskeletin başına giydirir. Midhat Efendi'ye göre bu yaşananlar kalem erbaplarının elinde güzel romanlara dönüşebilir. Kral Pedro, maktulün intikamını aldıktan sonra Portugal'da ıslahat yapmaya girişir. Soylu ya da fakir ayrımı gözetmeyen Pedro, haklıya hakkını verme hususunda gayet adil davranınca Kral Pedro'ya "adaletli" unvanı verilir.

Kral Pedro'nun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ferdinand, başlangıçta yaptığı evlilik ile halkın tepkisini çeker ise de bu tepki adilane davranışlarından ötürü giderek azalır ve ölümü üzüntü ile karşılanır. Kral Ferdinand'ın ölümünden sonra devlette iki sene kadar taht mücadelesi yaşanır, bu mücadeleyi Pedro'nun Inés'ten doğan oğlu "Papaz Jean" kazanır. Kral Jean ile beraber Portugal Devleti kara ve deniz yolu ile keşiflere başlar. Kral, Afrika'ya büyük bir ordu göndererek Ceuta adlı yeri Arapların elinden alınca Portugal, Afrika'ya ilk adımını atar. Henri adlı bir prensin kaptanları teşvik etmesi ile birçok ada ve Gine ülkesi keşfedilir. Gine'nin keşfi Avrupa'da heyecana sebep olur, meşhur kaptanlar bir an önce ülkeyi görebilmek için oraya üşüşür.

Kral Jean'ın ölümünden sonra tahta çıkan oğlu Édouard, babası döneminde gerçekleştirilen deniz seferlerinin hazinesine getirdiği yük ile uğraşır. 1438 senesinde Lizbon şehrinde meydana gelen veba salgınında pek çok insan gibi Kral Édouard da hayatını kaybeder. Kral Édouard'ın vârisi olan Beşinci Alphonse, babası öldüğünde altı yaşında olduğu için vasîliğini amcası Don Pedro üstlenir. Ergin olduktan sonra vasîliği zamanında kendisine çok kötü muamele eden amcasını öldürerek tahta tek başına sahip olur. Beşinci Alphonse, Fas üzerine yaptığı seferlerde Arzila ve Tanca'yı aldığı için "Afrikalı" unvanını alır. Bu dönemde Afrika'nın batı ülkelerine doğru deniz seferlerine

ağırlık verilir, Ümit Burnu'nun keşfi için ilk adımlar atılır. Beşinci Alphonse'dan sonra yerine geçen İkinci Jean, halkı isyan etmeye kışkırttığı için önce karısının eniştesini harp divanında idama mahkûm ettirir. Hemen ardından kayınbiraderini kendi eli ile öldürür. Halk nezdinde maktuller fitne fesat ehli kimseler olduğundan ölümler, ülkede herhangi bir karışıklığa yol açmadığı gibi müstakbel isyancılara gözdağı verilir. Kral Jean ülke içindeki asayişî sağladıktan sonra bütün güç ve kuvvetini deniz seferlerine harcar. Diego Cam adlı cesur bir kaptanı sefere çıkartır. Diego Cam, Afrika'nın batı sahillerinde yer alan Benin ve Kongo Hükûmetlerini keşfeder.

İkinci Jean zamanında Avrupa kıtasından Hindistan'ı katedebilmek için Akdeniz'den Halep, Bağdat ve Basra güzergâhlarını kullanmak gerekmektedir. Bu uzun ve tehlikeli yol, Portugal gemicileri ve ilim adamlarına Batı Afrika sahili boyunca güneye doğru gidilmesi hâlinde Afrika kıtasının dolaşılabilceği fikrini düşündürür. Böylelikle Avrupa-Hint arasındaki ticaret, akıllara hayret verecek derecede gelişir.

Diego Cam ve Diyaz gibi kaptanlara yardımlarını esirgemeyen İkinci Jean, Kristof Kolomb'un Hindistan'a varmak için Atlas Denizi'nin batısına doğru seyahat etme fikrini kabul etmeyerek Kolomb'a yardımda bulunmaz. Diyaz, uzun uğraşlar sonucunda Afrika'nın en güneydeki noktasında büyük bir burun keşfeder. Bu burna, akıntıların birleşmesi ile büyük dalgaların oluştuğunu görünce "Fırtınalar Burnu" ismini verir. Kral, bu keşfin Hindistan'a ulaşma ümitlerini arttırdığı gerekçesi ile Diyaz'ın verdiği ismi "İyi Ümit Burnu" manasına gelen "Cabo da Boa Esperança" ile değiştirir.

Kral İkinci Jean, vefat edince yerine geçecek erkek evladı olmadığı için yeğeni Emmanuel tahta geçer. Kral Emmanuel, karısı Isabelle'e derin bir sevgi beslemektedir. Karısı Isabelle'in ricasını kırmayarak Belem şehrinde büyük bir manastır inşa ettirir. Bundan böyle vefat eden Portugal krallarının tümü bu manastıra defnedilir. Bu manastır, arz ettiği önem bakımından kralın en meşhur eseri kabul edilmektedir. Emmanuel yine karısı Isabelle'in isteği ile Müslüman ve Yahudilere türlü işkence ve eziyetler eder. Döneminde gaza ve cihad düşüncesi ile bir dereceye kadar hoşgörülen bu eylemler, insan hürriyetini temele alan bakış açısı ile yaklaşan birçok tarihçi tarafından eleştirilmektedir. Kral Emmanuel'in, karısının hatırını kıramayarak Müslüman ve Yahudilere yaptıkları zulümler bir kenar bırakıldığında ülkesi için ettiği hizmetleri dikkate alanlar kendisine "büyük" ve "bahtiyar" unvanlarını layık görürler.

Kral Emmanuel'in tahtta oturduğu zaman aralığı keşiflerin zirveye çıktığı bir dönemdir. Portekiz'in yanı sıra İspanyollar, İngilizler, Fransızlar, Hollandalıların isimleri zikredilmelidir. Ancak bu devletlerin içinde en çok katkıda bulunan Portekizlidir. Bu dönemde gerçekleştirilen keşifler şunlardır: Vasco de Gama Ümit Burnu'nu dolaşip yeni deniz ve okyanusları, Pedro Álvares Cabral'ın Brezilya'yı, Albuquerque'in Goa ve Malakka'yı keşfetmesidir. Bu keşifleri uzun uzadıya anlatabilmek için birçok tarih kitabı ve seyahatname yazılır. Bu eserlerde kâşifler için asrın kahramanları yakıştırması yapılır. Midhat Efendi'ye göre bu yakıştırma haklıdır zira o zamana kadar insanların dünya coğrafyası hakkındaki görüşleri dar ve sınırlıdır. Dünyayı; Avrupa kıtası, Afrika'nın kuzey kısımları ve Asya'nın batı kısımlarından ibaret sanan insanların ufkunu, kâşifler genişletir.

Midhat Efendi; bu eserin yazılmaktaki asıl maksadının okuyucuların bilgilerini arttırmak, onları coğrafya fenninin izin verdiği ölçüde dünya âleminde seyahat ettirmek olduğunu söyler. Ancak okuyucuyu seyahat ettirmek kısa ve az söz ile yapılması gerektiği için denizlerde gerçekleşen keşifler ve kâşifler hakkında uzun uzadıya tafsilat vermek mümkün olmaz. Bu durum Midhat Efendi için oldukça üzücüdür.

Avrupalı gemicilerin keşifleri gerçekleştirebilmesini üç alanda meydana gelen gelişme ile açıklamak mümkündür: Pusulanın, haritacılığın gelişmesi ile ateşli silahlarda meydana gelen gelişmeler. Pusulada ve haritacılıkta gelişmeler yaşanmadan önce gemiciler, yollarını yıldızlar yardımı ile bulabilir ancak uzak yerlere gitmeye cesaret edemezler. Pusula ve haritacılıkta yaşanan gelişmeler bu müşkülü ortadan kaldırır ise de coğrafi keşifler ile keşfedilen yerlerin vahşi halkları ok, kargı, topuz, bıçak gibi kesici ve delici araçlara sahip oldukları için Avrupalıların kendilerine karşı gerçekleştirdiği hücumları bu araçları sayesinde bertaraf eder iken barut kullanımının yaygınlaşarak top, tüfek gibi ateşli silahlarda kullanımı Avrupalı gemicileri iyice cesaretlendirir. Keşfedilen yerlerde yaşayan vahşi halklar öldürölüp buralardan gemilere erzak ve mühimmat ikmal edilince uç noktaların da keşfi gerçekleştirilir.

Coğrafi keşiflerden tafsilatlıca bahseden tarih kitaplarında yazılanlara göre vahşi halklar yelkenli gemiler ile gelen beyaz renkli adamlar ile karşılaşınca bu durumu şaşkınlık ile karşılarlar. Bu beyaz adamların Allah'ın oğlu olduğunu ve kanatlı gemileri ile gökyüzünden uçarak geldiklerini düşünürler. Bir de gök gürültüsüne benzettikleri

gemilerden atılan topları işitince bunu Allah'ın bir işaretine yorarak yerlere secde ederler.

Coğrafi keşifler ile beraber keşfedilen bölgelerden maden ve ham eşyanın taşınması sanayiye geliştirir, bu hâl de ticaretin gelişmesini sağlar. Yine keşifler ile beraber coğrafya, etnografya ve meteoroloji ilimlerinde oldukça terakki edilir. Keşiflerden önce âlimler ancak kuzey küredeki yıldızlar ve rüzgârlar hakkında bilgi sahibi iken keşifler ile beraber diğer yarı küre hakkında da bilgi sahibi olurlar. Bitkileri, hayvanları, yeryüzünün evrimini anlatan ilim, keşiflerin ardından beş on kat terakki eder. Midhat Efendi'ye göre medeniyetten habersiz vahşilerin hayatları hakkında edinilen malumat oldukça önemlidir. Vahşi kavimlerin inanca, ana-babalık hissiyatına sahip olduklarının anlaşılması Midhat Efendi'ye göre kâinatın anlaşılması için oldukça mühimdir.

Keşifleri zirveye çıkartan Emmanuel vefat ettikten sonra Portugal krallığına oğlu Üçüncü Jean geçer. Kral Üçüncü Jean döneminde de keşifler desteklenir hatta Portekizler, Japonya'ya kadar giderek pek çok yerler keşfeder. Ancak bu parlak dönemin ışıltısı engizisyon cemiyetlerinin girmesi ile söner ve devlet hızla gerilemeye başlar.

Midhat Efendi'ye göre dünyada din uğruna çalışıp didinerek üstesinden gelinemeyecek hiçbir zorluk yoktur. İnsanı Cenab-ı Hakk'a kalpten bağlayan şey, dinî hisleridir. Bu hislere sahip insan, yaptığı işlerde Cenab-ı Hakk'ın kendisine yardımcı olacağından emindir ki peygamberler tarihi bunun örnekleri ile doludur. Hz.İsa, Hristiyanlığı tebliğ ettikten sonra çeşitli sıkıntılar yaşamasına karşın din uğruna hizmetlerinde Cenab-ı Hakk'ın yardımlarını görür. Midhat Efendi'ye göre İslam dininin peygâmberi Hz. Muhammed'in zorluklara ve tehlikelere dinî hisler ile göğüs germesi neticesinde yüz sene gibi kısa süre zarfında İslam'ın batıda ve doğuda gösterdiği akılları hayrette bırakan başarılar Cenab-ı Hakk'ın bir mükâfatıdır. İslam dininin Cenab-ı Hakk'ın mükâfatını gördüğü siyer kitaplarında ve tarih kitaplarında yazılıdır.

Midhat Efendi'ye göre saflık ve halisiyet, din adına hareket eden insanlarda aranması gereken şartlardır. Bu şartlara sahip olmayanlar din kisvesi altında riyakârca davranarak halk üzerinde baskı kurmaya çalışırlar. Bu baskılar; dünyada riyanın, bağnazlığın artmasına yol açmakta ve ilimlerde gerçekleşebilecek terakkinin de önüne geçmektedir.

Halk üzerinde baskı kurmanın yollarından biri, Üçüncü Jean döneminde Portugal'da ortaya çıkan engizisyon cemiyetleridir. Midhat Efendi, bu cemiyetleri şiddet ile tenkit etmektedir zira bu cemiyetin teşekkülünün altında riyakârlığın yattığını düşünmektedir.

Engizisyon kelimesi araştırma, soruşturma, inceleme gibi manalara gelmektedir. Engizisyonun ortaya çıkışındaki ilk maksat; Hristiyanların dinlerine ne derece bağlı olduklarını soruşturmak, kilisenin koyduğu kanunları bilerek ya da bilmeyerek çiğneyenleri yola getirmektir. Tarihçiler, cemiyetin başlangıcını Papa Üçüncü Innocent'in Albigeois adlı tarikatı yola getirmek için bazı memurları Fransa'nın güneyine göndermesi ile başladığını kabul ederler. Ancak cemiyetin insanları cezalandırmaya başlaması 1229 senesinde Dördüncü Grégoire zamanında gerçekleşir. 1355 senesinde cemiyeti Fransa'nın her tarafında yaygınlaştırmak isteyen Papa Üçüncü Alexandre'nin bu teşebbüsü, zamanın Fransa Kralı Saint Louis tarafından kabul görmemesi üzerine cemiyet Fransa'da yaygınlaşamaz. Fakat bu cemiyet, İspanya ve Portekiz'de güçlenir ve en şiddetli uygulamaları da yine bu ülkelerde görülür. Cemiyet bir süre sonra dinî vasfı ile yetinmez, politik bir renk de alır. Müslüman ve Yahudiler üzerinde zalimce uygulamalar gösteren bu cemiyetler yüzünden pek çok Müslüman ve Yahudi canlarını kurtarmak için çareyi İslam ülkelerine sığınmakta bulurlar.

Engizisyon cemiyeti İspanya hükümdarları Ferdinand ve Isabelle zamanında halka ettiği zulümleri daha da arttırır. Cemiyet bu dönemde "kutsal mahkeme" adını alır, mahkemenin başına da başengizitör sıfatı ile Kardinal Torquemada atanır. Emrindeki kırk beş adam ile İspanya egemenliğindeki yerlere dağılır. Midhat Efendi'ye göre İspanya'nın egemenliğinde bulunan Pays-Bays ahalisinin engizisyonun eziyetlerine dayanamayıp İspanya'dan ayrılması engizisyonun ne kadar zararlı olduğunun tüm dünyaya kanıtıdır.

Engizisyon cemiyeti yıllar geçtikçe asıl maksadını ortaya çıkarır. Ahalinin malına, canına, namusuna göz diken bu cemiyet her türlü yeni fikrin karşındadır. Zira yeni fikirler halkın gözünün açılmasına sebebiyet verebileceğinden yeni fikirlere sahip insanlara iftara ederek onları öldürtürler. Öyle ki baba ile oğlu birbirine ihbar ettiren bu cemiyetlerin yaptıkları işkenceler -tarihten öğrendiğimiz kadarı ile- tüyler ürpertecek kadar korkunç şeylerdir. Bu cemiyetin işkenceleri arasında; suçlu bulduklarının gözlerine mil çekmek, dişlerini sökmek, derisini yüzmek, boğazına yaş bezler tıkayıp

gözleri patlayana kadar ıstırap ile boğmak, bacaklarından asıp satırın tersi ile kol ve bacak kemiklerini kırmak, onları diri diri yere gömmek ve ateşte yavaş yavaş öldürmek sayılabilir.

İlim ve tekniğin insanların gözlerini açması ile engizisyon cemiyetine karşı baş gösteren isyanlar, cemiyetin mezalimlerini bir nebze olsun azaltır. Hatta bazı merhametli krallar ve senyörler mahkemelerin verdiği cezaları hafifletir ancak bu cemiyetin tamamen ortadan kaldırılması Fransızların İspanya'ya girmesi ile olur. Fransızlardan sonra bu cemiyetin tekrar ortaya çıkması söz konusu olur ise de bu hâle İspanyollar karşı çıkar. İspanyol halkının cemiyeti hortlatmamak için ellerinden geleni yapacaklarını hatta tek bir kişi kalıncaya dek çarpışacaklarını söylemeleri üzerine bu cemiyet ebediyen ortadan kalkar.

Portugal Kralı Üçüncü Jean, 1526 senesinde engizisyon cemiyetini Portugal'a sokunca bu durum başlangıçta bazı cahil Hristiyanlar tarafından alkışlanır ise da cemiyetin kendilerine de aynı muameleyi etmeleri üzerine fikir değiştirerek korku ve telaşa kapılırlar. Midhat Efendi'ye göre bir ülkeyi yönetenlerin ahlakının o ülke halkının ahlakını etkilemesi kaçınılmazdır. Kâşiflerin uzak memleketlerdeki halka tıpkı bu cemiyetin yaptığı gibi zulümler etmesi, tarihte Hristiyanlar için asla silinmeyecek lekelerdendir.

Kral Üçüncü Jean döneminde engizisyon cemiyetlerinin kötü muameleleri devam ederken Lizbon şehrinde otuz bin insanın ölümüne yol açan büyük şiddetli bir deprem yaşanınca insanlar depremi Tanrı'nın öfkesine yorarak krallarına yüz çevirirler. Kral Üçüncü Jean vefat edince yerine torunu Birinci Sébastien geçer. Kral Sébastien, Afrika kıtasını Müslümanların karışıklık içinde olmasından da yararlanarak İslam ordularının üç katı bir ordu ile almak istese de gönülsüz bir şekilde savaşıyan asker ve komutanlar yüzünden geri çekilmeye mecbur kalır. Midhat Efendi'ye göre Müslüman ordularının Hristiyan ordusuna nazaran katbekat az oluşuna rağmen savaşı Müslüman ordularına kazandıran şey, İslam terbiyesinin Hristiyan terbiyesinden üstün oluşudur. Midhat Efendi'ye göre insanlar riya ve şiddet ile terbiye edilemez.

Sébastien, Fas ve Marakeş'in devrik padişahı Molla Muhammed el-Mütevekkil'in kendisinden yardım istemesi ile kuvvetli bir ordu ile tekrar sefere çıkar ise de el-Kasrül-kebîr'de Molla Abdülmelik tarafından şiddetli bir yenilgiye uğrayarak savaş meydanında hayatını kaybeder. Sébastien ölünce yerine Henri geçer ancak ülke

içinde yaşanan taht mücadelelerinden dolayı Portugal, bir müddet karışıklık içinde kalır. Karışıklıktan yararlanan İspanya Kralı İkinci Philippe, Portugal'a güçlü bir ordu gönderirir. Portekizler, bu saldırı üzerine Fransa'dan yardım isterler. Fransızlar, gönderdikleri yardımlar ile İspanyolları Pirene Dağları'nda sıkıştırır ise de yeni keşiflerden akıtılan altınlar ile maliyesini bir hayli düzelter İspanya, sevk ettiği yeni ordular ile Portugal'ı egemenlikleri altına alır.

İspanya Kralı İkinci Philippe, Portugal'ı egemenliği altına alınca ilk işi güçlü Portugal donanmasını elinin altında tutmak olur. Zira güçlü bir Portugal donanması, İspanya sahilleri ve sömürgeleri için tehdit oluşturmaktadır. Portugal'ın mahkûmiyetinden faydalanan Hollandalılar; Portugal'ın Japonya'daki sömürgelerini, Moluques Adalarını ve Asya kıtasındaki diğer sömürgelerini de ele geçirirler. Portekizler yalnızca Brezilya kıtasının bazı yerlerinde hâkimiyetlerini sürdürürler.

Portugal'ın İspanya mahkûmiyeti altmış sene kadar devam eder. Altmış sene içinde engizisyon Portugal'daki zulümlerini sürdürür. Mahkûmiyeti sona erdirip isyan ateşini yakan ise Bragance Dükü Jean, onun karısı Louise de Guzman ile onların serkâtipliğini yapan Pinto'nun akıl dolu planlarıdır. Zira engizisyon cemiyetinin ortalığı kasıp kavurduğu İspanya'da casuslara rağmen böyle bir isyanı gerçekleştirmek büyük bir başarıdır. Bu isyanı başarıya ulaştıran sebepler ise halkın engizisyondan bıkması sonucunda isyana destek vermesi ve Pinto gibi bir başkâtibin akıl dolu planıdır.

Yukarıda zikredilen isyan ateşinin yakılmasının ardından Bragance Dükü Jean, Dördüncü Şarl unvanını alarak tahta çıkınca memleket âyanından meydana gelen büyük bir meclis oluşturur. Bu meclisin başına ise başkâtip sıfatı ile Pinto getirilir. Hollanda elindeki Portugal sömürgeleri ise İspanya'daki isyana iştirak etmek maksadı ile Hollandalılara karşı ayaklanır. 1654 senesinde Hollandalılar Brezilya'dan çıkmak zorunda kalır.

Kral Dördüncü Jean öldükten sonra küçük yaştaki oğlu Altıncı Alphonse tahta geçer ise de devlet idaresi Kraliçe Louise'de kalır. Kraliçe, devleti altı sene başarı ile idare ettikten sonra tahtı belli bir olgunluğa erişen oğluna teslim eder ve istirahat etmek için bir manastıra çekilerek ölümüne kadar orada ikamet eder. Tahtın yeni sahibi Kral Altıncı Alphonse, eğlence ve sefahate düşkün bir kral olunca Portekizler ayaklanarak kralı zindana atar ve kardeşi Don Pedro'yu tahta çıkarırlar. Don Pedro döneminde ülkede baş gösteren bir Fransa tehlikesi mevcuttur. Zira Portugal'a bağımsızlığını

kazanması sırasında yardım eden Fransa, Altıncı Alphonse zamanında nüfuzunu ziyadesi ile arttırır. Hatta Don Pedro'nun İngiltere'ye meylettiğini düşünen Fransa, Don Pedro'yu bir müddet kral olarak tanımaz ve İspanya'nın Portugal'ın bağımsızlığını tanıdığına dair bir antlaşma yapma teklifi -Fransa'nın karşı çıkmasına rağmen- Kral Pedro tarafından kabul edilince Fransa'nın baskısı ile bu antlaşma yok sayılır ve Portugal ile Fransa İspanya'ya karşı savaş ilan eder.

Devletin iç ve dış işlerine Fransa'nın müdahil olması Kral Pedro'nun hiç hoşuna gitmez bu hâle çare olması için Kral Pedro, İngiltere'ye yakınlaşır. İngiltere, Fransa'ya karşı bir araya gelen devletlerin yanına Portugal'ı da davet eder. Bu yakınlaşma, Portugal'ın Fransa mahkûmiyetinden kurtulup İngiltere mahkûmiyetine girmesine sebep olur. İngiltere mahkûmiyeti, Portugal'ı fakirlik içinde bırakır zira İngiltere Portugal'a destek vermesi için aralarında imzalanacak ticaret antlaşmasını şart koşar. Kral Pedro'nun vefatının ardından yerine geçen Beşinci Jean döneminde ticaret antlaşması ile fakir bir ülke hâline gelen Portugal, yeni kralları Joseph'in akıllı politikaları sayesinde İngiliz baskısını daha az hissederek bir nebze olsun rahatlar. Portekizler, bu rahatlamayı Kral Joseph'in akıl hocalığını yapan Marquis de Pombal'a borçludur. Pombal, ticaret sözleşmesine dokunmadan Portekiz tacirlerini zengin etmenin yolunu bulur.

Kral Joseph dönemine kadar zorla Hristiyan yapılan Araplar yeni Hristiyan, öteden beri Hristiyan olanlar ise asıl Hristiyan kabul edilir. Kral Joseph bu ayrıcalığı ortadan kaldırarak engizisyon cemiyetinin şiddetini bir parça hafifletmeyi başarır. Bu dönemin en önemli olayı ise Lizbon şehrini yakıp yıkan şiddetli depremdir. Şehrin büyük bir kısmı deprem sonucunda sular altında kalır. Kral Joseph'in ölümünün ardından kızı Marie amcası Pedro ile evlenir. Marie bir müddet kocası Pedro ile beraber Portugal'ı yönetir. Üçüncülük unvanı ile bir müddet ülkeyi yöneten Pedro ölünce tahtta tek başına kalan Marie, kocasının yönetim anlayışını başarılı bir şekilde devam ettirir. Bu dönemde Portugal ülkesi ne içte ne de dışta herhangi bir tehdit ile karşılaşır. Dışta herhangi bir tehdidin baş göstermemesi Portugal'ın İngiltere'ye mahkûmiyetindedir. Zira Portugal ülkesine saldırmanın aynı zamanda İngiltere'ye saldırmak olduğunu da bilen devletler Portugal'a saldırmaktan kaçınırlar. Kraliçe Marie, akli dengesini yitirince yerine Kral Altıncı Jean geçer. Kral Altıncı Jean'ın taht döneminde, Fransız İhtilali tesiri her tarafta hissedilir. Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart İngiliz düşmanı bir

politika izler, gözünü İngiliz hâkimiyetindeki Portugal'a diker. Bunun için Napolyon Bonapart Fontainebleau'da Portugal'ı paylaşmak üzere İspanya ile anlaşır, kumandanı Junot'nun büyük bir ordu ile Portugal'a yürümesi emrini verir.

Fransa ve İngiltere tehlikesi altında sıkışıp kalan Portugal Devleti, İngiltere'nin Fransızlara karşı müdafaa emrini yerine getiremez ve Junot emrindeki ordu Portugal Devleti'nin her tarafını fetheder. Junot'nun bu başarısı Napolyon Bonapart'ın hoşuna gider ve Junot'ya, Duc d'Abrantès unvanı ile beraber Portugal valiliğini verir. Diğer taraftan General Wellesley komutasındaki İngiltere, büyük bir kara ve deniz ordusu ile Fransızlara savaş açarak Vimeiro'da Fransızları büyük bir yenilgiye uğratar ve 22 Ağustos 1808 tarihinde Sintra adlı kasabada taraflar arasında antlaşma imzalanır. Bu antlaşma ile Fransızlar, Portugal'dan çıkmak zorunda kalır.

İngiltere Devleti, General Wellesley'in başarısını "Lord Wellington" unvanı ile taltif ederken Napolyon, Duc d'Abrantès unvanlı eski general Junot'ya mağlubiyetten ötürü gücenir. Napolyon, bu yenilginin öcünü almak ister ise de İngilizler; Portugal Kralı Altıncı Jean ile akli dengesini yitirmiş vaziyetteki annesi Marie'yi Brezilya'ya götürerek gözetim altında tutarlar böylelikle Portugal'ı doğrudan doğruya kendi idareleri altına almayı başarırlar. Bununla yetinmeyen İngilizler, Napolyon'un Portugal ülkesine tekrar saldırmasına engel olmak maksadı ile Portugal'ın her tarafına askerî yapılar inşa eder, asker sevkıyatı yapar. Bu tedbirler neticesinde Napolyon emeline ulaşamaz.

1815 senesinde Napolyon'un devrilmesi ile Avrupa'da genel bir barış havası hâkim olur. Kâğıt üzerinde Portugal'ın bağımsızlığı gerçekleşmiş gibi görünür ise de kral hâlâ Brezilya'dadır ve devlet, güya elçi sıfatı ile gelen Beresford tarafından yönetilmektedir.

Portekizler 1820 senesinde Fransa'nın teşvik ettiği ve Portekiz âyanının tertip eylediği büyük bir ihtilal ile İngiltere'den ayrılmak ister. Portekizlerin, bu ihtilali yapmaktan iki maksatları vardır: Birincisi İngilizleri ülkelerinden kovmak, diğeri ise kanun-i esasi ile yönetilen bir hükûmet kurmaktır. İngilizler tarafından yıllarca sömürülen halk; ticaret, sanat ve tarımdan kazandığını İngilizlere verdiği için fakir bir hâle düşer.

İngiltere, kalabalık bir gürhunun ayaklanması üzerine burada hâkimiyet kuramayacağını anlar ve Brezilya'da ikamet eden Altıncı Jean'a haber göndererek ülkesine süratle dönmesini ister. Kral Altıncı Jean, Brezilya'dan başkent Lizbon'a gelinceye kadarki zamanda memleketin âyanları boş durmaz, Cortes Meclisleri oluşturup kanun-i esasi taslağı hazırlar. Kral Altıncı Jean'ın tahta geçmesinin bu taslağı kabul etmesi ile mümkün olabileceğini kendisine bildirirler. Kral Altıncı Jean, bu şartı kabul ettikten iki sene sonra kanun-i esasiyi yürürlükten kaldırır. Ülkede karışıklıklar baş gösterdiği sırada Brezilyalılar, Kral Altıncı Jean'ın kendi kendine aldığı Brezilya İmparatoru unvanını tanımadıklarını açıklayarak Kral Altıncı Jean'ın oğlu Pedro'ya bağlılıklarını bildirirler. Hem ülke içinde baş gösteren kanun-ı esasi kavgaları hem de Brezilya'da başlayan karışıklıklar ile uğraşan Jean, 1826 senesinde vefat eder. Kral Altıncı Jean'ın vefatından sonra oğlu Pedro, Portugal'a gelerek dördüncülük unvanını alarak tahta çıkar. Ülkeyi bir süre tek başına yöneten Pedro'nun Brezilya ve Portugal'ın ikisine de kral olarak hükmetmek istemesine iki taraf da razı gelmez. Pedro, Brezilya'yı tekrar bir Portugal sömürgesi hâline getirmeye kalkışır ise de Brezilyalılar bu fikre karşı çıkarlar. Bu durum üzerine Pedro kendisi Brezilya imparatoru olarak kalmayı, yedi yaşındaki kızı Dona Maria'yı ise Portugal'a kraliçe tayin etmeyi düşünür. Ancak pek çok zadedgân Maria'nın Portugal'a kraliçe tayin edilmesini lüzumsuz bulmaktadır zira Pedro zaten Brezilya İmparatorluğu'na hükmetmektedir. Bu durumda Portugal'a hükmetmesi gereken kişi Altıncı Jean'ın diğer oğlu Miguel'dir.

Portugal tarihinde daha önce Kral Joseph zamanında örneğine rastlanan amca-yeğen evliliği, Don Miguel ile Dona Maria arasında meselenin çözümü için tekrarlanır. Kral Miguel, karısı Maria Brezilya'dan geldikten sonra onun hükümdarlığını tanımayarak kraliçenin yüzüne dahi bakmaz. Bunun üzerine Brezilya İmparatoru Pedro ile Portugal Kralı Miguel arasında beş sene kadar devam edecek savaş başlar. Savaşların neticesinde Miguel mağlup olunca 1834 senesinde Portugal'dan kovulur. Bunun üzerine henüz bülüğa yeni eren Maria ikincilik unvanı ile tahta geçer. Kraliçe Maria, tahta geçtikten sonra kanun-i esasinin ilanı için ülkenin çeşitli yerlerinde çıkan isyanlar ile uğraşır. Ülkedeki emniyet ve huzur ortamının sağlanması için gerekli olan askerî kuvvetlerin, kanun-i esasi taraftarları ile işbirliği içinde olması bunun yanı sıra kanun-i esasi taraftarlarının Miguel ile ittifak içine girme ihtimallerinin bulunması Kraliçe Maria'nın elini kolunu bağlayarak kraliçeyi imzaya mecbur eder.

Kraliçenin kanun-ı esasiyi tekrar yürürlüğe koyması ülkede asayiş geri getirmez zira kanun-ı esasi yürürlüğe girdikten sonra Portugal'da üç büyük parti kurulmuştur: Birinci partiyi; ülkeden kovulan Miguel'in zamanındaki yönetimi beğenenler, ikinci partiyi zadedgâna birtakım ayrıcalıklar isteyen kanun-ı esasi taraftarları, üçüncü partiyi ise kanun-ı esasinin herkese eşit haklar vermesi gerektiğini savunan diğer iki partiyeye muhalefet edenler oluşturmaktadır. Genç kraliçe, üç partinin birbiri aleyhindeki mücadeleleri arasında kalmış iken 1851 senesinde Mareşal Saldanha önderliğindeki askerî kökenli bir grup kanun-ı esaside zadedgânların lehine değişiklikler yaparak kraliçeyi yeni kanunu imzalamaya mecbur ederler. Ancak bu imza, Portugal'da karşıt görüşlü kimseler arasında kanlı savaflara sebep olur nihayet askerlerin ülkede hâkimiyeti sağlaması ile asayiş tekrar sağlanabilir.

Kraliçe Dona Maria, ilk nişanlısı Don Miguel'den sonra önce Leuchtenberg Dukası Auguste ile evlenir, evlendiği sene bu prens vefat ettiği için 1836 senesinde Saksgoberg Gota Dukası Ferdinand ile ikinci evliliğini yapar. Kraliçenin 1853 senesinde vefat etmesi üzerine Ferdinand'dan olma yedi çocuğundan en büyüğü olan Pedro, beşincilik unvanı ile tahta geçer. Pedro, rüşdünü ispat edinceye kadar babası Ferdinand tahta vasîlik eder. Pedro'nun babası Ferdinand, gayet akıllı ve kâmil bir insandır. Kral Beşinci Pedro, babası Ferdinand'ın ettiği siyasi nasihatlere uyarak ülkesine tarım ve maarif alanında pek çok hizmetlerde bulunduğu gibi İngiliz mahkûmiyetinden itibaren harap bir hâlde bulunan donanmayı yeniden var eder.

1855'te tek başına tahta egemen olan Beşinci Pedro, 1861 senesine kadar tahtta kalır. Bu dönemde İngiltere, Fransa, Sardunya ve Osmanlı Devleti Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı savaflır. Bu savaştan sonra Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyon, Avrupa'yı epey bir süre savaflar ile meşgul eder. Avrupa'nın savaş hâlinde olmasına karşın Portugal Devleti bu savafların dışında kalır böylece deniz seferlerine uzun bir aradan sonra devam ederek birçok kaybını telafi edebilir. Bu dönemde Fas ve İspanya ile Portugal Devleti'nin küçük anlaşmazlıkları ve siyasi mücadeleleri olur ise de bunlar pek önemli şeyler değildir.

Beşinci Pedro, 1861 senesinde vefat ettiği zaman Portugal tahtına kardeşi Birinci Louis oturur. Kral Louis, vefat eden İtalya Kralı Victor Emmanuel'in kızı Maria Pia ile evlidir. Hükümdarlığında barışsever bir tutumu benimseyen Louis, ilim ve sanayinin gelişmesi için çaba gösterdiğinden halkı tarafından çok sevilir.

Portugal tarihine bütün olarak bakmak gerekmektedir zira bu devletin şimdiki sınırlarının darlığı insanları aldatır. Oysa Portugal'ı meydana getirenler, Avrupa için son derece önemli ve kadim milletlerdir. Portekizlerin Romalılara karşı gösterdikleri direniş, önemlerini göstermesi açısından güzel bir örnektir.

İslam'ın Şam'dan çıkan orduları insan aklını hayrete düşerecek ölçüde muazzamdır. Bu güçlü ordular, İspanya yarımadasının güneyinden istilalarına başladıklarında karşılarına İspanyol cengâverleri çıkar ise de İspanyolların bu akınları durdurması mümkün olmaz. Ancak bu yenilgi Midhat Efendi'ye göre İspanya ahalisi için bir kusur sayılmamalıdır zira karşılarında güçlü, azimli ve inançlı ordular vardır. Midhat Efendi, bu görüşünü Mûsa b. Nusayr'in Fas sahilinde atını denize sürerek "Ya Rab! Eğer okyanusun öte tarafı olsa idi, yüce ismini oralara da götürürdüm" cümlesi ile delillendirir.

İslam ordularının İspanya kıtasına geçmesi; İspanya, Fransa ve İtalya'ya hükümdar merasimlerini, saray idaresinin nasıl olduğunu öğretir yine pek çok talebeye de Müslüman medreselerinde ders görme imkânı sağlar. Midhat Efendi, terakki asrında İspanya kıtasının kuzey taraflarında saklanarak İslam ordularının istilasından korunan Portekizleri asi davranan Karadağlılara benzetir. Portekizlerin bu asi davranışı, onları İslam'ın ortaya koyduğu terakkiyeden mahrum bırakır. Engizisyon cemiyetinin de yardımı ile İslam'ı topraklarından söküp atan Portekizler böylelikle kendilerinin cehalet içinde kalmalarına yol açar. Hâlbuki Portekizler, Arapların ilimlerinden yaralanabilseler idi keşifleri daha çabuk ve kolaylık ile yapabilirlerdi.

Araplar, ilim alanında derin bilgilere vakıf olsalar da dış denizlerde Portekizliler kadar terakki edemezler. Buna kanıt olarak Midhat Efendi, Arap gemilerinin Akdeniz'in her tarafına saldırmalarına karşın Fas'ın biraz güney tarafına gidememesini gösterir.

Portekizlerin dünyaya nam salan askeri ve âlimi bulunmamaktadır zira Portekizler; askerlik, ilim ve deniz alanındaki tüm bilgi ve becerilerini deniz keşiflerini gerçekleştirmek için harcadıklarından dünyaca tanınmış asker ve âlim yetiştiremezler.

Kitabın yazıldığı 1880 senesinde bile Portugal halkı gemicilik alanında oldukça mahir, aynı zamanda cesur ve vakurdur. Araplar ve İspanyollar gibi aşkın yoğun yaşandığı Portugal'da bu durum ikliminin bir sonucudur. Fakat bu durum bazı Avrupa milletlerinde olduğu gibi Portekizleri ahlaksızlığa yöneltmez.

1. 2 PORTUGAL TARİHİ DİZİNİ

Buradaki orijinal sayfa numaraları Ek 1: Portugal Tarihi (syf. 96-142) adlı bölümde parantez içindeki numaralara tekabül eder.

A	Alphonse (I.), 30, 31,	Arap, 9, 17, 22, 23, 24,
Abdülmelik (Molla), 75,	32, 33, 34, 35, 36	26, 27, 29, 33, 35, 36,
76	Alphonse (II.), 36, 37	40, 46, 48, 49, 53, 67,
Afrika, 5, 24, 25, 26,	Alphonse (III.), 36, 37,	92, 110, 112, 113
41, 46, 47, 48, 49, 50,	38	Arzila, 49
51, 52, 56, 74, 77, 108	Alphonse (IV.), 40, 41,	Astorga, 29
Afrika Burnu, 52	42	Asya, 5, 24, 56, 80
Afrika-yı Cenubî	Alphonse (V.), 48, 49	Atlas Denizi, 4, 5, 36,
(Güney), 52	Alphonse (Kastil Kralı-	47, 51, 52, 55
Afrika-yı Garbî (Batı),	VI.), 27, 28	Auguste, 107
50	Alphonse (Portugal	Aviz, 37, 45, 46
Ajuda, 35	Kralı-VI.), 85, 86, 87	Avrupa, 4, 5, 9, 30, 50,
Akdeniz, 50, 111	Alphonse (Kastil Kralı-	51, 56, 57, 58, 70, 79,
Alan, 19	IX.), 41	87,
Albigeois, 66	Alphonse Sanche, 42	89, 98, 108, 110, 111,
Albuquerque, 55	Amerika, 24, 51, 54, 55,	113
Alexandre (III.), 66	71, 79, 80	Avusturya, 25, 90
Aljubarrota, 46	Amerika-yı Cenubî	Azor Adaları, 5, 47
Alman, 108	(Güney), 55	B
Almanya, 21, 72	Anadolu, 4, 14	Badajoz, 35, 84
Alphonse (Prens), 81	Andalusya, 20	Bağdat, 50
	Aragon, 39	Bahr-ı Atlas, bkz. Atlas
		Denizi

- Basra, 50
- Béatrice, 45
- Belçika, 2
- Belem, 53
- Benî İsrail, 62
- Benín, 50
- Beresford, 98
- Bourgogne, 25
- Braga, 77
- Bragance, 81
- Brezilya, 55, 80, 83, 84, 85, 98, 100, 101, 102, 103
- C**
- Cap de Bonne-Espérance, 53
- Ceuta, 46
- Cezayir, 71
- Cizvitler, 92
- Claudius Unimanus, 15
- Coimbra, 4
- Comte Souverain, 28, 29, 30
- Constance, 42
- Cortes, 32, 99, 100, 106
- Ç**
- Çin, 110
- D**
- Daman, 5
- Denis, 38, 39, 40, 41
- Devlet-i Aliye, 25, 107
- Diego Cam, 50, 52
- Diu, 5
- Diyaz, 52, 53
- Don João Lourenço da Cunha, 45
- Douro Nehri, 5, 11, 23
- Duc d'Abrantés, bkz. Junot
- Duc de Bragance, bkz. Jean (Portugal Kralı-IV.)
- Duc de Bragance (Ferdinand II), 49
- Duchesse de Bragance, bkz. Louise de Guzman
- E**
- El-Kasrû'l-kebîr, 76
- Elvas, 35
- Emmanuel (I.), 53, 54, 61
- Endülüs, 20, 22, 25, 30, 36, 40
- Estrémadure, 35
- É**
- Édouard (I.), 47
- Éléonore Teles de Menezes, 45
- F**
- Fabius Aemilianus, 16
- Fabius Maximus Servilianus, 16
- Fas, 6, 48, 49, 75, 76, 109, 110, 112
- Ferdinand (Kastil Kralı-I.), 26, 27
- Ferdinand (Portugal Kralı-I.), 44, 45, 46
- Ferdinand (León Kralı-II.), 35
- Ferdinand (Kutsal Prens), 48
- Ferdinand (Katolik), 49, 68
- Ferdinand (Duka), 107

Fırtınalar Burnu, 52, 53

Fontainebleau, 96

Frank, 19, 20

Fransa, 3, 6, 8, 10, 11, 19, 20, 21, 66, 67, 78, 81, 87, 88, 89, 90, 95, 96, 98, 107, 108, 111

Fransız, 3, 38, 55, 70, 97

G

Gal, 4, 11, 23

Gine, 47, 49

Goa, 5, 55

Grégoire (IV.), 66

Guadiana Nehri, 5, 36

H

Haccac-ı Zalim, 68

Halep, 50

Hannibal, 14

Hatemü'l-Enbiya, 63

Henri (Prens), 47

Henri (I.), 77, 78

Henri, bkz. Henri de Bourgogne

Henri de Bourgogne, 25, 26, 27, 28, 29, 30

Hindistan, 50, 51, 52

Hollanda, 2, 80, 84

Hollandez, 55, 84,

Hristiyan, 26, 34, 35, 41, 65, 66, 71, 72, 92

Hristiyanlık, 7, 30, 34, 39, 63, 72, 74, 75, 92,

I

Ilipa, 12

Inés de Castro, 42, 43, 46

Innocent (III.), 66

Isabelle (Katolik), 49, 68

Isabelle (Aragon), 53

İ

İngitere, 3, 6, 7, 8, 10, 87, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 107

İngiliz, 3, 7, 55, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 108

İslam, 22, 24, 25, 30, 34, 36, 41, 53, 63, 64, 71, 74, 111

İslamiye, 25, 26, 31, 33, 34, 67, 75, 110, 111, 112

İspanya, 2, 4, 6, 8, 10, 16, 20, 21, 22, 25, 30, 39, 42, 54, 64, 65, 67, 68, 70, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 96, 109, 110, 111

İspanya Şibh-i Ceziresi, bkz. İspanya

İspanya Tevarüsü Muharebatı, 88, 90

İspanyol, 22, 55, 78, 80, 83, 110, 113

İstanbul, 4, 21

İsviçre, 25

İtalya, 20, 21, 109, 111

İtalyanca, 86

J

Japonya, 61, 80

Jean (Kastil Kralı- I.), 45

Jean (Portugal Kralı- I. - Papaz), 46, 47, 81

Jean (Portugal Kralı- II.), 49, 50, 51, 52

Jean (Portugal Kralı- III.), 61, 65, 71, 73

Jean (Portugal Kralı- IV.), 81, 82, 83, 84, 85, 86

Jean (Portugal Kralı- V.), 90, 91

Jean (Portugal Kralı- VI.), 95, 96, 98, 100, 101, 102, 104

Joseph (Emmanuel), 91, 92, 93, 94, 103

Junot, 96, 97, 98

K

Kanarya, 47

Karadağ, 25, 111

Kartaca, 14

Kastil, 26, 27, 29, 30, 39, 41, 42, 45, 46, 49

Katolik, 7

Kelt, 11, 12, 16, 18, 23

Kırım Muharebesi, 107

Kongo, 50

Kongo Adası, 5

Kristof Kolomb, 51, 52, 54

L

Lamego, 32

Lara, 39

León, 30, 35, 36

Leuchtenberg, 107

Lizbon, 33, 35, 48, 72, 91, 92, 100, 109

Louis (Portugal Kralı- I.), 109

Louis (XIV.), 90

Louise de Guzman, 81, 82, 84, 85, 86

Lusitania, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 23

M

Madeira Adaları, 5, 47

Malakka, 55

Marakeş, 75, 76

Maria (II.), 102, 103, 104, 107

Maria Pia, 109

Marie (I.), 93, 94, 95

Marie (Mecnune), 98

Marquis de Pombal, 93

Mesih (Hz.), 62

Mesihîye, 39

Miguel (I.), 101, 102, 103, 104, 105, 107

Minho Nehri, 5

Mithridate, 14

Moluques Adaları, 80

Montijo, 84

Mozambik Kaptanlığı, 5

Muhammed el-Mütevekkil, 75

Mûsa b. Nusayir, 21, 110

Müslüman, 54, 111

N

Napolyon (III.), 108

Napolyon Bonapart, 70, 95, 96, 97, 98

O

Oura, 35

Ourique, 31, 32

- P**
- Pays-Bays, 2, 68, 79
- Pedro (I.), 42, 43, 44, 45, 46
- Pedro (II.), 86, 87, 88, 89, 90
- Pedro (III.), 94
- Pedro (IV.), 101, 102, 103, 104
- Pedro (V.), 107, 108, 109
- Pedro (Coimbra Dükü), 48
- Pedro Álvares Cabral, 54
- Philippe (II.), 78, 79
- Pinto, 81, 82, 83, 84, 85, 86
- Pirene, 78
- Plautius, 15
- Portagal, 23
- Portekiz, 3, 5, 6, 7, 24, 25, 26, 28, 31, 36, 38, 40, 46, 55, 56, 61, 67, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 83, 86, 91, 93, 98, 99, 101, 109, 110, 111, 112, 113
- Porto, 6
- Portugal, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39,40, 41, 42, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 61, 62, 65, 71, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113
- Protestan, 69
- R**
- Rafizi, 69
- Robert (Bourgogne Dukası), 25
- Robert (Fransa Kralı), 25
- Roma, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20
- Romalı, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 110
- Roma-yı Garbî (Batı), 19
- Rus, 38
- Rusya, 21, 107
- S**
- Saint Louis, 66
- Saint Thomas Adası, 5
- Saldanha, 106
- Sanche (I.), 36
- Sanche (II.), 36
- Sardunya, 107
- Saxe-Cobourg-Gotha, 107
- Sébastien (I.), 73, 74, 76, 77, 78
- Septe Boğazı, 26, 47
- Sertorius, 18
- Setúbal, 6
- Sintra, 97
- Sulpicius Galba, 14
- Sumatra Adası, 55
- Süev, 19, 20, 21
- Ş**
- Şam, 110

Şarl (IV.), bkz. Jean
(Portugal Kralı- IV.)

Şarl (VI.) bkz. Jean
(Portugal Kralı- VI.)

Şarlken, 78

Şarlman, 38

T

Tajo Nehri, 5, 11, 23,
73

Tanca, 48, 49, 76

Tarık b. Ziyad, 21

Tarifa, 41

Temple, 39

Toledo, 21

Torquemada, 68

Toulouse, 36

Turin, 109

U

Urban, 22, 23

Utrecht Muahedesi, 90

Ü

Ümit Burnu, 49, 54

V

Vaccéens, 12

Vandal, 19, 20, 22

Vandalusya, 20

Vasco de Gama, 54

Victor Emmanuel, 109

Vimeiro, 97

Viriate, 14, 15, 16, 17

Viseu, 49

Vitellius, 15

Vizigot, 20, 21, 22, 23

W

Wellesley, 97

Wellington (Lord), bkz.

Wellesley

Y

Yahudi, 7, 53, 54, 67,
71

Yeşil Burun Adası, 5,
47

2. KİTAP

İSPANYA TARİHİ

2.1 İSPANYA TARİHİ İNCELEMESİ

Avrupa'nın güneybatısını meydana getiren Péninsule Espanique'in büyük bir kısmı İspanya Devleti'nin, kalan diğer küçük kısmı ise Portekiz Devleti'nin idaresi altındadır. İspanya ülkesini, kuzeyindeki Fransa ile büyük Pirene Dağları ayırır. Kuzey sınırını çevreleyen diğer bir parça da Atlas Denizi'nin Gaskonya Körfezi'dir. Batıda boydan boya Portekiz ile çevrelenen İspanya, güneyde Septe Boğazı ile Afrika kıtasından ayrılırken doğu ve güneydoğu sınırında Akdeniz ile çevrelenir.

İspanya; kuzey-güney doğrultusunda 1100 kilometre, doğu-batı doğrultusunda ise 600 kilometredir. Zikredilen bu uzunluk ölçüleri İspanya'nın Avrupa ülkeleri arasında arazi genişliği yönünden büyük bir Avrupa ülkesi olduğunu gösterir. Konumu itibari ile 36-44 kuzey enlemlerinde yer alan İspanya'nın iklimi Osmanlı ülkesi ile benzerlik gösterir.

İspanya'da, Fransa ile sınırı teşkil eden Pirene Dağları haricinde beş tane daha büyük dağ sıraları mevcuttur. Bu dağlar araziyi parçalayarak çeşitli nehirleri birbirinden ayırır. Ayrıca bu dağlardan doğan birçok nehir birbiri ile karışarak başlıca beş büyük nehri meydana getirirler. Bunlar; Ebro, Douro, Tajo, Guadiana ve Guadalquivir nehirleridir. Bunlar ile beraber küçük sayılabilecek nehirleri de vardır. İrili ufaklı nehirler, sulama kanalları yetersiz gelen İspanya topraklarının suya kanmasını böylelikle İspanya'da pek çok mahsulün de yetişmesini sağlar.

İspanya'nın kuzey ve güney taraflarında farklı iklimler görülür bu da iki tarafta farklı mahsullerin yetişmesine imkân yaratır. Ülkenin kuzeyinde, Fransa'nın güneyindeki mahsuller yetişirken güney kısmında Mısır'da yetişen mahsuller vardır. Bu mahsuller arasında üzüm, limon, portakal, hurma, şeker kamışı ve pamuk en çok yetişenleridir. Ancak İspanyollar, tarıma gereken önemi göstermedikleri için tabiatın kendilerine verdiği kadarı ile yetinirler. Tarımdaki durum madenler için de geçerlidir. Pirene Dağları maden rezervleri açısından oldukça zengin durumda olsa da bunların çıkartılıp işletilmesinde oldukça geridedirler. Pirene Dağları'nda Avrupa'nın hiçbir tarafında bulunmayan değerli mermer ve somaki taşları vardır. Bugün kalıntıları görülen o yüksek binalar, İspanya'daki değerli taşların Arapların mimarideki usta işçiliğinde

birleşmesi ile meydana gelir. Araplar zamanından itibaren düzenli olarak işletilen civa madeni istisnai olmak ile beraber kalay, kurşun, demir ve gümüş madenleri kötü bir şekilde işletilmektedir. Altın madeni eski zamanlarda yoğun bir şekilde işletildiği için şu anda rezervi bulunmamaktadır.

Çobanlığın rağbet gördüğü İspanya'da çok miktarda koyun yetiştirilir. Bu koyunlar arasında Portekizliler gibi merinos cinsini tercih ederler. En güzel boğaları, özel mekânlarda dövüştürmek için yetiştiren İspanyollar bir işte kullanmak için katır yetiştirmeyi tercih ederler. Toplam nüfusu yirmi iki milyona yaklaşan İspanya, tarihte pek çok vilayetlere bölünür. Bu vilayetlerden bazıları geçmiş zamanlarda krallık olarak hüküm sürdüğü için İspanya kralları bu vilayetlerin kralı ve senyörleri olduklarını unvanları arasına eklerler.

İspanya halkı maarifte değilse de sanayinin bazı dallarında mesela; ipek ve pamuk dokuma, dericilik, aynacılık, silahçılık üzerine ilerlemektedir. Ülkede din hususunda tam bir hoşgörüsüzlük hâkimdir. Sadece Katolik mezhebine müsaade edilmekte diğer din ve mezheplere yaşam hakkı tanınmamaktadır. Midhat Efendi'ye göre bu durumun meydana gelmesinde engizisyon cemiyetinin hiç şüphesiz ki katkısı büyüktür.

İspanya'nın; Afrika, Amerika, Okyanus taraflarında pek çok sömürgesi bulunmakta ve buradaki nüfusu üç buçuk milyonu aşmaktadır. İspanya'nın yönetiminde meşrutiyet ve istibdatın değişik tokuşunun pek çok defa gerçekleştiği görülür. Ülkenin başkenti Madrid'tir. Tanınmış şehirlerinden bazıları ise León, Sevilla, Kadis, Kordu, Gırnata ve Valensiya şehirleridir.

İspanya tarihi altı bölüme ve her bir bölüm de kendi içinde çeşitli fasıllara ayrılır:

Birinci bölümde, İspanya'nın tarih sahnesine çıkması ile 710 senesinde İslam'ın İspanya topraklarında hüküm sürmeye başladığı zamana kadar yaşananlar anlatılır. Bu bölüm sırası ile dört fasla ayrılır:

Birinci fasılda; İspanya'nın tarih sahnesine çıkmasından Romalıların MÖ 227'de İspanya'yı fethine kadar, ikinci fasılda; MÖ 227'de Romalıların fethinden Punik Savaşı'nın İspanya'yı ilgilendiren kısmına MÖ 133 yılına kadar, üçüncü fasılda; MÖ 133'ten MS 428'de vahşi kavimlerin İspanya yarımadasına saldırmalarına kadar,

dördüncü fasılda; Vizigot Devleti'nin hâkimiyetinden İslam'ın İspanya topraklarında hüküm sürmeye başladığı 710 senesine kadar yaşananlar anlatılır.

İkinci bölümde, İslam'ın İspanya topraklarında hüküm sürmeye başladığı 710 senesinden 1031 senesine kadar İslam egemenliğinde yaşananlar anlatılır. Bu bölüm sırası ile üç fasla ayrılır:

Birinci fasılda; 710'dan 719 senesine kadar İslam'ın istilası, ikinci fasılda; 719'dan 756 senesine kadar Endülüs'ün Şam Emevi Devleti'nin vilayeti olması, üçüncü fasılda; 756'dan 1031 senesine kadar Endülüs'te Emevi Devleti'nin oluşması ve buraya hükmetmesi anlatılır.

Üçüncü bölümde, İslam hükûmetlerinin parçalanmaya başladığı 1031 senesinden 1492 senesine kadar yaşananlar anlatılır. Bu bölüm sırası ile beş fasla ayrılır:

Birinci fasılda; 1031'den 1086 senesine kadar Endülüs Emevi Devleti'nin parçalanması ile Murabıtların ortaya çıkması, ikinci fasılda; Endülüs Emevi Devleti'nin parçalanması ile elden çıkan yerlerin İspanya Hristiyanlarının eline geçmesi, üçüncü fasılda; 1086'dan 1344 senesine kadar Murabıtlar ve Arap istilacılarının vukuatları, dördüncü fasılda; 1344 senesinden 1479 senesine kadar Hristiyan hükûmetlerinin güçlenmesi, beşinci fasılda; 1479'dan sonra son İslam hükûmeti Gırnata'nın yıkılarak İslam hâkimiyetinin ortadan kalkması anlatılır.

Dördüncü bölümde, İspanya'nın fetih dönemine girdiği 1492 senesinden 1580 senesine kadar yaşananlar anlatılır. Bu bölüm sırası ile üç fasla ayrılır:

Birinci fasılda; 1492'den 1516'ya kadar Şarlken'in ortaya çıkması, ikinci fasılda; 1516'dan 1556'ya kadar Şarlken'in gerçekleştirdiği fetihler, üçüncü fasılda; 1556'dan 1580'e kadar İspanya'nın en parlak devri anlatılır.

Beşinci bölümde, İspanya'nın gerileme dönemine girdiği 1580 senesinden 1814 senesine kadarki dönemde yaşananlar anlatılır. Bu bölüm sırası ile beş fasla ayrılır:

Birinci fasılda; 1580'den 1609 senesine kadar engizisyonun Yahudi ve İslam halkına mezalimi, ikinci fasılda; 1609'dan 1679 senesine kadar İspanya'nın sömürgelerini kaybedişi, üçüncü fasılda; 1679'dan 1714 senesine kadar süregelen İspanya Veraset Savaşları, dördüncü fasılda; 1714'ten 1808 senesine kadar Fransız İhtilali'nin İspanya'ya etkisi, beşinci fasılda; 1808'den 1814 senesine kadar Fransızların İspanya'yı tamamen ele geçirmek istemesi anlatılır.

Altıncı bölümde, 1814'ten sonra İspanya tarihinde meydana gelen gelişmeler anlatılır. Bu bölüm sırası ile dört fasla ayrılır:

Birinci fasılda; 1814'ten 1833 senesine kadar İspanya'nın Fransa hâkimiyetinden kurtulması ile Yedinci Ferdinand'ın vefatına kadarki tarihî olaylar, ikinci fasılda; 1833'ten 1846 senesine kadar İspanya'nın kendi içinde gerçekleştirdiği savaşlar, üçüncü fasılda; 1846'dan 1873 senesine kadar Kraliçe Isabelle'in tahttan indirilmesi ve yeni kral adayı Amédée'nin muhalefetten ötürü tahttan feragat etmesi, dördüncü fasılda; 1873'ten 1880 senesine kadar yaşananlar anlatılır.

Romalılar, İspanya'ya ayak bastıklarında burada iki kavim ile karşılaşır. Bunlar; Keltler ve İberlerdir. Bu iki kavim birbirlerini yenebilmek için İspanya'nın ortalarında pek çok savaş yapmalarına karşın yenişemezler. Ancak bu yenişememezlik ortaya "Kelt" ve "İberler"den meydana gelen "Kelt-İber" topluluğunu doğurur.

Romalılar, Fransa'nın kuzeyinden ve Pirene Dağları'ndan buldukları yollar ile İspanya'ya girer. Burada karşılına çıkan "Kelt-İber"leri mağlup ederek İspanya'nın kuzeyini ele geçirir. Kartacalılar ise ticaret maksadı ile İspanya'ya keşif akınları yapar, bu akınlar ile kendilerinden önce orada bulunan Fenike ve diğer kavimleri egemenlikleri altına alarak İspanya'nın güneyinde hâkimiyet kurmayı başarır. İspanya'nın iki tarafına sahip bu iki güçlü devlet arasında savaş kaçınılmazdır. Savaşlar neticesinde iki taraf da yenişemeyince taraflar İber Nehri'ni aralarında sınır kabul eder ancak bu antlaşmayı Kartaca serdarı Hannibal bozar ve yüz bin kişilik bir ordu ile fethetmek için Roma'ya saldırır. Hannibal, vahşi hayvanların bile güçlkle tırmandığı Pirene Dağları'nda bir de Roma'nın hâkimiyetindeki vahşi kavimlerin saldırıları ile karşılaşınca firar eden askerler ile beraber ordunun yarısından fazlasını kaybeder. Buna rağmen gücünü tekrar toplayan Hannibal, yoluna devam eder. Romalılar konsülleri Scipio'nun emrine büyük bir ordu verir. Hannibal hem Scipio'nun ordusunu hem de Scipio'nun ardından art arda gönderilen dört orduyu da yenilgiye uğratar. Hannibal, bu galibiyetlere rağmen epeyce askerini kaybeder. Romalılar; tüm kuvvetini Hannibal'in emrine veren Kartaca Hükûmeti'ni, deniz kuvveti ile abluka altına alır. Nihayetinde Kartaca, Romalılara teslim olur. Punik Savaşı adı ile tarihe geçen bu savaş Kartaca egemenliğini İspanya'da sona erdirir.

Romalıların İspanya'ya tamamen hâkimiyeti, vahşi kavimlerin temizlenmesinden sonradır. Romalıların, vahşi kavimlerin isyanlarını bastırması

kolaylıkla gerçekleşmez. Midhat Efendi “Kâinat”ta bu isyanlardan uzun uzadıya bahsetmeye gerek görmez. Onun bu ciltte bahsetmek istediği şey Müslümanların İspanya’yı ele geçirmesidir.

Roma hâkimiyetinde başlangıçta üçe sonra beşe nihayetinde de yedi vilayete bölünen İspanya’nın Roma için önemi zaman geçtikçe artar. Zira burada çıkarılan altın madeni Roma’nın zenginliğinde önemli bir paya sahiptir. İspanyol oldukları hâlde Romalı sayılan dil, edebiyat ve felsefe âlimleri de Roma’nın gelişimine hizmet eder.

. Cermenya taraflarının barbar kavimleri İtalya taraflarında siyasi istikrarsızlık baş gösterince güney taraflarına doğru saldırır. Roma, bu saldırılara karşı koyamayınca parçalanır bir süre sonra da Batı Roma yıkılır. Roma hâkimiyetindeki İspanyollar, Roma’nın aksine barbar kavimlere karşı ülkelerini akıllara durgunluk verecek derecede savunsalar da en son hücumu gerçekleştiren Vizigotlara karşı koyamazlar. İspanya içindeki diğer barbar kavimleri de egemenliği altına alan Vizigotlar artık İspanya’da hüküm sürmeye başlar. Midhat Efendi’ye göre Müslümanların İspanya’yı ele geçirmesi, asırlar sürececek bir Vizigot egemenliğine engel olur.

Vizigotların asıl mensup oldukları millet Got kavmidir. Midhat Efendi bu sebep ile Vizigotları anlatmadan evvel Got kavmi hakkında bilgi verir. Gotların tarihte tanınmasını sağlayan, milattan üç asır kadar önce Danimarka’yı fethetmeleridir. Daha sonra birtakım vahşi kavimleri egemenliği altına alırlar. Hemen ardından Gotlar; Gepidler, Vizigot ve Ostrogat adlarında üç kola ayrılırlar. Gotların en parlak devri milattan sonra dördüncü asırda tahta oturan Kral Hermanarich zamanıdır. Bu dönemde Roma’nın en derli toplu ordusu dahi Gotların karşısına çıkacak durumda değildir. 376 senesinde Gotların kralı Hermanarich Hunlara karşı savaşırken öldürülür. Bu ölümün ardından Ostrogotlar Hunların egemenliğini kabul eder ise de Vizigotlar, Roma Devleti üzerine hücum ederek İstanbul civarını yağma ederler. 410 senesinde Vizigotların kralı Alaric İtalya’ya girerek Roma Devleti’nin başkentini ele geçirir. 412 senesinde Athaulf, Roma’ya bağlı bir vilayet olan Fransa’yı ele geçirir. Adım adım İspanya’ya yaklaşan Vizigotlar, Euric zamanında İspanya’nın feth ve istilasını hallederek Toledo şehrini başkent yapar.

Vizigotların duraklaması Fransa Kralı Clovis’in Fransa içindeki Vizigot vilayetini alması ile başlar. Bu olaydan sonra Vizigotlar, kendi içindeki meseleler ile uğraşmak zorunda kalır. Her ne kadar 511’den 710 senesine kadar gayet becerikli ve

güçlü krallar Vizigotları yönetir ise de 711 senesinde son hükümdar Rodéric, Araplara ağır bir şekilde mağlup olur ve Vizigotlar İspanya'nın kuzeyine çekilerek Asturias adı ile küçük bir devlet kurarlar.

Benî Ümeyye Devleti, Şam'ı başkent yaptıktan sonra sınırlarını genişletmeye karar verir. Gerekli izinleri Benî Ümeyye Devleti'ne hükûmet eden Abdülmelik'ten alan Mısır valisi Mûsa b. Nusayir, Mağrip sınırlarını genişletmesi maksadı ile askerî bilgi ve becerisine güvendiği kölesi Tarık b. Ziyad'ın emrine bir tümen asker verir. Tarık b. Ziyad, İspanya'yı ele geçirmek için büyük bir fırsat yakalar zira o zamana kadar Müslümanlara deyim yerinde ise kan kusturan İspanyol kontlarından Julián'ın kızına Vizigotların son kralı Rodéric'in tecavüzü Kont Julián'ı oldukça gücendirir. Dindaşından böyle bir muamele beklemeyen kont bunun üzerine Tarık b. Ziyad'a ittifak teklif eder. Bu ittifak üzerine Tarık b. Ziyad, daha sonra kendi adı ile anılacak "Cebelitarık" denilen yerden Septe Boğazı'nı geçtikten sonra askerlerin geriye dönüş ümitlerini yok etmek için ne kadar gemisi varsa yaktırır ve açık bir lisan ile kazanmaktan başka ihtimalleri olmadığını askerlerine anlatır. Askerler bu konuşmanın ardından büyük bir istek ile harekete geçer.

Avrupalı tarihçilerin naklettiklerine göre İslam ordularının İspanya'yı fethini kolaylaştıran etkenlerin başında hiç şüphesiz Kont Julián'ın yardımları gelir. Midhat Efendi'ye göre bu yardımlar yüz kızartıcı değil bilakis İslam adaletinin iftiharını gerektirmektedir zira büyük bir vali kendi dindaşının adaletsizliğinden yüz çevirerek İslam'ın adaletine sığınmaktadır.

Hristiyan hükûmetinin Tuleytula'daki zulmünden bıkan Tuleytula başrahibi, Tarık b. Ziyad'ı Tuleytula'nın içini fethetmesi hususunda cesaretlendirir. Tuleytula şehrinin İslam ordularınca tam manası ile fethi Cáceres kasabasının Vizigotların elinden alınması ile gerçekleşir. Bu savaşta Tarık b. Ziyad, Vizigot kralı Rodéric'i mağlup ettiği gibi başını gövdesinden ayırarak Mûsa b. Nusayir'e teslim eder. Mûsa b. Nusayir, Tarık b. Ziyad'ın aldığı bu galibiyetleri kıskanır. Tarık b. Ziyad, Mûsa b. Nusayir tarafından zindana atılır. Hemen ardından Mûsa b. Nusayir, oğlu Abdülaziz'i Tuleytula'ya vali olarak tayin eder. Mûsa b. Nusayir'in yaptıklarını öğrenen Halife Velid, Mûsa b. Nusayir'i takdir ettikten sonra Tarık b. Ziyad'ı zindandan çıkarttırır. Tarık b. Ziyad'ı tekrar ordunun başına geçirir ise de ikisi arasındaki rekabet ayan beyan ortada olduğu için bu iki adamı da görevden el çektirmeye mecbur kalır.

Tarık b. Ziyad'tan sonra başa geçen komutanlar Vizigot senyörleri ile savaşmaya devam ederek onları İspanya'nın kuzey ucundaki dağlık taşlık, erişilmesi oldukça güç, sarp yerlere çekilmeye mecbur ederler. Arap atlıları, sarp yerlere hapsettikleri Vizigotları bırakıp Pirene Dağları'nı aşarlar.

İslam orduları, Endülüs üzerinde hükûmetlerini kurduklarında Kurtuba şehrini hükûmet merkezi yaparlar. Semh b. Mâlik el-Havlanî vali olduğunda, Kurtuba Köprüsü'nü inşa ettirir ve Endülüs'ün bir kıta haritasını hazırlamak için kolları sıvar. Bundan maksadı Endülüs'e göç edecek Arapları kolay bir şekilde yerleştirmektir.

Emeviye Devleti'nde merkezî otorite bozulmaya başladığında bundan Endülüs de etkilenir. Bu fırsattan faydalanmak isteyen İfrikiyye valileri Endülüs'ü kendilerine bağlı bir sancak hâline getirmek isteyince Endülüs'te iç karışıklıklar belirir ve peşi sıra devam eder. Bu karışıklıklardan bir tanesi Endülüs'teki İslam hükûmetinin otoritesini oldukça sarsar. Hikâye şöyledir:

Şam tarafından gelen bir grup askerın komutanı olan Sumeyl ile Endülüs valisi Ebû'l-Hattar'ın araları bozulur. Vali, Sumeyl'i huzurundan küfürler ederek kovar. Sumeyl'e destek veren Mısır ve Filistin kabileleri Sevabe'yi kendilerine başkan seçerek vali Ebû'l-Hattar ile savaşır. Savaşı kaybeden Ebû'l-Hattar'ın yerine Sevabe valilik makamına oturtulur ise de karışıklıklar nihayet bulmaz. En nihayetinde hükûmeti birbirlerine muhalif iki fırkanın birer sene müddetince idare etmeleri kararlaştırılır. Ancak iki tarafın bu şarta uymamaları, pamuk ipliğine bağlı antlaşmayı ortadan kaldırarak savaşı tekrar başlatır ve savaş Benî Ümeyye'nin Kurtuba'da müstakil bir devlet kurmasına kadar devam eder.

Benî Ümeyye Devleti'nin yıkılmasının ardından kurulan Abbasiler, Emevi hanedanına karşı düşmanca tutum takınırlar ve Emevi hanedanına mensup birini görür görmez hemen oracıkta katlederler. Bu katliamdan nasıl oldu ise canını kurtaran Abdurrahman b. Muâviye önce Filistin daha sonra da İfrikiyye taraflarına kaçarak beklemeye başlar. Endülüs'te Emevi hanedanına bağlılıkları hâlâ devam eden kimselere teklifte bulunan Abdurrahman, bu şehirde yeniden güzel bir devlet kurabileceğini ve asayişini yeniden sağlayabileceğini vaat eder. Teklifinin kabul görmesi üzerine Abdurrahman, gemilere binerek Endülüs'e ulaşır. Endülüs'te, vaat ettiği asayişini sağlamak maksadı ile Yusuf ve Sumeyl zorbalarının üzerine asker göndererek şehirdeki

kargaşayı sonlandırdığı gibi Kurtuba şehrinin etrafına surlar ve bugün de ayakta duran Kasru'l-Hamrâ ile Cami-i Kebir'i inşa ettirir.

Abdurrahman dönemi hemen hemen isyanlar ile geçer zira Abbasi Devleti, Abdurrahman'ın bağımsızlığını kabullenmez ve türlü karışıklıklar çıkarır. Abbasiler, Tunus taraflarından Alâ b. Mugîs adlı adamı kendi saflarına çekerek Alâ b. Mugîs'i Abdurrahman'a karşı kışkırtır. Abdurrahman güçlü bir ordu ile bu karışıklığı bastırır. Abbasilerin Havâric kabilesi ile uğraşması, Emeviler gibi zevk ve eğlenceye dalması ve bütün Müslümanların koruyuculuğunu üstlenmekten vazgeçmesi Abdurrahman'ı rahatlatır gibi olsa da isyanlar devam eder. Bunlar arasında Abdurrahman'ı ömrünün sonuna kadar uğraştıran, Şaknâ adlı hilekârdır.

Abdurrahman'ın vefatının ardından taht küçük oğul Hişam'a kalır. İlk senelerinde kardeşlerinin isyanları ile uğraşan Hişam, düzeni sağlayınca Fransa üzerine asker sevk eder. Abdülmelik b. Mugîs'in maiyetindeki ordunun başarıları Endülüs tarihçilerince ve bilhassa İbn-i Haldun tarafından büyük cihâd diye anlatılır. Elinde pek çok Hristiyan esir bulunduran Hişam, bu esirleri Müslüman esirler ile değiş tokuş ederek hiçbir esir Müslüman'ı Hristiyanların elinde bırakmaz.

Hişam döneminde, ilme çok önem verilir. Hem âlim hem de ulema dostu Hişam, babası Abdurrahman'ın tamamlayamadığı Cami-i Kebir'i tamamlar yine Endülüs'e pek çok cami ve medrese kazandırır. Hişam vefat edince yerine oğlu Hakem geçer. Bu dönemde isyanlar çok sık yaşanır. Buna sebep Hakem'in içkiye ve kadınlara düşkünlüğüdür. Bu hâl ulema ve halkın Hişam'dan nefret etmesine yol açar. Midhat Efendi; Hakem dönemindeki iç karışıklıkların Müslümanların Avrupa'da ilerleyişini büyük bir sekteye uğrattığını, bu sekteye sebep olan olayları değil yazmanın okumanın bile kendisini üzdüğünü söyler.

Hakem'e isyan bayrağını ilk açan amcaları olur. Savaş ve evlilik yolu ile amcalarının isyanını bertaraf eden Hakem, Behlül b. Merzûk ve Ubeyde b. Humeyd'in isyanlarını şiddet ile bastırınca halkın nefretini kazanır. Bu nefretin asıl sebebi Hakem'in şarap içmesidir. Halk, âyandan Muhammed b. Kasım el-Kuraşî'yi Hakem'in yerine getirmek ister. Muhammed bu durumu Hakem'e anlatınca Hakem; fitnecilerden intikamını onları kılıçtan geçirerek, onların mallarını yağmalatarak hatta ırzlarına geçerek alır. İç isyanlar ile uğraşan Hakem'in bu durumunu fırsat bilen Frenkler bazı şehirleri alır ise de Hakem, asker sevki ile bu saldırılara cevap verir. Frenkler;

Hakem'den memnun olmayan Müslümanlar ile anlaşıp Tuleytula üzerine yürür ve Tuleytula valisi Yusuf'u hapseder. Bu tehlikeyi de asker sevki ile savuşturan Hakem, sarp yerlerdeki Vizigotların saldırılarına oğlu Abdurrahman ile karşılık verince Vizigotlar eski yerlerine çekilmeye mecbur olur. İçeride ve dışarıda tehlikelere maruz kaldığı için hazırda maaşlı asker bulunduran ilk hükümdar olan Hakem, polis teşkilatı ve becerikli casusları ile ülkedeki isyanlardan da haberdar olur. Hakem'in vefatı ile yerine oğlu İkinci Abdurrahman geçer. İkinci Abdurrahman, Avrupa'da nam salan bir hükümdardır. Babası zamanındaki seraskerliğinde iç karışıklıklar hususunda tecrübe sahibidir. Frenk ve León Devleti'nin saldırılarına karşı koyar. Hükûmetinin son zamanlarında ordusuna taarruz emri verir. İkinci Abdurrahman, Arap gemicilerinin kendilerine öğrettikleri yolu kullanan dinsiz kabilelerin önce Kadis sonra da İşbîliye'ye saldırısını ustaca savuşturur. Hatta bu galibiyetten güç alan İkinci Abdurrahman, Fransa üzerine saldırır, Lyon şehrini ateşe verdikten sonra geri döner.

Avrupa'nın gözünü yıldırان İkinci Abdurrahman'ın vefatından sonra yerine oğlu Muhammed geçer. Yiğit ve akıllı Muhammed zamanında iç karışıklıklar görülmez. Ancak Tuleytula ahalisinden bazı İspanyollar, Fransızlardan yardım isterler ise de Muhammed savaş hilesi ile Tuleytula halkı ve Fransızların pek çok kayıp vermesine yol açar. Muhammed, Kurtuba şehrinde gemiler inşa ettirip Fransa sahillerine deniz seferi düzenlemek ister ancak hava muhalefeti donanmayı bozguna uğratar. Muhammed'in vefatının ardından yerine oğlu Munzir geçer. Becerikli Munzir, iki sene sonra vefat ettiği için Endülüs Devleti'ne yeterince katkı sağlayamaz. Munzir'in yerine geçen kardeşi Abdullah döneminde iç karışıklar zirveye çıkar. Bunda, tarihçilerin rivayetlerine göre, Abdullah'ın babası Muhammed'in birçok kadından yalnız yüz kadar erkek evladı olmasının payı büyüktür. Bu karışıklıkları fırsat bilen Fransa ve León Vizigotları, Endülüs Emevi Devleti'ni ağır yenilgilere uğratar. Abdullah'ın ardından tahta Üçüncü Abdurrahman geçer. Bu dönemde asayiş tekrar temin edilir hatta Fransa ile yapılan savaşlarda üstünlük bile sağlanır. Bu dönemde ticaret, sanayi ve maarif sayesinde Endülüs hazinesi dolar. Üçüncü Abdurrahman, vefat ettiğinde Endülüs hazinesindeki nakdin mevcudu, bir milyar altına erişir. Üçüncü Abdurrahman'a kadar Endülüs hükümdarları "emir" ve "ibn-i halife" unvanı ile yetinirler başka hiçbir unvan kullanmazlar. Ancak Üçüncü Abdurrahman'ın asrına geldiklerinde Abbasiler güçlerini kaybeder ve parçalanan Abbasilerden pek çok küçük devlet teşekkül eder. Bu devletlerin her biri kendi adına hutbe okutur. İşte bu karışık ortamdan faydalanan

Üçüncü Abdurrahman en nihayetinde “emîrül-mu’minîn” ve “halife” unvanını alarak doğrudan doğruya Emeviler namına hutbe okutur.

Üçüncü Abdurrahman, İkinci Hakem’e yönetmesi kolay bir devlet ve zengin bir hazine bırakır. Bunun üzerine ilmi geliştirmek için adımlar atar. Âlimleri korur, namını işittiği İslam âlimlerini ödüllendirerek ülkesine getirtir. Kalem erbabını yeni eserler üretmeye teşvik eder. İkinci Hakem vefat ettiğinde, yerine henüz on yaşındaki oğlu İkinci Hişam geçer. Çocuk yaştaki İkinci Hişam döneminin kazasız belasız atlatılmasında Vezir Mansur Ebû Amir’in payı büyüktür. Vezir, bütün ipleri kendi eline alarak hiç kimseyi halifenin huzuruna sokmaz. Böylelikle halifenin yaşı, mesele olmaktan çıkar. Fransa’ya sefere çıkan vezir, bu seferden pek çok ganimet ile geri döner. Yeni ganimetler ile Endülüs hazinesi bir kat daha zenginleşir. Mansur’un başarısının altında askerî ve mülki erkânı titizlik ile yetiştirmesi ve her birini liyakate göre terfi ettirmesi yatar.

Devleti yirmi altı sene gayet güzelce idare eden Vezir Mansur Ebû Amir, kardeşi Abdurrahman tarafından zehirlenerek öldürülür. Üstüne üstlük Abdurrahman bir de İkinci Hişam’ı kandırıp kendisini veliaht ilan ettirince halk, hem Abdurrahman’a hem de Halife İkinci Hişam’a kin ve düşmanlık duyguları besler. Bu karışıklıkların devam etmesi üzerine Hişam’ın oğlu Muhammed halk ile beraber hareket ederek tahta çıkar. Muhammed, pederini hapsedtikten sonra seferden dönen Abdurrahman’ı da katletirir.

İkinci Muhammed; yalancı, düzenbaz ve hilekâr bir hükümdar olduğu için halkın ilk baştaki desteğini kaybeder. Tahtı amcası İkinci Süleyman’a bırakmak zorunda kalınca öldü sanılan babası İkinci Hişam’ı saklandığı yerden çıkartıp ortalığı tekrar karıştırır. Amca-yeğen arasındaki tartışmaya bir son vermek isteyen halk, sabık hükümdarları İkinci Hişam’ı tekrar tahta çıkartırlar ve bunca kargaşanın sebebi sayılan İkinci Muhammed’in kafasını kestirerek bu beladan kurtulurlar. İkinci Hişam’ın tekrar tahta çıkması ülkeye huzuru getirmez çünkü bir aralık tahta çıkan İkinci Süleyman, Hişam’ın düzmece olduğunu iddia eder, ayaklanır. Hatta Fransızlara, kendisine yardım etmeleri karşılığında Vezir Mansur Ebû Amir’in aldığı Fransız kale ve şehirlerini iade etmeyi teklif eder. Fransızlar kazanacaklarını şüpheli buldukları Süleyman’ın teklifini kabul etmezler. Ancak Fransızlar, bu kale ve şehirleri Hişam’a Süleyman ile işbirliği yapacakları tehdidini savurarak elde etmeyi başarırlar. İkinci Hişam, Süleyman tehlikesi başında iken torunu Abdullah’ın Tuleytula şehrindeki isyanı ile sarsılır. Torunu Abdullah’ın isyanını bastırır ise de kardeşi Süleyman tahtı tekrar ele geçirir. Bu

kargaşaya son vermek ve Hişam'ı tahta tekrar çıkartmak için harekete geçen Hayran Amirî adlı komutan Süleyman'ı mağlup ederek onu esir alır. Hayran Amirî, Hişam'ı tahta tekrar çıkartmak için aratır ancak kendisine sabık hükümdarın mezarı gösterilir. Mezardaki incelemelerden ikna olmayan Hayran Amirî, Süleyman'dan sabık hükümdarın sağ olduğunu öğrenir. Bu haberin yayılmasını önlemek için Süleyman'ı oracıkta öldürtür. Tüm aramalarına karşın Hişam'ı bulamaz ve Abdurrahman b. Muhammed'i saklandığı yerden çıkartarak tahta oturtur.

Hayran Amirî'nin gayretleri ile tahta oturan Dördüncü Muhammed, Hayran Amirî'ye yüz çevirince Endülüs'te ortalık tekrar karışır, bu karışıklıklar halkta Emevi hanedanına karşı nefretin belirmesine yol açar. Otoritenin zayıflaması ile Endülüs'ün çeşitli yerlerinde "Mülûkü't-Tavâif" adı verilen devletler kurulur. Bunlar; Kurtuba, İşbîliye, Batalyevs, Tuleytula, Sarakusta, Turtûşe, Dâniye, Mursi ya da Mursiye, Meriye, Mâleka ve Gırnata devletleridir.

Endülüs'te artan karışıklıklar karşısında çözüm bulamayan Emeviler şehir halkı tarafından Kurtuba'dan çıkartılıp Endülüs Emevi Devleti resmen ortadan kaldırılınca vezirliği döneminde halkın menfaatleri ve huzuru doğrultusunda verdiği isabetli kararlardan dolayı halkın güvenini kazanan Ebû'l-Hazm Cevher yönetimi üstlenir. Gayet adaletli bir yönetim gösteren Ebû'l-Hazm Cevher zamanında Endülüs'e barış hâkim olur. Onun ölümünün ardından idareye Muhammed getirilir. O da babasının siyasetini sürdürür. Muhammed'in vefatının ardından Tuleytula'yı yöneten Me'mun devleti bir müddet tehlikelerden korur ise de nihayet Kurtuba, Murabıtlara iltihak eder.

İşbîliye'de, Ebû'l-Kasım bir müddet devleti yönetir. Emevi soyundan Müeyyed, Mâleka'da saklandıktan sonra Endülüs'teki diğer küçük devletleri egemenliğine almak ister. Bu teklif sadece Ebû'l-Kasım tarafından kabul olunur. Ebû'l-Kasım, Müeyyed'e yardım eder ancak başarılı olamazlar. Birkaç hükûmet değişikliğinin ardından Murabıtlar tarafından ortadan kaldırılır.

Batalyevs Hükûmeti sırası ile Sâbûr es-Saklebî, Ebû Bekir ve Ömer tarafından idare edilir. Bir müddet sonra Murabıtlara intikal eder. Tuleytula'da, Emevi hâkimiyetinin son bulmasından sonra halkın başına İbn Yaîş isminde bir zorba musallat olur ise de halk bu zorbayı başından savuşturarak hükûmeti İsmail adında edip ve adil bir kişiye teslim eder. Onun vefatından ardından Yahya'nın zevk ve sefaya düşkünlüğü Tuleytula topraklarının yavaş yavaş İspanyolların eline geçmesine sebep olur. Kalan

topraklarını ele geçiren İsbîliye Hükûmeti, Tuleytula'ya son verir. Sarakusta'da Emevi hâkimiyeti son bulunca yerine Munzir b. Yahya gelir. Onun ardından pek çok kişi başa geçer. Süleyman zamanında İspanyollar şiddetli bir hücum ile pek çok yeri istila eyler. Turtûşe'de Belensiye şehri ile beraber ortak bir hükûmet kurulur ise de çok geçmeden Murabıtlar tarafından yıkılır. Dâniye Hükûmeti, Emevilerin hâkimiyetini yitirmesinden sonra Ebû'l-Ceyş Muvaffak önderliğinde İtalya sahillerine saldırıp Sardunya'yı alır. Ardından tüm güçleri ile saldıran İtalyanlar, Sardunya'yı geri alır. Ebû'l-Ceyş Muvaffak'ın ölümünden sonra Dâniye Hükûmeti, Sarakusta hâkimi Birinci Ahmed'in hâkimiyeti altına girer. Mursi Hükûmeti, Abdurrahman adlı reislerinin ölümünden sonra ipleri eline almak isteyenlerin kavgası sebebi ile ortadan kaybolur. Meriye Hükûmeti, Hayran zamanında iyi idare edilir. Onun ölümü ile yerine geçen oğlu Züheyr, savaşta öldürülünce hükûmette kanlı savaşlar baş gösterir nihayetinde Murabıtlar, Meriye'yi ortadan kaldırır. Onuncu hükûmet Mâleka ve Gırnata Hükûmetleri de Murabıtların ortaya çıkışına kadar iç karışıklıklar ile mücadele eder.

Şark tarihleri, Tavâif-i Mülûkları on tane yazar iken Avrupalı tarihçiler en önemsiz hükûmetleri bile birer hükûmet saydığı için Tavâif-i Mülûkların sayısı on dokuzu bulur. Yine Avrupalı tarihçiler bu hükûmetlerden her birinin İspanyollarca ortadan kaldırılışını bir İslam devletinin yıkılışı kadar önemsemektedir.

İslam devletlerinde iç karışıklıkların baş göstermesi üzerine, zamanında İslam devletlerinin gücünden korkup sarp dağlara çekilen Vizigotlar, yerlerinden çıkarak Fransızları İslam devletlerinin yıpratılması hususunda destekler. Ayrıca Fransa krallarından Pépin ve Şarlman Araplar ile kavgaya tutuşarak İslam'ın elindeki topraklardan bir kısmını alırlar.

Navarre Krallığı, Araplar ve İspanya sınırından aldığı topraklar ile 831 senesinde kurulur. Kısa sürede Pirene Dağları'nın iki tarafına da hâkim olur. Kral Üçüncü Sanche, Navarre Krallığı'nın genişlemesine muhalefet eden Kastil senyörlerini teker teker öldürerek Kastil vilayetini fetheder. Ardından kralın León Devleti'ne karşı savaşını oğlu Birinci Fransuva, Navarre Devleti lehine neticelendirir. León, Kastil, Navarre ve Aragon vilayetleri, Kral Üçüncü Sanche nam-ı diğer Büyük Sanche'in gayretleri ile bir bütün hâline gelir ise de Büyük Sanche'in üç oğlu mirası paylaşamayınca Navarre, Kastil ve Aragon tekrar üç krallığa ayrılır. Bu üç Hristiyan devleti, fırsatını bulunca İslam hükûmetlerine saldırmaktan geri durmaz. Bu saldırılar İslam hükûmetlerinin toprak kayıplarına ya da şehirlerin yağmalanmasına yol açar. 1095 senesinde yukarıda

zikredilen üç Hristiyan devletine Portugal da katılır. Arap tarihlerinde bu dört devlet birbirinden ayrı tutulmadan ‘Nasârâ’ ya da ‘Efrenc’ diye adlandırılır. İslam hükûmetlerine karşı kolayca birleşen bu dört devlet birbirlerine üstünlük sağlamak için mücadeleden vazgeçmezler. Midhat Efendi, Hristiyanların yekpare bir devlet olmaları hâlinde en büyük Tavâif-i Mülûk’un dahi karşılarında aciz kalacağı görüşündedir.

Kastil, Aragon, Navarre ve Portugal Hükûmetleri’nin İslam ile mücadelesinde Hristiyanların mezalimine pek rastlanmaz. Bunun sebepleri de Hristiyan egemenliğine giren Müslüman topraklardan göç ile Müslüman ve Hristiyan esirlerin değiş-tokuş edilmesidir.

Murabıtlar, birçok kabileden meydana gelir. Çöl sıcaklarından korunmak maksadı ile yüzlerini yaşmak ile örterler. Bu sebep ile “mülessimîn” lakabını alırlar. Murabıtların ilk padişahı Ebû Bekir kabul edilir ise de bu unvanı asıl hak eden Yusuf’tur. Zira Yusuf, yukarıda zikredilen Hristiyan hükûmetlerini sınırlara yaklaştırmaz, İslam’ı tehlikelerden bir süre uzak tutar. Yusuf’un vefatının ardından tahta geçen İshak yaşı küçük olduğundan halka sözünü geçiremez, askerleri de saf değiştirip muhalif tarafa geçince otorite boşluğundan faydalanan Muvahhidler, Marakeş’i ele geçirerek Murabıtların egemenliğine son verir. İki devletin birbirinin yerini alması İslam’ın zayıflamasına yol açar, birçok yer İspanyolların eline geçer.

Muvahhidlerin temelini Mehdî b. Tûmert atar ise de devletin asıl kurucusu Abdülmü’min’dur. Abdülmü’min, Tavâif-i Mülûkların bağımsızlık için ayaklanmaları ve İspanyol saldırıları arasında sıkışıp kalır. Abdülmü’min’den sonra başa geçenler İspanyol saldırılarından başlarını kaldıramaz. Netice İslam’ın aleyhinedir zira Hristiyanlar aralarında didişip dururlar ise de Müslümanların İspanya’dan atılması hususunda kavgayı bırakıp kolayca birleşirler. Bu ittifak semeresini verir, topraklar İspanyolların eline yavaş yavaş geçer.

Hristiyan hükûmetleri içerisinde yer alan Aragon, León, Navarre ve Kastil hükûmetlerinden en güçlüsü Aragon’dur. Arapların elinden Valensiya vilayetinin bir kısmı ile Sicilya’yı ele geçirir. Hatta bir aralık Napoli Krallığı’nı hâkimiyeti altına almayı bile başarır. Bazen de Sardunya ve Montpellier’yi kazanmasına karşın kaybeder. Aragon hanedanı veliahtlarından Ferdinand’ın Kastil kralı vârisesi Isabelle ile evlenmesi Aragon’u bu devletler arasında bir adım öne geçirir.

Navarre Krallığı, bir dönem Aragon Krallığı'nın hâkimiyetine girer ise de Birinci Alphonse vefat edince Aragon ile Navarre birbirlerinden tekrar ayrılırlar. Daha sonra Navarre Krallığı'nda evlilik ve ölüm sebebi ile birtakım tevarüsler yaşanır. Bu tevarüsler neticesinde Kastil ve Aragon kralı bulunan Ferdinand, Yukarı Navarre'ı eline geçirirken Pirene Dağları'nın diğer tarafındaki Aşağı Navarre ise evlilik vasıtası ile Fransa eline geçer.

León ve Kastil Devletleri zaman zaman birbirlerinden ayrılır, zaman zaman da birbiri ile birleşirler. Üçüncü Ferdinand; annesinden Kastil Krallığı, babasından León Krallığı kendisine intikal edince iki devleti birleştirir. Müslümanların elinden pek çok yeri aldığı gibi Gırnata Hükûmeti dışındaki İslam hükûmetlerine son verir. İspanyol senyörlerinin Üçüncü Ferdinand aleyhine isyanı ile “Zalim Pedro Vakası” Hristiyanların duraklamasına neden olur.

Zalim Pedro, on dokuz yıl Kastil Krallığı'na hükümdarlık eder. Bu süre zarfında Pedro, ülkesini istibdat ile yönetir. Midhat Efendi'ye göre Hristiyanların Haccac-ı Zalim'i lakabını hak etmektedir. Akrabasından birçok kişiyi türlü hileler ile katleden Pedro 1369'da Fransa Kralı Henri tarafından öldürülür. Pedro'nun deyim yerinde ise ortalığı birbirine katması Endülüs Müslümanlarının toparlanabilmesi için bir fırsattır. Ancak Müslümanlar bu fırsatı değerlendiremez. Nihayet Kastil Kraliçesi Isabelle ile Aragon Kralı Ferdinand'ın evlilikleri ile İspanya'daki parçalanmışlık son bulur, ortaya güçlü bir İspanya çıkar.

Endülüs'te İslam'a ait toprakların birer birer kaybedilmesindeki en önemli sebep siyasi ahlakın bozulmasıdır. Her ne kadar İslam'ın yeniden yükselişe geçmesi için gayret gösteren hükümdarlar çıkar ise de siyasi ahlak akıl almaz derecelerde bozulduğu için İslam'ın siyasi ahlakında tamiri mümkün olmayan hasarlar açılır. Elde avuçta Batı tarihlerinde “Benî Ahmer” diye hatırlanan Gırnata Hükûmeti kalır. Gırnata Hükûmeti'nin kurucusu Sultan Ebû Abdullah Muhammed'dir. Bu zat, güçlü bir hükümdardır. Kırk iki senelik hükûmetinde Hristiyanlara karşı pek çok galibiyetler alır. Vefatının ardından yerine geçen hükümdarlar da Hristiyanları püskürtmeyi başarır. Ne var ki bu hâl Ebû'l-Hasan Ali'nin ölümü ile değişir. İspanyollar önceki yenilgilerinin acısını da çıkarmak maksadı ile hücum edip Gırnata şehrine girmeyi başarır. Gırnatalılar, şehirde çan çalınmaması şartı ile teslim olur. Ne var ki İspanyolların bu şartı camiyi kiliseye çevirerek bozması üzerine Müslümanlar ayaklanarak İspanyolları kılıçtan geçirirler. Bu hâl İspanyolları öfkelenendirir. İspanyollar, daha büyük bir kuvvet

ile Gırnata üzerine saldırınca çaresiz kalan Gırnata halkı teslim bayrağını çeker ise de İspanyollar, Gırnatalılar üzerindeki katliamlarını arttırarak devam eder.

Gırnata; Müslümanların hâkimiyetinde iken halkın can, mal ve ırz güvenliği ne kadar emniyette ise Hristiyanların hâkimiyetinde bir o kadar emniyetsizdir. Bu durum Avrupalı tarihçilerce de kabul edilir. Midhat Efendi'ye göre bu vaziyet iblisleri bile çok utandırmaktadır. Endülüs Müslümanları, Hristiyanlar tarafından dinî yönden ciddi zorlamalara maruz kalır. Hristiyanlığı kabul etmeyen Müslümanların üzerine, sözde vaftiz suyu dedikleri sıvıyı dökerler; bu sıvının bir damlası ile temas edeni de Hristiyan addederler. Bu durumu kabul etmeyenler engizisyon cemiyetince cezalandırılır. Bunun yanı sıra sonradan Hristiyanlığı kabul edenlerin sözlerine itimat etmeyerek onları öldürürler. Bu kıyamlar neticesinde erkek ve kız çocukları haricindeki Müslümanların yüzde doksanı öldürülür kalan yüzde onluk kısım ise diğer Müslüman ülkelere giderek hayatlarını kurtarabilirler. Müslümanlara yapılan zulümler, bu kadar ile sınırlı kalmaz. Midhat Efendi; Müslüman kızlarının İspanyol senyörlerce tecavüzünü anlatmaktan utanç duyduğunu, bu vakaları resmi tarihin yazmadığını belirtir.

Tarihçiler; İspanya Devleti'nin başlangıcını, Şarlken'in tahta geçişi olarak kabul eder ise de Midhat Efendi'ye göre devletin başlangıcı Ferdinand'ın tahta çıkışıdır. Ferdinand, on yedi yaşında Kastil vârisesi Isabelle ile evlenir. Bu evlilik Ferdinand'a karısına intikal eden Kastil ve ona bağlı yerlerin hâkimi olması imkânını sağlar. Babasından Aragon ve ona bağlı yerler de intikal edince Beşinci Ferdinand, Portugal ve İspanya'nın nereden ise tamamının hâkimi olur. Kral Beşinci Ferdinand, Katolik mezhebine taassup dercesinde bağlılık gösterdiğinden "Katolik" diye anılır. Engizisyon cemiyetini İspanya'ya getiren, Gırnata'daki son Müslüman hükûmeti ortadan kaldıran Kral Beşinci Ferdinand; Katolik olmayanları, Müslüman ve Yahudileri ülkeden kovmak için hesabı tutulamayacak kanlar döker.

Kral Beşinci Ferdinand devrinde meydana gelen en önemli olaylardan biri de Kristif Kolomb'un Amerika kıtasını keşfetmesidir. Kolomb, Atlas Denizi'nden daima batıya doğru gidildiğinde -dünyanın yuvarlaklığı sebebi ile- Hindistan'ın doğu tarafına ulaşılacağı fikrindedir. Pek çok kimse bu fikre destek vermezken Kral Beşinci Ferdinand, hamiliğini isteyen bir adamı geri çevirmeyi kendine yakıştıramaz, Kolomb'a çürük çarık da olsa birkaç gemi verir. Gemiler ile yeni bir kıta keşfettiğini bilmeyen Kolomb, kıtaya Batı Hindistan adını verir. Hamiliği sayesinde Kral Beşinci Ferdinand, unvanları arasına Batı Hindistan hâkimliğini de ekler.

Kral Beşinci Ferdinand'ın, bir lakabı da hilekârdır. Napoli'yi ele geçirmek için Fransa ile hareket eden kral, bu emelini gerçekleştirdiğinde namına yaraşırca Fransa'ya saldırır. Kral Beşinci Ferdinand, İspanya'da güçlü bir hâkimiyet sürerken karısı Isabelle'in ölümü ile hâkimiyetindeki Kastil'in elinden çıkma ihtimali belirir. Zira Isabelle, mirasını "deli" lakaplı kızı Jeanne'e bırakır. Prenses Jeanne, Avusturya Hanedanı'ndan Arşidük Philippe ile evlidir. Prenses Jeanne'in vefatının ardından miras prensesin oğlu Don Carlos'a kalır. Fakat Isabelle, vefatından önce kocası Beşinci Ferdinand'ı, kızına vasî atar. Anne tarafından İspanyol, baba tarafından Avusturyalı olan Don Carlos sonradan Şarlken adı ile nam salar.

Kral Beşinci Ferdinand, geniş bir toprak parçasına egemendir. Bunun zorluklarını zaman zaman yaşar. Ülkesindeki kanun tanımaz senyörlerin tavırları bu zorluklardan biridir ancak kral onların hakkından sadık senyörlerini üstlerine salarak gelir. Beşinci Ferdinand'a devleti yönetme hususunda Kardinal Jiménez ve Kurtubalı General Gonzalo yardım eder. Jiménez, siyasi işlerden; Gonzalo ise askerî işlerden sorumludurlar. Midhat Efendi'ye göre Kral Beşinci Ferdinand, engizisyon cemiyetini İspanya'ya getirmese, kendi din ve mezhebi dışındakilere mezalimde bulunmasa takdire şayan bir hükümdardır.

Midhat Efendi; Şarlken'den Fransa ve Almanya ciltlerinde ilgili yerlerde bahsettiğini, İtalya ve Osmanlı ciltlerinde yine Şarlken'den bahsedeceğini okuyucuya hatırlattıktan sonra İspanya cildinde Şarlken hakkında bahis açar.

Şarlken, büyük babası Beşinci Ferdinand'dan devraldığı İspanya tahtına çıktığında Avrupa prensleri arasında en geniş sınırlara ve nüfusa sahip bir hükümdardır. Miras ile annesinden İspanya'daki sömürgeleri, babasından Avusturya, Papa, İtalya tarafları ve Almanya'dan birçok malikâneyi elde etmesi Şarlken'in gücüne güç katar. Şarlken, İspanya tahtından üç yıl sonra Alman İmparatorluğu tahtına da oturur. Şarlken'in geniş topraklara sahip olmasının kazandırdığı nüfuzunun yanında Almanya'nın gerek Osmanlı Devleti gerek Fransa tarafından tehdit edilmesi Almanya'yı deyim yerinde ise Şarlken'in kucağına iter. Şarlken, Almanya tahtına oturmadan evvel senyörlerin kendilerine itaat etmelerini şart koşar.

Birinci Fransuva, İtalya ve Almanya üzerinde birtakım hakları olduğunu iddia ederek Almanya'ya savaş açar. Bu savaş neticesinde Fransuva esir düşer ve Fransa'nın mağlup tarafta yer aldığı antlaşma imzalanır. Bu antlaşmaya bir sene uyan Fransuva

tekrar saldırır ise de Chambéry’de mağlup olup yeni bir antlaşma yapar. Bu mağlubiyetin de öcünü almak ümidi ile Savoie adlı İtalyan Dukalığına saldırır ancak müttefiki olan Savoie’ya yardım için Şarlken de savaşa müdahil olur. Senelerden beri süregelen savaş iki tarafı yıpratmış için taraflar on sene boyunca birbirlerine saldırmayacaklarına dair söz verir. Bu söz sadece üç sene geçerli olur. Şarlken, Fransa’ya tekrar savaş açar ise de Cérises Savaşı’nda Fransa’ya mağlup olur. Bu savaş iki devlet arasındaki kavgaları nihayete erdirir.

Şarlken; devrinde filizlenen Protestanlık mezhebinin yayılmasına engel olmaya çalışır ancak Protestanların ibadetlerini serbestçe yapabilmesini sağlayan bir antlaşmayı, imzalamak mecburiyetinde kalır. Şarlken yalnız Avrupa kıtasındaki savaşlar ile uğraşmaz. Akdeniz’i kasıp kavuran Osmanlı denizcisi Barbaros Hayrettin Paşa; İspanya sahillerini, Cezayir’i de topa tutunca Şarlken’i bir hayli uğraştırır.

Tarihçilere göre Şarlken’in en büyük başarısı, İspanya’da vakti ile hüküm süren dört hükümeti tek bir çatı altında toplaması ve bir daha ayrılmalarına imkân tanınamasıdır. Şarlken’in ülkesine ettiği en faydalı hizmetlerden biri de coğrafi keşifleri teşvik ederek onun hamiliğini üstlenmesidir. Şarlken’in yardımları ile pek çok yeni yerler keşfedilir. Buralardaki madenler, özellikle tuz ve kum hâlindeki altınlar İspanya’ya gemiler ile taşınır bu sayede İspanya seneler sürececek savaşların masraflarını karşılar. Şarlken devrinde İspanya, ilim ve maarif yönünden de ciddi manada terakki eder. Şarlken’in eser yazmak için uğraşan yazarları ödüllendirmesi, kütüphanelerde fen ve sanayie dair pek çok eserin yazılmasına olanak sağlar.

İspanya Devleti’nin Avrupa’da birinci devlet olmasında önemli payı olan Şarlken devlet işlerinden elini eteğini çekmesi gerektiğini düşünür, Almanya taraflarındaki hakkını kardeşi Ferdinand’a, İspanya ve ona bağlı krallıkları oğlu Philippe’e bırakarak kendisi bir manastırda inzivaya çekilir. Bu inziva tarihçileri ikiye böler zira kimisi Şarlken’in bundan pişmanlık, kimisi ise memnuniyet duyduğunu söyler.

Kral İkinci Philippe, krallığından evvel Şarlken tarafından devlet işlerinde tecrübe kazanması için Milano’ya hükümdar görevlendirilir, yanına akil adamlar verilir. Sırası ile Napoli, Sicilya, Pays-Bays hükümdarı olan Philippe ardından İspanya tahtına oturur. Kral İkinci Philippe cesur, akıllı, öfkeli, sert ve çevresine güvenmeyen bir hükümdardır. Avrupa kıtasının yarısına, Amerika kıtasının keşfedilen kısmına sahiptir.

Bu kadar toprak parçasına rağmen Avrupa'yı tek bir bayrak altında toplamak emeli vardır. Önce Portugal'ı zorla hâkimiyetine alır. Basit vakaları bahane eder, Fransa ve İngiltere'ye cihangirlik emeli uğruna pek çok defa savaş açar. O kadar ki bu savaşların giderini Amerika kıtasından gelen gemi dolusu altınlar dahi karşılamaz.

Midhat Efendi'ye göre dünyanın büyük bir kısmını ele geçirmek emelindeki bir hükümdar, halka adaletli ve müşfik davranmalıdır. Fakat Kral İkinci Philippe, halkın din ve mezhep hürriyetine saygı göstermeyip onları canından bezdirir. Özellikle Pays-Bas halkına Protestan oldukları için ettiği zulümler onları oldukça muzdarip eder. Nihayet bu zulümler Pays-Bas halkının büyük bir ihtilal yapmasına sebep olur. Bu zulümlerden, İspanyol halkı da engizisyon cemiyeti vasıtası ile payını alır. İkinci Philippe, tahtının ilk yarısını İspanya'nın sınırlarını genişletmek, ülkedeki ilmî çalışmaları teşvik etmek ile geçirir. İkinci yarısında Katolik mezhebine taassup derecesinde bağlılık göstermesi sebebi ile halkına zulmetmesi İspanya'nın gerilemesine yol açar.

Yukarıda zikredilen engizisyon cemiyeti sadece Müslümanlar ile Yahudileri değil, Hristiyanları da zulümler ile canından bezdirir. Pays-Bas halkı, maruz kaldıkları zulümler karşısında en sonunda dayanamaz, İspanya hanedanına karşı büyük bir isyan çıkarır. Kral İkinci Philippe, bu isyanı bastırmak için büyük bir ordu gönderir ise de hem Almanya taraflarındaki Protestan prenslerin Pays-Bas halkına yardımları hem de arabulucuların faaliyetleri sayesinde Pays-Bas halkı bir taşla iki kuş vurarak engizisyon cemiyetinden ve İspanya esaretinden kurtulur.

Midhat Efendi'ye göre bir milletin terakkisinde sanayi ve ticaret son derece önemli iki araçtır. İspanyolların, burunları Kaf Dağı'nda olduğu için uğraşmayı zül addettikleri sanayi ve ticareti Araplar ve Yahudilere bırakırlar. Engizisyon cemiyetinin zulümlerinden muzdarip olan Araplar ve Yahudiler, İspanya'yı terk etmek mecburiyetinde kalınca İspanya maliyesi, Amerika kıtasından gemi dolusu altınlarla rağmen bozulur. Kral İkinci Philippe, ülkenin mali durumunu göz önünde bulundurmadan evlilik bahanesi ile İngiltere'yi tamamen ortadan kaldırmak için mağlup olunamaz addettiği "İspanyol Armada"yı meydana getirir. Bu donanma, şiddetli bir fırtına ile paramparça olur. Kral İkinci Philippe, kızı Isabelle'in Fransa tahtını elde edebilmesi için bu sefer gözünü Fransa'ya diker ise de bu seferden de eli boş dönerek maliyesinin durumunu bir kat daha bozar.

Kral İkinci Philippe'in vefatının ardından yerine geçen oğlu Üçüncü Philippe barış taraftarıdır. Kral, ülkedeki gerilemeyi durdurmak ister. Önce İngiltere ile barış imzalar. Beş yıl sonra da Fransa ile savaşa son verir. Hatta Üçüncü Philippe, Fransa'yı kendi yanına çekmek için kızı Anne d'Autriche'i, Fransa Kralı On Üçüncü Louis ile evlendirir. Kral Üçüncü Philippe'in başvekili Duc de Lerma, İslam ve Yahudiler aleyhindeki mezalime 1609 senesinde son verir ise de Midhat Efendi'ye göre hayli geç kalınan bir karardır. Kral Üçüncü Philippe, Otuz Yıl Savaşları'nın sonunu göremeden hayatını kaybeder. Üçüncü Philippe'in vefatının ardından tahta henüz on altı yaşındaki Dördüncü Philippe çıkar ise de idare Comte d'Olivares adındaki başvekilidir. İspanya, Otuz Yıl Savaşları'nda Spinola adlı komutanın gayreti ile Hollanda taraflarında birkaç başarı daha elde eder ancak 1628 senesinden sonra düşmanların birleşmesi üzerine art arda mağlubiyetler alır, geri çekilmek mecburiyetinde kalır. İspanya, müttefiği Fransa'ya destek verdiği savaşlardan da zararlı çıkarak birkaç eyaletini kaybeder. İspanya'nın gerilemesini çabuklaştıran hususlardan biri de güçsüzlüğünü fırsat bilen Portugal'ın İspanya'dan kopup bağımsızlığını ilan etmesidir. Portugal'ın bağımsızlığından bir yıl sonra Katalonya, Fransa'ya bağlanır. Pays-Bas, bağımsızlığını antlaşma ile İspanya'ya kabul ettirir. İspanya, Pirene Antlaşması ile pek çok kasaba ve vilayeti Fransa'ya vermek zorunda kalınca bu kayıpları hafifletmek ümidi ile Infante Marie-Thérèse adlı İspanyol prenses, Fransa Kralı On Dördüncü Louis ile evlendirilir. Kral Dördüncü Philippe'in vefatının ardından yerine İkinci Charles geçer. Kral İkinci Charles, şefkat ve ilgiden yoksun büyütülür. Beş yaşında ancak yürür. İlerleyen yaşlarda sırası ile anne, üvey kardeş ve karısının tahakkümünde kalır. Kral İkinci Charles; iki defa evlenir ancak vücudundaki sakatlık çocuğu olmasına mani olur, tahtını On Dördüncü Louis'nin torunu Philippe de France'a namıdiğer Duc d'Anjou'ya bırakır. Bu durum İspanya âyanı nezdinde kabul görür ve Duc d'Anjou Kral Beşinci Philippe namı ile tahta çıkar.

Fransa, Beşinci Philippe'ten evvel kuvveti ile Avrupa'ya zaten korku salmaktadır. Fransız bir prensin İspanya tahtına oturması Avrupa devletlerini dehşete düşürür. İspanya topraklarında hak iddia eden Avusturyalı Arşidük Charles, sabık kral İkinci Charles'ın vasiyetnamesini tanımadığını açıklar. Kısa süre sonra Avusturya; İngiltere, Hollanda, Prusya, Portugal Devletleri ile Savoie Hanedanı'nın da desteklediği güçlü bir ittifaka sahiptir. Hasılı savaş kaçınılmazdır, bir yanda Fransa ile İspanya öte yanda Avusturya ile onun kalabalık müttefikleri yer alır. Savaş iki taraf için de dengede

gider iken Fransızlar önemli galibiyetler alıp savaşı bitirme hususunda ümitlenir. Ancak Avusturyalı Prens Eugène komutasındaki müttefikler, İtalya taraflarındaki Fransız ve İspanyol ordularını mağlup eder. Bu mağlubiyetlerin arkası kesilmeyince Kral Beşinci Philippe; tahtta uzun süre kalamayacağına anlar ve tahtı bırakıp kaçar.

Fransa Kralı On Dördüncü Louis; art arda alınan mağlubiyetleri onuruna yediremez, güçlü bir ordu ile İspanya'daki Avusturyalılara saldırır. Almansa'da Arşidük Charles'ın ordusu büyük bir yenilgiye uğrar. Bu galibiyet Beşinci Philippe'e, İspanya tahtının yolunu tekrar açar. Birkaç muharebeden sonra Avusturyalılar, İspanya taraflarından çekilmek zorunda kalır. Arşidük'ün Altıncı Charles unvanı ile Almanya imparatoru olması savaşları sonlandırır. Yukarıda zikredilen olaylar, tarihe İspanya Veraset Savaşı diye geçer. Bu savaşları 1713 senesinde imzalanan Utrecht Antlaşması kesin olarak sonlandırır. Utrecht Antlaşması, iki taraf için de zafer telakki edilir ise de işin aslı hiç de öyle değildir. Müttefikler, Fransa ile İspanya'nın tek bir hükümdarca yönetilmemesi emeline ulaşır iken İspanya, pek çok toprak parçasını kaybeder.

Beşinci Philippe bir aralık karısı, başvekili ve başodacısının tesiri altında kalır. Bu tesir ile İspanya'yı Şarlken zamanındaki şaşaalı günlerine döndürmek için İngiltere ile Fransa'ya savaş açacak iken İspanya'nın akliselim kişileri araya girer ve Kral Beşinci Philippe'i bu isteğinden vazgeçirirler. Kral Beşinci Philippe, saray içinde çevrilen dolaplardan bıkıp usanınca tahtını genç oğlu Louis'ye bırakıp gider ancak genç kralın yedi ay gibi kısa sürede ölümü üzerine tahtına tekrar döner. Tahtının ikinci devresinde savaş taraftarlarının isteklerine karşı gelemmez. Fransa ve İngiltere'ye karşı Avusturya'nın yanında savaştıktan hemen sonra Avusturya Veraset Savaşı'nın da içinde yer alır. Kral, savaş neticelenmeden hayatını kaybeder.

Kral Beşinci Philippe, hükümdarlığında ülkenin terakki etmesi için çalışmalarda bulunur. Devlet idaresinde, adli, mali sahalarda Fransız usulünce düzenlemeler yapar; sanayiye teşvik eder. Devlet zayıf bir durumda iken gayretleri ile gemiciliği ileriye götürür. Güzel sanatlardan edebiyat, tiyatro, resim, musikin gelişmesini teşvik için eser ortaya koyanları ödüllendirir, İspanyol lisanının bir nevi koruyuculuğunu üstlenir. Kral, Madrid'deki kütüphane ile Güzel Sanatlar Akademisinin banisidir.

Midhat Efendi'ye göre Beşinci Philippe, ülkesini keyfi savaflara sürükler. Oysa Midhat Efendi, kralların ülkelerini beyhude savaflara sürüklemesine karşıdır ki devletlerin kuvvetini gösteren şey sınırlarının genişliği ya da nüfusunun çokluğundan

ziyade hazinesinin doluluk ölçüsü, ilimde gösterdiği terakkidir. Kaldı ki hükümdarlara yakışan -geniş topraklarda ve kalabalık nüfusta otoriteyi sağlamak güçleşeceğinden- mevcut halkın mutluluğunu düşünmesi ve mevcut toprakların işletilmesine daha fazla önem vermesidir. Beşinci Philippe'in vefatının ardından yerine oğlu Altıncı Ferdinand geçer. Bu hükümdar diğerlerinden, ülkesinin mutluluğundan başka hiçbir şeyi düşünmemesi ile ayrılır. Babası tarafından Fransız usulünce düzenlenen adli ve mali işlere tekrar el atar, onları yeniden düzenler; yeni fabrikalar açarak sanayinin ilerlemesini sağlar. Yine tarımın gelişmesi için kanallar açar, gemiciliğin ilerlemesi için gemi yapımına önem verir, maarifin gelişmesi için pek çok okul açar. Kral Altıncı Ferdinand dönemindeki tek felaket zelzeledir. Lima ve Quito şehirleri kuvvetli sarsıntılara dayanamayarak yerle bir olur. Kralın tek merakı musikidir. Midhat Efendi'ye göre bu merak kötü addedilmez zira güzel sanatların dallarından biri olan musikinin terakkisini sağlar. İtalyan musiki ustası Farinelli Madrid'e geldiğinde kral kendisine teveccüh gösterir ve Farinelli'yi yüksek bir mevkie getirir. Kralın övgüye değer hâllerinden biri de Farinelli'nin nüfuzunu sınırlaması, onu devlet işlerine asla karıştırmamasıdır. Kral Altıncı Ferdinand'ın vefatı, İspanya halkını adeta öz babalarını kaybetmiş gibi üzer. Vefatının ardından kardeşi Üçüncü Charles geçer. Yeni kralın ilk icraatlerinden biri Fransa ile İspanya arasında süregelen husumeti On Beşinci Louis ile yaptığı antlaşma ile bitirmesidir.

Kral Üçüncü Charles, ıslahat taraftarı bir kral olmasına karşın savaşımlardan devleti ıslah edecek vakti pek bulamaz. Savaşlardan fırsat buldukça yeni kanallar, şose yollar açar; başkent Madrid'e müze, botanik bahçesi, resim akademisi, askerî ve deniz okulları gibi kıymetli binalar inşa ettirerek şehrin değerinin maddi ve manevi artmasını sağlar. Kral, İspanyol kıyafetini Avrupa'ya nazaran vahşi bulunca kıyafet ıslahatına teşebbüs eder. Halk nezdinde kabul görmemesine karşın kralın ısrarları Madrid'de büyük bir isyanın ortaya çıkmasına neden olur.

Kral Üçüncü Charles; Avrupa sahillerini yakıp yıkan Cezayir korsanlarını cezalandırmak ister, korsanların üzerlerine bir donanma sevk eder ancak İspanya'nın donanma gücü henüz Cezayirliyle boy ölçüşecek düzeye gelmediğinden korsanlar galip gelir. Kral, kendi topraklarında türlü entrikalar çeviren Cizvitleri topraklarından ve sömürgelerinden attırır. Bu hareket, seleflerinde görülmediğinden bir ilk olma özelliğini de taşımaktadır.

Kralın vefatının ardından yerine Dördüncü Charles geçer. Hem korkak hem de mezhebi geniş bir hükümdardır zira karısının âşığına kızmak şöyle dursun, onu koruyup kollamaya çalışır. Fransa’da ihtilal patlak verdiğiğinde İspanya tahtında korkak ve pısrık Kral Dördüncü Charles oturmaktadır. Kral, kendinden beklenmeyen bir tavır ile - cumhuriyet taraftarlarının Fransa Kralı On Dördüncü Louis ile karısını idam etmelerine kızıp- cumhuriyetçilere savaş ilan eder. Bonapart’ın karşısında mağlup olan Kral Dördüncü Charles, Fransa’nın dostu olacağına dair bir antlaşma imzalar. Bu antlaşmanın temelinde, Fransa’nın İngiltere’yi Portugal’dan uzaklaştırmak istemesi yatar zira Fransa, Portugal’a savaş ilan ettiğinde hamisi İngiltere de müdahil olacağından İspanya’yı savaşta bir piyon gibi öne sürmeyi planlar. 1805 senesinde İspanyollar, güçlü İngiliz ordusu karşısında tutunamaz ve İspanya, bazı sömürgelerini İngiltere’ye kaptırır. Kral Dördüncü Charles, Napolyon’un hükmünde olma tehlikesi baş gösterince ülkeyi Amerika’daki sömürgelerden yönetmek ister. Halk nezdinde bu isteği, tahtı oğlu Ferdinand’a bırakır ise kabul görecektir zira tahtın, karısının âşığı Manuel Godoy’a geçme ihtimali bulunur ki halk bu adama hiç ama hiç güvenmemektedir. Kral Dördüncü Charles, halkın isteğini kabul eder. Ancak kral, Napolyon’un tehdidi üzerine karar değiştirir ve tahttan Napolyon adına çekilir. Kral; istifasının ardından sürgün hayatı yaşar, son durağı Roma’da hayatını kaybeder.

Napolyon, Avrupa’yı hâkimiyetine almak için kralları alaşağı ederek yerlerine kendi akrabalarından yeni krallar tayin eder. İspanya tahtına Joseph Bonapart’ı tayin edince İspanya, Fransa’nın bir vilayeti hâline gelir. İspanyollar, Joseph Bonapart’ın kralları olmasından hiç de memnun olmaz. Kral Joseph, İspanya’ya adım atar atmaz isyanlar ile karşılaşır. Fitneci, sabık kralın oğlu Ferdinand zannedilerek hapsedilir. Oysaki isyanın sebebi İspanyolların Fransız hâkimiyetini kabul etmemesidir. Joseph Bonapart’ın maiyetindeki onca askere rağmen İspanyollar, Joseph’i İspanya’dan çıkartmayı başarır. Napolyon Bonapart, ağabeyinin başına gelenlere karşın İspanyolların dostluklarını kazanabilmek ümidi ile halkın isteğini yerine getirir ve tahtı Dördüncü Charles’ın oğlu Yedinci Ferdinand’a bırakır.

Fransa’da meydana gelen ihtilal Avrupa’daki hükûmetleri; devlet işleri ile ilgili konularda halkın görüşlerini almaya, anayasa ilan etmeye sevk eder. İşte bu ihtilal, İspanya’da “Cortes Meclisi”nin açılmasını, ülkenin anayasa ile yönetilmesini sağlar. Avrupa’daki değişikliklerin müsebbibi olan Napolyon gücünü yitirince kral yanlıları Avrupa’da iktidarı tekrar ele geçirir. Cumhuriyetçilerin kurdukları düzen rafa kaldırılır.

Bu gelişmelere istinaden Yedinci Ferdinand, İspanya anayasasını ve “Cortes Meclisi”nin fesheder. Bu hâl halkın hiç hoşuna gitmez, askerlerin de desteği ile büyük bir ayaklanma baş gösterir. Neticede Yedinci Ferdinand, halkın isteklerine boyun eğer ve kendi yetkilerini daha çok kısıtlayan bir anayasayı imzalamak zorunda kalır.

İspanya’da yeni bir anayasanın yürürlüğe girdiğini öğrenen Fransa Kralı On Sekizinci Louis, gelişmelerin ülkesini de etkileyeceğini düşünerek Duc d’Angoulême komutasındaki Fransız ordusunu İspanya Kralı Yedinci Ferdinand’a yardım için gönderir. Bu yardım İspanyol halkını kızdırır, halk tekrar silaha sarılır. Kral Yedinci Ferdinand, ülkesindeki isyanları Fransa’nın yardımı ile güç bela durdurur ancak kralın Amerika’daki sömürgeler ile uğraşacak gücü olmadığı için kral sömürgelerini kaybeder. Kral Yedinci Ferdinand, dört kere evlenmesine karşın bu evliliklerinin hiçbirinden erkek çocuk sahibi olamaz. İspanya Kralı Beşinci Philippe, döneminde yayımladığı “Pragmatique Sanction” adlı emir ile kadınların tahtın vârisi olmalarını yasaklar. Kral Yedinci Ferdinand, yeni bir emir ile sabık kralın emrini feshedince kızı Isabelle’i vâlihtâ ilan eder. Kral Yedinci Ferdinand’ın kardeşi Don Carlos, tahtın kendi hakkı olduğunu iddia ederek İspanya’yı yeni bir savaşa sürükler. Kral Yedinci Ferdinand vefat edince yerine reşit olmayan Isabelle’in geçmesi, Isabelle’in annesinin vasîliği ile mümkün olur. Ancak bu hâl Isabelle’in amcası Don Carlos’un hoşuna gitmez ve Don Carlos, taraftarları ile çiçeği burnundaki kraliçeye başkaldırır. Bu isyan ülkeyi beş yıl sürecek bir iç savaşa sürükler. Bir yanda Don Carlos’u destekleyen Carlistesler, diğer yanda anayasa taraftarları yer alır. Don Carlos, anayasa taraftarlarının şartlarını kabul etmeyince savaşın galibi Isabelle ve annesi olur. Hemen ardından Don Carlos ülkeden kovulur. Bu vakanın ardından Carlistesler ile anayasa taraftarları birleşir. Bu birleşme üzerine Kraliçe Isabelle’in annesi vasîlik görevinden istifa eder. Hâlâ reşit olmayan kraliçeye yeni bir vasî gerekmektedir. Bunun üzerine “Cortes Meclisi” kraliçeye Espartero adlı bir generali vasî tayin eder. Bu tayin, İspanya’da suların bir müddet durulmasını sağlar. Mutlakiyet taraftarlarının tesirinde kalan Espartero, anayasa taraftarlığından vazgeçince halkın tepkisini çeker ve iç savaş birkaç sene daha İspanya’yı tahrip eder. Bu savaş neticesinde mağlup olan General Espartero kraliçenin vasîliğini bırakmak zorunda kalır.

Kraliçe, 1843 senesinde reşit olunca ipleri eline alır. Anayasa taraftarlarını bazen güler yüz göstererek bazen de onlara gözdağı vererek iç savaşı dindirmeyi başarır. Bir müddet sonra İspanya’nın bazı taraflarında kraliçenin yeğenlerinden Don Francisco’nun

kışkırtması ile yeni isyanlar ortaya çıkar. Kraliçe yeğenine, ülkeyi beraber yönetmeyi hatta evlenmeyi teklif edince istekleri fazlası ile kabul olunan Don Francisco, isyan etmeyi bırakır. Isabelle, hüküm sürdüğü senelerde ülkeyi başarı ile yönetir. İspanya'nın Afrika üzerinde mevcut topraklarda yaşayan halkların İspanya'ya bağlılığını askerî harekâtlar ile bir kat daha güçlendirir.

Isabelle'in kraliçeliğinde Fransız İhtilali'nin fikirleri İspanya'da tesirini gösterir. Anayasa taraftarları cumhuriyetçi olmaya başlar. Hatta bu fikirler askerî kuvvetlerin içinde yayılınca Isabelle, birkaç defa askerî isyanlar ile uğraşmak zorunda kalır. 1868 senesindeki askerî isyan halk tarafından da desteklenir, Kraliçe Isabelle çareyi kaçmakta bulur. Kraliçe Isabelle'in tahtı terk etmesinin ardından bir buçuk iki sene kadar iç karışıklıklar ile boğuşan İspanya, millî meclisinin aldığı karar ile Aoste Dukası Prens Amédée'yi davet eder. Kral Amédée, İspanyol halkını memnun etmek için epeyce gayret gösterir. Ancak İspanyol tahtına, Savoie Hanedanı'ndan bir prensin oturmasını kabullenemeyen Kraliçe Isabelle'in amcası Don Carlos, topladığı bir yığın insan ile Kral Amédée'ye savaş açar. Kral, üç sene kadar süren savaşa tahammül edemeyince krallıktan kendi isteği ile çekilir. Bunca seneden beri dört gözle beklediği İspanya tahtına çıkan Don Carlos, her ne kadar ülkesi için çalışır ise de seneler önce hal'edilmiş yeğeni Isabelle'in protestosu ile sarsılır. Zira Isabelle protestosunda kendi hakkından ancak oğlu Alphonse'un tahta geçmesi ile vazgeçeceğini bildirmektedir. Bu durum üzerine Cortes Meclisi, Bourbon prensleri ile uğraşmak yerine enine boyuna düşündükten sonra cumhuriyetin ilanına karar verir.

Midhat Efendi'ye göre, ülkelerin en iyi yönetim şeklinin dikkatlice tartışılıp incelendiği zamanlarda makam ve mevkie ziyadesi ile düşkün birtakım insanlar, halka cumhuriyet fikrini aşılırlar. İdareyi ellerine alınca da ülkeyi baskı ile yönetir. İşte İspanya'daki hâl, yukarıda zikredilenlerin aynısıdır. İspanya'da Kral Amédée'yi geçmişte tahtından etmek için uğraşan Carlistesler, bu kez güçlerini cumhuriyet taraftarları aleyhinde birleştirirler. Bu birlikteliğe hükûmetin baskısından bunalan ahali de katılınca isyan eden grup büyüdükçe büyümeye başlar. Cumhuriyet taraftarları zor durumda kalınca çareyi Fransa'daki taraftarlarından yardım istemekte bulurlar ise de arzu ettikleri yardım gelmez. İspanyol halkının da cumhuriyetçilerden yaka silkmesi Cortes Meclisi'ni harekete geçirir. Meclis, Kraliçe Isabelle'in tahttan feragat etmesi üzerine oğlu Alphonse'u On İkinci Alphonse unvanı ile krallık makamına davet eder. On İkinci Alphonse, tahtta geçirdiği süre içerisinde isyanlara müsaade etmez. Aslında

bu dönem isyanlara oldukça açıktır. Zira Avrupa'da cumhuriyetin ilan edilmesini isteyen bir topluluk vardır. İspanya'ya arzu ettikleri yönetim biçimini yerleştirmek amacı ile krala suikast yaparlar ise de başarılı olamazlar ve suikastçiler idam edilerek kanunun gerektirdiği cezaya çarptırılır.

Midhat Efendi'nin umumi ifadelerine göre Avrupa milletlerinin tarihleri incelendiğinde bu milletlerin birdenbire ortaya çıkmadığı, kökenlerinin Asya taraflarından topluca göç eden kavimler olduğu görülür. Göçler neticesinde muhacirler ile o yerin sakinleri kaynaşır. İspanyollar, sakin oldukları yerlerdeki kadim milletlerdendir. Bu millet, iki büyük inkılap ile değişir. Hatta değişim o derece büyüktür ki bugün bir İspanyol'u alıp milattan önce yaşamış bir Kelt-İber'in yanına götürme imkânı olsa bu iki topluluk arasında hiçbir benzerlik görülmez.

Yukarıda zikredilen iki inkılaptan birincisi Romalıların İspanya'yı istilaları sonucunda yaşanır. İspanyollar, Roma hâkimiyetinde tam manası ile Romalılaşır. Roma'nın kalburüstü birçok adamı İspanyol'dur. Bununla beraber İspanyolların dili Latinceye fazlası ile etkilenir.

İnkılaplardan ikincisi ise Arapların İspanya'yı istilasıdır. Bu istila ile İslamiyet, İspanya topraklarında yayılır. İslamiyet'i kabul eden İspanyollar ile Araplar, kız alıp kız vererek birbiri ile kaynaşır. İspanya'da İslam egemenliği son bulduktan sonra Müslümanlar Hristiyanlaşmaya başlar. Tanassur eden Müslümanlar da Hristiyanlar ile kız alıp kız verince Arap kanı ile İspanyol kanı birbirine iyice karışır. İki inkılap geçiren İspanyolların değişip dönüştüğü inkılaplardan evvel Fransa ve İspanya taraflarına yerleşen Gal kavminin renginin esmerliğine, sakallarının hafifliğine, kaş ve gözlerinin karalığına bakılarak anlaşılabilir.

İnkılaplar ile değişip dönüşen İspanya'da, engizisyon cemiyetleri ülkenin her alanda Avrupa'nın en ileri milleti olmasının önündeki engeldir. Zira Avrupa, aydınlanmasını kadim Yunan medeniyetinin vârisi Latinlere ve Araplara borçludur. Ancak engizisyon cemiyetlerinin çıkarlarını zedeleyen her şeye muhalefet ederek Latin ve Arapların ülkeye kazandırdıklarını yok etmesi İspanyolların bu iki kıymetli cevherden faydalanıp Avrupa'nın en çok terakki eden milleti olmasını engeller. Yine sanayi, ticaret, ve tarım ile uğraşanlar da bu mahkemenin mezaliminden nasibini alır. Amerika'nın keşfi ile beraber İspanya'ya oluk oluk akıtılan altınlar ise İspanya krallarının kendilerini meşhur Fransız İmparatoru Şarlman gibi tüm Avrupa'yı

egemenlikleri altına almak istemeleri sebebi ile çarçur edilir. Kısacası mezalim ve hayalperest imparatorlar; İspanya'nın gerilemesinde, halkın fakirleşmesinde etkindir.

Yine Midhat Efendi'nin umumi ifadelerine göre Müslümanlar dinlerini Avrupa'ya yaymak hususunda büyük bir fırsatı elden kaçırdılar. Bu fırsatın ellerinden kayıp gitme sebebi Benî Ümeyye Hanedanı'nın başlattığı batı fetihlerinin tamamlanamamasıdır. Zira Endülüs Müslümanları Pirene Dağları'nı aşmış Fransa'nın güney tarafını da geçtikten sonra Paris civarına kadar gelir. Araplar, gemicilik hakkındaki bilgilerini arttırınca Sicilya ve İtalya taraflarını egemenlikleri altına alırlar. Osmanlılar; Macaristan, Hırvatistan, Avusturya'yı istila ettikten sonra akıncılarını Bohemya'ya kadar gönderirler. Rusya'nın dörtte üçünün de Tatar Müslümanları elinde bulunduğu düşünülünce Müslümanların kalan birkaç devleti ele geçirdikten sonra Kuzey Denizi'ne varmaları çok kolay görünmektedir.

Midhat Efendi, yukarıda zikredilen Kuzey Denizi'ne kadar Müslüman egemenliği fikrinin ayakları yere bastığı iddiasındadır. Ancak Müslümanlar, kuvvetlerini birbirlerini kırıp geçirmek için harcayınca büyük bir başarı elde etme imkânı kaybederler.

Midhat Efendi'ye göre bu cildi okuyanların çıkarması gereken en önemli ders İslamiyet'in kendi içindeki mücadeleler ile elindeki fırsatı kaçırmasıdır.

Müslüman ve Yahudilerin İspanya'dan zor ile çıkarılmaları ekonomiyi olumsuz etkiler. Birkaç gayretli hükümdar ülkeyi bir nebze ayağa kaldırır ancak akabindeki Fransız İhtilali İspanya'yı sarsar. İspanya, savaşların ardından Fransa'nın egemenliğine girer. Ardından anayasa taraftarlarının ortalığı altüst etmesi ülkenin yıkılma korkusunu derinden hissetmesine yol açar.

Midhat Efendi, eserlerinde evlenme ve miras yolu ile birçok ülkenin tacını ele geçiren Şariken'e gereğinden fazla yer ayırdığı için muzdariptir. Ona göre ihtilaller ve veraset savaşları İspanya'nın kuvvetini azalttığı için zararlıdır.

İspanyollar, dinî bağnazlıklarından başka iffetlerine de haddinden fazla düşkündür. Kadın ve erkekler birbirlerini o kadar kıskanırlar ki aldatmaların neticesinde hançerler bellerden çıkartılarak aldatan tarafa saplanır.

2. 2 İSPANYA TARİHİ DİZİNİ

Buradaki orijinal sayfa numaraları Ek 1: İspanya Tarihi (syf. 144-226) adlı bölümde parantez içindeki numaralara tekabül eder.

A	Abdûlmelik, 86	Alanlar, 26, 32
Abbasiye (Abbasiler), 49, 50, 51, 65, 92	Abdûlmelik (Halife), 37	Alaric (I.), 32
Abdullah, 52, 55, 73, 102	Abdûlmelik (Komutan), 65	Alaric (II.), 34
Abdullah b. Muhammed, 63	Abdûlmelik b. Katanî, 45, 46	Albere, 107
Abdullah b. Yasin, 97	Abdûlmelik b. Mugîs, 52	Alberoni, 157, 158
Abdurrahman, 69, 88	Abdûlmü'min, 100, 101, 102	Ali, 87
Abdurrahman (II.), 59, 60, 61	Abdûlvâhid, 102	Ali (Hz.), 74
Abdurrahman b. Hişam, 77	Abdüsselam, 57	Almansa, 154
Abdurrahman b. Muâviye, 49, 50, 51, 52, 65	Afrika, 3, 8, 15, 16, 21, 44, 62, 98, 100, 109, 186	Almanya, 28, 127, 128, 129, 132, 136, 141, 152, 153, 155, 198, 199
Abdurrahman b. Muhammed el-Emevi, 76, 77	Ahmed, 86, 87	Alphonse (I.), 106
Abdurrahman en-Nâsır, 63, 64, 65	Ahmed (II.), 86	Alphonse (VI.), 107
Abdülaziz, 41	Ahmed (III.), 86	Alphonse (VIII.), 108
Abdülkerim, 57	Ahmediye, 48	Alphonse (XI.), 109
	Akdeniz, 3, 4, 16, 60, 132	Alphonse (XII.), 14, 189, 191
	Alâ b. Mugîs, 50, 51	Alsace, 148
		Amalaric, 34
		Amerika, 8, 122, 134, 137, 138, 143, 169, 170, 178, 179, 196

- Amédée (I.), 14, 185, 188, 190
- Âmirîler, 79, 86, 88
- Amrûs, 57
- Anadolu, 30
- Anjou Dukası, 150
- Anne d'Autriche, 144
- Aoste Dukası, 187
- Aquitaine, 91
- Arabiye, 196
- Aragon, 104, 121
- Aragon Krallığı, 93, 94, 103, 104, 105, 106, 107, 111, 120, 123
- Aranjuez, 170
- Arapça, 6
- Araplar, 5, 6, 11, 34, 35, 37, 42, 44, 60, 74, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 104, 142, 145, 194, 196, 197, 198
- Artois, 148
- Asturies, 42
- Asturies Devleti, 35, 36
- Asya, 36, 44, 192
- Aşağı Navarre, 107
- Athaulf, 32
- Atlas Denizi, 3, 4, 8, 60, 97, 122, 134
- Attila, 33
- Avrupa, 2, 3, 5, 8, 21, 27, 33, 42, 54, 61, 89, 93, 117, 122, 123, 127, 129, 132, 135, 137, 150, 151, 152, 163, 166, 174, 175, 176, 177, 192, 195, 196, 197, 198
- Avrupalı, 39, 119
- Avusturya, 124, 125, 128, 146, 147, 152, 156, 158, 197
- Avusturyalı, 125, 152, 153, 154
- Avusturya Tevarüsü Muharebesi, 159
- Aznar, 91, 92
- B**
- Bâdîs, 89
- Bağdat Devlet-i Abbasiye, bkz.
- Abbasiye (Abbasiler)
- Bahr-ı Siyah, 30, 31
- Bahr-i Atlas, bkz. Atlas Denizi
- Bahr-i Baltık, 31
- Bahr-i Sefid, bkz. Akdeniz
- Balear, 104
- Bâle Muahedesi, 168, 170
- Barselona, 57, 104
- Barselona Kontluğu, 92
- Batalyevs, 80, 84
- Bayonne, 170
- Becaye, 100
- Behlül b. Merzûk, 55
- Belc b. Bişr el-Kuşeyrî, 45, 46
- Belçika, 141
- Belensiye, 86, 104
- Benî Ahmer, bkz. Gırnata Hükûmet-i İslamiye
- Benî Hammud, bkz. Devlet-i Hammudiye
- Benî Selim, 100

Benî Ümeyye
(Emeviler), 11, 36, 37,
41, 44, 45, 47, 48, 49,
50, 61, 64, 65, 66, 69,
70, 76, 77, 78, 79, 81,
83, 84, 85, 86, 88, 89,
90, 197

Benû Ali, 89

Berberiler, 73, 74, 85

Berberiye, 44

Bermude, 93

Berwick, 154

Betik, 4

Bire, 44

Blanche de Bourbon,
109

Bohemya, 29, 197

Bosfor Boğazı, 30

Bourbon Hanedanı,
155, 156, 187, 188, 189

Bruturius, 23

Buenos Aires, 134

Bulgaristan, 30

Büyük İnkılap, bkz.

Fransa Büyük İnkılabı

C

Cáceres, 40, 41

Cáceres Muharebesi, 40

Cami-i Kebir, 50, 54

Cantabria, 42

Carlistesler, 181, 182,
190

Cebelitarık, 38, 155

Cenubî Fransa (Güney),
42

Cérisoles Muharebesi,
131

Cermanya, 26

Cevher, 97

Cezayir, 97, 132, 166

Cezayirli, 166

Châlons Sahrası, 33

Chambéry, 130

Champagne Kontluğu,
106

Charles (Arşidük), 152,
154, 155

Charles (II.), 149, 150,
151, 152

Charles (III.), 164, 165,
166, 167

Charles (IV.), 167, 168,
169, 170, 171, 172, 173,
175

Charles (VI.), bkz.

Charles (Arşidük)

Cizvitler, 166, 167

Claudius (II.), 30

Clovis, 33

Compiégne, 171

Comte d'Olivares, 146

Cortes, 176, 177, 178,
182, 189, 191

Crépy Muahedesı, 132

D

Danimarka, 29

Dâniye, 80, 86, 87

Danois, 198

Devlet-i Aliye, bkz.
Osmanlı

Devlet-i Emeviye, bkz.

Benî Ümeyye
(Emeviler)

Devlet-i Emeviye-i

Dimişkiye, 11, 43

Devlet-i Hammudiye,
76, 89

Dımışk, 44

Don Carlos, 180, 181, 182, 188

Don Carlos, bkz. Şarlken

Don Francisco, 184, 185

Don Juan d'Autriche, 149

Don Nehri, 31

Douro Nehri, 4

Duc d'Angoulême, 178

Duc d'Anjuo, bkz. Philippe (V.)

Duc de Lerma, 144

E

Ebro Nehri, 4

Ebû Abdullah, 115

Ebû Abdullah Muhammed, 113, 115, 116

Ebû Amir, 87

Ebû Amr, 83

Ebû Bekir (Muzaffer), 84

Ebû Bekir, 97

Ebû'l-Ceyş Muvaffak, 86, 87

Ebû'l-Haccâc Yusuf, 114

Ebû'l-Hasan Ali, 115, 116

Ebû'l-Hattar, 46, 47

Ebû'l-Hazm Cevher, 79, 81, 82

Ebû'l-Kasım, 83

Ebû'l-Kasım Muhammed, 83, 84

Ebû'l-Velid Muhammed, 82

Ebû Yakub Yusuf, 102

Ebü'l-Âsi, 78

Edirne, 31, 32

Efrenc, 95

Emeviye, bkz. Benî Ümeyye (Emeviler)

Emeviye-i Endülüs Devleti, bkz. Endülüs Devlet-i Emeviye

Emeviye-i Şam-ı Devlet, bkz. Devlet-i Emeviye-i Dımışkîye

Emir Ali, 115

Emir Muhammed, 113

Emir Nasîr, 113

Endülüs, 9, 11, 36, 38, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 64, 65, 67, 68, 70, 74, 77, 79, 80, 84, 94, 97, 98, 99, 101, 102, 108, 109, 111, 112, 118, 119, 197, 198

Endülüs Devlet-i Emeviye, 11, 48, 61, 63, 64, 65, 66, 76, 78, 79, 90, 91

Endülüs Hilafet-i Emeviye, bkz. Endülüs Devlet-i Emeviye

Ergica, 35

Espartero, 183

Eugéne (Prens), 153

Eugéne, 25

Euric, 33

É

- Élisabeth Farnèse, 157
- F**
- Famille Muahedesi, 165
- Farinelli, 163
- Faruk (Hz. Ömer), 37, 81
- Fas, 3, 37, 41, 96, 97, 119,
- Fas Devleti, 186
- Fenike, 16
- Fenikeli, 17
- Ferdinand, 136, 164
- Ferdinand (I.), 107
- Ferdinand (III.), 108
- Ferdinand (Katolik-V.), 105, 107, 111, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128
- Ferdinand (VI.), 161, 162, 163, 164, 165, 166
- Ferdinand (VII.), 13, 170, 171, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181
- Ferdinand Akademisi, 162
- Ferdinand le Catholique, bkz.
- Ferdinand (V.)
- Filibe, 30
- Filistin, 44, 47, 49
- Flandre, 148
- Florida, 165
- Franche-Comté, 133, 149
- Fransa, 2, 3, 5, 13, 15, 17, 20, 28, 32, 33, 34, 52, 57, 59, 61, 62, 64, 67, 68, 69, 73, 90, 91, 92, 93, 104, 105, 106, 107, 110, 123, 127, 129, 130, 131, 132, 138, 143, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 164, 165, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 185, 187, 190, 191, 195, 196, 197, 199
- Fransa Büyük İnkılabı, 13, 156, 168, 176, 178, 186, 190, 199
- Fransa İnkılab-ı Kebiri, bkz. Fransa Büyük İnkılabı
- Fransız, 13, 15, 61, 62, 63, 68, 73, 77, 90, 91, 110, 124, 130, 131, 138, 147, 151, 152, 153, 154, 156, 160, 162, 173, 178, 179
- Fransuva (I.), 93, 129, 130, 131
- Frenkler, 53, 55, 57, 59, 117
- Frédéric, 109
- G**
- Gal, 14, 195
- Gand, 131
- Garbî Hindistan (Batı) , 123
- García Jiménez, 92
- Garp, 112
- Garp Gotları, 27
- Gaskonya Körfezi, 3
- Gaule, 32
- Gépides, 29
- Gırnata, 8, 77, 89, 112, 113, 116, 121
- Gırnata Hükûmet-i İslamiye, 12, 80, 88, 89,

108, 111, 112, 113, 116,
117

Gonzalo (General), 126

Gotik, bkz. Claudius
(II.)

Gotlar, 27, 28, 29, 30,
31

Guadalaviar Nehri, 4

Guadalquivir, 4

Guadiana Nehri, 4

H

Haccac-ı Zalim, 109

Hakem b. Hişam, 54,
55, 56, 57, 58, 59

Hakem el-Mustansır, 66

Hannibal, 19, 20, 21

Havâric, 51

Hayran Amirî, 74, 75,
76, 88

Hayreddin Paşa
(Barbaros), 132

Hazret-i Peygamber,
100

Henri (III.), 110

Henri (IV.), 110

Henri de Trastamare,
109, 110

Hermanarich, 30, 31

Hırvatistan, 198

Hicret, 59, 61, 63, 66,
76, 83, 85, 96, 101, 102

Hindistan, 122, 134

Hişam (I.), 52, 53

Hişam b. Muhammed b.
Abdülmelik, 77, 78

Hişam b. Süleyman, 70,
71

Hişam el-Müeyyed, 66,
69, 70, 71, 72, 73, 74,
75

Hollanda, 141, 146, 152

Höchstädt, 153

Hristiyan, 38, 40, 53,
70, 90, 91, 95, 96, 99,
109, 112, 118, 119, 121,
141, 167, 194

Hristiyanlık, 7, 11, 12,
40, 48, 79, 89, 94, 95,
98, 103, 104, 111, 113,
117, 118, 119

Hums, 44

Hunlar, 31, 33

Hükkâm, 88

I

Invincible Armada, 143

Irak, 49

Isabelle, 143

Isabelle (I.), 105, 110,
120, 124

Isabelle (II.), 13, 179,
180, 181, 182, 183, 184,
185, 186, 187, 189, 191

İ

İber, 15

İberik, 3

İber Nehri, 18, 19, 91

İbn-i Haldun, 53

İbn Yaîş, 85

İfrikiyye, 45, 49, 60,
133

İngilizler, 110, 165, 169

İngiltere, 138, 143, 144,
152, 156, 157, 158, 159,
163, 165, 169, 198

İsa, 9, 18, 24

İshak, 99

İslam, 7, 9, 10, 11, 12, 24, 28, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 49, 53, 54, 57, 60, 68, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 108, 109, 110, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 140, 142, 144, 145, 194, 198

İslamiye/İslamiyet, 9, 10, 35, 36, 39, 40, 41, 45, 46, 52, 53, 65, 79, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 102, 108, 111, 112, 114, 117, 118, 121, 132, 142, 194, 198

İsmail, 85, 115

İsmail el-Galib-Billâh, 113, 114

İspanya, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 49, 79, 89, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 103, 105, 109, 111, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 132, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150,

151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199

İspanya Şibh-i Ceziresi, bkz. İspanya

İspanya Tevarüsü Muharebâtı, 13, 150

İspanyol, 5, 6, 7, 19, 23, 25, 26, 27, 38, 61, 80, 85, 86, 90, 97, 98, 99, 102, 108, 109, 113, 115, 116, 117, 119, 122, 124, 125, 126, 131, 133, 135, 139, 141, 142, 145, 147, 148, 151, 153, 155, 157, 160, 164, 166, 167, 168, 169, 173, 174, 175, 176, 178, 186, 187, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 199, 200

İstanbul, 30, 31

İşbiliye, 60, 74, 80, 83, 85, 88

İtalya, 14, 26, 32, 42, 59, 87, 127, 128, 129, 130, 147, 148, 151, 153, 163, 172, 173, 187, 197, 199

İtalya Dukalığı, 130

İtalyanlar, 87

J

Jean, 109

Jean (I.), 110

Jean (II.), 110

Jeanne, 106

Jeanne (I.), 124, 125

Jiménez (Kardinal), 126

Joseph Bonapart, 172, 173, 174, 175, 176

Julián, 38, 39

K

Kadis, 8, 40, 60

Kafkas, 28

Kâinat, 24

Kartaca, 16, 17, 18, 19, 21, 22

Kartacalı, 10, 17, 18, 19, 22, 23

Kartacana, 16, 17	L	Lusitania, 4
Kasru'l-Hamrâ, 50, 56	Laderic, 58	Lyon, 59, 61
Kastil, 93, 121	Latin, 194, 196	Lyon Ovaları, 62
Kastil Krallığı, 94, 103, 107, 108, 109, 110, 120, 121, 123, 124	Latiniye, 196	M
Katalonya, 147	Lebîb, 86	Macaristan, 30, 31, 197
Katolik, 7, 35, 121, 139	Leonor de Guzmán, 109	Macarlar, 31
Kelt, 14, 15, 17	León, 8, 93, 107, 108	Madrid, 8, 56, 130, 160, 163, 165, 174
Kelt-İber, 16, 23, 193	León Adası, 178	Mağrip, 37
Kıbrıs Ceziresi, 37	León Devleti, 42, 43, 59, 61, 63, 67, 77, 90, 93, 103, 107	Mağribiye, 100
Kordu, 8	León Vizigotları, bkz. León Devleti	Makedonya, 32
Kristof Kolomb, 122, 123, 134	Léovigild, 34	Mâleka, 80, 83, 88, 89
Kuds-i Şerif, 16	Lima, 162	Manuel Godoy, 167, 170
Kûh-i Kaf, 27	Louis (I.), 158	Mansur, 86
Kurtuba, 43, 45, 47, 50, 56, 62, 71, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 87, 92, 113	Louis (V.), 157	Mansur Ebû Amir, 66, 67, 68, 69, 73
Kurtubalı, 55, 83, 126	Louis (XIII.), 144	Marakeş, 37, 97, 100, 101
Kurtuba Hilafet-i Emeviye, bkz. Endülüs Devlet-i Emeviye	Louis (XIV.), 148, 149, 150, 152, 154, 156, 157	Marakeş Devleti, 186
Kurtuba Köprüsü, 43	Louis (XV.), 164	Marcellus, 21
	Louis (XVI.), 168	Martial, 25
	Louis (XVIII.), 178	Marie, 143
	Louise d'Orléans, 149	

Marie-Anne d'Autriche, 149

Marie Christine, 179, 181, 182

Marie Louise, 167

Marie-Thérèse (Infante), 148

Marlborough, 153

Marqués de la Ensenada, 161

Marsilya, 34, 131, 171

Mayorka, 37, 165

Mehdî b. Tûmert, 100

Meksika, 134

Me'mun, 82, 84, 102

Meriye, 80, 88

Mesmûde, 100

Mısır, 5, 37, 44, 47

Milano, 137, 156

Milano Dukalığı, 133

Minho Nehri, 4

Minorka, 37, 155

Montiel, 110

Montpellier, 104, 105

Muaviye, 37

Muhammed, 114, 115, 116

Muhammed (I.), 61, 62, 64

Muhammed (II.), 69, 70, 71, 72, 73

Muhammed b. Mansur, 86

Muhammed b. Abdurrahman b. Abdullah, 77

Muhammed b. Kasım el-Kuraşî, 55, 56

Muhammed b. Yakub, 102

Muhammedü'l-Rüşdü, 83

Muharebe-i Sî-Sâle (Otuz Yıl Savaşları), 146

Munzir, 62, 63

Munzir b. Yahya, 85

Murâbitîn/Murâbitûn, 11, 79, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 96, 97, 99, 100, 101

Mursi/Mursiye, 80, 87

Mûsa b. Nusayir, 37, 41

Muvahhidîn/Muvahhidiye, 99, 101, 102

Müeyyed, 83

Münster Muahedesi, 148

Müslümanlar, 38, 42, 43, 48, 51, 53, 57, 60, 96, 114, 117, 118, 119, 121, 126, 145, 197

N

Nájera, 110

Napoli, 123, 124, 133, 137, 156, 179

Napoli Krallığı, 105, 172

Napolitanlar, 148

Napolyon Bonapart, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 177

Navarre, 94, 107

Navarre Krallığı, 91, 92, 93, 103, 105, 106, 123, 125

Nefs-i Dımışk-ı Şam, 44

Nefs-i İspanya, 133,
141, 142

Nefs-i Kurtuba, 55, 83

Nefs-i Madrid, 166

Nefs-i Roma, 21

Nefs-i Tuleytula, 40, 85

Nice, 131

O

Okyanus, bkz. Atlas
Denizi

Osmaniyân, bkz.
Osmanlı

Osmanlı, 3, 127, 129,
133, 197

Ostrogotlar, 29, 31

Oudenaarde
Muharebesi, 153

Ö

Ömer, 84

P

Papa, 128

Paris, 43, 59, 90, 131,
197

Parma Dukalığı, 159,
164

Pasaia Muahedesi, 132

Pavie Muharebesi, 130

Pays-Bas, 28, 133, 137,
139, 141, 142, 148, 156,
199

Pedro (Zalim), 109, 110

Péninsule Espanique, 2

Pépin, 90, 91

Peru, 134

Philippe, 173

Philippe (Arşidük), 104,
125

Philippe (II.), 136, 137,
139, 140, 141, 143, 144

Philippe (III.), 144, 146

Philippe (IV.), 146, 148,
149

Philippe (V.), 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157,
158, 159, 160, 180

Philippe d'Anjou, bkz.
Philippe (V.)

Philippe de France, 150

Philippe Le Bel, 106,
138

Pirene Dağları, 2, 17,
19, 20, 27, 32, 33, 34,
42, 62, 67, 91, 92, 104,
107, 109, 197

Pirene Muahedesi, 148

Plaisance Dukalığı, 159

Portekiz, 3, 7, 24, 98,
119, 138, 169

Portugal, 2, 6, 14, 22,
23, 26, 62, 94, 104, 121,
122, 125, 138, 140, 147,
148, 152, 169

Portugallı, bkz.
Portekiz.

Pragmatique Sanction,
180

Protestan, 132, 141

Protestanlık, 132, 138

Prusya, 29, 152

Punik Muharebâti, 10,
18, 19

Q

Quito, 162

R

Ramillies Muharebesi,
153

Ramire, 104, 105

Récaréde, 34

Richlieu, 147

Rodéric, 35, 38, 39, 40,
41

Roma, 8, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 171, 193

Romalı, 10, 14, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 31, 193

Roma-yı Garbî (Batı) , 26

Romanya, 30

Roussillon, 148

Rusya, 28, 29, 31, 197

S

Sâbûr es-Saklebî, 84

Sa'd, 115

Salicoque, 106

Sanche (II.), 107

Sanche (Büyük-III.), 92, 93, 94, 104, 105

Sanche (IV.), 105, 106

San Salvador, 123

Sarakusta, 80, 85, 87

Sardunya, 87, 105, 133, 156

Savoie Dukası, 130, 152, 156, 188

Scipio, 20

Semh b. Mâlik el-Havlanî, 43, 44

Seneca, 25

Septe Boğazı, 3, 37, 39, 97

Septimanie, 34, 91

Sevabe, 47

Sevilla, 8, 159

Sicilya, 105, 133, 137, 156, 197

Sicilyateyn Krallığı, 164

Sierra Morena, 4

Spinola, 146

Suintila, 34

Sumeyl, 46, 47, 49, 50

Süev, 26, 34, 35

Süleyman, 52, 55, 86

Süleyman (II.), 71 , 72, 73, 74, 75

Süleyman b. Hammud, 74, 76

Ş

Şaknâ, 51

Şam, 36, 44, 46, 47, 48

Şamlılar, 47

Şark, 90

Şark Gotları, 29

Şarl, bkz. Şarlken

Şarlken, 12, 120, 122, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 157, 199

Şarlman, 90, 91, 196

Şâtibe, 71

Şimalî Denizi (Kuzey), 198

T

Tajo Nehri, 4

Tanca, 38

Tanucci, 164

Tarık b. Ziyad, 37, 38, 39, 40, 41

Tâşfîn, 99

Tatar, 197

Tavâif-i Mülûk, 65, 79, 89, 95, 101, 111

Théodoric (I.), 33

Théodoric (II.), 33

Theodosius (I.), 31

Thibaut, 106

Thorismond, 33

Tisza Nehri, 31

Toledo, 33, 40, 61

Toscane Dukalığı, 159

Toulouse, 32

Tourraine Muharebesi,	V	Yemaniye, 47
153	Valençay, 173	Yemen, 44, 96
	Valensiya, 8, 86, 104	Yeni Gırnata, 134
Trafalgar, 169	Vandallar, 26, 32	Yukarı Navarre, 107
Traianus, 25	Vasatî Fransa (Orta), 90	Yunan, 8, 17
Trastamare Hanedanı,	Velid, 41	Yunaniye, 196
110	Vendôme, 154	Yusuf, 49, 50, 86, 97, 98,
Tuleytula, 40, 41, 42, 43,	Vervins Muahedesi, 144	102, 115
56, 57, 61, 62, 71, 73, 80,	Victor Emmanuel, 187	Yusuf (Vali), 57
82, 84, 85	Villaviciosa Muharebesi,	Z
Tuna Nehri, 29, 31	154	Zalim Pedro Vakası, 108
Tunus, 50, 100, 132	Vizigotlar, 10, 26, 27,	Züheyr, 88
Turtûşe, 80, 86	28, 29, 31	
U	Viyana, 158	
Ubeyde b. Humejd, 55	Vouillé, 34	
Ukbe b. Haccâc es- Selûlî,	W	
45	Wallia, 32	
Ulviler, 74	Wamba, 35	
Ural, 28	Wittiza, 35	
Ursins, 157	Y	
Utrecht Muahedesi, 155	Yahudi, 7, 12, 121, 126,	
Ü	140,142, 144, 145, 198	
Ümeyye b. Abdurrahman,	Yahya, 85, 86, 102	

SONUÇ

Ahmed Midhat Efendi'nin *Kâinat* adlı eserinin Portugal ve İspanya ciltlerini incelediğimizde iki devlet ile alakalı bazı sonuçlara ulaştık. Bu sonuçlar, “fiziki-beşerî coğrafya” ve “tarih” adı altındaki başlıklarda iki devlet için ayrı ayrı toplanırken “dünya tarihine getirdiği yenilikler” ve “dünya tarihine getirdiği kötülükler” iki devlet için tek bir başlık altında yer aldı.

PORTUGAL TARİHİ

Fiziki-Beşerî Coğrafya: Portugal, Avrupa'nın güneybatısında bulunan İspanya yarımadası üzerindeki küçük bir ülkedir. Kuzey ve batı tarafından İspanya, güney ve batı tarafından Atlas Denizi ile çevrilidir. 37-42 derece kuzey enlemlerinde yer alır. Kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu 576 km, genişliği 168 km'dir. Nüfusu sömürgeleri ile yedi milyondan fazladır.

Kaynağını İspanya'dan alan Minho, Douro, Tajo, Guadiana Nehirleri Portugal'ı geçip Atlas Denizi'ne dökülür. İklimi ılımandır; limon, zeytin vb. mahsullerin yetiştirilmesine elverişlidir. Sıcaklık ve sulama koşulları tarım için gayet elverişli olsa da Portekizler tarımda ilerleyemedikleri için bu koşullardan yeterince istifade edemez. Bununla birlikte şarapları ile Avrupa'ya nam salan Portekizler; zeytin, bal, incir, portakal ve limonu da İngiltere'ye ihraç ederler. Dağlarında çeşitli madenler çıkartılır ancak kötü bir şekilde işletildiklerinden ticarete çok katkı sağlayamazlar. Hayvancılıkta, katır ve merinos cinsi koyun yetiştiriciliği öne çıkar. Yetiştirilen enfes katırlar diğer ülkelere satılır. Dokuma, züccaciye ve demircilikte bir miktar gelişme var ise de ihraç düzeyinde değildir. Kısacası Ahmed Midhat'ın yazdığı yıllarda Portugal ekonomik olarak gelişmeyen ve kaynaklarını çok iyi kullanamayan bir ülkedir.

Tarih: Portugal tarihi dört bölümden meydana gelir. İlk bölümde, Portugal'ın tarih sahnesine çıkışından bahsedilir.

Portugal'da ortaya çıkan ilk kavim Keltler, namıdiğer Gal kavmidir. Romalılar fetih hareketlerine hız verdikleri sırada Keltler ile karşılaşır. İki kavim, uzun bir süre savaşır ise de Romalılar çevirdikleri dolaplarla Keltleri mağlup eder. Batı Roma'nın, kuzeyindeki barbar kavimler tarafından işgali üzerine Portugal ülkesi sırası ile Vandal, Süev ve Vizigot hâkimiyetinde kalır.

Müslüman Arapların Portugal'ı fethetmesi üzerine Portekizler bir müddet kendilerine gelebilmek için bekler. Henri de Bourgogne adlı kişinin önderliğinde zaman zaman taaruza geçerek Müslümanların elinden bazı yerleri alırlar. Birinci Alphonse, zamanındaki hükûmetlere gücünü kabul ettirerek -Midhat Efendi'nin kabul ettiği 1139 senesinde- bağımsızlığını ilan eder.

İkinci bölümde deniz seferlerinden, coğrafi keşifler ve engizisyon cemiyetinden ayrıntılı bir şekilde bahsedilir. Portugal, bağımsızlığının ardından topraklarını genişletmek için civarındaki Hristiyan hükûmetlerine saldırır ise de bu muharebeler Portugal'ın pek de lehine sonuçlanmaz. Portekizlere büyük bir inkılap devri yaşatan Kral Denis'tir. Kral; "vatan babası", "hürriyet kralı", "çiftçi kral" gibi unvanlara layık görülür zira çiftçileri toprak sahibi yapmış, onları senyörlerin köleliğinden kurtarmıştır. Kral, ülkenin maarif ve ilimde de gelişmesine hizmet eder. Portekizli gemiciler bu gelişmeler sayesinde yollarını daha kolay bulur, inşa ettirilen yeni, sağlam gemiler ile deniz kuvvetinde zirveye çıkar.

Portugal tarihi için önem teşkil eden deniz, kara seferleri ve coğrafi keşifler Kral Jean zamanında başlar. Afrika'ya ilk adım atılır, birçok ada ve Gine ülkesi keşfedilir. Kral İkinci Jean zamanında bu defa ülke tüm kuvvetini deniz seferlerine harcar. Avrupa-Hint arasında ticaret gelişir. Kralın desteklediği Diyaz, "Fırtınalar Burnunu" keşfeder. Kral Emmanuel'in, karısı Isabelle'e aşırı sevgisi Müslüman ve Yahudilere zulmetmesine sebep olur. Bunun yanında kral, ülkesine pek çok hizmet ettiği için "bahtiyar" ve "büyük" unvanlarına layık görülür. Kral, ülkesini coğrafi keşiflerde zirveye çıkartır. Vasco de Gama Ümit Burnu'nu dolaşır yeni deniz ve okyanusları, Pedro Álvares Cabral Brezilya'yı, Albuquerque Goa ve Malekka'yı keşfeder. Portugal'ın keşifler ve seferler ile gücünün doruğuna ulaştığı dönem engizisyon cemiyetinin gelmesi ile sona erer.

Üçüncü bölümde Portugal'ın İspanya, Fransa ve İngiltere ülkelerine mahkûmiyetinden bahsedilir. Sébastien'in ölümünün ardından Portugal'da iç karışıklıklar başlar. İspanya Kralı İkinci Philippe karışıklıktan faydalanarak Portugal'a egemen olur. Portugal; İspanya egemenliğinde güçlü donanmasını kaybeder, birçok sömürgeleri de elinden çıkar. Nihayet altmış sene kadar süren İspanya hâkimiyeti Braganca Dükü Jean, Louise de Guzman ve ser-kâtip Pinto'nun gayretleri ve halkın desteği ile son bulur. Bir müddet bağımsızlığını sürdüren Portugal bu defa da Fransa'nın tahakkümü altına girme tehlikesi ile karşı karşıya kalır zira Fransa, İspanya

mahkûmiyetinden kurtulması için Portugal'a yardım etmiştir. Fransa'nın tahakkümünden kurtulmak isteyen Kral Pedro çareyi İngiltere'ye yakınlaşmakta bulur. Ancak İngiltere'nin yardım karşılığında Portugal ile ticaret antlaşmasını şart koşması ülkeyi iyiden iyiye fakirleştirir. Bu antlaşma ile beraber ticaretin kontrolü İngiltere'ye geçer. Kral Joseph, başvekili Marquis de Pombal'ın yardımları ile antlaşmaya dokunmadan Portekiz tacirlerini bir nebze olsun rahatlatacak tedbirler alır. Bu dönemde Lizbon'u yerle bir eden bir deprem, şehri tanınmaz bir hâle getirir. Hatta şehrin bir kısmı sular altında kalır. Portugal'ın İngiltere hâkimiyetinde olması, Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart'ın gözünü buraya dikmesine sebep olur zira Napolyon, İngiltere'yi ortadan kaldırmak istemektedir. Napolyon'un kumandanı Junot'nun başını çektiği ordu Portugal'ı ele geçirir ise de bu uzun sürmez; Wellesley komutasındaki İngiltere, Fransızları mağlup eder. İngilizler, Portugal'ı doğrudan doğruya hâkimiyetleri altına almak için Portugal Kralı Altıncı Jean ile akli dengesini yitiren annesi Marie'yi Brezilya'da gözetim altında tutarak Portugal'ı doğrudan doğruya kendi idareleri altına alırlar.

Dördüncü ve son bölümde Portugal'ın bağımsızlığını tekrar kazanmak için isyan etmesi ve anayasa çekişmeleri anlatılır. Tahakküme ve sömürüye daha fazla dayanamayan halk, Fransa'nın da desteklediği bir ihtilal ile İngiltere'den ayrılır. Bunun üzerine Kral Altıncı Jean, Brezilya'dan çağrılır. Cortes Meclisi'nin hazırladığı anayasayı kabul etmek şartı ile tahta çıkan kral, iki sene sonra anayasayı yürürlükten kaldırır. Bu hareket ülkede karışıklıklara sebep olur ve taht kavgaları başlar. Kraliçe İkinci Maria'nın anayasayı ilan etmesi de ülkeye huzur getirmez. Zira ülkede üç büyük parti vardır, hepsi de birbirine muhalefet etmektedir. Bu karışıklıklar ülkede kanlı savaflara yol açar. Kraliçenin ardından tahta geçen Beşinci Pedro; harap hâldeki donanmayı tamir etmek, tarım ve maarif alanında ülkeyi ileri götürmek gibi pek çok hizmet eder. Kral Louis, barış yanlısı bir polita izlediği gibi ilim ve sanayinin gelişmesi için de çaba sarf eder.

Ahmed Midhat Efendi'nin *Kâinat*'ta anlattığı Portugal tarihi bundan ibarettir.

İSPANYA TARİHİ

Fiziki ve Beşerî Coğrafya: İspanya, Péninsule Espanique adlı yarımadanın büyük bir kısmını kaplar. Kuzeyindeki Fransa'dan Pirene Dağları ile ayrılır. Kuzey sınırının bir kısmında Gaskonya Körfezi yer alır. Batısında Portekiz, güneyinde Septe

Boğazi'nin ayırdığı Fas vardır. Güneydoğu ve doğu tarafından Akdeniz ile çevrelenir. Kuzey-güney doğrultusunda 1100 km, doğu-batı doğrultusunda 600 km'dir ve 36-44 kuzey enlemlerinde yer alır. Nüfusu yirmi iki milyona yaklaşır. Afrika, Amerika ve Okyanus taraflarındaki sömürgelerinin nüfusu üç milyondan fazladır. Başkenti Madrid şehri, León, Sevilla, Kadis, Kordu, Gırnata, Valensiya ise diğer meşhur şehirlerdir.

Ülkede Fransa ile sınır olan Pirene Dağları haricinde beş büyük dağ mevcuttur. Kaynağını bu dağlardan alan birçok nehir birbiri ile karışarak beş büyük nehri meydana getirir. Büyük nehirlerin yanında daha küçükleri de mevcuttur. Ancak İspanya, yeterince sulanmasına ve ılıman bir havaya sahip olmasına karşın ziraate yeterince önem verilmediğinden yetiştirilen mahsul miktarı tabiatın müsaade ettiği kadardır. Dağlarında çok kaliteli mermer ve somaki taşları, kalay, kurşun, demir, gümüş madenleri çokça çıkartılır. Ancak bunlar kötü işletilmektedir. Eskiden çıkartılan altın madenleri kötü işletildiği için artık çıkarılmamaktadır. Portekizliler gibi “merinos” cinsi koyun, hizmette kullanmak için katır, özel mekânlarda dövüştürüp seyretmek için de boğa yetiştirilir. İspanyollar, maarifte değil ama sanayinin ipek, pamuk dokuma, dericilik, aynacılık, silahçılık sahalarında gelişme gösterir.

Tarih: İspanya tarihi, altı bölümden meydana gelir. Birinci bölümde, İspanya'nın tarih sahnesinde yerini almaya başlaması anlatılır. Romalılar, İspanya'daki “Kelt-İber” topluluğunu mağlup ettikten sonra İspanya'nın güneyinde hâkimiyet kuran Kartacalılar ile savaşırlar. Uzun süren bu savaşlarda Hannibal'in Roma kuvvetlerini zaman zaman bozguna uğratması dikkat çeker ise de tarihe Punik Savaşı adı ile geçen bir muharebede Romalılar, Kartaca'nın İspanya'daki hâkimiyetine son verir. Roma hâkimiyetine girdikten sonra yerel halkın isyanları uzun süre devam eder. Bu isyanların yanında aslen İspanyol olup Roma kültürüne hizmet eden birçok dil, edebiyat ve felsefe âlimi yetişir. İspanya, kavimler göçü esnasında Alanlar, Süevler ve Vandalların akınlarına maruz kalır. En son hücum eden Vizigotlar diğer kavimleri de hâkimiyetleri altına alarak İspanya'nın büyük bir kısmını ele geçirir ve İspanya'yı 710 senesine kadar idare eder. İspanya, Müslümanların hâkimiyetine girince Vizigotlar ülkenin kuzeyine çekilerek Asturias adı ile küçük bir devlet kurarlar.

İkinci bölümde Müslümanların hâkimiyetindeki İspanya, takip eden bölümde İspanya'daki Müslüman hâkimiyetinin sona erışı anlatılır. İspanya, Kuzey Afrika'ya kadar uzanan Müslümanların ele geçirmek istedikleri bir yerdir. Mısır valisi Mûsa b. Nusayir, Halife'den gerekli izinleri alır. Tarık b. Ziyad'ın gayretleri ile Vizigot

Devleti'nin kralı Rodéric yenilgiye uğratılır. Abbasiler, Emevi hanedanına son verince hanedan mensupları katledilmemek için çareyi kaçmakta bulur. Abbasilerin katliamından kurtulan Abdurrahman b. Muâviye, Endülüs'te 756 senesinde Emevi Devleti kurar. “Emîrû'l-mu'minîn” ve “halife” unvanını alan III. Abdurrahman, halifeliğini ilan eder. Endülüs'teki Emevi Devleti döneminde İslam kültürü İspanya'ya yavaş yavaş yayılır. Kasru'l-Hamrâ ile Cami-i Kebir bu dönemde inşa ettirilir.

Hristiyan devletler yekparelik göstermezler ise de Müslümanları zaman zaman yıpratırlar. Nitekim Navarre, Müslümanların hâkimiyetindeki İspanya sınırından aldığı topraklar ile kurulan bir krallıktır. Kısa sürede büyüyen krallık içerisinde birçok vilayeti barındırmaktadır. Taht kavgaları sonucunda bu krallığın içerisinde Aragon ve Kastil krallıkları ortaya çıkar. Küçük krallıklar Müslümanları İspanya'dan atmak için uğraştıkları sırada Endülüs'ün çeşitli yerlerinde otorite boşluğundan faydalanarak kurulan “Mülûkü't-Tavâif” adlı emirlikler arasında yoğun bir mücadele yaşanmaktadır. Emirlikler arasındaki mücadele Murabıtların Endülüs'e hâkim olması ile son bulur. Yaklaşık altmış yıl Endülüs'e hâkim olan Murabıtlar, iç karışıklıklar sebebi ile yıkılır. Murabıtların ardından Muvahhidler Endülüs'e egemen olur. Hristiyan devletlerin birlikte hareket etmesi neticesinde Muvahhidlerin Endülüs'teki varlığı sona erer. Muvahhidlerin ardından hükûm süren Benî Ahmer Devleti'nin 1492'de yıkılmasının ardından Endülüs'teki İslam egemenliği sona erer. İslam egemenliğinin sona ermesinin sebepleri siyasi ahlakın bozulmasının yanında Kastilyalı Isabelle ile Aragonlu Ferdinand'ın evlenmeleridir zira bu evlilik İspanya'daki parçalanmışlığı sona erdirir.

Dördüncü bölümde İspanya'nın fetih dönemi anlatılır. “Katolik” hükümdarlar Beşinci Ferdinand ve İkinci Isabelle; Kristof Kolomb'un keşif seyahatlerini destekler, Amerika'da ilk sömürgelere sahip olur. Yine bu dönemde Katolik mezhebi haricindeki mezhepler dışlanır, Yahudi ve Müslümanlara engizisyon cemiyeti vasıtası ile zulmedilerek Yahudi ve Müslümanlar ülke dışına çıkmaya zorlanır. Beşinci Ferdinand'ın ardından tahta çıkan Şarlken büyük bir imparatorluğun başına geçer zira annesinden İspanya'daki sömürgeler babasından Avusturya, Papa, İtalya tarafları ve Almanya'dan birçok malikâne miras kalır. Cihangirlik emelindeki Şarlken; Sicilya, Sardunya, Napoli, Franche-Comté, Pays-Bas ve Milano Dukalığı'nı ele geçirir. Topraklarında hak iddia ettiği için Fransa Kralı Birinci Fransuva ile Akdeniz'i Müslümanlardan temizlemek için Tunus ve Cezayir'e saldırınca Osmanlı Devleti ile zorlu bir mücadeleye girer. Almanya'daki Protestanlığın yayılmasını önlemek için

yapılan savaşa destek verir ise de Protestanlar savaşı kazanınca onların ibadetlerini serbestçe yapmalarını kabul eden antlaşmayı imzalar. Deniz aşırı keşifler ve fetihler artarak devam eder. Buralardaki gemiler dolusu altın İspanya'ya nakledilir. Şarlken; Almanya taraflarındaki toprakları kardeşi Ferdinand'a, İspanya ve ona bağlı yerleri oğlu Philippe'e bırakarak tahttan feragat eder. İkinci Philippe İspanya'sı Avrupa'da Fransa, İngiltere ve Pays-Bas ile uzun süre savaşıır. Bununla beraber Portugal'ı hâkimiyeti altına alır, sömürge imparatorluğunu genişletmeyi sürdürür. Ancak maliye, ülkeye akıtılan gemi dolusu altına rağmen bozulur.

Beşinci bölümde İspanya'nın gerileme dönemi anlatılır. İspanya'nın gerileme dönemine girmesinde engizisyon cemiyetinin payı büyüktür. Müslüman ve Yahudilerin cemiyetin mezalimine maruz kalmamak için ülkeyi terk etmeleri üzerine sanayi ve ticarete hızlı bir çöküş başlar. Yine "İspanyol Armada"nın İngiltere'ye mağlup olması devletin parlak günlerinden uzak olduğuna bir işarettir. Üçüncü Philippe devrinde barış siyaseti izlenir. Devam eden savaşlara bir son verilir. İngiltere ile barış imzalanır. Bu dönemde başlayan Otuz Yıl Savaşları Dördüncü Philippe döneminde sona erer. İspanya bu savaşlarda Avusturya Hanedanı'nın yanında yer alır ancak savaş Avusturya aleyhine sonuçlanır. Yine bu dönemde Pays-Bas ve Portugal'ın bağımsızlığı tanınır. Fransa ile yapılan Pirene Antlaşması ile birçok vilayet elden çıkar. Kral İkinci Charles döneminde de çöküş sürer. Kralın vücudundaki bir sakatlıktan dolayı çocuğu olmayınca tahtı On Dördüncü Louis'nin torunu Duc d'Anjou'ya bırakır. Uzun süren İspanya Veraset Savaşı sonucunda imzalanan Utrecht Antlaşması ile Anjou Dükü Beşinci Philippe'in İspanya krallığı diğer devletler tarafından tanınır ancak Avrupa'nın diğer yerlerindeki İspanya'ya bağlı topraklar elden çıkar. Sicilyateyn Krallığı'ndan İspanya tahtına geçen Üçüncü Charles, ülkenin çehresini değiştirecek yeniliklere imza atar. Cizvitleri topraklarından atması onu seleflerinden ayıran bir özelliğidir. Fransız İhtilali'nin getirdiği yeni dönemde İspanya tahtında Dördüncü Charles adlı zayıf bir hükümdar vardır. Kral, Napolyon Bonapart'ın oyuncağı hâline gelir. Kötü idare edilen İspanya, İngiltere ile yapılan savaşlardan da mağlubiyet ile ayrılınca birçok sömürgesini kaptırır. Dördüncü Charles'ın, tahttan Napolyon adına feragat etmesi ile İspanya'nın yeni kralı Napolyon'un ağabeyi Joseph Bonapart olur. Ancak İspanyollar, ihtilalin yaydığı hürriyetçi fikirlerden etkilenerek ülkelerinde bir ihtilal tertip eder ve Fransa hâkimiyetinden kurtulabilmek için silaha sarılırlar.

Son bölümde ihtilalin ardından İspanya’da yaşananlar anlatılır. Fransız İhtilali’nin İspanya’ya tesirlerinden birkaçı anayasanın ilanı, halkın da fikirlerini açıklayabilmesine imkân sağlayan “Cortes Meclisi”dir. Yedinci Ferdinand’ın “Cortes Meclisi”ni kapayıp anayasayı da lağvetmesi üzerine halk tekrar ayaklanır. Bu karışıklıklar İspanya’nın Amerika’daki sömürgelerinde de isyana neden olur ve güçsüz kalan İspanya, Amerika’daki bütün sömürgelerini kaybeder. Kral Yedinci Ferdinand’ın ardından siyasi istikrarsızlıklar baş gösterir. Kraliçe Isabelle, halk destekli bir askerî isyan sonucunda 1868 senesinde tahttan indirilir. Yeni kral Aoste Düku Amédée, yoğun muhalefet sebebi ile 1873 senesinde tahtından feragat etmek mecburiyetinde kalır. Bunun üzerine İspanya’da cumhuriyet ilan edilir ancak siyasi istikrarsızlık son bulmaz. Zira Carlistesler ile cumhuriyetçiler arasında yeni bir savaş başlar. “Cortes Meclisi”nin kararı ile tahta On İkinci Alphonse geçer.

Portugal ve İspanya’nın Dünya Tarihine Getirdiği Yenilikler: Portugal ve İspanya Devletleri, uzak denizlere sefer eden kâşifleri destekleyerek birçok yerin keşfedilmesini sağlar. Bu keşifleri anlatan birçok tarih ve seyahatname kitapları yazılır. Eserlerde kâşifler için asrın kahramanları tabiri kullanılmaktadır. Midhat Efendi’ye göre kâşifler bu tabire layıktır zira insanların ufkunu genişletirler.

Keşiflerin gerçekleşmesinde birçok milletin adı zikredilebilir ise de aslan payı Portekizlilerindir. Portugal, keşiflere Birinci Jean döneminde başlar. Jean’ın oğlu Henri yanına aldığı cesur kaptanlar ile Madeira, Yeşil Burun, Kanarya, Azor Adaları’nı ve Gine’yi çıktıkları sefer sonucunda keşfederler. Bilgi noksanlığından cehennem diye tabir ettikleri bu yerlere ulaşılması Avrupalı gemicileri oldukça şaşırtır.

İkinci Jean ülke içinde asayişî sağladıktan sonra tüm kuvvetini keşifler için harcar. Bilgili ve cesur kaptan Diego Cam’ı sefere çıkartır. Kaptan, Benin ve Kongo Hükûmetlerini keşfeder. Kral; Avrupa-Hindistan arasındaki bağlantının kurulmasını sağlayacak deniz yolunun keşfedilmesi için gerçekleştirilen seferlere ve Diego Cam, Diyaz adlı kaptanlara destek verir. Diyaz uzun uğraşlar neticesinde Afrika’nın en güneydeki noktasında bir burun keşfeder. Diyaz’ın “Fırtınalar Burnu” manasına gelen adı, gemicilere cesaret vermesi amacı ile “İyi Ümit Burnu” manasına gelen “Cap de Bonne-Espérance” adı ile kral tarafından değiştirilir.

Portugal, Emmanuel devrinde keşiflerdeki gücünün zirvesine çıkar. Vasco de Gama 1497’de, Ümit Burnu’na kadar uzanan deniz yolunu geliştirir. Pedro Álvares

Cabral, Brezilya'yı 1500 senesinde keşfeder. 1510'da Sumatra Adaları keşfedilir. Bir sene sonra Albuquerque adlı kaptan Goa ve Malakka'yı ele geçirir. III. Jean devrinde de keşifler devam eder. Portekizler, Japonya'ya kadar giderek uzak denizlerdeki birçok yeri keşfeder.

Keşfedilen yerlerden ham madde ve çeşitli madenlerin Avrupa'ya taşınması sanayinin gelişmesini sağlar. Bu durum da ticaretin gelişmesine yardımcı olur. Keşifler ile beraber coğrafya, etnografya, meteoroloji ilimlerinde büyük gelişme sağlanır. Âlimler, güney yarı küredeki yıldızlar ve rüzgârlar hakkında da bilgi sahibi olurlar. Bitkilerin, hayvanların, madenlerin tekâmülünden bahseden ilim oldukça zenginleşir.

İspanya, Portugal gibi keşiflerde başı çeken devletlerden biridir. Kristof Kolomb, Avrupa-Hindistan ticaret yolunu kısaltmak için Atlas Denizi'nden daima batıya doğru gitmek gerektiğini düşünür. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için İspanya tahtındaki "Katolik" hükümdarların verdiği birkaç çürük çarık gemi ile harekete geçen Kolomb, San Salvador Adası'nı ve civarını keşfeder. Oysa Kolomb; yeni bir kıta bulunduğunu fark etmez, burayı Batı Hindistan zanneder. Hâlbuki Amerika adı verilecek bir kıtayı keşfetmiştir. Kolomb'un keşfi insanlara ümit ve cesaret verince başa geçen Şarhken de keşifleri destekler, keşiflerin devamı için denizlere mahir ve cesur kaptanlar gönderir. Meksika, Peru, Yeni Gırnata, Şili, Buenos Aires İspanya Devleti adına keşfedilen yerlerdir.

Portugal ve İspanya'nın Dünya Tarihine Getirdiği Kötülükler: Tarihin birçok yerde işkencelerine tanık olduğu engizisyon cemiyetinin işkenceleri İspanya yarımadasına hâkim İspanya ve Portugal Devletleri zamanında oldukça fazladır. Ahmed Midhat Efendi, *Kâinat*'ın Portugal cildinde "Engizisyon", İspanya cildinde "Engizisyonun Yahudiler ile İslam Hakkındaki Mezalimi" adı ile iki ayrı fasıl açar. Bu fasıllarda engizisyonun tarihçesi ile mezalimine yer verir.

Engizisyonun ortaya çıkışındaki ilk maksat Hristiyan halkın dinlerine ne ölçüde bağlı olduklarını ölçmek, kilise kanunlarını çiğneyenler olur ise onları yola getirmektir. Ancak cemiyet, zamanla siyasi bir vasıf kazanır. Birçok tarafa casuslar gönderir, en basit olaylarda dahi insanları en ağır cezalara çarptırır. Ağır cezalar, insanları mallarını mülklerini bırakıp ülkeden kaçmaya zorlar. Kaçamayan mazlumlar ise cellatların elinde türlü işkenceler altında katledilir. Bu işkencelerden bazıları; mazlumun gözlerini mille kör etmek, dişlerini sökmek, derisini yüzmek, boğazına ıslak bez doldurup acılar içinde

boğmak, bacaklarından asıp satırın tersi ile kol ve bacak kemiklerini kırmak, diri diri gömmek, ateşte ağır ağır kızartmaktır.

Engizisyon cemiyetinin Portugal'a intikali Üçüncü Jean devrinin 1526 senesinde gerçekleşir ise de Portugal'daki mezalim Birinci Alphonse devrinden başlar. Lizbon'u fetheden Alphonse, buradaki Müslüman nüfusu yok etmek için mezalime başlar. Müslüman kalmak isteyenler köpeklerden bile alçakça muamele görüp göç etmek mecburiyetinde kalır. Tanassur edenler göz hapsinde tutulur, en ufak bir pişmanlık belirtisinde derhal idam edilir. Bir başka kral Emmanuel karısı Isabelle'in telkinleri ile Arap ve Yahudileri ülkeyi terk etmeye zorlar. Engizisyonun Portugal'a intikal ettiği yukarıda zikredilen Üçüncü Jean devrinde Yahudi ve Müslümanların yanı sıra Hristiyanlara da zulmedilir. Midhat Efendi'ye göre engizisyonun halka gaddar ve zalimce davranması halkın terbiyesine de tesir eder. Hatta kâşiflerin sömürgelerdeki vahşi halkları ateşli silahlarla telef etmesi bu kötü tesire örnektir.

Benî Ahmer Devleti'nin yıkılmasının ardından Gırnata'daki Müslümanlar, engizisyon cemiyetinin intikal ettiği Beşinci Ferdinand devrinde türlü mezalime maruz kalırlar. Tanassur etmeyenlerin üzerine vaftiz suyu döken engizisyon memurları bu suyun bir damlası ile temas eden Hristiyan addederler. Bununla da yetinmeyen memurlar, Hristiyanlığı kabul edenlere yine de güvenmeyip en küçük bir itaatsizlikte bu kişileri öldürür. Midhat Efendi; İspanyol senyörlerinin Müslüman kızlara tecavüzünün utanç duyulacak bir şey olduğu ve gayriresmî mezalimden addolunduğunu söyler. "Katolik" lakaplı Beşinci Ferdinand, kendi mezhebi haricindeki Hristiyanlara da düşmanca davranır.

İkinci Philippe devrinde gerilemenin ilk işaretlerinin görülmesindeki en büyük sebep kralın engizisyon cemiyetine sahip çıkmasıdır. Pays-Bas halkı cemiyetin mezalimine daha fazla dayanamayıp isyan eder. Ekonominin bozulmasına yol açan en önemli olay hiç şüphesiz ki sanayi ve ticaretle uğraşan Müslüman ve Yahudilerin ülkeyi terk etmeye zorlanmalarıdır.

Ahmed Midhat Efendi'ye göre engizisyon cemiyeti din namına bütün insanlığa, Müslümanlara, Yahudilere ve Hristiyanlara kötülük yapan bir cemiyettir. İki ülkenin de gerilemesine bu cemiyet sebep olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed Midhat, *Kâinat Külliyyatı: Portugal*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul H. 1298.

Ahmed Midhat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2004.

Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İlmî Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun YILDIZ, 4. Cilt, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, Ağustos 2009.

Kayabaşı, Özlem, “Ahmet Midhat Efendinin ‘Karnaval’ Romanını Tahlil Denemesi”, *Turkish Studies*, Volume 6 (4 Fall, 2011), s. 659-670.

Koç Olpak, Canan, “Don Kişot ve Daniş Çelebi”, *Turkish Studies*, Volume 8 (4 Spring, 2013), s. 1111- 11120.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, Cilt 1, 17. Baskı, İstanbul 2004.

Okay, Orhan, “Ahmed Midhat Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, c. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, (1989) s. 100-103.

Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, M. E. B. , 2. Baskı, İstanbul 1991.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, hzl. Ferit Devellioğlu, Aydın Kitabevi Yayınları, 24. Baskı, Ankara 2007.

Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları I (Siyasî Tarih)* , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları III (İlim ve Kültür Tarihi)* , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İdeal Kültür Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2012.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 9. Baskı, İstanbul 2001.

Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı-II, ed. Ramazan Korkmaz, Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2. Baskı, Eskişehir, Ocak 2013.

Tanzimat Edebiyatı, hzl. İsmail Parlatır, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006.

Uğurcan, Sema, “Ahmet Midhat Efendi’nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, nu.2, 1987, s. 185-200.

Uğurcan, Sema, *Edebiyatımız I- Edebiyat Tarih İlişkisi*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012.

EK 1: PORTUGAL

KÂİNAT

KÜTÜPHANE-İ TARİH

BİRİNCİ KISIM

AVRUPA

BİRİNCİ KISMIN ON BİRİNCİ CİLDİ

PORTUGAL

MUHARRİRİ

AHMED MİDHAT

**“TERCÜMAN-I HAKİKAT’E” TEFRİKA OLARAK DERC VE NEŞR
OLUNDUKTAN SONRA AYRICA KİTAP OLARAK TABOLUNMUŞTUR**

İSTANBUL

1298

(2) Elyevm Hollanda ile Belçika Devletleri başka başka birer devlet-i müstakile oldukları hâlde bunların yekdiğerinden şu iftirak ve istiklalleri henüz pek yeni bir şey olmaktan naşı müverrihler bu iki memleketi “Pays-Bays” namı altında birleştirerek ikisine bir tarih yazdıkları gibi bazı müverrihler İspanya şibh-i ceziyesini dahi yekpare bir ülke ittihaz ederek yalnız bir tarih yazıp Portugal Devleti’ni neyumma bir İspanya vilayeti hükmünde gösterirler ise de Portugal’ın İspanya’ya mahkûmiyet ve mensubiyeti bi’n-nisbe pek az bir zamana mahsus olup ondan maada asırlarca müddet için Portugal kendisini tarih-i umumiyyeye başlı başına tanıttırılmış olduğundan biz burada ülke-yi mezkûrenin şu teferrüdüne riayeten ahval-i tarihiyesini müstakil bir ciltte icmal edeceğiz. (3)

Bir de mukaddimeciğimizde şunu dahi ihtar edelim ki coğrafya kitaplarımızın hemen kâffesinde bu memleketin ismi “Portekiz” diye kayıt ve tahrir olunmakta ise de bu suret yanlış bir tesmiyedir. “Fransa” ve “Fransız” denildiği veyahut “İngiltere” ve “İngiliz” tabir olunduğu zaman bu iki lafzların arasında hükmen ne fark var ise “Portugal” ve “Portekiz” lafzları arasında dahi o fark vardır. Yani “Portugal” o kıtanın ismi olup “Portekiz” ismi kıta-i mezkûreye mensup olan bir adam veyahut bir şeyi ifade eder. Nasıl ki “İngiltere” bir kıtanın ismi olup “İngiliz” dahi o kıtaya mensubiyet beyan eyler.

Bazı eski müelliflerin dahi “Portugal” yerine “Portakal” yazmış oldukları ve buna dahi adeta o meşhur meyve manasını verdikleri dahi görülmüştür. Zannolunur ki bunlar portakal denilen meyvenin anasıl o memlekette intişar eylemiş olması itikadı ile böyle yazarlar. Hâlbuki “Portugal” lafzının müştak olduğu şey böyle bir meyve manasına olan bir lafz dahi değildir. (4) Bu kelime “port” ve “gal” lafzlarından mürekkep olup birincisi “liman” manasına geldiği ve ikincisi dahi bir millet-i kadimenin ismi olduğu cihet ile “Gal limanı” manasına olarak oraya “Portugal” tesmiye olunmuştur.

(PORTUGAL’IN İCMAL-İ AHVAL-İ COĞRAFİYESİ)

Portugal ülkesi coğrafyûn nezdinde Avrupa hükûmât-ı cenubiyasının garptan şarka doğru tadat etmek sırası ile birincisi addolunur. Avrupa kıtasının cenub-ı garbî köşesini teşkil eyleyen İspanya şibh-i ceziyesinin ta beri tarafında vaki bir küçük ülkedir ki şimal ve şark taraflarından İspanya ülkesi ve cenup ve garp cihetlerinden dahi Atlas Denizi ile mahdut ve muhattır. Bu ülke otuz yediden kırk iki derece arz-ı şimalî arasında

vaki olmak ile Anadolu ve İstanbul gibi gayet mutedil ve latif olup limon ve zeytin ve sair bu makule memalik-i mutedileye mahsus nazik meyveler yetiştirmeye dahi kabiliyet-i azîmesi vardır. Kıta-i şimalden cenuba doğru tulâni bir şekilde olup tulü beş yüz yetmiş altı kilometre olduğu hâlde arzı ancak yüz altmış sekiz (5) kilometredir. Nüfus-ı mevcudesi dahi dört milyonu tecavüz eder. Şu kadar ki Portugal Devleti'nin tek mil memalik ve nüfusu yalnız bundan da ibaret değildir. Atlas Denizi'nde vaki Azor ve Madeira Adaları ve Afrika'da vaki Yeşil Burun ve Kongo ve Saint Thomas Adası ve Mozambik Kaptanlığı ve Asya'da vaki Diu ve Daman ve Goa ve ... gibi Avrupa haricinde dahi birçok müstemlekâtı vardır ki bunların da mecmu-ı nüfusu üç milyonu tecavüz eylediğinden Portugal Devleti'nin umum nüfusu yedi milyondan mütecavizdir.

Sath-ı arazi Portugal'da gayet dağlık olup ovalık mahaller bi'n-nisbe pek azdır. Menbaları İspanya'da olan Minho ve Douro ve Tajo ve Guadiana Nehirleri Portugal memaliğine girerek bahr-ı Atlas'a munsabb olurlar. Bunlardan maada dâhil-i memlekette peyda olarak gerek bu dört büyük nehirler ve gerek denize munsabb olan daha birtakım dereler vardır. İşbu nehir ve derelerin irvâ ve iska eyledikleri mahaller havanın dahi ziraatça lüzumu olduğu vechile hararetinden dolayı gayet münbit ve mahsuldar iseler de Portekizler ziraatta terakki edememiş olduklarından (6) tabiat-ı mevkiîelerinden layığı vechile istifade edemezler. Maa-hazâ Porto ve Setúbal ve Karkavlos (?) diye Avrupa'nın ve belki dünyanın her tarafında namdar olan Portugal şarabı Portekizlerin başlıca sermaye-i ticaretleri olmuş ve zeytin ve incir ve portakal ve limon ve bal mahsulleri ta İngiltere'ye kadar götürülüp kemal-i revaç ile satılmakta bulunmuştur.

Portugal dağlarında altın ve gümüş ve demir ve kurşun ve kalay ve antimon ve tuz ve kömür ve sair maden pek çok ise de bunlar pek fena işletilmekte olduklarından Portekizler maden-i mezkûre mahsulatı ile ticaret-i millîyelerini pek de tevsi edemezler. Yalnız kaya tozlarını bazı memalik-i mütecâvireye kesretlice olarak ihraç ederler. Bu memleketin çobanları kara sığır hayvanatına o kadar itibar etmeyip ekseriya "merinos" denilen neviden kaliteli koyun beslerler. Orada gayet âlâ katırlar dahi yetişip İspanya ve Fransa ve Fas taraflarına nakil ve fûruht olunur. Sanayi-i adiyeye o kadar terakki edememiştir. Sanat-ı nesciye ve züccaciye ile (7) demircilik bi'n-nisbe biraz terakkide olup onlar dahi ancak ihtiyacât-ı dâhiliyeyi tesviye edebilecek derecededir. Yalnız çikolata imali biraz şöhret almıştır.

İmdi ziraat ve çobanlık ve sanatça Portekizlerin fıkdan-ı terakkiyeleri kendilerini ekseriyet ile gemiciliğe ve balıkçılığa sevk etmiş ise de bu yüzden hasıl olan ticaretin de en büyük temettuâtından hemen münhasıran gibi bir suret ile İngilizler müstefit olurlar. Zira ahval-i tarihiyeyi izah eylediğimiz zaman görülüp anlaşılacağı vechile bu kıta epeyce bir zaman İngiltere mahkûmiyeti altında kalıp İngilizler orasını adeta kendi müstemlekât-ı hariciyelerinden birisi imiş gibi idare eylemişlerdir.

Bu devlet bir kanun-ı esasiye tebaiyet ile hükûmet-i meşruta suretinde idare olunur ise de berren olsun bahren olsun şevket-i askeriyesi kendi vüsat-ı arazi ve miktar-ı nüfusuna mütenasip değildir. Memalik-i mezkûrede aglebiyet üzere hüküm süren mezhep Katolik mezhebi olup Nasrâniyet'in mezheb-i sairesi orada hiç yok denilecek derecededir. Bir miktar dahi Yahudi (8) var ise de yalnız külliye mahvedilmedikleri bunlar hakkında bir nimet olmak üzere coğrafya kitaplarında daima başlarına kakılır.

(PORTUGAL'IN TAKSİMÂT-I TARİHİYESİ)

Vukuatın inkıta eylediği başlıca zamanlardan Portugal tarihinin bâbları ve fasılları için taksimât-ı esasiye yapmak lazım geldiği zaman bu ülkenin tarihini dört bâba taksim eylemek iktiza eder ki birinci bâb Portugal'ın tarih nazarında tanınmaya başladığı zamandan bed'en ile 1139 senesinde ilk istiklalini kazandığı zamana kadar olan vukuatı cami olur. İkinci bâb mezkûr 1139 senesinden bed'en ile 1580 sene-i miladiyesine kadar memalik-i mezkûrenin keşfiyât-ı bahriyece suret-i terakkiyâtını hikâye eder. Üçüncü bâb dahi 1580 sene-i miladiyesinden 1820 senesine kadar Portugal'ın İspanya ve Fransa ve İngiltere misillü birtakım devletlere mahkûm olduğu zamanların vukuatını mutazammın olur. Dördüncü bâb ise mezkûr ülkenin ahval-i ahîre-i tarihiyesini mübeyyen olur.

Zikrolunan ebvâb-ı erbaayı fasıllara taksim etmek (9) lazım gelince: Birinci bâbı üç fasla taksim eylemek iktiza eyler ki birinci fasılda Portugal'ın tarih nazarında tanınmaya başladığı zamandan bed'en ile miladın 140 sene-i mukaddeminden Romalılar tarafından fetholunduğu zamana kadar ahval-i tarihiyesi zikrolunur. İkinci fasılda zikrolunan 140 sene-i mukaddeminden başlayarak Arapların tarih-i istilasası olan 711 sene-i miladiyesine kadar güzerân eyleyen ahval hikâye edilir. Üçüncü fasılda ise mezkûr 711 senesinden bed'en ile 1139 sene-i miladiyesinde Portugal'ın ilk istiklalini istihsal eylediği zamana kadar olan vukuatı icmal olunur.

İkinci bâb dört fasla taksim edilerek birinci faslında 1139 senesinden 1253 senesine kadar Portugal'ın Avrupa kıtasınca etraf ve civarından tevsi-i hudut eylediği zikrolunup ikinci faslında 1253 senesinden 1383 senesine kadar ilk hanedan-ı asliyenin bakiye-i müddetinde görülen terakkiyât haber verilir. Portugal'ın asıl en parlak devr-i keşfiyât-ı bahriyesi müddetini hâvi olan üçüncü fasıl 1383'ten 1531 senesine kadar (10) devam eyleyip dördüncü fasıl da 1531'den 1580 senesine kadar Portugal'ın mahkûmiyet-i seriası mukaddimâtı hikâye kılınır.

Üçüncü bâb üç fasla taksim olunarak birinci fasıl da 1580 senesinden 1640 senesine kadar Portugal'ın İspanya Devleti'ne müddet-i mahkûmiyeti ve ikinci fasıl da memalik-i mezkûrenin 1640'dan 1703 senesine kadar iade-i istiklal ile beraber Fransa'ya mahkûmiyeti ve üçüncü faslında 1703'ten 1820 senesine kadar İngiltere'ye müddet-i mahkûmiyeti havadisi icmal kılınır.

Dördüncü bâb dahi üç fasla taksim olunarak birinci fasıl da Portugal'ın kendi istiklal-i kadimini istirdat için kıyam ve ihtilali zikrolunur ki 1820'den 1836 senesine kadardır. İkinci fasıl da kanun-ı esasi münazaâtı hikâye edilir ki bu dahi 1836'dan 1852 senesine kadar devam eyler. Üçüncü fasıl dahi zikrolunan 1852 senesinden bu zamanlara kadar Portugal'ın ahval-i ahîre-i tarihiyesini mübeyyen ve mutazammın olur. (11)

(BİRİNCİ BÂB)

MEBDEDEDEN İLK İSTİKLALE KADAR

AN ... İLA 1139

(BİRİNCİ FASIL)

ROMALILARIN FETHİNE KADAR

AN ... İLA 140 MUKADDEM-İ MİLÂT

TAFSİL- Portugal'da elyevm müşahede ve tetkik olunan asar-ı kadime harabelerinden anlaşıldığına göre bu memlekette ilk peyda olan ahalinin “Kelt” kavmi kadiminden oldukları hükmolunur. Kelt denilen kavmin bir ismi dahi “Gal” olup Galler kadim Fransa ahalisini teşkil eyleyen üç nev başlıca kavimlerin birisi olmakla bunların mevidleri ile barbarlık zamanlarındaki ahval ve suret-i maişetleri Fransa tarihinin birinci bâbının birinci faslında izah edilmiş olmak ile oraya müracaat buyrulması lazım gelir.

Romalılar devr-i fütuhât-ı cihangiranelerine girdikleri zaman en evvel Tajo ve Douro Nehirleri arasındaki Keltlere tesadüf etmişlerdir ki bunlar “Lusitania” ismi ile (12) yâd olunurlar idi. Tarihin ahali-i mezkûreyi tanıması dahi Romalıların onlar ile telakki eyledikleri zaman yani milattan 195 sene-i mukaddem vaki olmuştur. Sene-i mezkûrede Romalılar bunlar üzerine hücum ederek elyevm “Ilipa” tesmiye olunduğu hâlde o zamanlar “Alcalá” tesmiye olunan mahalde Lusitaniaları mağlup eylemişlerdir. Ancak barbarlık hâlinde bulunan milletler öyle ilk mağlubiyetleri üzerine düşman galibin esaret ve raiyetini kabul edemediklerinden Romalıların işbu ilk galebesi üzerine Lusitanialar civarda bulunan “Vaccéens” ve sair akvam ile azîm bir heyet-i ittihat vücuda getirerek Romalılara karşı muharebe ve müdafaa ve mukavemete teşmîr-i sâk ihtimam eylediler. Bu muharebeler 190 sene-i miladiyesinden 178 sene-i miladiyesine değin on iki on üç sene kadar devam eyleyip Kelt vahşiler bazı bazı Roma orduları üzerine o kadar şiddetli hücumlar göstermişlerdir ki Romalılar düşar oldukları mağlubiyetler üzerine adeta bunlardan el çekerek ricat eylemiş olsalar idi bu zamana göre ma’yûb addolunamazlar idi. Fakat Romalılar (13) nezdinde bir mahalın feth ve istilasında ne kadar mağlubiyet görülür ise ayıp sayılmayıp nihayet mahal-i mezkûr fethedildiği zaman vaki olan mağlubiyetlerin kâffesi birer galibiyet imişçesine yâd edildiği hâlde bilakis mahal-i matlubun feth ve istilasından meyyus olup da avdet edildiği surette o zamana kadar nail oldukları galebât dahi mağlubiyet addolunduğundan erbab-ı kıyam ve mukavemet ne kadar inat ve ısrar eylemişler ise Romalılar dahi hücum ve muhasara ve tazyikte o kadar sebat ve devam göstererek nihayet Roma asâkiri memalik-i mezkûrenin en mühim mevâki’-i askeriyesini zapt ve Lusitaniaları taraf taraf askerî kordonu altına ithal etmek ile orası Roma mülküne zammedilmiş oldu.

Maa-hazâ ahali-i vahşiye yine Roma esaretine kendilerini alıştıramadılar. On üç sene devam eyleyen muharebelerin yorgunluğunu çıkarmak için yirmi sene kadar sükûnet ve istirahatın sonra miladın 153 sene-i mukaddeminde tekrar silâha sarıldılar. Eğer bu defaki kıyımlarında Romalılar ellerine geçen vahşilerin kâffesini kılıçtan geçirmek gibi (14) bir tedbir-i şedide müracaat etmeyip de vahşiler ile itilaf-cûyâne bir hareket etmiş olsa idiler “Viriate” gibi bir cengâverin son dereceye kadar şiddetini tahrik eyleyerek bu isyanın Romalılar için nice kanlı mağlubiyetlere sebep olamayacağı muahharen edilen tecârib ile anlaşılmıştır. Zira milel-i vahşiye şiddetten ziyade tatlılığa mağlup olarak asıl tatlılık ile esaret boyunduruğuna alıştıklarını sonraları Romalılar pekâlâ öğrenmişler idi.

İşbu Viriate Romalıların meşhur Kartacalı Hannibal ve Anadolu Mithridate'tan sonra en dehşetli bir düşmanı addolunur ki merkum anasıl bir çoban iken avcılığa süluk eylemiş olduğu hâlde hemşehrilerinin Romalılar aleyhine kıyamlarını görünce sibâ'-ı vahşiye aleyhinde istimal etmekte bulunduğu eslihasını Romalılar üzerine çevirmiş idi. O zaman Roma kumandanı bulunan Sulpicius Galba'nın umumen kılıçtan geçirilmesini emreylediği Lusitanialar meyanında işbu Viriate dahi dahil iken merkum nasılsa bir kolayını bularak cellat elinden kurtulmuş ve dağa firar eylemiş idi. Ondan sonra avcılığı (15) haydutluğa tahvil ederek nerede bir Romalı gördü ise aman vermeyip öldürmeye başladığından ve şu azm-i intikam-cûyânesi hemşehrileri nezdinde malum ve fevkalhadd cesaret ve dirayeti dahi meşhut olunca her taraftan birçok adamlar merkumun başına toplanarak artık fırkası büyüdükçe büyümüş ve o nispette olarak cüreti ve Romalılar üzerine tasallutu dahi artmıştır. Vitellius nam Roma serdarı 149 sene-i mukaddeminde kuvve-i kâffeye ile merkum Viriate üzerine hücum eylediği zaman Viriate'nin başında bulunan fırka-i serdar merkumu fena hâlde perişan eylediği gibi bir sene sonra yani 148 sene-i mukaddeminde daha ziyade kuvvet ile memur olan Plautius nam serdar dahi mağlup ve perişan olmuş ve üçüncü defa olarak 147 sene-i mukaddeminde daha ziyade kuvvet ile hücum eyleyen Claudius Unimanus dahi bozulduğu gibi 146 tarihinde kemal-i şiddet ile hücum eyleyen Negidus Fikilus (?) dahi mağlup ve perişan olmaktan başka bir netice görememiştir.

İmdi Viriate böyle dört sene zarfında Roma'nın dört serdarını yekdiğerini ardı sıra mağlup ve (16) perişan edince artık Roma Cumhuriyeti bu herif ile başa çıkılamayacağını anlayarak kendisini bir ustalık ile ele geçirmek için musâlaha ve ittifak teklif eylemiş ise de Viriate öyle musâlaha ve ittifak falan tanımayıp bu defa taarruz-ı muhâcemâta başlamak ile 144 sene-i mukaddeminde Fabius Aemilianus isminde diğeri bir serdar-ı eşkiyanın miktarına göre iki üç kuvvet ile muhâcemeye başlamıştır. Bu defa Viriate her ne kadar mağlup ve münhezim olmuş idi ise de yine Romalıların eline yakayı vermeyip dağlara firar eyledikten ve şimdiki İspanya içerilerine doğru ... ve Kelt akvamını dahi Romalılar aleyhine tahrik ettikten sonra tekrar Roma serdarları üzerine muhâcemâta başlamış ve hatta 141 senesinde Roma asâkiri her tarafça mağlup olmak ile Fabius Maximus Servilianus nam Roma konsülünü bir muahede-i mağlubâneye vaz-ı imzaya kadar mecbur eylemiştir.

Romalılar şu ar-ı mağlubiyeti bir türlü hazmedemediklerinden ve fakat namuskârane bir intikama dahi muktedir olamadıklarından bir sene sonra nakz-ı

ahdederek bilâ-haber (17) vehleten Viriate’ın üzerine hücum etmeleri ile eğerçi Viriate derhâl cemedebildiği efrat ile Romalılara be-tekrar mukavemete ibtidâr eylemiş idi ise de Roma generali evvelce akçe kuvveti ile Viriate’ın rifekasından iki adamı ele almış bulunduğundan Viriate çadırında oturur iken bu iki adam dost ve refik sıfatı ile yanına gelip hemen üzerine hücum etmişler ve biçarenin boğazını koyun gibi boğazlamışlardır. Bu hâlde dahi Lusitanialar Romalılara teslim olmayıp birkaç sene daha düşmana mukavemette kusur etmediler ise de reisleri Viriate yerine koyacak adam bulamadıklarından miladın 137 sene-i mukaddemine kâmilen Roma raiyeti altına girdiler.

(İKİNCİ FASIL)

ARAPLARIN İSTİLASINA KADAR

AN 137 MUKADDEM ... İLA 711

TAFSİL- Müverrihler miladın 140 sene-i mukaddemine Viriate’ın katlini Lusitanialar için Roma raiyetinin mebdei addederler ise de ondan sonra üç sene kadar daha ahali-i merkume Roma’ya mukavemet-i şedide ile mukavemet eylemiş oldukları gibi daha sonraları da inkıyat ve itaat-ı kâmile (18) yüzü göstermemişlerdir. Hele Roma generallerinden olup asıl tafsil ve izahatı ileride mebbas-i mahsusunda irat olunacağı üzere birtakım inkılabât-ı siyasiye neticesinde menfi gibi bir suret ile Lusitania vilayetine gönderilmiş olan Sertorius miladın 80 sene-i mukaddemine işbu Lusitanialar nezdine iltica eylediği ve kendisinin nasıl bir cenk kahramanı adam olduğu ve eğer Roma tahakkümünden kurtulurlar ise o memleketleri ne derece ahrârâne bir surette idare eyleyeceğini ahali-i merkumeye tefhim ve temin eylediği zaman Kelt akvamı kâffeten ve kâmilen mumaileyh Sertorius’un etrafını almışlar ve onun kumandası ile be-tekrar Roma aleyhine ref’-i liva-yı isyan eylemişler idi. Bu defa dahi üzerlerine gelen Roma serdarlarını taraf taraf mağlup ederek Sertorius bunlara Roma Cumhuriyeti tarzında hakikate pek muntazam ve ahrârâne bir hükûmet teşkil eylemiş ise de Romalılar galebe edemedikleri düşman aleyhine son çareleri olan suikast tedbirine bu defa dahi müracaat eyleyerek biçare Sertorius’u yine kendi zabitlerinden olarak akçe kuvveti ile ele aldıkları (19) bir alçak ve gaddar herif vasıtası ile idam ettirmişler ve ahali-i bâğieyi tekrar tedibe ondan sonra kudret-yâb olmuşlardır.

İşte şu mağlubiyetten sonra artık Lusitaniaların belli başlı bir muzafferiyet-i harbiyeleri görülemeyerek Romalılar bunların memleketlerini “Lusitania vilayeti” namı

ile doğrudan doğruya idareye başladılar ki şu idare asırlarca müddet devam ederek ta Roma-yı Garbî Hükûmeti'nin şimal barbarları yedinde aciz kaldığı zaman Portugal ülkesi dahi Roma hükmünden çıkmış ise de ondan sonra daha başka birtakım müstevlilerin hükmü altına girmiştir. Şöyle ki:

En evvel bir suret-i ciddiye olarak Portugal memaligine münteşir olan barbarlar Vandal ve Alan ve Süevler olup Fransa tarihinde 30 numaralı sahifeden bed'en ile sahâyif-i atıye-i mütetâbiayı işgal eyleyen “ Franklar” serlevhalı bend-i mahsusta Fransa'ya olan cihet-i taalukı izah kılındığı ve memalik-i saireye olan cihât-ı taalukı dahi sair ciltlerin birinci bâblarında ve iktiza eyleyen (20) fasıllarında gösterildiği üzere akvam-ı sülûse-i mezkûre bi'l-ittifak Fransa'yı çiğneyip beşinci asr-ı milat ibtidârlarında İspanya'ya girdikleri zaman zaten Fransa ve İtalya cihetlerince dahi gerek bunların ve gerek Frank ve sair unvanlar ile benam olan barbarların taarruzâtına mukavemetten aciz kalan Roma Hükûmeti Portugal gibi bir uzak memleketi bunlardan asla müdafaaya muktedir olamamıştır.

Akvam-ı sülûse-i mezkûre meyanında en ziyade nüfus kuvveti olan Vandal kavmi olup bunlar müstakilen bir vilayet bir de hükûmet kurarak kendi namlarına mensuban “Vandalusya” tesmiye etmişlerdir ki muahharan “vav” ın hazfı ile oraya “Andalusya” ve Araplar tarafından dahi “Endülüs” tesmiye olunmuştur. Ancak bir yirmi sene kadar ikametden sonra askere kadar akvam-ı mezkûre meyanında nifak zuhur ederek Süevler bunlar ile muharebeye kıyam edildiklerinden ve Vizigot tâifesi dahi bir yandan tazzyike başladığından Vandallar oralarda yalnız bir namlarını bırakıp çekilmişler gitmişler ve Süevler daha bir zaman Portugal memaliginin kısm-ı aglebinde hâkim kalmışlardır.

Vandallar'ın İspanya ve Portugal'dan ihracı emrinde (21) Süevlere yardım eyledikleri bâlâdaki fıkrada beyan olunan Vizigotlar anasıl Rusya'nın cenup taraflarında türedikleri hâlde Almanya ve İstanbul ve İtalya ve Fransa cihetlerini suret-i cevelanı şimdiye kadar birkaç ciltte sırası geldikçe ihbar ve izah edilmiş olan tâife-i azîme olup bunlar Fransa'nın cenup tarafları ile İspanya'nın şimal cihetlerinde son hükûmet-i müstakirrelerini kurdukları zaman (Fransa s. 35 mr) İspanya'ya doğru yavaş yavaş ilerlemeye başladılar ve 484 senesine kadar bütün İspanya'yı ve bu meyanda Portugal'ı dahi fethederek şimdiki İspanya ve Portugal ülkelerinin tamamı ile Fransa'nın cenup cihetlerinden bir kısmı üzerinde azîm bir devlet tesis eylediler. İspanya'da vaki Toledo şehri bunların payitahtı olmuş idi. İşte cenup cihetinden ehl-i

İslam evvela Tarık b. Ziyad ve müteakiben Mûsa b. Nusayir'in kumandası ile Endülüs feth ve istila edinceye yani 711 sene-i miladiyesine kadar İspanya ve Portugal üzerinde işbu Vizigotlar'ın tasallut ve hükûmeti devam eylemiştir. (22)

(ÜÇÜNCÜ FASIL)

İLK İSTİKLALE KADAR

AN 711 ... İLA 1139

TAFSİL- Ehl-i İslam'ın İspanya ve o meyanda Portugal memaliğini ne suret ile fethetmiş ve oraları nasıl bir kanun-ı adalet-nümûna tevfikan ne yolda idare eylemiş olduklarına dair bütün milel-i mütemeddine ve müterakkiye için bir misal lazımlu'ntimtisal addolunmaya şayan olan malumat ve izahatı burada ita etmeyip tarihin bu kısmını bundan sonra ... teali derdest tanzim bulunan İspanya tarihine tehir eyleyeceğiz. Zira Araplar buralarını "Endülüs" namı ile fethederek Vandallar'ın bakiye-i yadigârları olan bu nam ile muanven bulunan vilayet hâlâ bir İspanyol vilayeti olduğu gibi istilagerde-i Urban olan mahallerin vâsi' kısmını dahi İspanyol toprağı teşkil eyler idi. Şu kadar ki Vizigot ile Arap gibi birisi İspanya'yı müdafaa ve diğeri istila maksadı ile boğaz boğaza gelmiş ve dokuzuncu ve onuncu asırları nice cengâverâne (23) ve merdane muharebelerle teşhir eylemiş olan iki millet azîme-i muharebenin en şiddetli sademâtı Tajo ve Douro Nehirleri arasında vaki olan ve bundan mukaddem dahi Lusitania namı ile Romalılara karşı darü'l-harb ittihaz edilen yer olduğunu ve bu yerin dahi elyevm Portugal memaliği bulunduğunu ihtara lüzum görürüz.

Arapların musâvele-i dilrâneleri önünde tâb-âver-i mukavemet olamayan Vizigotlar son mağlubiyette dahi düşar olduktan sonra bunların bakiye-i süyûfundan birçok efrat kıta-i mezkûrenin en kadim ahalsi demek olan Kelt nam-ı diğerk Gal efradı ile birleşip Douro Nehri'nin şimal taraflarına çekilmiş ve orada gayet me'men bir limanı hariçten mühimmat ve erzak celbi için kendilerine merkez-i ittihaz ederek istila-yı Urban'a oradan müdafaaya başlamış idiler. İşte bu limana "Gal limanı" manasına olarak "Portugal" yahut "Portagal" tesmiye olmak ile bu nam yavaş yavaş koca bir ülkeye taammüm etmiştir. Zira oraları duhulü hemen kabil olamayacak kadar sarp ve meni'dağlardan ibaret olup cibâl-i (24) mezkûreye tahassun eden efrat dahi artık son kuvvet-i meyusâneleri ile Araplara mukavemetten geri durmadıkları için rayet-i galibiyet ehl-i İslam'ın girmedığı ve Arapların taht-ı işgal ve istilaya almadıkları yer yalnız orası olarak muahharen Portugal'ın tuhm-ı istiklali de oraya ekilmiş ve oradan neşv ü nema

bulan şecere-i cedide-i milliyet ve hükûmet yalnız şimdiki ülkeye değil Afrika ve Asya ve Amerika kıtalarında vaki memalik-i baîdeye kadar kol atıp uzanmış idi. Portugal tarihinin bu kısmına mukaddeme ittihaz olunabilecek olan ilk istiklalin suret-i husulü ber-vech-i ati izah olunur:

Ufacık bir eyaletçikten ibaret olmak üzere Arap istilasına mukavemet göstermiş olan işbu Portugal seng-istânı Arapların oradan dest-keş-i hücum olmaları üzerine bir müddet rahat kalarak akıllarını başlarına aldıktan ve etraf ve civardan kendilerine gönderilen mühimmat ile kendiliklerinden gelen birçok gönüllüler bunların kuvvetlerini ve cüretlerini arttırdıktan sonra Portekizler (25) be-tekrar Endülüs hükûmet-i İslamiye'si üzerine saldırmaya başlamışlar idi. Bir yandan İspanya kralları ehl-i İslam'a mukavemetten ve eğer bir fırsatını bulurlar ise İslam'ı tekrar Afrika'ya sürmek gayretinden hâlî kalmadıkları gibi diğer cihetten dahi hükûmet-i İslamiye aleyhinde bir meşguliyet-i daimi olmak üzere Portekizlere muavenet eylemekte bulunmaları ile bunlar fırsat buldukça hükûmet-i İslamiye'ye taarruz ve mağlup oldukça yine cibâl-i menialarına tahassun etmek üzere müddet-i medide uğraşıp gitmekte idiler. Şu hâlde Portekizler bir zaman Avusturya'ya mukavemet eden İsviçreliler veyahut zamanımızda Devlet-i Aliye'ye mukavemet eden Karadağlılar suretini almışlar iken on birinci asr-ı miladın o âhırine doğru Henri de Bourgogne isminde bir türedi bunların riyâsetine geçerek Arap hükûmeti üzerine kemal-i şiddetle muhâcemâta başlamış idi.

Bu Henri Bourgogne Dukası Birinci Robert'in hafidi ve binaenaleyh Fransa Kralı diğer Robert'in dahi hafidzadesi olup ancak memleketinden ve familyası ocağından (26) ayrılarak hangi fırsattan bir tarik-i istifade bulabiliyorum diye sersericesine bir hayli dönüp dolaştıktan sonra Portugal'a gelmiş ve orada Araplara hücum için daima fırsat gözlemekte bulunan bir fırka Portekizlerin başına geçip bunları yeni bir hücumla sevk eylemiş idi. Bu hücumda Arapların o zamana kadar henüz o derecesi görülmemiş olan bir ricat-ı mağlubâneye mecbur edilebilmesi Kastil kralı bulunan Ferdinand'ın nazar-ı dikkat ve tahsinine mazhar olmak ile kral-ı mumâileyh Henri'ye muavenete akçe ve adam ve mühimmat ve paye gönderip Nasârâ'yı raiyet-i İslamiye'den kurtarmak hususunda nice teşvikat ile merkumu teşvik eylemiş idi. Bunun üzerine Henri Portekizlerin dahi şevk ve gayretlerini tezyit ederek muhâcemâtı tekrar etmek ile Arapların ellerinde bulunan bazı nukat-ı mühimmeyi istirdat ve ahz ve zapt dahi eylemesi ile artık sît ve şöhreti civarı tutmuş ve herkes Arapları Septe Boğazı'ndan

öte tarafa Afrika sahiline tekrar sürecek bir kahraman var ise o da Henri'den ibaret olduğunu hükmetmeye başlamıştır. (27)

Araplardan nez'olunan mahaller Portugal'ın hududunu biraz tevsî eylediği zaman vakti ile oralardan çıkıp içeri taraflara çekilmiş olan ahali tekrar gelip yerleşerek binaenaleyh Henri'nin kuvveti epeyce artmış bulunduğu gibi Ferdinand'dan sonra Kastil Kralı Altıncı Alphonse dahi Henri'ye müzâheret ederek hatta Araplara bir güzel galebe çalabiliyor ise kendisinin veled-i zinası bulunan bir kızı akd ve tezvîc edeceğini dahi vadetmiş olması ile bu gayret üzerine ya ölmek veyahut kendisine şanlı bir mevki tayin eylemek azmi Henri için pek kati bir azmolmuş idi. İmdi miladın 1095 senesine kadar Henri gece gündüz Araplara karşı hücum ve muharebeden kalı kalmayıp⁸⁶ vakıa mağlubiyetlere düşar olmuş ise de bir yandan Kastil ve sair tarafların yetiştirdiği imdat ve muavenet merkumun kuvvetini tecdit eylediği gibi diğer taraftan mevâkiin metaneti ve Araplar meyanında hasıl olmaya başlayan politika muhalefeti dahi hep merkuma müsait olarak hakikaten bir hayli arazi ve mevâki' istirdat ve istila edebilmiştir. (28)

Henri'nin bu hizmetlerine mükâfaten Kastil Kralı Altıncı Alphonse zikrolunan 1095 sene-i miladiyesinden veled-i zinası olan kızı merkuma verdiği gibi "Comte Soverain" unvanını dahi vermiştir. Bu eserin bazı cüzlerinde verilen izahattan "Comte" denilen şeyin bir kral tarafından bir vilayette hükûmet süren senyör demek olduğu anlaşılmiş olup ancak bu makule senyörler her hâlde mensup oldukları kral namına icrayı hükûmet ederler iken Alphonse işbu Henri'ye bir de "Soverain" unvanı zammetmiştir ki bu lafz "hükümdar" manasına olması ile Henri'nin Portekiz kontluğunda öyle sair kontlara kıyas olunacak surette değil belki bilfiil bir hükümdar gibi hükûmete nasbolunduğu anlaşılır.

Şu kadar ki cumhur-ı müverrihîn bu suret ile husule gelen istiklali Portugal için ilk istiklal addetmezler. Bu istiklali 1139 sene-i miladiyesinden ve daha doğrusu 1143 senesinden bed' ederler ise de biz burada evvelki tarihi tercih eyledik. Henri de Bourgogne'nın kontluğu (29) tarihi olan 1095 senesi ile tarih-i istiklal olan 1139 senesi arasındaki yarım asırlık kadar vukuata gelince:

Henri de Bourgogne Kastil kralına sıhriyet peyda eyledikten ve Comte Soverain unvanına nail olduktan sonra bir kat daha tezyid-i kuvvet eyleyerek hükûmet-i İslamiye aleyhindeki muhâceme ve muharebelerine evvelkiden ziyade kuvvet ve

⁸⁶ Sözlüklerde rastlayamadığımız bu söz grubunun hâli kalmamak anlamına geldiğini düşünüyoruz.

şiddet vermiş idi. Böyle yeniden teşkile başlayan bir küçük hükûmet karşısında artık eskimiş intizamını kaybetmiş bir büyük hükûmet seneden seneye zaafı da artmakta olursa hükûmet-i sagîre-i cedidenin bir sürat-i fevkalade ile terakki eyleyeceği sahâyif-i tevârihte nice emsali ile malumdur. İşte bu hâl bi-aynihi Portugal'da dahi görülmüş ve bahusus Henri Comte Souverain olduktan sonra yeni kontluk için gerçekten pek akilane ve vatanperverâne kanunlar koyarak binaenaleyh âhir ömrü olan 1112 senesine kadar daha birçok yerleri istirdat edebilmiştir. Hatta merkumun vefatı dahi Araplara karşı muharebede ve Astorga kasabasını muhasarada iken maktulen (30) vukua gelmiştir.

Henri'nin maktuliyetinden sonra yerine gelen oğlu Birinci Alphonse henüz üç yaşında bir sabi idi ise de pederinin rüfekaşı olan eski serdarlar Endülüs hükûmetine karşı muhâcemede devamdan geri durmadıkları gibi Alphonse dahi söz anlamaya başladığı zaman bunların sevk ve nasâyihinden ayrılmak ile Portugal'ı pederi zamanından ziyade büyültüp hatta "fatih" unvanını dahi almıştır.

Vakıa tarih bu zamanlar Portugal serdarlarının gösterdikleri yararlıkları pek ziyade sena eder ise de ileride tafsilat-ı müellimesi İspanya tarihinde görüleceği üzere bu zamanlar Endülüs üzerindeki hükûmet-i İslamiye birçok eczâ-yı sagîreye münkasım olarak eczâ-yı mezkûreden birtakımı diğer birtakımının aleyhine kıyam ve şu muharebât-ı faciada Kastil ve León ve Portugal gibi hükûmât-ı Nasrâniye'den dahi istindat etmeye başlamış olmaları ile işte düşmanı asıl müstefit eyleyen şey ehl-i İslam'ın bu tefrika ve ihtilafından ibaret olduğunu Avrupa müverrihleri dahi inkar edememektedirler.

İmdi Portugal'ın Comte Souverain'ı olan Birinci (31) Alphonse evvel emirde yalnız kont unvanı ile icra-yı hükûmet eder iken miladın 1139 senesinde Ourique nam-ı mahalde hükûmât-ı sagîre-i İslamiye'den nasılsa ittifak edebilmiş olan beş hükûmetin beşinin dahi asâkir- i müctemiasına galebe etmek ile şu galibiyet Portekizlerin şevk ve şetaretini arttırıp Portugal ordusu hükümdarları olan Alphonse'u "Kral ve Fatih Alphonse" diye alkışlayarak işte bu tarihten bed' ile Portugal hükûmeti bir hükûmet-i kraliye olmuştur. Alphonse'un yeni krallığı ne surette tanzim ve tevsi eylediği ber-vech-i ati küşat etmekte olduğumuz ikinci bâbda görülecektir.

(İKİNCİ BÂB)

PORTUGAL'IN DEVR-İ TERAKKİ VE KEŞFİYÂTI

AN 1139 ... İLA 1580

(BİRİNCİ FASIL)

KRALLIĞIN TANZİM VE TEVSİ-İ HUDUDU

AN 1139 ... İLA 1253

Tafsil- Yukarıki bâbda Portugal'ın tarih-i istiklalini haber verdiğimiz sırada cumhur-ı müverrihîn bu tarih-i (32) istiklali 1139 sene-i miladiyesinden itibar etmek ile beraber bazıların dahi 1143 senesinden itibar eylediklerini ihtar ederek fakat bizim rivayet olayı tercih eylediğimizi bildirmiştik. Zikrolunan 1139 senesi Birinci Alphonse'un Ourique nam mahalde kazandığı galibiyet üzerine ordusu tarafından krallık unvanı ile alkışlanmış olduğu tarih olup 1143 senesinde Lamego nam-ı mahalde akdeylediği "Cortes" tabir olunan millet meclisinin bu krallık unvanını ve Portugal'ın istiklal- i tammını tasdik eylesine göre bazı müverrihler asıl istiklal bu istiklal addolunacağı ısrarında bulunmuşlar ise de Alphonse meclis-i mezkûru kendi krallığının tasdiki maksadı ile değil belki yeni krallığın kavânîni esasiye ve intizamât-ı lazımesini tayin ve tensik için davet eylemiş olduğundan ve asıl istiklali ise ordunun kendisine verdiği kral unvanı ile husule geldiğinden biz her hâlde mebd-i istiklal olmak için 1139 senesini 1143 senesine müreccah görürüz.

İşbu Cortes Meclisi evvela papaz takımının ser-âmedânından (33) ve sâniyen kibarzadegândan ve salisen gerek zadegân ve gerek pest-pâyegân meyanında bulunan erbab-ı ilim ve faziletten ve râbian rüesa-yı askeriyeden ve hâmisen ahalinin en muteberânından mürekkeb olarak küşat edilmiş ve Alphonse'un istiklal-i kâmil ile hükûmet etmesi ve fakat kavânînden ayrılmaması şeraiti ile gerek kendisini ve gerek evlat ve ahfadını Portugal'ın hükümdar-ı meşru tanıyıp ba'de nizamât ve kavânîni lazımeyi dahi bi'l-müzakere kararlaştırmış ve vazeylemiştir. İmdi Alphonse üç dört sene müddet yeni krallığın kavânîni ve nizamât-ı cedidesi tatbikatı vardı ve donanmasının tanzimatı ile iştilal eyledikten sonra hükûmât-ı İslamiye'nin günden güne artmakta bulunan teştit ve ihtilafından ve bu ihtilafın mucip olduğu zaaf ve füturdan istifade için el-hâletü hâzihi devlet-i mezkûrenin payitahtı bulunan Lizbon şehri üzerine yürümüş ve bir hayli musâvelât ve muhâcemât-ı şedideden sonra 1147 sene-i miladiyesinde şehir-i mezkûru Araplardan nez' ve zapt etmiştir.

Lizbon fethi arazi-i külliyeinin Portugal'a inzimamını (34) müstevcib olup merkum Alphonse buralarda bulunan bakiye-i ehl-i İslam'ı mahv ve nâbûd etmek ve

onların yerine ahali-i Nasrâniyet getirip koymak için o kadar fenalıklara yol vermiştir ki bu fenalıklar mutaassıp olan müverrihîn Nasârâ indlerinde ibadet-âsâ bir fi'l-i me'cûr suretinde zikr ve hikâye edilir ise de ehl-i insaftan olan müverrihler nezdinde kemal-i nefret ile yâd olunurlar. Yalnız genç kızlar ile sabi çocukların Hristiyan mezhebini cidden kabul eylediklerine inanılıp büyükler mecburen tenassur edecek olsalar dahi bir türlü emniyet edilemez ve zerre kadar bir hareket-i nadimâneleri görülecek olsa derhâl idam olunurlar idi. Hele diyanet-i İslamiye'sini muhafaza eyledikleri hâlde oralarda kalmak isteyenler köpeklerden daha zelilâne muamelat-ı tahkiriye ile mallarından canlarından bizar edilerek mutlaka içeri memalik-i İslamiye'ye doğru avdet ve muhâcerâta mecbur edilirler idi.

Fetholunan memalikte ehl-i İslam'ın bu suret ile mahvına çalışmak bir hayli zaman için Alphonse'a büyük bir meşguliyet tedarik eyleyerek binaenaleyh öyle mühim harekât-ı (35) harbiyeye muvaffak olamamış idi. Ta 1166 sene-i miladiyesine Oura kasabası üzerine yürüyüp feth ve istilasına muktedir oldu ise de bu dahi kendisine uğurlu gelmedi. Zira Lizbon ve Ajuda'nın fethinden sonra Portugal hududuna bir vüsat-ı muntazama vermek için hükûmât-ı mütecâvire-i Nasrâniye'den León ve Estrémadure Hükûmetleri hududu üzerinden dahi bazı memaliği zapt etmek lazım gelip bu emel ile harekât-ı askeriye icrasına kıyam edince “Kudretin var ise gidip Araplar elinden memalik fethetmeli idin!” diye bütün hükûmât-ı Nasrâniye merkumu tayip eyleyerek vakıa Alphonse bu tayiplere ehemmiyet vermeksizin Elvas nam mahali zapt eylemiş ise de tamam-ı Badajoz Kalesi'ni taht-ı muhasaraya aldığı zaman León Kralı Ferdinand'ın bazı müttefikleri ile beraber sevk eylediği asker-i mumaileyh Alphonse'u ahz ve girift ederek hasmının huzuruna getirmişlerdir.

Ferdinand Hristiyan olduğu hâlde bir Hristiyan hükûmeti üzerine ilan-ı harp eden bu Alphonse rafızisinin idamı için bütün papazların reyini istihsal (36) etmiş iken o zamana kadar Araplardan aldığı memalik kendisine ve León Hükûmeti'ne raptolunmak şeraiti ile Alphonse'un katlinden vazgeçmiştir.

Ondan sonra Alphonse 1185 senesine kadar bakiye-i emrini ehl-i İslam ile muharebe-i mütemadiyede geçirdiği gibi kendisinden sonra kral olan Birinci Sanche ve İkinci Alphonse ve İkinci Sanche ve Üçüncü Alphonse dahi hep bir yandan tanzimat-ı memleketi ikmal ve diğer taraftan Araplar üzerine hücum ile imrâr-ı vakt eylediklerinden León Hükûmeti'nin Birinci Alphonse'tan aldığı yerler aglebiyet üzere istirdat olunduktan fazla Toulouse ve el-Kasr-ı Dusal (?) ve nihayet Endülüs bakiye-i

hükûmat-ı İslamiye'sinden el-Garp (?) Hükûmeti kâmilten fetholundu ki hükûmât-ı mezkûre Guadiana Nehri'nin iki sahili üzerinde arazi ve memalik-i vesâyı şamil olup garp ve cenup cihetlerinden ta Atlas Denizi'ne kadar müntehi olur idi.

İşte bu fütihat Portugal ülkesinin vüsat-ı hududunu hemen ikmal eylemiş olduğu ve bu vüsattan mütehasıl kuvvet ile Portekizlerin Endülüs memalik-i İslamiye'sinden (37) daha birçok yerlerin de zaptına muktedir olacakları derkâr bulunduğu gibi şu ilk krallardan her biri kavânîn ve nizamâtı memleketi itmam ve ikmalde dahi dakika fevt etmeyerek Portugal bu yüzden de bir hayli terakki etmiştir. Ezcümle İkinci Alphonse erbab-ı cürm ve cinayet haklarında o zamana kadar reva görülmekte bulunan muamelat-ı dil-hırâşa bir netice vermeye pek çok gayret eyleyerek kavânîn-i mevcudeyi bir hayli tadil eylemiş olduğu gibi idamına hükmolunan mücrimlerin icra-yı hükm-i idamı tarih-i ilamdan yirmi gün sonraya kadar tehir edilmesini dahi ahkâm-ı kanuniye sırasına koymuştur ki bu müddet zarfında şayet mücrimin afvı esbabını bulabilmek imkânı mücrimler hakkında bir büyük ümit yolu açmıştır.

(İKİNCİ FASIL)

AVİZ HANEDANI'NIN ZUHURUNA KADAR

AN 1253 ... İLA 1383

Tafsil- Üçüncü Alphonse'un fütihat-ı âhir-i ömrüne yani 1279 senesine kadar devam ederek yukarıki faslın nihayetinde dahi beyan olunduğu üzere bu fütihat (38) Portugal ülkesine eğerçi vüsat-ı lazımevi vermiş ve bu zamana kadar kavânîn-i memleket dahi bayağı itmam ve ikmal olunmuş ise de o zamana kadar Portekizler her ne kadar olsa yine eski vahşetleri bakiyesi ile vahşisi kokmaktalar iken bunların daire-i medeniyete ithallerine ilk hizmeti eden kral ancak mumaileyh Üçüncü Alphonse'un oğlu Denis olmuştur.

Bu Kral Denis Fransızlar için Şarlman ne ise Portekizler için dahi hemen o makamı tutmuştur. Kendisine “vatan babası” ve “hürriyet kralı” ve “çiftçi kral” gibi güzel sıfatlar ve unvanlar verilmiş. Filvaki mumaileyh bu unvanları layık ve şayan gösterecek nice hizmeti dahi görülmüştür. Ezcümle kavânîn-i memlekette birtakım ahrârâne kanunlar daha ilave ederek bu kanunlar mucibince zürrâ'-yı ahaliyi mülk sahibi olan senyörlerin yolmalarından muhafaza ederek pest-pâyegân ahaliye dahi öyle birtakım hukuk vermiştir ki o zamana kadar Portekizler Rus serfleri gibi zadedgân

takımının bir nevi esirleri addolunur iken andan sonra o biçareler dahi (39) kendi hukuk ve hürriyetlerini tanıyarak istifade eylemişlerdir.

Kral Denis zamanına gelinceye kadar İspanya şibh-i ceziresi üzerinde bulunan hükûmât-ı Nasrâniye'nin yekdiğeri aleyhine muharebe etmeleri gayret-i Nasrâniye'nin menfuru iken Kastil ve Aragon Hükûmetleri Lara Hanedanı'ndan birtakım senyörlerin hukuk-ı irsiyelerini fuzuli bir surette gasba kıyam edildiklerinden eğerçi bu menâzianın Portugal'a dokunur bir ciheti yok idi ise de Denis mücerret mazlumu himaye gayret-i adilanesi ile Kastil ve Aragon Hükûmetleri aleyhine muharebeye kıyam etmiş ve bu muharebelerde pek çok terakkiyât-ı askeriye semerâtını kendi meziyât-ı askeriyesini ilaveten âleme beğendirmiştir.

1310 sene-i miladiyesinde Temple denilen şövalyeler cemiyetinin feshi için hükûmât-ı mütecâvire cemiyet-i mezkûreyi birtakım müftereyât ile itham eyledikleri sırada Kral Denis Templelerin masumiyetini dava ederek şövalyeleri himaye eylemiş ve cemiyet-i mezkûre her hâlde feshedildikten sonra dahi bunların bakiyesini kendi nezdine celbederek "tarikat-ı Mesihîye" namı ile müceddeden teşkil (40) eylediği diğer bir cemiyette bunları cemetmiştir. Endülüs'te Arapların bakiyesi tarafından Portugal'ın hudud-ı şarkiyesine vuku bulan taarruzâtın define bu cemiyeti memur etmek ile şövalyeler Araplar ile birçok muharebelerde fedakârâne gayretler göstermişlerdir.

Hele kral-ı mumaileyhin maarife olan hizmeti Portekizleri gerçekten ihya etmiştir. 1291 sene-i miladiyesinde ilk defa olmak üzere Coimbra nam-ı mahalde bir darü'l-maarif teşkil ederek her taraftan celbeylediği erbab-ı ulum ve maarifi işbu darü'l-maarifte celbetmiş ve bunlar memleketin terakkiyât-ı maarif-cûyânesine esaslı hizmetler eylemiştir. O zamana kadar Portekiz gemicileri sahili gözden kaybedince yıldızlar delaleti ile yol bulabilecek kadar mahir değiller iken şu terakkiyât-ı ilmiyeleri sayesinde bunların fûnûn-ı bahriyedeki behreleri artmış ve hele Denis'in yaptırdığı yeni ve büyük gemiler Portugal kuvve-i bahriyesini birinci donanmalar derecesine vardirmiştir.

Eğer oğlu Dördüncü Alphonse'un sık sık isyanları ve ahaliyi dahi pederi aleyhine tahrik ve efsâdı (41) mani olmasa idi Denis'in Portugal için daha ziyade hüsn-i hizmeti görüleceği derkâr idi. Ancak oğlunun verdiği âlâm ve endûh nihayet biçarenin sebep-i mevdi dahi olmuştur. Merhum Dördüncü Alphonse gayet hırçın ve haşin bir adam olup 1325 senesinden 1356 senesine kadar müddet-i hükûmetinin en büyük kısmını kendi damadı bulunan Kastil Kralı Dokuzuncu Alphonse üzerine muharebeler

ile imrâr eylemiştir. Rivayete göre kızını damadından kıskandığı için bu muharebeleri temdit eyler imiş. Muharebelere hitam vermesi dahi mücerret Afrika cihetinde ehl-i İslam üzerine tertip olunan hücuma iştirake mecbur edilmesinden neşet eyleyerek 1340 senesinde Tarifa nam mahalde Hristiyanların kazandıkları galibiyet emrinde merkumun pek büyük yararlığı görülmüş imiş.

Kral-ı merkum yalnız pederine asi bir fena oğul olmak ile kalmayıp biraderine ve oğluna dahi zulm ile hem bir fena karındaş ve hem de bir fena peder olmak ile dahi tarihin nefretini kazanmıştır. Zira bir gazap eseri ile karındaşı (42) Alphonse Sanche'ı idam eylediği gibi kendi ciğerpare si oğlu Don Pedro'nun meşhur Inés de Castro ile meşhur rabıta-i âşıkane si ve hatta gizlice münâkehesi de olduğu haber alınca biçare kızcağızı idam ederek genç Pedro'nun perişanına sebep olmuştur.

Bu vaka-i garibeyi şu suretle izah ve hikâye ederler ki:

Inés de Castro Kastil kibar familyalarından bir kız olup vefret-i hüsn ü ânı bütün İspanya'da misl-i sair olmuş idi. Portugal Kralı sâlifü'z-zikr Dördüncü Alphonse'un oğlu Don Pedro Constance nam Kastil prensesi ile izdivaç eylediği zaman Inés de Castro "dame d'honneur" sıfatı ile Constance'm maiyetine tayin olundukta Prens Pedro mezburenin cazibe-i hüsn ü ânı ile meczup olarak ârâm ve ihtiyarını kaybeylediği gibi kız dahi kendisine bir büyük muhabbet peyda eyledikten bunlar gizlice muvâsala-i âşıkane ye başlamışlar. Hatta çocukları dahi dünyaya gelmiş 1354 sene-i miladiyesinde Don Pedro'nun zevcesi Constance hulul-i ecel ile vefat (43) eylediği zaman Pedro maşukası Inés ile hafiyen akd-i nikâh eylemiş ise de pederi haberdar olunca oğlunu mutlaka tefrika mecbur etmeye kıyam eylemiş. Zevcesinin vefatından sonra ikinci nikâh olarak yine eâzım-ı kibardan böyle bir kızı tezevvüç etmesi kralın o derecelerde mucib-i gazabı olmamak lazım gelir iken oğlu Pedro zevcesi Inés'i terk etmemekte son dereceye kadar inat ve ısrar eyleyince kral merkumun oğluna bir şey yapmayıp da kızı idam etmek gibi bir hareket-i mecnunaneye kıyam etmesine bazı mütercimîn ahval kralın dahi kıza alakası olarak oğluna terk ettirdikten sonra kendisine metres ittihaz eylemek mütalaa ve arzusunda bulunduğu manasını vermişlerdir. Her ne ise kızın o suret-i facia ile idamı Don Pedro'nun zihnini perişan ederek biçare prens birçok zamanlar mecnun gibi bir hâlde imrâr-ı evkat eyleyip ba'de pederi aleyhine kıyam etmiş ve Inés'in katli maddesi pek çok kimselerin gayretine dokunduğu cihet ile derhâl birçok taraftarlar dahi bulmuş ise de araya birtakım mutavassıtlar girerek baba ile (44) oğlu barıştırmışlar idi. Bunun üzerine Pedro maşukasının katillerini affedeceğine dair de vaat vererek pederi ile

uzlaşmış ise de pederi vefat edip de kendisi kral olduğu zaman hararet-i intikam-cûyânesini bir türlü teskin edemeyerek 1360 sene-i miladiyesinde zevce-i maşukasını idam eden katilleri ele geçirip kendi huzurunda ve gözleri önünde göğüslerini yardıarak yüreklerini koparıp çıkarmak sureti ile intikamını almıştır. Bir rivayete göre zevce-i maşukasının kemiklerini mezardan çıkartıp “Sağlığında mahrum bırakıldığın kraliçelik tacını al bari şimdi tetevvüc et” diye başına taç dahi giydirmiş ise de bazı müverrihler bunun aslı olmadığına kanaattirler. Şu vaka-i garibe erbab-ı fikr ü kalemden birçoklarına gayet güzel romanlar için zemin ve sermaye olmuştur.

İntikamını bu suret ile aldıktan sonra Pedro Portugal için pek âlâ ve mukaddem bir hükümdar olmak üzere şöhret olarak kavânîni ıslah ve terakkiyât-ı memleketi tesri etmiştir. Hele ihkak-ı hak hususunda gayet adil (45) bir hükümdar olup zadedgândan olsun pest-pâyegândan olsun kimsenin hakkını kimsede bırakmadığı ve ahkâm-ı kanunu daima tamamı tamamına icra eylediği cihet ile “adalet-kâr” unvanı ile muanven olmuştur.

Pedro'nun vuku-ı vefatından sonra yerine geçen oğlu Ferdinand bir aralık Don João Lourenço da Cunha'nın zevcesi Éléonore Teles de Menezes'i kaçırap tezevvüç etmiş olmasından dolayı tebaasının pek büyük bir nefretine düçar olmuş idi ise de umur-ı hükûmetinde o kadar adilane hareket etmiştir ki bu nefret yavaş yavaş zail olarak 1383 tarihinde vefatı vuku bulduğu zaman tebaası dilhun olmuştur.

(ÜÇÜNCÜ FASIL)

AVİZ HANEDANI VE KEŞFİYÂT-I BAHRİYE

AN 1383 İLA 1531

TAFSİL- Kral Ferdinand vefat eylediği zaman vârisi olarak yalnız kızı Béatrice kalıp mezbure ise Kastil Kralı Birinci Jean'ın zevcesi olmak ile eğer hakk-ı veraseti tanınacak olsa Portugal Devleti'nin Kastil (46) Devleti'ne irtibat eylemesi lazım gelecek idi. Hâlbuki müteveffa Ferdinand'ın bir erkek karındaşı yani Pedro'nun Inés'ten mütevellit bir oğlu olup Jean ismi ile “Aviz” nam tarikat-ı ruhbanienin en büyük papazlarından bulunmak ile Portekizlerden bir büyük tâife mumaileyhi terk-i ruhbaniyet ile makam-ı kraliye cülus etmeye davet eylemişler idi. Vakıa Kastil kralı zevcesinin hukuk-ı mevruşesini müdafaa için silaha sarıldı ise de iki sene kadar mücadeleden sonra nihayet Aljubarrota nam mahalde mağlup olduğundan Papaz Jean, Portugal Devleti'ne

kral intihap ve iclâs edilmiştir ki bu cülus 1385 senesinde vukua geldiğinden Portugal Devleti iki sene kadar fetret içinde kalmış demektir.

İşbu Jean zamanında Portugal Devleti'nin berren ve bahren esfâr ve keşfiyât devri açılmış demektir. Vakıa o zamanlara kadar Afrika'ya geçen ve bahr-i muhite giden bazı erbab-ı gayret görülmüş ise de Jean Afrika'ya azîm bir ordu sevk ederek Ceuta nam mahali Araplar elinden ahz ve zapt edince Portugal'ın Afrika'ya ilk hatvesi atılmış (47) demek olduğu gibi Henri isminde bir prens dahi keşfiyât-ı bahriyeyi merak ederek teşvik eylediği cesur kaptanlar ile Madeira Adaları ve Yeşil Burun Adaları ve Kanarya ve Azor Adaları ve Afrika sahilinde ve Atlas Denizi üzerinde vaki Gine memalîği keşfedilmiş idi. O zamana kadar Avrupalı gemiciler Septe Boğazı'ndan cenup tarafına doğru gidemezler ve binaenaleyh Afrika'nın Atlas Denizi üzerinde vaki memalik-i garbiyesinin vücudundan bile haberdar olamayarak hatt-ı istiva diye hayal meyal tevehhüm edebildikleri dairenin öte tarafı adeta cehennem olduğunu itikat ederler iken bu keşfiyât-ı cedide âleme münteşir olunca herkes hayrette kalıp şu yeni keşfolunan memalik acaba bu bizim dünyalara benzer mi diye bütün meşhur kaptanlar oraları ziyarete koşmuşlardır.

Kral Jean 1433 sene-i miladiyesinde vefat eylediği zaman yerine geçen oğlu Édouard dahi pek akil ve hakîm bir hükümdar çıkarak pederi zamanında icra olunan Afrika seferleri ile keşfiyât-ı bahriye masarifinden dolayı bir buhran içinde kalan maliyesini mümkün mertebe ıslah (48) ve berren ve bahren kuvve-i askeriyesini tecdiden tanzim eyledikten sonra 1436 senesinde Afrika'ya bir ordu ve donanma sevk ederek Fas'ın başlıca iskelesi bulunan Tanca'yı muhasara altına aldı ise de fena bir mağlubiyete düşer oldu. Hatta karındaşı Ferdinand Faslı Araplar eline esir düşerek hâl-i esarete iken vefat eylemiştir. 1438 senesinde Lizbon şehrinde müthiş bir taun zuhur ederek pek çok adamlar helak olduğu gibi kral-ı mumaileyh dahi bu illetten vefat etmiştir. Mumaileyhin vefatında vârisi bulunan Beşinci Alphonse henüz altı yaşında bir çocuk bulunmak ile emmisi Don Pedro vasîlik eder idi. Sinn-i rüşde vasıl oluncaya kadar emmisinden gördüğü muamele Beşinci Alphonse'u pek ziyade bizar etmekte bulunduğu ve asıl rüş olduğı zaman bir gün emmisine tesadüf edince biçare adamı bir darbeye yere düşürüp katletmiştir. Bu hâl ahali beyninde büyük bir heyecanı mucip olabilir idi ise de maktul Don Pedro vasîliği müddetinde zaten ahaliyi dahi memnun edememiş bulunduğu tahmin olunan heyecan zuhura gelmedi. (49)

Beşinci Alphonse 1471 senesinde Fas üzerine yeniden bir ordu sevk ederek Arzila ve Tanca'yı Araplardan ahz ve zapt eylemiş ve bu münasebet ile "Afrikalı" unvanını almıştır. Kastil kral ve kraliçesi bulunan Ferdinand ve Isabelle ile uzun uzadıya münazaaları vardır ki iki taraf için dahi zarar ve ziyanlardan başka bir şeyi müntec olmamıştır. Kral-ı mumaileyhin zaman-ı hükûmetinde Afrika memalik-i garbiyesine doğru keşfiyât-ı bahriye-i icrasına pek ziyade revaç verilip Gine memaliğine birçok Portugal muhacirleri giderek birleşmişler ve bayağı Ümit Burnu'na doğru keşfiyât-ı bahriyenin ilk mukaddimâtını tehyeye başlamışlardır.

1481 senesinde Beşinci Alphonse vefat edip de yerine oğlu İkinci Jean kral olunca zevcesinin eniştesi bulunan Duc de Bragance kendi aleyhinde ahaliyi isyana sevk etmeye çalıştığından bir divan-ı harp huzurunda onu idama hükmederek cezasını verdiği gibi zevcesinin öz karındaşı olan Viseu'yu dahi kendi eli ile öldürmüştür. Ancak bunların ikisi (50) dahi filvaki katli vacip müfsitlerden olduğu için bu idamların halk beyninde sû-i tesiri değil bilakis hüsn-i tesiri olmuştur. Bu suretle Kral Jean sair müfsitlerin gözlerini yıldırıktan sonra kendi enzâr-ı dikkat ve ehemmiyetini yalnız keşfiyât-ı bahriyeye hasrederek Diego Cam namında gayet mütefennin ve cesur bir kaptanı denize çıkarmış ve Afrika sevâhil-i garbiyesinde Benin ve Kongo Hükûmetlerini keşfettirmiştir.

O zamana kadar Avrupa kıtası ile Hindistan arasında mürâsele-i ticariye-i tariki Akdeniz'den Halep ve Bağdat ve Basra tarikine münhasır olup bu yolun bu'd-ı mesafesinden kat-ı nazar mürâselât-ı berriyede sair müşkilât dahi mürâselât-ı bahriyeye kıyasen nihayetsiz olmak ile Portugal gemicileri Afrika-yı Garbî sahilince cenuba doğru indikçe bazı erbab-ı fen böyle cenuba doğru gide gide nihayet Afrika kıtasının dolaşılabilceğini ve o hâlde dahi Hindistan'a kadar gemiler ile gidilebilip bu dahi Avrupa ile Hint arasındaki ticareti akıllara hayret verecek derecelerde tevsi edeceğini hesaba başladılar. Bu (51) hesap vakıa pek doğru ise de bahriyunun henüz hiç gidilmemiş olan mahallere varabilmeleri hususundaki suûbet ve tehlike dahi derkâr idi. O zamanlar seyahat-i bahriyede pusula istimali ve harita müracaatı şüyu bulmaya başladığından işte bahriyunu yalnız fennin verdiği cesaret ve mucip olduğu şu yoldaki suhulet bir dereceye kadar teşvik ve teşci edebilmekte idi. Amerika'yı keşf ile eski dünyaya yeni bir dünya ilave eylemiş olan meşhur Kristof Kolomb dahi işte bu senelerin rical-i bahriyesinden olup mumaileyh arzın küreviyetini tamamı ile kabul eylediğinden ve o hâlde Avrupa'nın şark cihetinde bulunan Hindistan'a varmak için

Afrika sahilini dolaşmaya hacet olmayıp belki Atlas Denizi içinde daima garba doğru seyahat edilir ise bahr-i mezkûrun öteki sahili behemehâl Hindistan'a müntehi olacağından işte böyle bir seyahati kendisi icra etmek ve fakat sefine tedarik edecek derecede serveti olmadığından dolayı kendisine lüzumu kadar gemi vermek için Portugal Kralı İkinci Jean'a müracaat eyledi ise de (52) gerek Diego Cam ve gerek Diyaz gibi kaptanlar ile ettiği müzakerelerde ancak Afrika yolu ile Hindistan'a vusul-i müyessir olacağına kanmış ve garba doğru Atlas Denizi'nden gidilerek küreviyet-i arz hesabı ile Hindistan'a vasıl olunacağını bir türlü zihnine sığdıramayarak Kristof Kolomb'un adeta cinnetini hükmeylemiş idi.

Vakıa kapudan Diyaz 1486 sene-i miladiyesinde Afrika-yı Cenubî'ye doğru yelken kaldırarak tamam-ı kıta-i mezkûrenin münteha-yı cenubuna varıldığı zaman orada azîm bir burun keşfeylemiş ve iki bahr-i muhitin akıntıları orada birleşerek öyle azîm dalgalar vücuda getirdiğini görmüştür ki bu burna "Fırtınalar Burnu" namını vermiş idi. Ancak Portugal'a avdet edip oraya kadar yaptığı haritaları Kral İkinci Jean'a takdim eylediği zaman bu harita o zaman mevcut olan harita-i umumiye-i âlem ile lede't-tatbik artık şu münteha-yı cenup Afrika Burnu'ndan sonra daima şarka doğru gidildiği hâlde vasıl olunacak memleket Hindistan'dan başka bir şey olamayacağına kaviyen ümit hasil (53) olduğundan mezkûr buruna Diyaz'ın verdiği "Fırtınalar Burnu" namı menolunmuş ve "Cap de Bonne-Espérance" namı verilmiştir ki "İyi Ümit Burnu" manasınadır.

Mumaileyhin vefatında vâris-i zükûru olmamak ile yeğeni Emmanuel 1495 senesinde makam-ı kraliye intihap olundu. Bu kralın zevcesi Isabelle'e muhabbeti ve zevcesinin ise taasubu pek ziyade olduğundan mezbure tarafından vuku bulan rica üzerine Portugal'da Arapların bakiyesi ile Yahudileri kâmilten terk-i dâr u diyara mecbur eylemiş ve Belem nam mahalde azîm bir de manastır inşa etmiştir ki ba'de-mâ vefat eden Portugal krallarının kâffesi mezkur manastırda defnedilmek mutat olduğundan bu manastır kral-ı merkumun eşher-i asarından addolunmuştur.

Kral-ı merkumun ehl-i İslam ile Yahudiler aleyhinde olan mezalimi o vakitler hükmünce neyumma gaza ve cihâd gibi bir suret ile telakki olunmuş ise de efkâr-ı umumiye-i erbab-ı medeniyete vüsat gelerek hikmet-i tarih dahi terakki eyledikten sonra müverrihlerden birçoğu umum ebnâ-yı beşerin uhuvvet-i medeniye ve hürriyet-i insaniyesi nokta-i nazarından bakarak bunların (54) mucip olduğu fikir adalet ve

insaniyet ve gayret-i cinsiyet ve medeniyete riayet etmeyen bu misillü hükümdarları suret-i şenâ ile muahezeye girişmişlerdir.

Maa-hazâ Emmanuel'in şimdiki görülen kusuru yalnız muhalefet-i mezhebiyeden dolayı ve bahusus bir zevce-i mahbubenin hatırı için Yahudi ve Müslümanlar hakkındaki eza ve cefasından ibaret olup yoksa vatan ve memleketi uğrunda ettiği hizmetler ve gayretler kendisine "Büyük Emmanuel" ve "Bahtiyar Emmanuel" unvanlarını kazandırmıştır.

Bahriyûnun eşher-i meşahirinden bulunan Vasco de Gama bu kralın zamanındaki rical-i bahriyeden olup 1497 senesinde kaptan-ı mumaileyh ilk defa olmak üzere Ümit Burnu'nu dolaşıp bahr-i okyanus keşfiyâtına muvaffak olduğu gibi keyfiyet-i İspanya tarihinde dahi beyan olunacağı üzere diğer cihetten Kristof Kolomb dahi Amerika'ya varmış bulunmak hasebiyle Emmanuel o cihet-i keşfiyâtta da Portugal'ın mahrum kalmasını tecviz etmeyerek Pedro Álvares Cabral⁸⁷ nam kaptanı lüzumu kadar gemiler ile (55) afak-ı garbiye seyahat ve keşfiyâtına göndermiş ve mumaileyh Atlas Denizi'ni aykırılayıp ve hatt-ı istivanın altından geçip Amerika-yı Cenubî'ye düşerek şimdi Brezilya namı ile başlı başına bir imparatorluk olan kıta-i azîmeyi Portugal namına keşf ve fethetmiştir. Brezilya'nın bu suret ile keşf ve fethi miladın tam 1500 senesine müsadif olup maahazâ Portekizler keşfiyât-ı bahriye arkasını boşlamayarak Amerika sevâhilinden birçok yerlere dahi gittikleri gibi 1510 senesinde Jack Fikeberal (?) isminde bir kaptan dahi Sumatra Adaları'nı keşf ve zapt etmiş ve bir sene sonra Albuquerque nam kaptan Goa ve Malakka'yı müstemlekât-ı hariciyesi idâdına ithal etmiştir.

Bu devir keşfiyât-ı bahriye devri olup yalnız Portekizler değil İspanyollar ve İngilizler Fransızlar Hollandezler ve saire dahi bihâr-ı baîdeye seyr ü sefer ederek pek çok keşfiyâtta bulunmuşlar ise de milletlerin ve memleketlerin vüsat ve ehemmiyetlerine göre hizmet ve şân ve mefharet-i bahriye taksim edilecek olursa cümleden ileriye varmış olanı (56) Portekizler olmak üzere hükmedilmek zaruri olur işbu esfâr-ı bahriye için mufassal ve meşruh tarihler ve seyahatnameler kaleme alınmış olup bunlarda rical-i bahriyenin her biri bir kahraman-ı asr olmak üzere gösterilmiştir ki istihkakları dahi vardır. Zira o zamanlara kadar fikr-i beşer yalnız Avrupa kıtası ile bir de Afrika'nın kısm-ı şimalîsinden ve Asya'nın dahi kısm-ı garbiyesinden ibaret bulunan

⁸⁷ Midhat Efendi, Portekizli denizcinin adını Alvares de Kabral şeklinde yazar.

bir dünya içinde sıkışmış kalmış iken fikr-i beşere küre-i arzı kâmilin ihata ettirenler işte bu kahramanlardır. Şu eser-i naçizden maksad-ı asli karilerimizin efkârını bizce coğrafya fenninin terakkiyât-ı hazırasına nispet ile bütün dünyanın ahval-i tarihiyesi âlemine muhtasaran bir seyahat ettirmek olup o hâlde vukuat-ı tarihiyeyi gayet mücmel bir surette göstermeye mecbur olduğumuzdan burada rical-i bahriye hakkında tafsilat ve izahat-ı matlubeye girişemediğimizden dolayı müteessifiz. Maa-hazâ keşfiyât-ı bahriye hakkında bir fikr-i umumi olmak üzere şu kadcrcık bir şey diyelim ki:

O zamana kadar Avrupa gemicileri sahili (57) gözlerinden kaybettikleri zaman yıldızlar delaleti ile ancak pek yakın yerlere kadar yol bulabilerek öyle esfâr-ı baîdeye muvaffak ve muktedir olamadıkları hâlde esfâr-ı mezkûreyi kendilerine teshil eden şey harita ve pusula fenlerinin terakkiyâtı olduğu gibi eslihaca terakkiyât dahi husule gelmemiş olsa idi Avrupalıların böyle fütuhât-ı baîdeye yine muvaffak olamayacakları derkâr idi. Zira zikrolunan bahriyûnun keşfeyledikleri mahaller her ne kadar o zamana kadar memalik-i meçhuleden idi iseler de bu meçhuliyet Avrupalıların oraları ve oraların dahi Avrupa'yı tanınmamalarından ve ara yerde tarik-i mevâride demek olan denizlerin geçilememesinden neşet edip yoksa memalik-i mezkûre öteden beri mevcut ve derunlarında dahi birçok ahali mütemekkin ve müteayyiş idiler. Hatta bu ahali bizim bu tarafların medeniyetine nispeten vahşi addolunur ise de mamafih onlar meyanında dahi birtakım reis ve beylerin birer nev-i hükûmetleri ve adat-ı kadimededen ibaret kanunları var idi. Ok ve kargı ve topuz ve bıçak ve sair bu makule esliha-i katıaları dahi bulunup aralarında muharebeler (58) mücadeleler dahi eksik olmaz idi. Bazıları cesim ağaç kütüklerinden oyma ve bazıları adeta bizde olduğu gibi çatma ve kalafatlı olarak iri ufak sandalları ve kayıkları ile kendilerine mütecâvir olan mahallere seyir ve seyahat eyledikleri gibi bazı kere yekdiğeri aleyhine bahren hücum ve muharebe dahi ederler idi. Binaenaleyh zikrolunan memalik-i meçhulenin ahali-i vahşiyesi kuvve-i berriye ve bahriyeye malik ve birer nev-i hükûmet ile idare olunur yerler olduğundan Avrupalıların vürudu üzerine bunlar mukavemet ve mümanaat edebilirler ve o hâlde Avrupalılar dahi daha ziyade ilerleyemeyerek keşfiyât-ı bahriyenin mukaddemesinde kalmaya mecburiyet görürler iken mücerret o zamanlar barut istimalinin dahi şüyuu üzerine Avrupalıların top ve tüfek gibi esliha-i nariyeleri bu müşkilatı da teshil eylemiştir.

Esfâr-ı bahriye tarihlerinde tafsil olunduğu üzere bazı memalik-i vahşiyede beyaz renkli adamlar görülmek ve gemilerde de yelken müşahede olunmak ahali-i mahaliyenin fevkalhadd istigrâplarını mucip olup bu beyaz adamlar Allah'ın oğulları

oldukları ve kanatlı gemilerin dahi (59) gökyüzünden uçarak gelmiş buldukları zehabı ile vahşiler bunlara hürmet ve riayet eyledikleri gibi gemilerden patlayan toplar dahi gök gürültüsüne benzemek ile bu sadaların dahi sayhatullah olduğuna şüpheleri kalmayan vahşiler yerlere serilip secde ederler ve içlerinden kurşun ile vurulanlar oldukça adeta yıldırım ile vurulmuş ve Allah'ın gazabına düşer olmuş itikadı ile diğerleri bunlardan ibret olurlar idi. İşte esliha-i nariye keşfiyât-ı bahriyeyi bu suret ile teshil eylediği için bir mahale kadar varıp kumanyasını tüketmiş olan gemiler o mahaller ahalisinden erzak ve mühimmat-ı lazıme bi'l-ikmal daha ileriye gide gide tevs-i-i daire-i keşfiyâta muvaffak olmuşlardır. O zamanlar vapur bulunmayıp her bir sefer yelken gemileri ile senelerce imtidâd eylediğinden eğer muvaffakiyât vakıa barut kuvveti ile böyle teshil edilmemiş olsa idi öyle senelerce müddetleri deniz üzerinde geçirmeye kumanya ihtiyacınca dahi imkân bulunamayarak binaenaleyh harita ve pusula fenleri dahi aciz kalırlar idi.

Keşfiyât-ı bahriye cihanın her tarafından ham eşya (60) ve maden celbine ve binaenaleyh sanayinin ve o yüzden dahi ticaretin terakkiyât ve revacına yardım eylediği gibi fûnûn-ı şettâ dahi birçok terakkiyâta yardım eylemiş olduğu da buraca şayan-ı kayd ve işardır. O zamana kadar ilm-i heyet erbabı yalnız nisf-ı küre-i şimaliyeden görülebilen yıldızları görüp kutb-i cenubî yıldızlarını göremezler idi. O zamana kadar meteoroloji fenni yok hükmünde olup nisf-ı küre-i şimaliyede müşahede olunan tahavvülât-ı nesimiyeye nisf-ı küre-i cenubiye ne yolda mukabele eylediği bilinmez idi. Hele ilm-i hayvanat ve nebatat ve madeniyâtın ahval-i umumiyesinden bahseden tarih-i tabîî o zamana kadar pek fakir iken keşfiyât-ı bahriye bu ilm-i azîmenin beş on kat terakkiyâtına hizmet eylemiştir. Coğrafya ve etnografya yani ilm-i ahval-i ümemin ne kadar tevessü etmiş olacağını ihtara bile hacet olmayıp elhasıl terakkiyât-ı ilmiye terakkiyât-ı hikemiyeye dahi yol açarak bizim taraflar medeniyetinden asla haberleri olmayan ahali-i vahşiyeye nezdinde dahi fikr-i uluhiyet ve hiss-i vâlidîyet ve mevludîyet gibi ahvalin mevcut olduğu görülmek ile bu misüllü müşâhedâttan efkâr-ı hikemiyeye dahi külli vüsat geldi. (61)

Şuraya kadar verdiğimiz izahat “keşfiyât-ı bahriye“ tabir eylediğimiz şeyin derece-i ehemmiyeti hakkında karilerimizce bir fikr-i mahsus hasıl edebileceğinden işte Emmanuel'e büyük ve bahtiyar unvanlarını kazandırmış olan bu keşfiyât-ı bahriye kral-ı mumaileyhin 1521 senesinde vuku vefatı ile nihayete ermiş olmayıp ba'de-vefate yerine kral olan oğlu Üçüncü Jean dahi her ne kadar keşfiyât-ı bahriyeyi himaye ve

terakkiyât-ı ilmiyeye hizmet ederek onun zamanında dahi Portekizler Japonya'ya kadar gitmişler ve bihâr-ı muhitada nice yerler keşfetmişler ise de kral-ı merkumun bir gayret-i müfrite-i diniye ile engizisyon denilen cemiyet-i menhuseyi Portugal'a dahi ithal etmesi şu parlak devr-i terakkiyât-ı mühimmeye nihayet verip ba'de-mâ Portugal'ın izmihlal derecesinde tedenni ve tenezzülünün ve nihayet birtakım hükûmât-ı ecnebiyeye mahkûmiyetinin mukaddemesini tehye etmiştir. Portugal tarihinin bu kısmı ikinci bâbımızın dördüncü faslında müteallik olmak ile fasl-ı mezkûr ber-vech-i ati küşat olunur. (62)

(DÖRDÜNCÜ FASIL)

PORTUGAL'IN MUKADDEMÂT-I MAHKÛMIYETİ

AN 1531 İLA 1580

TAFSİL- Cihanda gayret-i diniyenin iktihâm ve galebe edemeyeceği hiçbir gûne müşkilât olamaz. İnsanı Cenab-ı Hakk'a elyaf-ı mütehassise-i kalbiye ile rapteden şey yalnız gayret ve hissiyat-ı diniye olup bu his ve gayrette bulunan adam kendisini Cenab-ı Hakk'a merbut görünce her bir teşebbüsünde muin ve zahîri Hazret-i Allah olmak hasebiyle teşebbüsât-ı vakiasında mutlaka muvaffak-ı bi'l-hayr olacağına kat'an ve katıbeten şüphe yoktur. Bu hakikati ilm-i tarih o kadar bedihi bir suret ile ispat eyler ki muterizîn için mükâbere ve muânide tarikinden başka bu hakikate itiraz yolu olamaz. Ve hâlbuki mekâbire ve muânidenin dahi erbab-ı fikir ve akıl nezdinde hiçbir hükmü ve tesiri görülemez. Benî İsrail'den gelen bunca peygamberân-ı izâmın nice müşkilâta ve mehâlik-i uzmâyâ karşı durmaları hep hissiyat ve gayret-i diniye yani Cenab-ı Hakk'a müzâheret kaziyesi olduğu derkâr bulunmak ile beraber Hazret-i Mesih aleyhi's-selam (63) efendimizin vazbuyurdıkları din hakk-ı Nasrâniye'nin ilk terakkiyâtı dahi yine bu gayret semeresi olduğuna kim iştibâh eder? Hele Hatemü'l-Enbiya aleyhi's-selam efendimizin bunca müşkilât ve mehâliki iktihâm buyurmaları ile ehl-i İslam'ın yüz sene zarfında şarken ve garben mazhar oldukları muvafakkıyat-ı azîme ki gerçekten muhayyir-i ukuldur mahzâ bu his ve gayret-i celilenin mükâfat-ı samedâniyesi olmak üzere müyesser olduğuna kütüb-i siyer ve tevârihimizin kâffesi kanaat-i kâmile ile kanaat ederler.

Ancak bu gayret-i diniyenin cidden ve hakikaten bir gayret-i diniye olabilmesi için safiyet ve halisiyet şart-ı azam olup bu şart bulunmadığı surette ise gayret-i diniyeye bir "gayret-i câliye" denilir ki bunun biraz daha terakki etmiş olan sureti dahi

“riya“ namını alır. Riya her dinde müstenfir ve haramdır. Zira riyanın zımında taassup dedikleri hükm-i girye dahi mevcut olup bu sıfatlar gerek bir zatta ve gerek bir kavimde mevcut olunca o zat veyahut kavimde hissiyat-ı diniyeden hakikat-ı hâlde eser bile yok iken güya kendisini cevher-i gayret-i diniye (64) ile mütehalli göstermek gibi riyakârlık ile dahi kalmayarak belki halk üzerine tahakküm ve tehekkümü için bunu bir vasıta ve medar-ı ittihaz eder ve artık kendi efkâr ve zunûn-ı gayr-i muhikkasını tasdik etmeyenleri mahva kadar varmak taassubuna dahi meydan açar. Bu hâlde ise müzâheret-i ilahiyeyi ümit etmeye imkân kalır mı? Onun riya ve taasubuna hiç Cenab-ı Hakk dahi aldanır mı? Böyle bir hâlden görülecek netice bütün âlemi dahi bir riya ve taassub-ı mecburiye sevk etmekten ibaret kalıp o hâlde gerek terakkiyât-ı cihangirane ve gerek terakkiyât-ı ilmiye ve medeniye fi’l-hâl bir tedenniye tahvil eder. Zira terakkiyât-ı cihangirane ve medeniye ve ilmiye denilen şeyler insanların şevk-i derunları ile beraber gidip asrın efkâr-ı riyakârane ve mutaasibânesine riayet etmeyenlerin mahv u kahrı misillü şedâid ise kimsede şevk-i derun bırakmaz ki terakkiyâta devam müyesser olsun.

Hakayık-ı hikemiyenin bu ciheti dahi sahâyif-i tevârihte muvazzahan görülmektedir. Bu hakikatin ehl-i İslam üzerinde ne suret ile hükmünü göstermiş olduğu bundan sonraki İspanya tarihinde görülecek bir kaziye olup (65) Nasârâ üzerinde görülen hükmünü dahi bir dereceye kadar şu Portugal tarih-i muhtasarı irâe edebilecektir.

Bize şu yolda bir mukaddeme-i efkârı serd ettiren şey Üçüncü Jean’ın Portugal’a ithal eylediği engizisyon cemiyetidir. Vakıa engizisyonun hükmü yalnız Portugal’da görülmüş olmayıp bunun daha ziyade şiddeti İspanya ve memalik-i sairede görülmüş olduğundan tafsilat-ı lazımeyi oralarda vermek lazım gelir ise de eser-i âcizanemizin coğrafya taksimatına tebaiyet ile taksim ve tertip olunan ciltlerince engizisyonun ilk hükmü işbu Portugal tarihinde tesadüf eylediğinden izahat-ı lazımeyi burada ita ederek bundan sonraki ciltlerde lüzum görüldükçe keyfiyeti buraya atf ve irca eylemek lazım gelmiştir. Binaenaleyh engizisyon için ber-vech-i ati bir bend-i mahsus küşat eyliyoruz:

BEND-İ MAHSUS

“ENGİZİSYON”

Bu lafz teftiş ve tahkik ve tetkik ve muayene gibi manalara gelir. Engizisyonun ilk teşkili dahi (66) Hristiyanların mukteza-yı diyanete derece-i riayetlerini teftiş ve

tahkik ederek gerek sehven ve gerek amden kilise kavânîni hilafında bulunanlar görüldükçe ıslahı maksadı üzerine vuku bulmuş idi.

Bu cemiyetin ilk küşadını bazı müverrihler 1204 sene-i miladiyesine kadar vardırıp tarih-i mezkûrde Üçüncü Innocent isimindeki papanın birtakım memurları Fransa'nın cenup taraflarına i'zâm ederek Albigeois denilen meslek-i cedit erbabını ıslah ettirmeye kıyamını engizisyonun mebd-i addederler. Fakat cemiyetin bir mahkeme-i cezaiye suretini alması muahharen yani 1229 senesinde vuku bulan o zaman papa bulunan Dördüncü Grégoire bu cemiyetin ilk nizamâtını tesis eylemiş ise de 1355 senesinde papa bulunan Üçüncü Alexandre bu mahkeme-i diniyeyi Fransa'nın her tarafına tamim etmeye teşebbüs eylediği ve o zaman kral bulunan Saint Louis dahi muvafakat gösterdiği hâlde bu cemiyetten ne kadar melanetler sudûrunu Saint Louis tahmin edince kendisi pek abit ve zahit bir Hristiyan olmak ile beraber meşhur olan fikri adaletine (67) mebni (Fransa. s 158 mr) cemiyet-i mezkûreyi tecviz edemediğinden engizisyon Fransa'da beka bulamamıştır.

Bu cemiyet-i zalimenin en büyük kuvvet ve hükmü İspanya şibh-i ceziresinde yani asıl İspanya addolunan vilayet ile Portekiz'de görülmüştür. Ancak en büyük mazarratı dahi yine buralarda müşahede olunmuştur. Zira muahharen tecdit ve ikmal olunan nizamâtı iktizasınca bu cemiyet yalnız teftişât-ı diniye ile kalmayıp adeta politika rengini dahi aldığından ve her tarafta casuslar bulundurup en adi bir vesile ile en büyük cezalara kadar vardığından ahali terakkiyât-ı ilmiye ve fenniyeye hizmet edebilmek şöyle dursun hatta kendi mal ve mülklerinin ve can ve evladının dahi muhafazasından meyus olarak taraf taraf isyanlar ve ihtilaller vukuna sebebiyet vermiştir. Ehl-i İslam ile Yahudilerin mahvlarına kadar yürüyen kuvvet işte bu cemiyetin kuvvet-i zalimesi olup yalnız Araplar değil Yahudiler dahi bunların icbarı ile İspanya ve Portekiz taraflarından çıkmışlar ve memalik-i İslamiye'ye can atıp iltica eylemişlerdir. (68)

Hele 1481 tarihinde İspanya hükümdarları Ferdinand ve Isabelle bu mahkeme-i zalimeye yeniden vüsat ve nizam verdikleri zaman artık cihan bu ateş-i zulm ile yanıp kavrulmuştur. O zaman buna "mahkeme-i mukaddese" namı verilerek Kardinal Torquemada nam lain başengizitör nasbedilmiş ve "Meclis-i Âli" namı ile maiyetine bir de meclis verilip kırk beş nefer engizisyon rüesası dahi her biri birer Haccac-ı Zalim olmak üzere vilayetin her tarafına irsal olunmuştur. Pays-Bays tarafları vakti ile İspanya'nın vilayetleri iken ahali mücerret bu engizisyon belâyâsına tahammül

edemedikleri için herçi-bâd-âbâd göze aldırarak kendilerini İspanya'dan kurtarmışlardır. Ki işte elyevm iki devlet teşkil eden memalik-i mezkûrenin ebediyen İspanya elinden çıkması engizisyonun nafi değil muzır olduğunu âleme ispat etmiştir. (Pays-Bas s 30 mr)

Tarihlerin engizisyon cemiyeti hakkında verdikleri malumat insanın tüylerini ürpertir. Bu cemiyetin teşkilinden asıl maksat halkı her nev-i terakkiyât-ı fikriyeden (69) mahrum ve gözlerini bağlı bir hâlde bulundurarak cümlesini esir gibi istihdam ile mallarını canlarını ırzlarını namuslarını zalimlerin keyiflerine feda etmek ve güya bu suret ile Rafizi ve dinsizlere ve bhusus Protestanlara galebe çalmak idi. Binaenaleyh cihanın hazineleri bunların ellerinde bulunarak ıtmâ' eyledikleri casusları her tarafa saldıırlar ve her nerede ne olsun haber alırlar idi. Baba ile oğlu yekdiğeri aleyhine casusluk ettirmeye vardırtdıkları meşhurdur. Bir kimsenin zerre kadar fikir uyanıklığını görseler mutlaka onu mahv için bin kabahat iftira ederek cellatlar eline teslim ederler idi. Hele cemiyet-i melune-i mezkûrenin işkenceleri şeytanların bile düşünemeyecekleri kadar melunâne olup mazlumun gözlerine mil çekmek dişlerini sökmek derisini yüzmek ve boğazına yaş bezler tıkayıp gözleri patlarcasına ıstırap ile boğmak bacaklarından asıp satırın tersi ile kol ve bacak kemiklerini kırmak ve diri diri yere defnetmek ve ateşte aheste aheste kebab etmek gibi nice-i melunâne cezaları icra için kullandıkları garip garip aletler (70) hâlâ Avrupa müzehanelerinde mevki-i temaşaya vazolunur ve onları görenler zaleme-i merkumeye lanetler okur.

Nur-ı maarif halkın gözlerini tenvir ederek terakkiyât-ı medeniye halka "Benî âdem aza-yı yekdiğlerinden!" hükmünü güzelce anlattıktan sonra taraf taraf isyan eyleyen ahali engizisyonun mezalim-i vakiasını tahfife medar olduğu gibi bazı merhametli krallar ve senyörler dahi mahkeme-i melune-i mezkûrenin tadil-i muamelat-ı cezaiyesine lüzum göstermişler ise de cemiyeti bi'l-külliyeye mahvedemediklerinden engizisyon ta Büyük Napolyon zamanına kadar devam eylemiştir. Fransızlar İspanya'ya girdikleri zaman orasını bu mahkemenin levs-i vücud-ı zalımanesinden tathîr ederek cihanın aferinine mazhar olmuşlardır.

Vakıa Fransızlardan sonra bu cemiyet bir aralık yine baş göstermiş idi ise de İspanya Millet Meclisi eğer mezalim-i mezkûre yine teceddüt edecek ise umum İspanya'nın bire kadar ölümü göze aldırarak meydanda ne hükûmet ne papazdan eser bile bırakmayacaklarını katiyen dermeyan etmeleri ile işte bu cüret üzerine engizisyon dahi ebediyen mahvedilmiştir. İntiha-yı bend-i mahsus (71) imdi Portugal Kralı Üçüncü

Jean işte bu cemiyet-i zalimeyi 1526 senesinde Portugal'a ithal eylemiş olduğundan cemiyet-i mezkûrenin evvel emirde Yahudiler ile ehl-i İslam'ın bakiyesini ya zor ile Hristiyan etmek veyahut mahveylemek için türlü türlü eza ve işkencelere düşer etmesi bir aralık bazı cühela-yı Nasârâ'yı memnun eylemiş idi ise de engizisyon yalnız İslam ve Yahudileri mazlum etmekle kalmayarak Nasârâ'nın dahi malına ve ırzına göz attığını ve zerre kadar şikâyet edenleri yukarıki bend-i mahsusta hulasaten haber verilen cezalara uğrattığını ahali görünce azîm hayret ve telaşa düşer olmuştur.

Bir memlekette hükûmetin terbiyesi ne yolda ise yavaş yavaş o terbiyenin ahaliye dahi sirayeti tabîî gibi bir şey olmak ile engizisyonun gösterdiği numuneler hükûmet mülkiye ve askeriye erbabını ve hatta keşfiyât-ı bahriye ile uğraşan adamları dahi zalim ve gaddar ederek bunların zulmü ta Amerika ve Cezayir bahr-ı okyanus gibi müstemlekât-ı baîdeyi de kasıp kavurmaya başlamış ve oraların ahali-i vahşiyesi evvel emirde ebnâ-yı Allah itikat eyledikleri (72) adamların şimdiki zulümlerini görünce düşer-ı hayret olmuş idiler. Vakıa biçareler kendilerini beyaz adamlar denilen mahlukun melanetinden kurtarmaya defaat ile kıyam eylediler ise de bunların ellerinde bulunan esliha-i nariyeye mukavemet mümkün olamadığından her muharebede kırıla kırıla bi'l-külliyeye mahvın dahi yolunu tutmuşlar idi. Hristiyanlık için sahâyif-i tevârihten asla silinmeyecek birçok lekeler olup bunlardan birisi dahi şu müstemlekât-ı hariciye vahşilerinin terbiye-i Nasrâniye ile terbiye edilemeyerek bilakis mahvedilmiş bulunmaları kaziyesidir ki Almanya hükemâsından Alexandre Usker (?) asker namında bir hakîmin bu melaneti suret-i muahezesi elbette en gayretli Hristiyanların dahi mahcubiyet ve nefretlerini mucip olur.

İmdi bu devr-i mezalim bütün Portekizlerin istikrah ve nefretlerini mucip olarak bunun üzerine 1531 sene-i miladiyesinde azîm bir hareket-i arz vuku ile yalnız Lizbon şehrinde otuz bin adam helak olunca herkes şu felaketi gazab-ı ilahi eseri olmak üzere telakki ederek nefretleri bi'l-külliyeye artmış ve artık böyle bir hükûmet-i zalimeye (73) hizmet şevki kimsede kalmayıp herkes yalnız kendi çocuğunun selametini ve hatta çocuğundan çocuğundan da vazgeçerek yalnız kendi başının selameti çaresini düşünmeye başlamış idi. Vakıa Üçüncü Jean bu hâle çare-i ıslah olmak üzere maarif ve sanayi ve ticaret ve keşfiyât-ı bahriye erbabını doğrudan doğruya kendi himayesi altına almak gibi tedâbirde kusur etmemeye çalıştı ise de asıl menba-ı zulm olan ve taassup asarını ahkâm-ı kavânîn gibi tervihte bulunan engizisyon cemiyetleri mevcut iken efkâr-ı nâsa bu misillü himayelerin hiçbir tesiri olamayarak mesela Tajo Nehri'nin tuğyanı ile

birçok mahalleri miyâhın tahrip etmesi misillü ahval nefret-i ahaliyi arttırdıkça arttırmakta idi.

Halka bir kere ye's ve nefret geldikten sonra artık onun kolay kolay mübeddel-i şevk ve inşirah olabilmesi kabil olur mu? Üçüncü Jean'ın 1557 sene-i miladiyesinde vuku-ı vefatı ile yerine hafidi Sébastien henüz sabi olduğu hâlde kral olunca bazı gayretkârân rüesa efkâr-ı halkı ıslah ve kalplerdeki şevki tezyit etmeye pek (74) çok çalışmışlar ise de engizisyon cemiyeti bir taraftan mezalim vakıasında devam ederek şunu bunu bi-gayr-i hakkın mezalim eyledikçe o mazlumların hısım ve akrabası ve dostları nefretlerini tecdit ederek hep eski hâl devam eylemiştir. Sébastien sinn-i rüşde vusul ile memleketi müstakilen idareye başladığı zaman o dahi Portekizlerin şevk-i cihangiranelerini tezyide pek çok çalışmış ve hatta bütün Afrika kıtasını eyâdi-i İslam'dan nez'etmek gibi azîm bir fikir ve emeli ortaya koyarak gayret-i Nasrâniye erbabını bu nokta üzerinde cemeylemiş ise de zaten kendi hükûmet-i Nasrâniye'sine tâbi' olan ahali-i Hristiyanıye mazlum iken yeni fetholunacak memleketler ahalisini mesut edebilmek nasıl mümkün olacağını düşünenler kralın şu teşebbüsüne hande-i istihza ile gülmekte bulunmuşlar idi.

Her ne hâl ise Sébastien şu emelini pek çok taraftarları ile tasdik ve tahsin ettirerek 1574 sene-i miladiyesinde azîm bir ordu ile Afrika tarafına geçti ve vakia o zamanlar ehl-i İslam'ın dahi azîm bir şûriş (75) ve ihtilal içinde bulunması kendisine bayağı temin-i muvaffakiyet edecek ahvalden addolundu ise de vuku bulan birkaç muharebede öyle gönülsüz asker ve şevksiz rüesa ile mağlubiyetten başka bir netice hasıl olamayınca kral cenapları ricate mecburiyet gördü.

Bir aciz insanı bir arslan edip ortaya salıveren şey mahzâ şevk-i derunden ibaret olup o ise insanları riya ve müdâhene gibi yalancılıklar ve cebir ve şiddete rıza gibi miskinlikler ile terbiye ederek hasıl olamaz. Belki insanları hürriyet-i beşeriyeleri dâhilinde safiyane ve halisane bir terbiye ile yetiştirerek husule gelir. Binaenaleyh hâlâ terbiye-i İslamiye terbiye-i Nasrâniye'ye galip olduğu için Portekizlerin kuvveti kuvve-i İslamiye'nin üç misline bâliğ olur ve elde mükemmel bir de düşmanları bulunur iken şu muharebede hiçbir şeye muvaffak olamamışlardır.

Oradan birkaç sene mürurundan sonra Fas ve Marakeş Padişahı Molla Muhammed el-Mütevekkil⁸⁸ kendi emmisi bulunan Molla Abdülmelik tarafından hal'edilmesinden dolayı (76) Portugal Devleti'ne müracaat ederek eğer emmisinden intikamını alır ise kendisi Portugal'ın bir valisi olmak üzere Fas ve Marakeş'i Portugal'a raptedeceğini vaat etmek ile Sébastien artık bu defa muntasırın taraftarını yardımı ile dahi muvaffak olacağına asla şüphe etmeksizin 1578 sene-i miladiyesinde daha kuvvetli bir ordu ile Fas'a geçti ve Tanca'da tertibatını ikmal eyledikten sonra el-Kasrül-kebîr nam mahalde Ağustos'un dördüncü günü Abdülmelik'in askeri ile muharebeye tutuştu. Bu muharebe pek şiddetli bir muharebe idi. Ancak olanca şiddeti Portekizlerin mağlubiyeti üzerine netice-pezîr olup bu muharebede Portekizler o kadar kırıldılar ki giden askerin onda ikisi bile avdet edemedi. Hatta bizzat Kral Sébastien dahi bu muharebede kaybolup uşaklarından bazıları laşesini maktuller meyanında gördüler.

İşte bu bozgunluk artık Portekizlerde hiçbir cüret-i merdane bırakmayarak ondan sonra bu cengâver ve gemici millet milel-i saireye raiye olmak üzere yaratılmış bir miskin mahluk suretini almış ve asırlarca (77) müddet kendisini mahkûmiyetten kurtaramamıştır ki keyfiyetin bu ciheti ber-vech-i ati küşat etmekte olduğumuz üçüncü bâbda izah olunacaktır.

(ÜÇÜNCÜ BÂB)

PORTUGAL'IN DEVR-İ MAHKÛMİYETİ

AN 1580 İLA 1820

(BİRİNCİ FASIL)

PORTUGAL'IN İSPANYA'YA MAHKÛMİYETİ

AN 1580 İLA 1640

TAFSİL- Vakıa Sébastien'in Afrika muharebesinde gayubeti üzerine emmisi olup o zamana kadar ömrünü papazlık aleminde geçirmiş ve şu sırada Braga despotu bulunmuş olan Henri krallık makamına davet olunarak iki sene kadar Portugal'ın krallık sureti ile istiklalini muhafaza etmiş ise de bu istiklal yalnız bir kuru unvandan ibaret olup yoksa şu müddet zarfında Portugal memaliği bir şûriş-i daimi içinde kalmış idi. Bu

⁸⁸ Midhat Efendi, padişahın adını Muhammed el-Muntasır olarak yazmışsa da kaynaklarda yukarıda zikredildiği şekilde geçmektedir.

şûrişe sebep maktul kral Sébastien'in filhakika Afrika'da vefat eylediği haberine itiraz ederek birtakım türedilerin (78) Kral Sébastien kendileri olmak üzere meydana çıkmalarından ve güya Henri'nin tac-ı kralîyi gasbetmiş bulunduğu beyanı ile istirdadı davasına çıkmalarından ibaret idi. İmdi şöyle bir zaman fetretten ibaret olan iki sene kadar zamanı dahi Portugal'ın kendi fitne ve fetretine mahkûmiyeti zamanıdır diye hükmeylemek becâ görünür. Zira Henri bile "Kral Henri" unvanından ziyade "Despot Henri" diye sahâyif-i tevârihte şöhret bulmuştur.

Despot Henri'nin 1580 senesinde vuku-ı vefatı üzerine hâlâ maktul Sébastien kendileri olup maktul bulunmadıkları davası ile kıyam eden türediler davalarında sabit olmak ile beraber İspanya Kralı İkinci Philippe Portugal'ın tab'an bir İspanyol vilayeti olduğu davası ile azîm bir ordu gönderip her tarafını zapt eylemiş idi. Portekizler bu taarruz-ı fuzuli üzerine Fransa'dan istimdât eylediler. Zira meşhur Şarlken'in Fransa ile açmış olduğu muharebelerde oğlu işbu İkinci Philippe hâlâ devam etmekte idi. Binaenaleyh Fransa dahi Portekizleri iltizam ederek muavenet-i külliyyede bulundu ve Pirene Dağları (79) cihetinde İspanya'yı sıkıştırdı ise de İkinci Philippe o zaman Amerika'dan gemi doluları altın gelip mumaileyh ise bu hazâin-i bi-nihaye ile bütün Avrupa'yı yekpare bir krallık hâline koyarak zimâm-ı idaresini dahi kendi eline almak dâiyesine kıyam eylemiş olduğundan bu hazineler ile tedarik eylediği ordular Portekizlileri tenkil eylemeye muktedir olabilmıştır.

İşte Portugal Devleti bu suret ile İspanya'nın bir vilayeti olmak üzere mahkûmu olunca evvelce Philippe-i sani evvel-be-evvel Portugal'ın donanmasını mahvetmek sureti ile Portekizleri daire-i itaatte zapt etmek yolunu buldu. Zira azîm bir donanma denizlerde gezdikçe her ne zaman olsa gerek doğrudan doğruya İspanya sevâhilini ve gerek haricen İspanyol müstemlekâtını vurabilir idi. Hâlbuki Portugal donanmasının ortadan vücudu kalkınca o zamana kadar Portekiz kaptanlarının bihâr-ı bâidede keşfederek devlet-i meşbularına malikâne olmak üzere rapt ve ilhak eyledikleri müstemlekât dahi muhafazasız kalmış oldu. Diğer cihetten ise Pays-Bays vilayetleri dahi İspanya aleyhine (80) kıyam ederek kendilerini İspanyol raiyetinden kurtarıp başlı başına bir millet olarak teşekkül etmekte bulduklarından birçok Hollanda korsanları Portugal müstemlakâtı üzerine saldırmaya ve oralardan Portekizlerin bakiyesini tardeyleyerek müstemlekâtı zapta koyuldular.

İmdi Japonya'da bulunan Portekiz müstemlekâtı işte bu suret ile Hollandalıların ellerine geçtiği gibi biraz sonra Moluques Adaları ve Asya kıtasında vaki sair Portugal

müsta'mirâtı dahi hep Hollanda'nın yeni sancağı altına girdiler. Yalnız Amerika'da vaki Brezilya kıtasında Portekizler biraz daha kalabalık bulduklarından kıta-i mezkûrenin bir hayli yerleri dahi elden gitti ise de biraz yerinde Portekizler sebat ve müdafaa edebilmişler idi.

Portugal'ın bu suret ile İspanya'ya mahkûm kalması 1640 senesine kadar yani altmış sene müddet devam eylemiştir ki bu müddet zarfında İspanya Hükûmeti'nin bir kat daha kuvvetini arttırmış olduğu gibi engizisyon dahi Portugal'ın dahlini kasıp kavurmuş idi. 1640 senesinde vakıa Portekizler iade-i istiklal eylediler ise de bu (81) istiklal dahi hakiki bir şey olmayıp neyumma İspanya mahkûmiyetinden çıkararak Fransa mahkûmiyetine girmek gibi bir şey oldu ki keyfiyet ber-vech-i ati ikinci fasılda görülür.

(İKİNCİ FASIL)

İADE-İ İSTİKLALLE FRANSA'YA MAHKÛMİYETİ

AN 1640 İLA 1703

TAFSİL- Portugal memaliği bir İspanya vilayeti hükmünde mahkûm olduğu esnada Bragance nam mahalde dukalık sureti ile İspanya namına hükûmet eden Jean isminde bir duka var idi ki anasıl Portugal Kralı olan Birinci Jean'ın Alphonse namında bir veled-i zinası sülalesinden gelmiş olduğu cihet ile neyumma Portugal'ın hanedan-ı kadimine mensup sayılır idi. Bu Jean'ın zevcesi ise Louise de Guzman namında bir kadın olup o kadar akıl ve kıyaset sahibi idi ki nisvandand gelen hükümdarlar içinde bu kadar fatin bir kadın görülmüş olduğu dava edilebilir. Duc ve Duchesse Bragance'ın Pinto isminde bir de ser-kâtipleri bulunup merkumun dahi kuvve-i kalemi ve talâkat-i (82) lisani cüreti cesareti yüz binde bir adamda bulunur şeylerden değil idi. İşte Portugal'ı İspanya mahkûmiyetinden kurtarıp istiklal-i kadimini iadeye muktedir olanlar şu üç zevattan ibarettirler.

Bunlar teşebbüsât-ı mühimmelerini göze aldıkları zaman Duc de Bragance otuz dört yaşında olup zevcesi Duchesse de Bragance henüz otuzuna varmamış olduklarından ne kadar fatin ve zeki olurlar ise olsunlar bu yaşta adamların öyle inkılabat-ı cesimeye muktedir olabilmeleri istibat olunur ise de Pinto gerçekten akl-ı kâmil sahibi bir adam olmak ile isyan ve inkılabın mukaddematını öyle bir suret ile tertip eylemiştir ki İspanya Hükûmeti'nin değil şeytanların dahi yüreğindeki şeyleri keşfe muktedir olan engizisyon casuslarının bile hiçbir şeyden haberi olmaksızın isyan bayrağı Portugal'ın her tarafında birden i'lâ edilmiş ve harîk-i isyana her tarafça bir

anda ateş verilmiştir. Zaten bu isyanın o kadar mükemmel olarak tertip edilmesinin en büyük sebebi halkın engizisyon beliyesinden artık bıkmış usanmış olmaları kaziyesi olup engizisyon (83) gibi bir hükûmet-i meluneye karşı inkılap tertibi hususunda zerre kadar ihtiyatsızlık cümlenin mahvını mucip olacağı ciheti ile işte ser-kâtip Pinto ona göre tedâbir kurmuş ve hakikaten hiçbir kimseye sır sezdirmeksizin işini görmüştür.

1640 senesinde Portugal'ın her tarafında birden isyan zuhur edip de İspanyol valilerin ve sair hükûmet memurlarının filanların birkaç gün zarfında katl veya nefyedilmesini müteakip Duc de Bragance dahi Dördüncü Şarl unvanı ile kral ilan olunca derhâl memleketin asilzadegânından ibaret büyük bir meclis kurulmuş ve bu meclisin riyaseti ser-kâtip Pinto'ya tevcih edilerek asker ve donanma tanzimatına müsâraat kalınmıştır. Vakıa böyle bir zamanda Portugal'ın ihtiyac-ı acili yalnız asker ile donanmaya münhasır idi. Zira İspanya Devleti Portugal isyanını menederek orasını be-tekarrar taht-ı mahkûmiyetine almak için tedarikât-ı azîmeye ibtidâr eylemiş olduğu gibi müstemlekât-ı bâidede ve bilhassa Brezilya'da bulunan Portekizler dahi kendi devletlerinin iade-i istiklal (84) eylediği haberini alınca taraf taraf Hollandezler aleyhine kıyam ederek binaenaleyh Hollanda Hükûmeti dahi müstemlekât-ı mezkûre üzerine yeniden donanma sevkine kıyam eylemiş idi.

Dördüncü Jean İspanya'nın sevk eylediği kuvve-i külliyyeye Badajoz kasabasına karfîb Montijo nam mahalde 1644 senesinde galebe ederek İspanya'yı artık Portugal'dan kat-ı yed etmeye mecbur eylediği ve dâhilen zuhur eden sair birçok şûrişler dahi mene muktedir olduğu gibi Brezilya'nın istirdadına şediden mümanaat eyleyen Hollandezler ile dahi berren ve bahren uzun uzadıya kavga ederek nihayet 1654 senesinde Hollandezleri de Brezilya'dan kat-ı yed etmeye mecbur eylemiştir.

Mütercimîn-i ahvalin tenkidâtından anlaşıldığına göre Dördüncü Jean'ın kabiliyeti yoktur. Muvaffakiyât-ı azîmeye gayr-i kâfi iken en büyük muaveneti zevcesinden görmüştür. Ser-kâtip Pinto 1649 senesinde vefat eylediği zaman onun akıl ve tedbiri derecesindeki kabiliyeti başka bir adamda bulunmayıp Kraliçe Louise ise zaten fetanet-i harikulade sahibi bir kadın olduğu gibi siyaset hususunda (85) Pinto'dan aldığı dersleri pek güzel zapt eylemiş olduğundan emsali nadir bir kraliçe olduğunu herkese teslim ettirmiştir. Brezilya istirdadından iki sene sonra yani 1656 senesinde kocası Dördüncü Jean vefat eylediği zaman oğlu Altıncı Alphonse henüz sagîrû's-sin bulunmak hasebiyle zimâm-ı devlet külliyyen Kraliçe Louise'in elinde kaldığı hâlde dahi mumailiyha gîrûdâr-ı umur-ı hükûmette ezhâr-ı aczetmek şöyle dursun bilakis erkek

hükümdarlardan pek çoğuna müyesser olamayacak bir hüsn-i idareye muvaffak olmuş ve zaaf-ı nisvaniyesinden birtakım ümitlere düşerek taraf taraf isyanlar îka' eden birçok senyörleri amana düşürüp her nerede bir entrika baş göstermiş ise yapanların başını ezmiştir.

İşte bu suret ile dahi altı sene kadar bi'l-istiklal hükûmet sürerek oğlu Altıncı Alphonse ispat-ı rüşd eyledikten sonra zimâm-ı hükûmeti onun eline teslim eyledikten maada o zamana kadar zevk-i âlemden kâm alışını da kâfi görerek ba'de-mâ sükûnet ve istirahat üzere zaman geçirmek için bir manastıra çekilip 1666 tarihinde vefatı (86) vukua gelmiştir. Ser-kâtip Pinto Portugal inkılâbına dair İtalyanca olarak kaleme aldığı tarihinde kraliçenin evsafını pek ileriye götürmüş olduğunu o vakit mübalağaya hamledenler aydınlar Kraliçe Louise'in başlı başına idare-i umur eylediği zamanlarda görülen ulüvv kadar ve menzileti üzerine Pinto'nun mübalağasına değil belki noksanına hüküm vermişlerdir. Zira Altıncı Alphonse ayş u işrete ve israf ve sefahate ziyadesi ile meyyal bir sefih çıkıp hatta dimağında dahi cinnete karîb bir şiddeti var iken validesi manastırda uzlet-nişîn olduğu hâlde dahi oğlu üzerinde icra-yı nüfuz eyler ve merkumu bi'l-küllîye ezhâr-ı alâim-i cünundan mene muvaffak olur idi. Kraliçe vefat eyledikten sonra ise artık Alphonse'un sefahatini tadil edecek hiçbir kuvvet kalmadığından Portekizler ayaklanarak merkumu bir zindana atmışlar ve diğer karındaşı bulunan Don Pedro'yu 1668 senesinde kral vekâletine tayin etmişlerdir. Alphonse 1683 senesine kadar yaşayıp yine mahbusan vefat eylemiştir.

İmdi daha Dördüncü Jean Portugal'ı İspanya'nın (87) mahkûmiyetinden kurtarmaya kıyam eylediği zaman Fransa'nın himayet-i maddi ve maneviyesine müracaat ederek Fransa tarafından gerek Avrupa politikasınca ve gerek müstemlekât-ı hariciye münazaâtınca külli muavenet ve münâfi görmesi ciheti ile Portugal adeta Fransa'nın minnettarı olduğu gibi sonraları bu minnet arta arta Fransa Devleti Portugal üzerine bir nevi tahakküm dahi peyda eylemiş idi ki erkân-ı memleket ve âyan-ı millet adeta kendi hükûmetlerinin emir ve iradesinden ziyade Fransa'nın emir ve iradesine tabiiyet ederler idi. Hele sefih ve mecnun Alphonse'un hal'i ile yerine Don Pedro'nun iclâsı lazım geldiği zaman Fransa politikası bu tebeddülde o kadar nüfuz göstermiştir ki Pedro bi'l-istiklal kral tanınmayıp vekil sıfatı ile idare-i umur eylemiştir. Fransa'nın bundan maksadı Pedro'nun İngiltere'ye meyelânını hissetmesi ile Portugal'ı İngiliz nüfuzuna kaptırmamaktan ibaret idi. Pedro ta karındaşının vefatına yani 1683 senesine kadar hep vekil unvanı ile icra-yı hükûmet edip tarih-i mezkûrede karındaşının vefatı

üzerine artık ne Fransa'nın (88) ve ne de Fransa'ya tâbi' olan erkân-ı memleketin elinde bir vesile kalmayınca ikincilik unvanı ile doğrudan doğruya kral unvanını dahi almıştır.

Fransa'nın Portugal üzerindeki tahakkümüne bir misal olmak üzere müverrihler yazarlar ki 1668 senesinde İspanya Devleti Portugal'ın istiklal-i cedidini tanımaya tenezzül ederek o bâbda bir muahede imzası ile ba'de-mâ iki devlet-i mütecâvirenin sulh üzere münasebet peyda eylemelerini teklif eylediği zaman bu teklifin kabulüne Fransa mani olmaya kıyam etmiş idi.

İkinci Pedro maniyet-i mezkûreyi tanımayarak muahedeyi imza eylediği hâlde mücerret Fransa'nın emir ve icbarı ile 1701 senesinde "İspanya Tevarüsü Muharebâtı" diye meşhur olan muharebe (Fransa s. 222 nr) zuhura geldiği zaman Pedro İspanya'ya verdiği imzası hükmünü nakzederek Fransa ile bi'l-ittifak İspanya aleyhine ilan-ı harp etmeye mecbur edilmiştir.

Şu mecburiyet İkinci Pedro'yu pek ziyade dilgir eylemiş ve tek şu Fransa mahkûmiyetinden kurtulsun da ne (89) olursa olsun diye bir fırsat beklemekte bulunmuş iken bir de Avrupa'dan birkaç devlet-i muazzama Fransa aleyhine ittifak edince ve İngiltere Devleti bu ittifaka Portugal'ı dahi davet eyleyince Kral Pedro hemen İngiltere'nin teklifini kabule can atmış ise de ne çare ki bu tebdil-i meslek ile dahi Portugal'ı mahkûmiyetten kurtaramamıştır. Zira Fransa mahkûmiyeti yerine İngiltere mahkûmiyeti hem de daha fena bir suret ile kaim olmuştur.

(ÜÇÜNCÜ FASIL)

(PORTUGAL'IN İNGİLTERE'YE MAHKÛMİYETİ)

AN 1703 İLA 1820

TAFSİL- Düvel-i müttefikanın Fransa aleyhindeki ittifaklarından hiçbir şey hasıl olamayarak cümlesi Fransa orduları önünde taraf taraf mağlup oldukları Fransa tarihinde izah edilmiştir. Bu ahz ü itada en ziyade zararlı çıkan ise Portugal Kralı İkinci Pedro oldu. Zira İngiltere'nin teklif eylediği ittifakı kabulden sonra 1703 senesinde İngiltere tarafından bir de ticaret muahedesini teklif olundu ki Portugal ülkesinin (90) kâffe-i menafi-i ticariyesini yalnız İngilizlerin yed-i inhisarına vermekten ibaret idi. Eğer Kral Pedro bu muahedeyi imza etmeyecek olsa İngiltere tarafından terk olunarak bu ise Portugal istiklalinin be-tekrar elden gitmesi demek olacağı cihet ile çarnaçar ticaret muahedesini imzaya mecbur oldu.

1706 senesinde Don Pedro'nun vuku-ı vefatı ile yerine oğlu Beşinci Jean kral olduğu zaman hâlâ İspanya Tevarüsü Muharebesi devam etmekte olup o zamanlar Fransa'yı sıkıştırmakta olan Avusturya askerleri ile birlikte Fransa Kralı On Dördüncü Louis'nin üzerine hücum eylemiş ise de Fransa askerlerinin elinde mağlubiyet-i kâmileye düşer olmuştur. Her ne hâl ise 1713 senesinde Utrecht Muahedesi şu tevarüs muharebesine nihayet vermek ile Jean dahi 1750 sene-i miladiyesine kadar devam eyleyen müddet-i hükûmetinde rahat yüzü görmüş ve memleketini oldukça akilane bir surette idare eylemiş ise de İngiltere ile mevcut olan ticaret muahedesi hasebiyle Portugal ülkesinin kâffe-i (91) servet ü sâ mânâ hep İngilizler elinde bulunduğundan Portekizler azîm bir fakr içinde kalmışlardır. Vakıa Jean bu muahedeyi mahvetmeyi birkaç defalar emel edinmiş idi. Ancak İngilizlerin dağ gibi gemileri ve her biri ateş kusan gemi topları muahede-i mezkûreyi cebren ve kahren muhafaza ederler idi.

Beşinci Jean'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Joseph bazı müverrihlerin "Joseph Emmanuel" diye kaydeyledikleri hükümdar olup 1750 senesinde pederi vefat edip de makam-ı hükûmete geldiği zaman otuz beş yaşında bir insan-ı kâmil bulunmak ile ve o zamana kadar pederinin İngiltere mahkûmiyetini asla çekememesi ile beraber İngilizlere derece-i müdarası hikmetini dahi güzelce anlamış olmak ile mülkünü hakikaten pek akilane bir yolda idareye başlamış ve kral-ı mumaileyhin müddet-i hükûmetinde Portekizler İngiliz mahkûmiyetinin tesirâtını pek az hissedebilmiştir.

Joseph'in müddet-i hükûmeti vukuatının en dehşetlisi 1755 senesinde Lizbon şehrinde zuhur eden hareket-ı arzıdır. Bu acibe-i jeolojikiye hemen hiçbir tarafta (92) görülmeyen bir derece-i şiddeti Lizbon şehrinde gösterip memleket adeta külliyyen harap olduktan maada bir büyük kısmı dahi yere batıp su altında kalmıştır.

Kralın İngilizlere ettiği müdaranın sebep ve hikmetini anlamayan ahali "bizim kral adeta bir İngiliz valisi olmuştur" diye azîm bir fesada başlayarak bhusus bu fesat içine Cizvitler dahi karışmak ile ehl-i fesat güya Joseph idam olunur ise yerine gelecek olan adam hemen kendilerini İngiliz mahkûmiyetinden kurtarıp fi'l-hâl zengin edebilecekmiş gibi biçare Joseph'in canına kastetmeye kadar varmış olduklarından kral bu fesadı haber alır almaz müfsidinden birtakımlarını katl ve hapis ve nefyeylediği gibi Cizvit papazlarını dahi kâmilen Portugal'dan harice taredetti. Bir de o zamana kadar Portugal'da öteden beri diyanet-i Nasrâniye'de bulunanlar asıl Hristiyan ve sonra cebren Araplardan Hristiyan edilenler ise yeni Hristiyan addedilerek bunların Nasrâniyetlerine o kadar itibar olunmaz iken Joseph bu farkı dahi kaldırarak Nasrâniyet

imtiyazlarını ahalinin umumuna tamim (93) eylemiş ve engizisyon cemiyet-i menhusesinin şiddet-i mezalimine biraz hiffet vermeye de muvaffak olmuş idi. Marquis de Pombal isminde gayet zeki ve fatin bir adam uzun uzadıya Joseph'e başvekâlet etmiş olup mumaileyhin nasâyih-i akilanesine tebaiyet eden kral-ı mumaileyh Portekiz'de sanayi ve ticaretin terakkiyâtına birçok hizmet ile dahi şöhret bulmuştur. Vakıa ticaret imtiyazlarının kâffesi İngilizler elinde bulunmak ile terakkiyât-ı ticariyenin en büyük menafii dahi İngilizlere ait ise de Marquis de Pombal vatanını şu İngiliz mahkûmiyetinden kurtarmak için bazı teşebbüsâta kıyam ederek başa çıkaramayacağını da anlayınca İngilizlerin imtiyazâtına taalluk etmeksizin Portekiz tacirlerini zengin edecek yolları da bulmuştur ki şu hâl ahaliyi gerçekten müstefit eylediği cihet ile ibtidayı hükûmetinde kralı beğenmeyen müfsitlerden bile birçoğu evâhir-i hükûmetinde kendisine pek çok muhabbet etmişlerdir.

1777 sene-i miladiyesinde Joseph vefat eylediği zaman tac-ı kralî kızı bulunan Marie'nin başına tetevvüc edilip hâlbuki 1760 senesinde mezbure kendi amcası (94) bulunan Pedro'ya tezvîc edilmiş bulunmak ile Joseph'ten sonra Marie ile Pedro ikisi birden hükümdar olmak üzere ilan olundu ve Pedro'ya üçüncülük unvanı verildi. Bu tezvîc dahi Kral Joseph'in bir fikr-i hikmetine hamlolunur. Zira kendi vefatından sonra kızı Marie'nin icra-yı hükûmet eylemesine Pedro'nun muhalefet ederek Portugal'ı yine bir beliyeye düçar edeceği derkâr iken bu tezvîc ile memleketi o beliyeden kurtarmış sayılır. 1786 senesine kadar kocası ile beraber icra-yı hükûmet eyledikten sonra sene-i mezkûrede Üçüncü Pedro'nun vuku-ı vefatı ile Marie sandalî-i hükûmette başlı başına hükümdar kaldı.

Bu kadın Pedro'nun meslek-i idaresinden ayrılmayarak Portugal'ı hakikaten bir hüsn-i idare ile idare etmiştir. Zaten İngiltere'ye mahkûmiyet kaziyesi mürur-ı zaman ile halkın dahi sınaşmış olduğu bir beliyeye hükümünü almak ile ve hariçten bir devlet Portugal'a taarruz edecek olsa doğrudan doğruya bir İngiliz vilayetine taarruz eylemiş gibi derhâl İngiltere tarafından müdaafaya müsâraat olunacağı düvel-i sairece dahi malum olmak ile Portugal ülkesi dâhilen asayiş ve haricen sulh üzere (95) kalmıştır. Şu kadar ki 1790 senesinde Marie'nin şuuruna hâlel gelerek icra-yı hükûmetten aciz kalmış ve ondan sonra oğlu Jean altıncılık unvanı ile validesine vekâlete icra-yı hükûmete başlamıştır.

Altıncı Jean'ın müddet-i hükûmeti tamam-ı Fransa'da büyük inkılâbın her tarafı sarstığı zamana tesadüf ederek bahusus ki bu sademâtın en şiddetli addolunabilecek bir

kısmı da Portugal hakkında görülmüş ve binaenaleyh şimdiye kadar İngiltere'nin Portugal ile münasebeti bir hâkimiyet addolunur iken bu defa bir hamiyet ve mahmiyet suretini almıştır. Şöyle ki:

Napolyon Bonapart İngiltere aleyhindeki şiddet-i husumeti sebebi ile İngilizlere muavenet edebilecek bir ağaç bile görse kökünden kal etmek politikasını ittihaz eylediği zaman Fransa'nın ayakları altında koca bir Portugal memaliği bulunarak onun ziraatı ticareti umur-ı maliyesi hatta politikası bile doğrudan doğruya (96) İngilizler elinde bulunduğunu görünce evvel-be-evvel burasını İngiltere tasallutundan kurtarmaya emel edinerek limanların İngiliz gemilerine mesdûd tutulmasını Portugal Kralı Altıncı Jean'a adeta emreder gibi bir surette yazmış idi. Bu hâlde biçare Portugal örs ile çekiç arasında kalmış olduğundan keyfiyeti İngiltere'ye arz ve işar etmek ile ve oradan dahi Fransa'ya mukavemet emrini almak ile Napolyon bu işin çare-i tesviyesi Portugal memaliğini Fransa ile İspanya arasında taksim etmekten ibaret olduğunu hükmeyleyerek 1807 senesinde Fontainebleau'da İspanya ile bir ittifakname imza ederek emr-i taksime karar vermiş ve adi bir neferlikten müşirliğe kadar çıkardığı Junot-ı nam bir muteber kumandana tevdi'an azîm bir orduyu Portugal üzerine sevk etmiş idi.

Portugal'da zaten esbab-ı mukavemet mevcut olmadığı cihet ile Junot hududu tecavüz eylediği zaman karşısında hemen düşmandan eser bile göremeyerek yürüyüp gitmiş ve kemal-i suhulet ile memaliğin her tarafını fetheylemiş idi. Bu istila Napolyon'un pek ziyade hoşuna giderek (97) vilayet-i mezkûre valiliğini Duc d'Abrantès unvanı ile beraber Junot'ya vermiş ise de öte taraftan İngiltere Devleti azîm bir kuvve-i berriye ve bahriye ile Portugal'ın müdaafasına müsâraat ederek orası adeta doğrudan doğruya bir İngiltere vilayeti olmak iddiası ile Fransızlara karşı cenge âgaz eylemiştir.

İngilizler ile Fransızlar arasında vukua gelen muhâcemât aylarca devam eylemiştir. İngiliz asâkiri Wellesley-i nam bir general kumandası altında bulunup Vimeiro nam mahalde Duc d'Abrantès'i pek fena suret ile mağlup eylediğinden ve Portugal memaliğini derhâl tahliye etmekten başka şerait-i musâlaha kabul etmediği gibi bu sureti Napolyon'dan istizan ederek ona göre hareket etmesi için dahi Fransız kumandanına meydan bırakmadığından eski General Junot ve yeni Duc d'Abrantès 1808 senesi Ağustosunun Yirmi İkinci günü Sintra nam kasabasında tahliye-i külliye mukavelesini imzaya mecbur olmuş idi. Bunun üzerine İngiltere Devleti General Wellesley'e "Lord Wellington" unvanını vermiştir. Şu mağlubiyet (98) Napolyon'un

pek ziyade gücüne giderek hatta Duc d'Abrantes'e bir müddet dilgir dahi kalmış idi ise de İngilizler Portugal Kralı Altıncı Jean ile validesi bulunan Mecnune Marie'yi Brezilya müstemlekâtına aşırarak Portugal'ı doğrudan doğruya kendi idarelerine almış ve her tarafında istihkâmlar inşası ve kuvve-i külliye-i ta'biyesi ile orasını mümteni mümteniü'l-istila bir hâle koymuş olduklarından Napolyon derhâl asker sevki ile ahz-ı sâra muvaffak olamamıştır.

1815 sene-i miladiyesinde Napolyon'un sukutu ile Avrupa musâlaha-i umumiyesi akdolunduğu zaman Portugal Devleti'nin istiklali teyit olunmuş ise de kral hâlâ Brezilya'da bulunup Portugal ise İngiltere tarafından güya elçi sıfatı ile gelmiş olan Beresford tarafından idare olunur idi. Şu hâl Portekizlere ağır gelmek ile ve Fransa tarafından dahi lâyenkati teşvik edilmek ile 1820 senesinde zuhur eden azîm bir ihtilal ile İngiliz mahkûmiyetine dahi nihayet vermek lazım gelmiştir ki Portugal tarihinin bundan sonraki kısmı taksimat-ı esasiye-i tarihiyemizce dördüncü bâbımıza taalluk etmek ile ber-vech-i ati bâb-ı mezkûr küşat olunur. (99)

(DÖRDÜNCÜ BÂB)

PORTUGAL'IN AHVAL-i AHÎRESİ

AN 1820 İLA ...

(BİRİNCİ FASIL)

İSTİKLAL MUHAREBÂTI

AN 1820 İLA 1826

TAFSİL- 1820 senesinde Portugal'da zuhur eden büyük ihtilal Portekizlerin en muteber olan zadegânı tarafından tertip edilmiştir ki muahharen bu zadegân devlet-i mezkûrenin Cortes denilen meclis-i mebusan ve ayanını teşkil etmiştir. Bu ihtilalden iki maksat var idi ki birisi İngilizleri derun-ı memlekette tartetmek ve ikincisi dahi Portugal'da kanun-i esasi ile idare olunur bir hükûmet-i meşrûta vazeylemek idi. Nice senelerden beri İngiliz mahkûmiyetinden yani ellerine ziraat ve sınaat ve ticaretten her ne geçer ise İngilizlere verip kendileri fakir ve aciz kalmaktan artık usanmış bıkmış olan Portekizler adeta alelumum silaha sarılmak ile maksadın birinci kısmı bi'n-nisbe pek kolay (100) husule geldi. Zira İngilizler ahalinin kıyamını görünce böyle umum ahali kendilerine asi bulunan bir yerde temel tutamayacaklarını anlayarak hemen tahliyeye

başladılar ve hâlen Brezilya'da bulunan Kral Altıncı Jean'a dahi serian ve acilen payitahtına gelmesi lüzumunu yazdılar.

Kral Altıncı Jean Brezilya'dan gelinceye kadar zadegân-ı memleket kendi kendilerine bir Cortes Meclisi teşkil ederek hemen bir kanun-ı esasi müsveddesi kaleme almışlar idi. Binaenaleyh kralları Lizbon'a gelir gelmez aza-yı meclis kudumunu ba'de't-tebrik kanun-ı esasi layihasını takdim ile eğer kendileri üzerine krallık edecekler ise bu kanunu imza etmesi lüzumunu arz eylediler. Kral kanuna vaz-ı imza hususunda bâdi-i emirde hiçbir güçlük göstermedi. Fakat iki sene sonra kanun-ı mezkûrun külliyyen fesh ve ilgasını ilandan dahi geri durmadı. Jean bu tarafta şu kanun-ı esasi meselesini halletmek ile uğraştığı sırada öte tarafta Brezilyalılar mukaddema Jean'ın kendi kendisine almış olduğu Brezilya imparatoru unvanını (101) kupkuru bir unvandan ibaret olmak üzere yine kendisine terk ederek fakat kendilerine bilfiil imparatorluk etmek üzere Jean'ın oğlu Pedro'yu intihap edip cümlesi ona tâbi' olmuşlar idi.

İmdi biçare Jean bir taraftan kanun-ı esasiyi ilga etmiş olmasından dolayı Portekizleri gücendirip memleketini taraf taraf isyanlar içinde gördüğü ve diğer taraftan dahi Brezilya'nın Portugal'dan ayrılmasına teessüfler eylediği hâlde 1826 senesinde vefatı vuku ile şu mihnethane-i âlemden kurtulup gitmiş idi. Lakin Jean'ın vefatı ile Portugal için devr-i asayiş ve sükûnet gelmiş olmadı. Zira Jean'ın Pedro ve Miguel isminde iki oğlu kalıp bunların Portugal için îka' eyledikleri münazaât-ı şedideye bir de Portekizlerin kanun-ı esasi mesailinden dolayı vuku bulan münazaât-ı dâhiliyeleri munzam olarak Portekizliler hemen hiçbir zamanda emsalini görmedikleri şûriş ve fitnelerini Altıncı Jean'dan sonra görmüşlerdir ki keyfiyet ikinci fasılda irat olunacaktır. (102)

(İKİNCİ FASIL)

KANUN-İ ESASİ MÜNAZAÂTI

AN 1826 İLA 1852

TAFSİL- Kral Altıncı Jean'ın vefatından sonra oğlu olup evvelce Brezilya'da imparatorluğu ilan edilmiş olan Don Pedro artık Portugal ülkesi dahi irsen kendisine intikal etmiş olduğu davası ile hemen oraya gelmiş ve unvanına bir de dördüncülük ilavesi ile iki ay kadar Portugal'ı bizzat idare eylemiş idi. Ancak bir kralın hem Brezilya'da hem Portugal'da hükûmet etmesini iki taraf dahi istemeyerek iki hükûmetten birisini terk etmek lazım geleceğini kral ve imparatora arz etmeleri ile

Pedro bir aralık Brezilya'yı be-tekrar bir Portugal müstemlekâtı hâline koymaya yeltenmiş ise de Brezilyalılar bunun hiç mümkün olmadığını kendisine anlattıklarından şu hâlde henüz yedi yaşında bulunan kızı Dona Maria'yı Portugal'a kraliçe nasbetmek cihetini düşünmüştür.

Hâlbuki öte tarafta müteveffa Altıncı Jean'ın Miguel isminde bir oğlu yani Pedro'nun karındaşı bulunup birçok (103) zadedgân “Kralımız müteveffa Altıncı Şarl'ın mülkünü iki oğluna taksim etmek ve Don Pedro zaten Brezilya imparatoru olmuş olduğu cihet ile şu Portugal krallığını dahi Don Miguel'e vermek en doğru ve muhik bir şey olacak iken Dona Maria'yı kraliçe nasbeylemekte ne mana vardır?” davasına kıyam eylediklerinden evvelce Kral Joseph zamanında görülmüş olduğu vechile bu defa dahi şu münazaayı bertaraf etmek için kraliçeyi amcası bulunan Don Miguel'e tezvîc tedbirine müracaat eylemişler idi.

1827 senesinde Dona Maria'nın Don Miguel'e nişan resmi icra olunarak kız henüz Brezilya'da bulunmak hasebiyle gelinceye kadar nişanlısı kaimmakam sureti ile mevki-i hükûmete götürülmüş ise de Don Miguel zimâm-ı hükûmeti eline alır almaz Dona Maria'nın hukuk-ı hükûmranîsini tanımamış ve kız Portugal'a geldiği zaman yüzüne bile bakmamıştır.

İşte bunun üzerine Brezilya İmparatoru Pedro ile Portugal Kralı Miguel arasında muharebât-ı mütemadiyeye (104) meydan açılarak kızının behemehâl ispat-ı hukuki için Pedro olanca kuvvetini sarf etmeyi göze aldırıldığından şu muharebeler beş sene kadar devam eylemiştir. Nihayet 1834 sene-i miladiyesinde Don Miguel bi'l-külliyeye mağlup olarak Portugal'dan tart ve defedilmek ile henüz vasil-ı hadd-i buluş olan genç kraliçe bi'l-istiklal câlis-i sandalî-i hükûmranî olmuş idi.

Lakin Don Miguel'in mağlubiyetini müteakip bir de kanun-ı esasi taraftarları baş kaldırdılar. Daha Altıncı Şarl zamanında tanzim ve kendisine imza ettirilmiş olan kanun-ı esasiyi ikincilik unvanını alan Kraliçe Maria'ya arz eylediler ki memleketin her tarafında taraf taraf kıyam eylemiş bulunan ahaliyi men ve teskin için elinde bir kuvvet olmadığından ve kuvve-i askeriye dahi kanun taraflıları ile beraber bulunduğundan kraliçe için bu kanuna vaz-ı imzadan başka çare kalmadı. Zira Pedro ile kızının Don Miguel'e galebesi mahzâ merkumun dahi kanun-ı esasiyi kabul etmemesinden dolayı kanun-ı esasi taraftarlarının kâmilten kendisinden ayrılarak husemâsı ile birleşmiş (105) olmalarından neşet eylemiş idi. Bu hâlde eğer kraliçe kanun-ı esasiyi kabul ve imza

etmeyecek olsa öte tarafta hâlâ Don Miguel taraftarlarının elde hazır bulunan ittifaklarına müracaat ile erbab-ı kıyamın pek büyük fenalıklar yapabilecekleri derkâr idi. İşte bu fenalıklara mahal kalmamak için kanunu kabul ve imzadan gayri çare görülemedi.

Kraliçenin bu hareketi hakikaten büyük bir asayişperverlik addolunmuş ise de ne çare ki bu fedakârlığı Portugal dâhilinde yine asayişin tahririni temin edememiştir. Zira kanun-ı esasinin vazından sonra Portugal'da üç büyük fırka teşekkül eylemiş idi. Bunlardan birincisi matrut Don Miguel taraftarları olup bunlar merkumun hükûmeti gibi bir hükûmet-i müstakile arzusunda bulunan efkâr-ı atika erbabından idiler. İkincisi vakıa kanun-ı esasi taraftarânından ibaret idi ise de Portugal kanunu zadedgâna hiçbir imtiyaz vermeyerek hürriyet-i umumiye ve mütesâviye üzerine müesses olduğundan işte bunu istemeyip kanun-ı esasiyenin zadedgâna bir imtiyaz-ı mahsus vermesini (106) yani Cortes Meclislerinin bunlardan mürekkep olmasını isterler idi. Üçüncüsü ise hürriyet-i umumiye ve mütesâviye taraftarânı olup bunlar umum ahaliden mürettip olmak ile diğer iki fırkanın ikisine de mukavemet eyler idi.

İşte genç kraliçe şu üç fırkanın yekdiğeri aleyhindeki kanlı mücadeleleri arasında kalarak bizar olmakta iken bir de 1851 senesinde Mareşal Saldanha riyaseti altında bir askerî fırkası vücuda gelerek bunlar diğer üç fırkanın üçüne birden galebe çalmak ile eski kanun-ı esasiyi biraz zadedgânın imtiyaz-ı menafine muvafık olarak bi't-tadil kraliçeye arz ve takdim ve behemehâl bunun imzasını icbar eylediklerinden vakıa kraliçe kanun-ı cedidi imza eyledi ise de asker ile ahali ve bahusus istibdat taraftarı olan efkâr-ı atika erbabı arasında vuku bulan muharebeler Portugal'ı al kanlar içinde bıraktı. Nihayet bu muharebeler dahi aylarca devam eyleyerek heyet-i askeriyenin her tarafta galibiyeti semeresi ile Portugal'da asayiş katiyen takarrür edebilmiştir. (107)

(ÜÇÜNCÜ FASIL)

PORTUGAL'IN AHVAL-İ AHİRESİ

AN 1852 İLA ...

TAFSİL- Kraliçe Dona Maria ilk nişanlısı bulunan Don Miguel'in indifaından sonra bir aralık Leuchtenberg Dukası Auguste'e varmış idi ise de bu prens hemen teehhül eylediği sene zarfında vefat ettiğinden ikinci defa olmak üzere 1836 senesinde Saxe-Cobourg-Gotha Dukası Ferdinand ile tezevvüç eylemiş idi. 1853 sene-i miladiyesinde kraliçenin vuku-ı vefatı üzerine henüz on beş yaşında bulunan

mumaileyh-i Ferdinand'dan tevellüt eyleyen yedi çocuğun erşedi olan Pedro beşincilik unvanı ile makam-ı hükûmete gelerek şu kadar ki ispat-ı rüşd edinceye kadar pederi Ferdinand-ı mumaileyh vasî olmuş idi.

1855 senesinde Ferdinand ispat-ı rüşd ederek 1861 senesine kadar muammer olmuştur. Bu zamanlar İngiltere ve Fransa ve Devlet-i Aliye ve Sardunya'nın Rusya'ya karşı Kırım Muharebesi ile iştigalleri zamanı olup o muharebe-i (108) azîmeden sonra dahi Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyon Avrupa'nın sair taraflarında meşâgil-i harbiye ile birçok devletleri meşgul eylediğinden Portugal Devleti kendisini sulh ve müsâlemet içinde bularak nice zamanlardan beri bahr-i muhitçe düçar olduğu zayıatı istirdat için var kuvveti seyahat-i bahriyeye vermiş ve gerek Afrika sevâhilinde ve gerek bahr-i okyanus içinde küçük büyük birçok esfâr-ı bahriye ile teyid-i nüfuz ve tezyid-i şevkete çalışmış ve bir hayli muvaffakıyâta dahi mazhar olmuştur.

Vakıa Beşinci Pedro pek genç kral olmuş ve pek genç de vefat etmiş bir zat idi ise de pederi pek akil ve kâmil bir Alman olup öyle sahâyif-i tevârihte emsali görüldüğü üzere oğlunun hukuk-ı hükümranıyesine müdahale şöyle dursun bilakis nasâyih-i hikemiyânesi ile oğluna pek çok hikemiyât-ı siyasiye dersi verdiğinden Beşinci Pedro Portugal'da tamim-i maarif ve teyid-i esbab-ı ziraat gibi hidemât-ı külliyyeye mazhar olmuştur. Hele terakkiyât-ı bahriyeye bi't-tab' daha ziyade ehemmiyet verdiğinden İngilizlere mahkûmiyet zamanında bi'l-külliye mahvolmuş bulunan (109) Portekiz donanması yeniden gibi bir suret ile vücuda getirilmiştir.

Vakıa Portekizlerin İspanya ve Fas ile bazı münazaât-ı cüziyesi ve mücadelât-ı siyasiyesi olmuş ise de bunlar aklâm-ı müverrihîni yormaya değeri olacak şeylerden değildir.

1861 senesinde Beşinci Pedro vefat eylediği zaman yerine karındaşı Louis câ-nişîn olmuştur ki elyevm dahi Portugal sandalî-i kralîsinde ferman-fermâ olan hükümdar budur. 1838 sene-i miladiyesi Eylülü'nün On Altıncı günü Lizbon'da tevellüt eylediği zaman yine bu ayın Yirmi Yedinci günü yani tevellüdünden on bir gün sonra müteveffa İtalya Kralı Victor Emmanuel'in kızı Maria Pia ile Turin'de bi'l-vekâle nikâhı kıyılmış ve kral olduktan bir sene sonra yani 1862 senesi Teşrin-i Evveli'nin Altıncı günü Lizbon'da resm-i zifafi icra edilmiştir. Bu zat dahi sulhperver ve terakkiyât-ı ilmiye ve sinaiyeyi sever bir zat olup bütün tebaasının mahbub-ı kulûbudur. (110)

“İFADE-İ UMUMİYE”

Portugal tarihi nazar-ı muhakemede icmal edilince görülür ki bu küçük milletin küçüklüğü şimdiki hududunun darlığından ibaret olup yoksa anasıl neşet eylemiş olduğu milletler Avrupa üzerinde en ziyade ehemmiyet almış bulunan milel-i muazzama-i kadimedirler. Portekizlerin Romalılara gösterdikleri mukavemet bu milletin meziyet-i kadimesine hüsn-i şehadet eder. Vakıa Araplar İspanya şibh-i ceziyesinin cenubundan hücum göstermeye başladıkları zaman bunların seyl-i istilalarına İspanyol milel-i kadimesinin meziyet-i müselleme-i cengâverîleri dahi sedd-i mümanaat çekememiş ise de bu dahi ahali-i mezkûre için bir şeyn addolunamaz. Zira o zamanlar devlet-i muazzama-i İslamiye'nin intizamât-ı mahsusası muhayyir-i akl-ı beşer olup Şam'dan çıkan ordular ne kadar maharet-i askeriye ve teshilât-ı muaccizkârane ile ta hudud-ı Çin'e takarrüp etmişler ise yine o suret ile aksâ-yı garba kadar vararak ezcümle Mûsa b. Nusayr Fas sahilinde atını denize sürerek ve mızrağını silkerek “Ya Rab (111) eğer bahr-i muhitin öte tarafı olsa idi ism-i celalini oralara dahi götürür idim” demesi ehl-i İslam'ın azm-i cihangiranesi hakikaten mukavemet ve mümanaatı gayr-i kabil olduğunu ispat eyleriz.

Millet-i muazzama-i Müslime'nin İspanya kıtasına mürurları İspanya ve hatta Fransa ve İtalya terakkiyât-ı ilmiye ve edebiyesine pek çok hizmet ederek hatta o zamanlara kadar teşrifat ve merasim-i mülûkten bile haberleri olmayan Avrupa kralları İspanya'ya memurlar i'zâm ederek nezaket-i mülûkâne ve usul-i idare-i saray ve sair bu misillü muktezayât-ı terbiye ve adabı öğrendikleri ve birçok talebe-i ulumun dahi medâris-i Müslime'de taallüm ve tederrüs eyledikleri gibi işbu füyûzât-ı medeniyesidir. Portekizlerin dahi hisseyâb-ı tefeyyüz olmuş bulduklarına yine şüphe yok.

Devr-i terakkide kıtanın şimal taraflarında mütehassın kalarak istila-yı İslam'a mukavemette sebat eyleyen Portekizler şimdiki Karadağlılar gibi tâgi adamlar olduklarından onların terakkiyât-ı İslamiye'den tefeyyüzleri pek az idi. Muahharen bunlar Portekiz'i eyâdi-i İslam'dan istirdat eyledikleri zaman ise (112) engizisyon cemiyet-i melunesinin de inzimam-ı muaveneti ile terakkiyât-ı İslamiye'yi mahvden başka bir şeye ehemmiyet vermediklerinden kendilerini sair hem-civarlarından ziyade bir zulmet-i cehl içinde bırakmaya yine kendileri sebep oldular. Yoksa Araplardaki ilim tamamı ile Portekizlere intikal etmiş olsa idi muahharen hulul eyleyen devr-i keşfiyât-ı bahriyede Portekizlerin daha seri ve suhuletli muvaffakiyât-ı bahriyeleri görülür idi. Zira Araplar her ne kadar ilimde ziyade-i rüsûh peyda eylemişler ise de dış denizcilerce

Portekizler kadar maharetli gemici olamamışlardır. Bu ise Akdeniz'in her tarafına Arap gemileri üşüntü etmiş buldukları hâlde Fas'ın biraz cenup taraflarına kadar gidememiş olması ile müstedeldir.

Maa-hazâ Portekizlerin keşfiyât-ı bahriyeleri yine terakki-cûyân evlad-ı beşerî minnettâr edecek bir hizmet-i azîme addolunur. Bu hizmetin ehemmiyetine dair derun-ı tarihte söylemiş olduğumuz birkaç söz burada tekrar izahata hacet bırakmaz. Şu kadarcık diyelim ki Portekizler içinde öyle pek namdar bir asker ve pek büyük bir âlim zuhur etmemiş (113) olmasına sebep dahi bunların keşfiyât-ı bahriyeleri olmuştur. Zira keşfiyât-ı bahriye denilen şey hem asker ve hem ilim ve hem de maharet-i bahriyeye mütevakkıf bir şey olduğundan Portekizler işte üç cihetten ne kadar kabiliyetleri var ise bu keşfiyât meselesine sarf etmişlerdir.

Bugünkü günde dahi Portugal ahalisi pek mahir gemici addolunur kendileri cesur ve vakur adamlar olup hissiyat-ı âşıkaneleri İspanyol ve Araplar misillü gayet münbasittir ki bu dahi sakin oldukları iklimin ab u havası muktezasındandır. Fakat bazı Avrupa milletlerinde görülmekte olduğu üzere hissiyat-ı âşıkaneleri Portekizleri ahlaksızlık vadilerine kadar sevk etmez. Bilakis bunlar gayet kıskanç adamlar olup şu hâlleri aşklarında sıdk u vefayı bir nevi mecburiyet tahtına ithal eder.

(İntiha)

(PORTUGAL TARİHİ) FİHRİST

SAHİFE

2	MUKADDİME
4	PORTUGAL'IN İCMAL-İ AHVAL-İ COĞRAFIYESİ
8	TAKSİMAT-I TARİHİYESİ
	(BİRİNCİ BÂB) MEBDEDEDEN İLK İSTİKLALE KADAR
11	“BİRİNCİ FASIL” ROMALILARIN FETHİNE KADAR
17	“İKİNCİ FASIL” ARAPLARIN İSTİLASINA KADAR
23	“ÜÇÜNCÜ FASIL” İLK İSTİKLALE KADAR
	(İKİNCİ BÂB) PORTUGAL'IN DEVR-İ TERAKKİ VE KEŞFİYÂTI
31	“BİRİNCİ FASIL” KRALLIĞIN TANZİM VE TEVSİ-İ HUDUDU
37	“İKİNCİ FASIL” AVİZ HANEDANI'NIN ZUHURUNA KADAR
45	“ÜÇÜNCÜ FASIL” AVİZ HANEDANI VE KEŞFİYÂT-I BAHRİYE
62	“DÖRDÜNCÜ FASIL” PORTUGAL'IN MUKADDEMÂT-I MAHKÛMİYETİ
65	(BEND-İ MAHSUS) ENGİZİSYON
	(ÜÇÜNCÜ BÂB) PORTUGAL'IN DEVR-İ MAHKÛMİYETİ
77	“BİRİNCİ FASIL” PORTUGAL'IN İSPANYA'YA MAHKÛMİYETİ
81	“İKİNCİ FASIL” İADE-İ İSTİKLAL İLE FRANSA'YA MAHKÛMİYETİ
89	“ÜÇÜNCÜ FASIL” PORTUGAL'IN İNGİLTERE'YE MAHKÛMİYETİ
	(DÖRDÜNCÜ BÂB) PORTUGAL'IN AHVAL-İ AHÎRESİ
99	“BİRİNCİ FASIL” İSTİKLAL MUHAREBÂTI
102	“İKİNCİ FASIL” KANUN-İ ESASİ MÛNAZAÂTI
107	“ÜÇÜNCÜ FASIL” PORTUGAL'IN AHVAL-İ AHÎRESİ
110	(İFADE-İ UMUMİYE)

EK 2: İSPANYA

KÂİNAT

KÜTÜPHANE – İ TARİH

BİRİNCİ KISIM

AVRUPA

“BİRİNCİ KISMIN ON İKİNCİ CİLDİ”

İSPANYA

MUHARRİRİ

AHMED MİDHAT

**“TERCÜMAN-I HAKİKAT’E” TEFRİKA OLARAK DERG VE NEŞR
OLUNDUKTAN SONRA AYRICA KİTAP OLARAK TABOLUNMUŞTUR**

İSTANBUL

1298

(2) Coğrafiyûn indinde İspanya ülkesi Avrupa cenubî hükûmatının ikincisi addolunarak ahval-i coğrafiyesi ber-vech-i ati icmal olunur.

(İSPANYA'NIN İCMAL-İ AHVAL-İ COĞRAFIYESİ)

Péninsule Espanique denilen ve Avrupa'nın cenub-i garbiyesi köşesini teşkil eden azîm ve latif şibh-i cezirenin en büyük kısmı İspanya Devleti'nin zir-i idaresinde olup bir cüz-i asgari bundan mukaddem hülâsa-i tarihini on birinci cildimizde yazmış olduğumuz Portugal Devleti işgal eyler.

İspanya ülkesi şimal tarafından Fransa ile hemhudut olup Pirene denilen azîm silsile-i cibâl iki ülke arasında hadd-i fasıl olur. Bundan maada İspanya (3) hudud-ı şimaliyesinden bir parçasını dahi Atlas Denizi'nin Gaskonya Körfezi ihata eyler. Garp tarafından boylu boyuna İspanya hududu Portekiz ülkesi ile mahdut olup cenup cihetinden dahi Septe Boğazı bu ülkeyi Afrika kıtasında vaki Fas ikliminden tefrik eder. Cenub-ı şarkî ve şark tarafından dahi Bahr-i Sefid ile muhat ve mahduttur.

Hudud-ı mezkûre dâhilinde vaki İspanya ülkesi şimalden cenuba doğru 1100 ve şarktan garba doğru 600 kilometre mesafedir ki inde'l-mesâha vüsat arazicene ülke-i mezkûrun Avrupa ülkeleri meyanında birincilerden olduğu görülür. Mevkii ise otuz altı dereceden kırk dört derece arz-ı şimalî arasında bulunmakla itidal-i havaca tamam bizim memalik-i Osmaniye'mizin naziri addolunur.

Bu kıta gayet dağlık bir mahal olup şimal tarafından Fransa hududunu tefrik eyleyen silsile-i cibâlden başka beş tane azîm silsile-i cibâl daha sath-ı araziye mütemevvic eyler. Bu silsilelerin birincisi İberik (4) denilen dağlar olup Akdeniz'e akan nehirler ile Atlas Denizi'ne akan nehirleri yekdiğerlerinden tefrik eyler. İkincisi Karpe Kano Utanik (?) denilen dağlar olup Douro ile Tajo Nehirleri arasındadır. Üçüncüsü Lusitania Cibâli olup Tajo Nehri ile Guadiana Nehirleri arasında vakidir. Dördüncüsü Sierra Morena olup Guadiana ile Guadalquivir arasındadır. Beşincisi ise Betik silsile-i cibâli olup Guadalquivir ile deniz arasında mümtedir.

Cibâl-i mezkûreden nebeân eyleyen birçok nehirler yekdiğerine munsabb olarak başlıca beş büyük nehir vücuda getirirler. Bunlar ise Ebro ve Douro ve Tajo ve Guadiana ve Guadalquivir Nehirleri olup bunlara nispet ile ikinci derecede kalan diğerk dört nehir dahi Minho ve K... ve Guadalaviar ve S... nehirleridir. Arazi ekseriyet üzere münbit ve mahsuldar olduğu gibi her ne kadar saky kanallar pek az ise de enhar-ı cariyeye bittabi araziye iska ve irvâ

eylediğinden bu dahi İspanya'nın kuvve-i inbatîyesine yardım eyler. İtidal-i havanın iklime tatbikine nazaran (5) dahi anlaşılabilir ki İspanya kıtasının şimal tarafları Fransa'nın kısm-ı cenubîyesine mahsus olan mahsulat-ı arziyeyi yetiştirdiği hâlde cenup tarafı adeta Mısır'da yetişen agleb-i mahsulatı dahi husule getirir. Hele üzüm ve limon ve portakal ve hurma ve şeker kamışı ve pamuk İspanya'da en âlâ yetişen mahsulattan iseler de ne çare ki İspanyollar ziraate hemen hiçbir ehemmiyet vermediklerinden oralarda tabiat ne kadar yardım eder ise yalnız o nisbette mahsul alınmak ile iktifa olunur. İspanya dağlarında pek külliyyetli madenler bulunduğuna şüphe yok ise de bunları işletmek hususunda İspanyollar pek geridedirler. Hele cibâl-i mezkûrede bulunan âlâ mermer ve somaki taşlar Avrupa'nın hemen hiçbir tarafına mahsus olmayıp Arapların fenn-i mimarideki maharet-i fevkaladeleri bu âlâ taşlar ile birleştiği için İspanya'da hâlâ bugün dahi harabeleri görülen o kadar ebniye-i âliyye tesadüf olunur ki letafetleri akıllara hayret verir. Mermerden maada İspanya'da civa madenleri dahi kesret üzere olup (6) yalnız “el-maden“ ve daha doğrusu Arapça “el-maden” denilen civa madeni muntazamca işletilmekte ve bu intizamın dahi Araplar zamanından kalma bir şey olduğu işte hâlâ isminden istidlal olunmaktadır. Kalay ve kurşun ve demir ve gümüş madenleri İspanya'da hem pek çok hem de pek fena işletilmekte bulunan madenden olup İspanya dağlarında elmas misüllü zikîymet taşlar madeni dahi bulunmaktadır. Ezmîne-i kadimede İspanya'nın altın madenleri dahi pek ziyade zenginlik ile meşhur idi ise de bunlar işletile işletile cevherleri tüketilmiş olduğundan şimdi malum olarak altın madeni yoktur.

Memalik-i mezkûrede çobanlık pek ileride olup külli hayvanat yetiştirirler. Bahusus Portugal'da dahi kesret ile yetiştirilen ve merinos denilen koyunlara İspanyolların da merakı pek ziyadedir. Kara sığır hayvanatına o kadar rağbet edilmeyip en güzel boğalarını umumi tiyatro gibi mahal-i mahsusada dövüştürerek temaşa etmek için yetiştirerek en ziyade istihdam eyledikleri hayvanat katır olmak ile onları yetiştirmek (7) hususunda İspanyollar Portekizlere dahi galebe etmişlerdir.

İspanya kıtası on iki devâir-i askeriye ile kırk sekiz kıta eyalet-i mülkiyeye münkasım olup eyâlâtın bazıları asar-ı sâlifede başlı başlarına krallık oldukları için hâlâ bugün dahi “krallık” diye yâd olunur ki İspanya kralları dahi bunların kralı ve senyörü olmak gibi unvanları kendi elkab-ı bi-nihayesine zammederler. Umum ahalinin miktarı yirmi iki milyona takarrüp eder. Bu ahali meyanında maarif o kadar terakkide olmayıp sanayi ise yalnız mensucat-ı haririye ve kutniye ile bir de debbağlık ve aynacılık ve silahçılık cihetlerinde terakki üzeredir. Sair sanayi pek geridedir. Orada yalnız Katolik ayinine ruhsat verildiğinden ondan başka hiçbir mezhep yoktur. Hatta İspanya krallarına “hükümdar-ı Katolik” unvanını

verirler. Bu ise İspanya'nın engizisyon cemiyetine asırlarca müddet cevalangâh olmasından neşet eyleyip cemiyet-i mezkûre orada İslam ve Yahudi gibi başka dinler erbabını değil hatta Hristiyanlığın mezheb-i sairesi erbabını da mahva (8) yürüdüğü için orada başka mezhep erbabından hiçbir kimse bulunmaz.

Avrupa kıtasında bulunan memalikten maada Afrika ve Amerika ve Okyanus taraflarında dahi İspanya'nın birçok müstemlekâtı vardır ki bunlarda bulunan tebaasının miktarı dahi üç buçuk milyonu tecavüz eder. Bu müstemlekât-ı kıtaat-ı saire ahval-i tarihiyesini yazar iken başkaca bahse çekilecektir.

Hükûmet-i mahaliye kanun-ı esasi ile idare olunur bir hükûmet-i meşruta olup fakat İspanya'da meşrutiyet defaat ile ilan olunduğu hâlde istibdat dahi defaat ile avdet eylemiştir ki buraları derun-ı tarihte görülecektir. Payitaht-ı devlet Madrid şehri olup bundan maada İspanya'nın en meşhur memaliği León ve Sevilla ve Kadis ve Kordu ve Gırnata ve Valensiya şehirleridir.

(İSPANYA TARİHİNİN TAKSİMAT-I ESASİYESİ)

İspanya ülkesi Yunan ve Roma'dan sonra medeniyetin (9) en eski olarak girmiş ve birleşmiş olduğu yerlerden olup tarihinin mebdei asr-ı milad-ı İsa'dan bir hayli evveldir. Binaenaleyh İspanya için yazılacak bir hususi tarihi başlıca altı bâba taksim eylemek lazım gelir ki birinci bâb tarihin ittılai yettiği bir zamandan bed' ile miladın 710 senesinde İspanya'nın taht-ı istila-i İslam'a girdiği zamana kadar olan vukuatı hâvi olur. İkinci bâb Endülüs'te şevket-i İslamiye devridir ki 710 sene-i miladiyesinden 1031 senesine kadar imtidâd edip üçüncü bâb hükûmat-ı İslamiye'nin inkırazı ile bi'l-külliyeye zevallarına kadar imtidâd eyleyen zamanın vukuat-ı faciasını mutazammın olarak 1031 sene-i miladiyesinden 1492 senesine kadar gelir. Dördüncü bâbda 1492 senesinden 1580 senesine kadar İspanya'nın devr-i cihangiranesi vukuatı hülasa eyleyip beşinci bâbda devlet-i mezkûrenin devr-i inhitatı vukuatına girişilir ki bu dahi 1580 senesinden 1814 senesine kadar gelir. Altıncı bâb dahi İspanya'nın ahval-i ahîresi vukuatını şamil olup zikrolunan 1814 senesinden zamanımıza kadar devam eyler.

(10) Bu eserde mutadımız olduğu üzere işbu altı bâbdan her bir yeni vukuatın inkitaât-ı cüziyesine tebaiyet ile lüzumu kadar fasıllara taksim eylemişizdir. Binaenaleyh birinci bâb dört fasla taksim olunarak fasl-ı evvelde İspanya'nın tarih nazarında tanınmaya başladığı zamandan bed' ile Romalıların hücumuna yani miladın 227 sene-i mukaddemine kadar malum olan vukuat hülasa edilir. İkinci fasılda Romalılar ile Kartacalılar arasında Punik

Muharebâtı diye meşhur olan muharebât-ı medideden İspanya hissesine isabet eden vukuat-ı şita icmal olunur ki bu dahi 227 sene-i mukaddeminden 133 sene-i mukaddemine kadar devam eyler. Üçüncü fasılda birtakım akvam-ı vahşiyenin İspanya şibh-i ceziresine hücumları zamanının vukuatı icmal olunur ki bu zaman dahi 133 sene-i mukaddeminden başlayarak miladın 428 sene-i muahharına kadar devam eyler. Dördüncü fasıl dahi İspanya'da Vizigot Devleti'nin teşkili ile ta zuhur-ı İslam'a yani 710 sene-i miladiyesine kadar suret-i devam eder ve ba'de hükûmet-i İslamiye'ye vech-i tahavvülünü mübeyyen olur.

İkinci bâbı üç fasla taksim etmek iktiza (11) eyler bunun dahi birinci faslında 710'dan 719 sene-i miladiyesine kadar İslam'ın ibtida-yı devr-i istilası ve ikinci faslında 719'dan 756 senesine kadar Endülüs'ün devlet-i Emeviye-i Dımışkîye'ye bir vilayet olması ve üçüncü faslında 756 senesinden 1031 senesine kadar Endülüs'te devlet-i Emeviye'nin teşekkül ve devam eylemesi vukuatını cemedir.

Üçüncü bâb beş fasla taksim olunur ki fasl-ı evvel Endülüs devlet-i Emeviye'sinin inkısam ile Murâbıtîn'in zuhuruna kadar olan vukuatı icmal eyler ki 1031 senesinden 1086 senesine kadar olan vukuat demektir. İkinci fasıl devlet-i Emeviye'nin işbu inkısam ile bundan hasıl olan aksam yavaş yavaş İspanya devlet-i Nasrâniye'si eline geçtikçe devlet-i mezkûrenin hasıl olan terakkiyatını muvazene eyler ki bu dahi yalnız şu üçüncü bâbın mebbeinden başlamayıp belki daha evvellerinden bed' eyleyerek 1086 senesine kadar olan terakkiyat-ı Nasrâniye'yi gösterir. Üçüncü fasıl Murâbıtîn ve sair Arap müstevlileri vukuatını cami olur ki 1086'dan 1344 (12) senesine kadar gelir. Dördüncü fasıl hükûmet-i Nasrâniye'nin terakkiyat-ı daimesini mübeyyen olup bu terakkiyatı yukarıki üçüncü fasılın hâvi olduğu müddete tatbikten sonra 1344 senesinden 1479 senesine kadar dahi suret-i devamını gösterir. Beşinci fasıl ise Gırnata hükûmet-i İslamiye'sinin dahi inkırazı ile İspanya üzerinde istiklal-i İslam'ın artık vücudu kalmadığı zamana mahsus olup bu dahi fusûl-i mütেকaddimeye bir nazar-ı icmali atıf ile 1492 senesine kadar gelir.

Dördüncü bâb üç fasla taksim olunarak birinci faslında Şarlken'in zuhuruna kadar İspanya'nın vukuat-ı tarihiyesi icmal olunur ki müddeti 1492'den 1516 senesine kadardır. İkinci faslında Şarlken'in devr-i cihangirîsi hikâye olunur ki 1516'dan 1556'ya kadar gelir. Üçüncü faslında dahi İspanya'nın kemal-i şevketi devri hikâye kılınıp bu ise 1556'dan 1580 senesine kadar olan zamandır.

Beşinci bâb beş fasla münkasım olup fasl-ı evvel engizisyonun Yahudiler ile ehl-i İslam hakkındaki mezalimini (13) hâvi olarak 1580 senesinden 1609 senesine kadar devam

eyler. İkinci faslında müstemlekât-ı hariciyenin elden çıkışı hikâye olunur ki 1609'dan 1679 senesine kadar gelir. Fasl-ı salis İspanya Tevarüsü Muharebât-ı meşhuresine dair olup 1679'dan 1714 senesine kadar imtidâd eyler. Dördüncü faslında Fransa Büyük İnkılabı'nın İspanya'ya cihât-ı taallukı hikâye olunur ki 1714 senesinden 1808 senesine kadardır. Beşinci faslı ise Fransızların İspanya'ya bi'l-külliyeye tahakkümünü mübeyyen olup bu ise 1808'den 1814 senesine kadar mümtedd olur.

İspanya'nın ahval-i ahîresi vukuatını hâvi olan altıncı bâb dört fasla münkasım olup fasl-ı evvelde İspanya'nın Fransa tahakkümünden rehası ile Yedinci Ferdinand'ın vefatına kadar ahval-i tarihiyesi hülâsa edilir ki 1814 senesinden 1833 senesine kadar güzêrân eyleyen seneler demektir. İkinci faslında İspanya muharebât-ı dâhiliyesinin hitamına kadar suret-i ahvali tasvir edilir ki 1833 senesinden 1846 senesine kadar olan zamanlardır. Üçüncü faslında Kraliçe Isabelle'in hal'i ile (14) İtalya prenslerinden Amédée'nin kral intihap olunarak onun da hükûmetten feragat eylediği zamana kadar olan vukuat hikâye olunur ki 1846'dan 1873 senesine kadar gelir. Dördüncü faslında dahi İspanya'da hükûmet-i cumhuriyenin ilanı ile muahharen Kral Alphonse'un makam-ı hükûmete davet olunduğu zaman yani hâlihazıra kadar olan vukuat hülâsa olunur.

(BÂB-I EVVEL)

İBTİDA-YI AHVAL

AN... İLA 710

(BİRİNCİ FASIL)

ROMALILARIN VÜRUDUNA KADAR

AN... İLA 227 MUKADDEM

TAFSİL- Romalılar İspanya hakkında ilk malumat-ı coğrafiye ve tarihiyeyi aldıkları zaman orada İspanya'nın en kadim ahalisi olmak üzere başlıca iki nevi halk tanımışlardır. Bunlardan birincisi Kelt yahut Gal denilen ahalidir ki kıtanın şimal ve garp taraflarına yayılmışlardır. Ahali-i merkume Portugal kıtasının dahi (15) ilk ahalisi oldukları bundan evvelki ciltte haber verilmiş olduğu gibi Fransız milletini teşkil eyleyen ahali-i kadimenin de bir kısmı olduğu Fransa tarihinde arz olunmuş ve bunların barbarlık zamanlarındaki ahval ve suret-i maişetlerine dair dahi Fransa tarihinde bazı tafsilat verilmiş idi. Ahali-i kadimenin ikincisi İber denilen millet olup İspanya'nın şark ve cenup taraflarında birleşmiş oldukları görülmüştür. Bu ahalinin Afrika taraflarından gelmiş olduklarına dair bazı coğrafya-yı kadim

muharrirleri bir rivayet yazmışlar ise de tetkikat-ı ahîre bu rivayeti asılsız çıkarmış ve ahali-i merkumenin mevrîd ve menşelerince meçhuliyete kanaat hasıl olmuştur.

Keltler ile İberlerin itlâ' tarihinden mukaddem bir zamanda yekdiğerleri ile pek çok muharebeler etmiş oldukları zannolunur. Zira İspanya'nın vasatlarında ve tamam bu iki millet-i kadimenin mevki-i telakkileri addolunabilecek yerlerde diğeri bir kavim-i muhtelit daha görülmüştür ki lisan ve ahlaklarından bunların Keltler ile İberlerden mümteziç oldukları (16) anlaşılabilir isimleri dahi "Kelt-İber" tesmiye kılınmıştır. Hâlbuki ezmine-i kadimede öyle münasebat-ı ticariye filan ile iki kavmin ittihat ve imtizacı mutasavver olmayıp yalnız muharebât-ı mütemadiyeyi müteakip ya bir musâlaha akdi veyahut bir kavmin diğeri üzerine galebe ve tasallutu sureti ile imtizaçları hasıl olduğundan işte Kelt-İberlerin dahi bu suret ile tereküp eylediklerine yakın hasıl olmuştur.

Pek kadim zamanlarda İspanya şibh-i ceziyesine bazı milel-i mütemeddinenin heyet-i muhacereler sevk ederek birtakım ticaret benderleri vücuda getirmiş oldukları dahi muhakkaktır. Ezcümle Fenike denilen ve Kuds-i Şerif havalisinde bulunan millet-i kadime-i mütemeddine Afrika sevâhiline muhacirler gönderip Kartaca denilen hükûmet-i kadimeyi vücuda getirdikten sonra Kartaca'dan dahi bir fırkanın Akdeniz tariki ile giderek İspanya sahilinde güzel bir bender-i ticaret vücuda getirdikleri elyevm bender-i mezkûrenin ismine "Kartacana" tesmiye edilmekte bulunması ile sabittir. (17)

Kartacana'ya çıkan Kartacalılar İspanya memaliğini içirilere doğru keşf ve fethetmeye başladıkları zaman bazı asar-ı bakiyesinden kendilerinden evvel oralara Fenikelilerin sair muhacirleri dahi gelmiş olduklarını gördükleri gibi daha eski bir zamanda Yunan-ı kadim muhacirlerinden dahi bir hayli fırkaların oralara doğru münteşir olduklarına dair alametler görmüşlerdir. Ancak bunlar Kartacalılar kadar terakki edemeyip Kartacalılar ise gâh harben gâh sulhen İspanya'nın hemen kâffesini kendi itaatleri altına almışlar idi.

Bir yandan Kartacalılar şu suret ile terakki ededursunlar diğeri cihetten Romalılar dahi Fransa'nın kısm-ı cenubiyesinde ve Pirene Dağları üzerinden buldukları yollar ile İspanya'nın şimal taraflarını keşfe başladılar. Romalılar kendi önlerine çıkan Keltleri def ede İspanya'nın kısm-ı şimaliyesini bayağı ele geçirdikten sonra cenuba doğru sarktıkları zaman Kartaca müsta'mirâtını dahi görünce biraz tevakkufa mecbur oldular. Zira o zamanlar Kartaca gerek berren ve gerek bahren gayet zengin ve kuvvetli bir (18) devlet olup Romalılar ise vakia istila-yı âlem devrine girmiş iseler de asıl şiddetleri birtakım nizamsız ve intizamsız

ahali-i vahşiyeye haklarında görülüp öyle Kartacalılar misillü mütemeddin ve müterakki bir halkı kolay kolay gözlerine kestiremezler idi.

Bir aralık Romalılar ile Kartacalılar arasında bazı muharebât-ı rekabetkârane baş gösterdi ise de galibiyet ve mağlubiyet her iki taraf için hemen müsavi gibi bir surette kalmış ve ondan sonra ne Romalılar cenuba ve ne de Kartacalılar şimale doğru ilerlemeyip İber Nehri bunlar arasında bir hadd-i fasıl olmuş idi. Nehr-i mezkûrun iki millet-i cihangirî yekdiğeri ile bi't-telakki çarpışarak birisinin diğeri ezmesine mümanaatı milad-ı Hazret-i İsa'dan 227 sene-i mukaddemine kadar devam ederek ondan sonra Roma ile Kartaca arasında Punik denilen muharebât-ı azîme baş göstermekle artık muhâcemât tarafeyn için nehr-i mezkûr bir hadd-i mani olmaktan aciz kaldı.(19)

(İKİNCİ FASIL)

PUNİK MUHAREBÂTI İLE ROMA'NIN İSPANYA'YI İSTİLASI

AN 227 İLA 133 MUKADDEM

TAFSİL- “Punik Muharebâti” denilen muharebeler Roma ile Kartaca arasında birçok seneler devam ederek nihayet Kartaca'nın bi'l-külliyeye mahv ile Roma'nın cihangirliğini itmam eylemiş bir vaka olması ile ezmine-i kadime-i tarihinin en mühim vukuatından addolunur.

İspanya'nın dârü'l-harb olduğu Punik Muharebesi ise muharebât-ı mezkûrenin ikincisi addolunur. Bu muharebeye en evvel Kartacalılar sebebiyet göstermişlerdir. Zira İber Nehri'ni öte tarafa geçmeyecekleri hakkında İspanya ile mün'akid olan muahedelerini Kartacalılar bozmuşlardır. Hannibal ismi ile ezmine-i kadime tarihinde şöretşiar olan Kartaca serdarı on bini süvari olmak üzere yüz bin kişiden mürekkep teşkil eylediği bir ordu ile yalnız bütün İspanya'yı istilaya değil belki imkânın müsaadesine göre bütün Roma memaligini fetheterek kalkışarak İber Nehri'ni mürur eyledi. Ta Pirene Dağları'na kadar İspanyollardan (20) bir güne mukavemet-i şedide görmedi ise de zikrolunan cibâl-i sa'bü'l-mürura geldiği zaman Roma'ya tâbi' bulunan akvam-ı vahşiyeye ile çarhalaşmaya mecbur oldu. Pirene Dağları şimdi bile büyük bir ordunun öyle kolay kolay mürur edemeyeceği cibâl-i azîmeden olmak ile bilhassa ezmine-i kadimede henüz vahşiler meskeni bulunduğu yani geçecek yolları hayvanat-ı vahşiyenin bile güçlkle tırmanabilecekleri kadar mümteniü'l-mürur olduğu münasebet ile gerek şu müşkilât ve gerek akvam-ı vahşiyeye tarafından gösterilen hücumât Hannibal'ın ordusunu ziyadesi ile kırmaya ve birtakım neferâtı dahi firara mecbur eylemeye başlamış idi. Şu hâlde ordunun mevcudu nisfından daha az bir miktara inmiş ise de Hannibal cibâli öte

tarafa aştıktan yani şimdiki Fransa'nın memalik-i cenubiyesine indikten sonra Romalılar tarafından yine ciddi bir mukavemet görmeyince bakiye-i askerine yeniden nizam vererek Roma'ya doğru yürümeye başladı.

Bu hâlde Romalılar konsül bulunan Scipio'yu azîm bir ordu ile Hannibal'e karşı gönderdiler ise de bu ordu (21) kâmil münhezim ve perişan olduğu gibi peyderpey gönderilen diğer dört büyük ordu dahi mahv ve perişan olduğundan artık nefis-i Roma'nın dahi Kartacalılar eli ile fetholunmasına hiç şüphe kalmamış idi.

Ancak bu hâlde Hannibal'in askeri otuz dört bin nefere kadar tenzil ederek Romalılar ise Marcellus nam serdarlarının kumandasına tebaiyet ile son gayretlerini toplayarak Hannibal'e son mukavemet-i meyuşaneyi göstermeye başlamak ile beraber diğer bir büyük orduyu dahi bahren Kartaca üzerine saldırımları ile ve hâlbuki Kartaca Hükûmeti zaten olanca kuvvetini Hannibal'e tevdiân Avrupa'ya göndermiş bulunması ile Afrika'ya gelen Roma ordusuna mukavemet edecek kuvvet bulunamayarak bütün Kartaca Romalılara teslim olmuş idi.

Bu haber Hannibal'e vasil olunca maiyetinde mevcut kalabilen asâkir ile serian Afrika'ya avdet eyledi ise de artık iş işten geçmiş idi. İşte bu mağlubiyet-i azîme üzerine İspanya kıtası kâmil münhezimlerin eline geçtiği gibi Kartaca'nın donanması hazinesi ve sairesi de (22) zapt olunup şu kadar ki bu defaya mahsus olmak üzere asıl Kartaca memalığı doğrudan doğruya Roma'ya ilhak kalınmayarak yine kendi hâline terk olunmuş idi.

İşte bu muharebe-i medide 209 sene-i miladiyesinden bed' ile on yedi sene devam eyleyerek neticesinde İspanya külliyyen Kartacalılardan nez' edilmiş ise de külliyyen dahi Roma itaat-ı katiyesi altına alınamamıştır. Belki bundan mukaddem kaleme alınan Portugal tarihinin birinci bâbının birinci faslını teşkil eyleyen vukuat hemen aynı ile İspanya tarihinden addolunabilecek bir surette buraca dahi tekrar mütaalasına lüzum görülmek üzere Romalıları nice seneler İspanya akvam-ı kadime-i vahşiyesi ile uğraşmaya mecbur eylemiştir. Nihayet İspanya kıtasının en mühim mevâki'-i askeriyesi Romalılar yedine düşmek ile ve o zamana kadar yerlilerden dahi birtakım rüesa Romalılar canibinden celp ve itmâ' edilmiş bulunmak ile asıl bunların inzimam-ı muavenetleri ile İspanya doğrudan doğruya Roma vilayeti hâline ifrağ olunabilmiştir. (23)

(ÜÇÜNCÜ FASIL)

BARBARLARIN İSTİLASI

TAFSİL- İspanya ile Portugal için birçok müverrihlere yalnız bir tarih-i hususi yazdırarak Portugal'ı bir İspanya vilayeti gibi tasavvur ettiren şey işbu ezmine-i kadimeye taalluk eden vukuata iki ülkenin hemen kâmilin gibi bir suret ile iştirakleri kaziyesi olduğundan buraların Roma istilası altına girdiği zamana kadar yerlilerin Romalılara gösterdikleri mukavemetlere dair Portugal tarihinin birinci bâbında hikâye edilen vukuatın İspanya tarihinden işbu birinci bâba dahi tatbiki lazım geldiği Romalılar Kartacalıları mağlup ederek ve İspanya kıtasının nukat-ı mühime-i askeriyesini ele alarak akvam-ı kadimenin heyet-i umumiye-i memzûcesi demek olan Kelt-İberleri kımıldatamayacak bir hâle koyduktan sonra ezcümle Roma serdarlarından Bruturius'un Roma'ya isyanı esnasında İspanya'ya bi'l-iltica İspanyollardan teşkil ve tesis eylediği fırka ile Portugal ile beraber İspanya'yı da hemen müstakilce bir (24) hükûmet hâline koymuş olması gibi ahvali de hep vukuat-ı müşterikeden addeylemek lazım gelir.

İspanya'nın Roma tarafından doğrudan doğruya ve asayiş ve emniyet ile idare olunmaya başlaması ancak milad-ı İsa'nın ilk asrında müyesser olup o zamana kadar birtakım akvam-ı vahşiyenin Roma aleyhine vakit vakit îka' eyledikleri isyanları tamamı ile kayıt ve izah etmek lazım gelir ise Kâinat'ın bu cildi iltizamgerdemiz olan ihtisar dâhilindeki tertibinden pek fazla olarak mufassal olması lazım gelip hâlbuki kıta-i mezkûrenin uzun uzadıya ehl-i İslam'a vatan olması o cihetin izahını icap etmek ile Romalıların İspanya'da suret-i tesis-i hükûmetlerini Portekiz kısmındaki izahımızdan fazla olarak tatvîl edememeye mecbur olduk.

İmdi İspanya'nın Roma'ya iltihakı kuvvet bulduktan sonra ve bhusus Roma'nın bir hükûmet-i imparatoriye idaresi altına girdiği zaman bu kıta servet ve mamuriyetçe o kadar terakki eylemiş idi ki Roma devlet-i imparatoriyesinin birinci vilayetlerinden addolunur idi. Romalılar (25) burasını evvela üç büyük vilayete taksim eylemiş oldukları hâlde gittikçe artan ehemmiyeti üzerine muahharen beş vilayete ayırmışlar ve daha sonraları iki vilayet daha ilavesi ile umum İspanya iklimini yedi vilayet itibar eylemişlerdir. Romalıların bu vilayete verdikleri ehemmiyetin en büyük vechi oralardaki maâdinin serveti olup hatta altın madenleri bilhassa Roma'yı zengin eden madenden olduğu meşhurdur. Ahali-i mahaliye ise Roma terbiyesini o kadar almışlar idi ki Roma lisan ve edebiyatında ve ulum ve hikemiyâtında İspanyollar Romalılara dahi faik addolunurlar idi. Hatta Roma'nın meşahir-i hükemâ ve erbab-ı kaleminden "Seneca" ve "Eugéne" ve "Martial" anasıl İspanyol oldukları hâlde terakkiyât-ı ilmiye ve hikemiyeleri ile Roma'nın âlâ-yı şanına hizmet edecek dereceyi bulmuşlardır. Bunlardan maada Roma imparatorlarından Traianus dahi anasıl İspanyol'dur.

Böyle Roma eâzım-ı meşahirinden dört zatin anasıl İspanyol olmaları nazar-ı tarihte bunlar gibi ebvâb ve fusûl veyahut sahâyif-i mühime peyda edememiş olan sair yüzlerce ve belki (26) binlerce büyük adamların dahi Romalılardan ziyade Romalı addolunanabilecek kadar o millet-i kadimenin terakkiyâtına iştirak eylediklerini ispat eder.

Asıl Roma'nın yani İtalya taraflarının ahlak-ı siyasiyesine haleldârı olup da Cermanya taraflarının akvam-ı vahşiyesi cenup cihetlerine doğru tahattîye başladıkları zamanlar Romalılarda mukavemet için görülen kesâlet İspanyollarda görülmeyip bunlar bi'n-nisbe Romalılardan ziyade hamiyet ve gayret gösterdiklerinden şu hâle nazar eden müverrihler Roma-yı Garbî'nin inkıraz-ı küllisinden sonra İspanya'nın yeni bir Roma İmparatorluğu olmak üzere başlı başına bir heyet-i azîme olarak teşekkül edebilecek iktidarda olduğunu teslim ederler. Ancak keyfiyet Portugal tarihinde dahi beyan olunduğu üzere akvam-ı vahşiyeden Süen ve Alan ve Vandal ve Vizigot tâifeleri yekdiğerini takiben İspanya'ya hücum ederek bunlar sair taraflarda gördükleri mukavemetten ziyade İspanyollardan mukavemet gördükleri için en büyük tahribatı dahi İspanya'da icra etmeleri ile o mamur ve şevketli memleketin kuvveti zaafa mübeddel olmuştur. (27)

Bununla beraber miladın 408 senesinden 411 senesine kadar İspanyolların barbarlara gösterdikleri mukavemet adeta muhayyer-i ukul idi. Çifaide ki en sonra İspanya'ya hücum eden Vizigotlar öyle seyl-i istilalarına karşı Pirene Dağları'nın değil hatta Kûh-i Kaf'ın bile belki de mukavemet edemeyeceği bir beliyeye-i uzmâ olmak ile işte bunlar İspanya'ya girdikleri zaman kendilerinden evvelce gelmiş olan barbarları bertaraf ederek ve yerli İspanyolları dahi mahv derecesinde zebun eyleyerek "Vizigot Devleti" namı ile kurdukları azîm bir devletin cüz-i azamını İspanya arazisinden teşkil eylemişler idi.

(DÖRDÜNCÜ FASIL)

VİZİGOTLAR

AN 428 İLA 710

TAFSİL- "Vizigot" demek "Garp Gotları" demek olduğuna göre bu halkın asıl mensup olduğu millet "Got" tâifesi olduğu anlaşılır.

Gotlar Avrupa'dan birçok milletlerin tevârih-i hususiyesinde mühim mühim bâbları ve fasılları kendilerine (28) hasreylemiş olduklarından biz dahi Fransa ve Pays-Bas ve Rusya ve Almanya gibi ciltlerimizde bunların milel-i merkumeye taalluk eyleyen münasebet-i tarihiyelerini lüzumu derecesinde haber vermiş idik. Hâlbuki şu Got milletinin en büyük bir

kısmı Vizigotlar olduğu gibi bunların Fransa ve İspanya taraflarında teşkil eyledikleri devlet dahi devr-i istila-yı İslam'a kadar üç asır miktarı devam eylemiş ve eğer ehl-i İslam'ın gerçekten cihan berendâzâne olan kuvve-i kahiresi bunları zebun etmese idi Romalılar makamına kaim olarak daha pek çok asırlar devam eyleyecekleri dahi derkâr bulunmuş olduğundan işbu İspanya cildimizde Got tâifesinin devran-ı umumi-i cihangiranelerine dair karilerimize bir icmal arzından sonra Vizigotların İspanya'da kurdukları hükûmete nakl-i kelim ile izahat-ı lazımeyle ita eylemek suretini münasip gördük.

Got denilen tâife tarihin en eski olmak üzere haber verdiği tâifedendir. Bunların ibtidayı neşetleri ezcümle Siyt (?) denilen ve şimdiki Rusya'nın cenup tarafları ile Kafkas ve Ural cihetlerinde görülen kavm-i kadim (29) gibi bir zulmet-i meçhuliyet içinde kaybolup gider. Birtakım müverrihlerin itikatlarına göre bunlar dahi Siyt (?) millet-i kadimesinin bir kısmı imişler.

Her ne ise bunlar en evvel şimdiki Bohemya taraflarında görülmüş idi ki bu misillü milel-i kadimenin kendilerini tarih-i erbab-ı medeniyete gösterebilmesi vukuat-ı tarihiyeleri ile mümkün olup Gotları tanıtmış olan şey ise milattan üç asır kadar mukaddem bunların şimdiki Danimarka'yı istila eylemiş olmaları kaziyesi idi. Ba'de bunlar şimdiki Rusya ve Prusya Devletlerine tâbi' olan birtakım akvam-ı vahşiyeyi vurup taht-ı itaatlerine aldıktan sonra başlıca üç büyük kola münkasım oldular ki bu kolların her biri eğerçi kendi başlarına cihangirlik etmişler ise de kendi aralarında cümlesi "Got" unvanı altında içtima ederler ve üç kolun üçünü de bir devletten ibaret addeyleyler idi.

Zikrolunan üç koldan birisi Gépides ve ikincisi Vizigot ve üçüncüsü "Ostrogot" yani Şark Gotları olup bunlar birkaç defa Tuna Nehri'ni ve hatta (30) Bahr-ı Siyah'ı dahi geçerek şimdiki Romanya'ya tâbi' olan yerlerin birçoğunu haraca kestikten ve Filibe şehrini istila ettikten sonra İstanbul üzerine dahi yürümüşler idi ise de 269 senesinde Roma İmparatoru bulunan İkinci Claudius bir aralık bunların hareketini cüzice tatil edebilmiş ve bu muzafferiyet üzerine "Gotik" unvanını almışlar ki böyle bir mukavemetin hemen Gotlara mensubiyet ima eder bir lakabı olmaya lüzum ve münasebet göstermesine bakılır ise o zamanlar bu mukavemete ne derecelere kadar ehemmiyet verildiği anlaşılır.

Ondan sonra Gotlar şimdiki Bulgaristan ve Romanya ve Macaristan'ın birçok yerlerinde cevelan eyleyerek 274 senesinden sonra tekrar İstanbul üzerine hücum ve Bosfor Boğazı'nı geçerek Anadolu içine duhul ile her tarafı hercümerç ve yağma ve talan eylemişlerdir. Bunların asıl şevket-i cihangiraneleri dördüncü asr-ı miladiyede Hermanarich

nam krallarının sevki sayesinde vukua gelmiştir. Zaten Got tâifesi akvam-ı vahşiyenin en muntazamı olup bunların adet ve ahlak-ı kadimeden (31) ibaret bulunan kanun-ı kadimleri kendilerini adeta muntazam bir orduyu seyyar hâlinde bulundurur iken kral-ı mumaiyleh Hermanarich dahi Romalılarda görülen intizamât-ı askeriyeden aldığı ibret üzerine bunların nizam ve usulünü bir kat daha tashih ve ıslah etmiş ve ondan sonra artık önlerine Roma'nın en muntazam asâkiri dahi çıkamayacak bir dereceyi bulmuş idi. Binaenaleyh Rusya'da vaki Don Nehri'nden Macaristan'da kâin Tisza Nehri'ne ve Bahr-i Siyah'tan Bahr-i Baltık'a varıncaya kadar memalik kâffeten ve bi's-suhule bunların zir-i zaptına girmiş idi.

Gotlara mukavemet edebilen tâife şimdiki Macarların aslı olan Hun tâifesi olup Gotların Kralı Hermanarich, 376 sene-i miladiyesinde Hunlar ile cenk ederek maktul düştükten sonra bunlardan Ostrogotlar Hunların riayetini kabul etmişler ise de Vizigotlar Tuna Nehri'ni geçerek tekrar Roma Devleti üzerine hücum ile 378 sene-i miladiyesinden sonra Edirne'yi zapt ve İstanbul civarını yağma edip nihayet İmparator Birinci Theodosius bunların rüesasını (32) kendi hizmet-i askeriyesinde kullanmak üzere musâlaha edebilmiştir. Lakin imparator-ı mumaiylehin vefatından sonra Vizigotların kralı olan Alaric yine silaha sarıldı ve Edirne ve Makedonya taraflarını çalkadıktan sonra iki defa İtalya'ya girerek hercümerç eyledi. Miladın 410 senesinde Roma Devleti'nin payitahtını feth ve istila eden Vizigot kralı işte bu Alaric'tir.

Alaric'in karındaşı ve halefi olan Athaulf 412 sene-i miladiyesinde Gaule vilayeti namı ile o zamana kadar Roma'ya tâbi' bir vilayet hükmünde olan Fransa'ya girerek cenup cihetinde Vizigot Devleti'nin esasını vazeylemiştir.

O zamanlar Fransa'nın Toulouse şehri işbu Vizigotların payitahtı idi. Athaulf'tan sonra kral olan Wallia azîm bir ordu ile Pirene Dağları'nı geçerek İspanya içine hücum etmeye başladıkta bunlardan evvel İspanya'ya girmiş olan Alan ve Vandallar ve Roma asâkirinin bakiyesi ile cenge tutuşarak epeyce mühim mevâki' ele geçirmiş ise de ömrü vefa etmemiştir. Kendisinden (33) sonra kral olan Birinci Théodoric ise Hunlar kralı olup Fransa'ya kadar Avrupa'yı hercümerç eden meşhur Attila'ya mukavemet mecburiyetine düşerek Châlons Sahrası'nda Hunlar ile cenk üzerinde maktul olmuştur. Merkurum müddet-i hükûmeti 420 senesinden 451 senesine kadar mümtedd olarak İspanya'nın aaleb-i cihâtı bu müddet zarfında ele girmiş bulunduğu gibi 451'den 453 senesine kadar hükûmet eden Thorismond ve 453'ten 465 senesine kadar krallık eyleyen ve İkinci Théodoric ve 465'ten 484 senesine kadar hükûmet süren Euric bütün İspanya'yı feth ve istila işini itmam etmek ile ondan sonra İspanya'da vaki Toledo şehri işbu Vizigot devlet-i azîmesinin payitahtı olmuştur.

Vizigotlar bu suret ile bünyân-ı şevketlerini tesis eyledikleri sırada bunların şimal taraflarında dahi şimdiki Fransa Devleti'nin esasını vaz ve tahkim eylediklerinden 507 sene-i miladiyesinde Fransa Kralı Clovis Fransa'nın hududunu Pirene Dağları'na kadar tevsi etmek yani (34) Fransa içinde bulunan Vizigot vilayetini almak için cenge başlamak ile o zaman Vizigot kralı bulunan İkinci Alaric, Vouillé nam mahalde maktul düşmüş Septimanie denilen Marsilya ile Pirene arasında bulunan bir vilayetten maada Pirene'nin şimalindeki eyaletlerin kâffesi Fransa'ya intikal eylemiştir.

İşte bu mağlubiyetten sonra Vizigot Devleti demek şimdiki İspanya Devleti demek olarak ta Arapların zuhuruna kadar hemen münhasıran kendi umur-ı dâhiliyesine hasr-ı iştilal ile vakit geçirmiştir. Bu devletin makam-ı hükûmetine gelen krallarından an 511 ila 531 hükûmet süren Amalaric ile an 572 ila 586 hükûmet süren Léovigild ve an 586 ila 601 krallık eden Récarède ve an 621 ila 631 krallık eyleyen Suintila hep muktedir ve kârgüzâr hükümdarlar olup her biri devletlerinin terakkiyât-ı azîmesine hizmet etmişlerdir. Hele Léovigild İspanya'da o zamana kadar kendi varlıklarını ve bir dereceye kadar istiklallerini muhafaza eden Süevlerin bir müthiş kıyamını uzun uzadıya uğraşarak men (35) ve Süevlerin vücudunu da mahveylemiş olduğundan asıl müeyyid-i bünyân-ı hükûmet addolunmak salahiyetini kazanmıştır. Bu krallar hakikaten idare-i umur-ı hükûmette bezl-i vücut ile hiçbirisi yatağında ölmeyerek en çoğu maktul düşmüştür. Bu katiller ise o zamanlar İspanya içinde tamamı ile teessüs eden Katolik papazlarının hükûmet-i semaviyeyi hükûmet-i arziyeye tahvil için çevirdikleri entrikalar idi ise de Vizigot hükümdarları herhâlde gâh müdara gâh şiddet göstererek Arapların zuhuruna kadar kendilerini muhafaza edebilmişlerdir. 672'den 710 senesine kadar son hükümdarları ise Wamba ve Ergica ve Wittiza olup bunlar dahi Vizigot Devleti'nin bekasına pek çok say ve gayret eylediler ise de son hükümdar olan Rodéric 711 senesinde Araplara fena hâlde mağlup olduğundan tarih-i mezkûrdan sonra İspanya kıtası memalik-i İslamiye'den addolundu.

Maa-hazâ Vizigotların bakiyesi şimale doğru ricat ederek "Asturies" namı ile bir küçük devlet olmak üzere kendilerini muhafaza etmişler ve encam-ı kâr yine bunlar İspanya'yı eyâdi-i İslam'dan istirdat eylemişlerdir. Binaenaleyh (36) aşağıda sırası geldiği zaman bu Asturies ismini tekrar bulmak üzere daha burada nazar-ı dikkat ve ehemmiyet önünde tutmak lazım gelir ve İspanya'da devr-i İslam'ı görmek için ber-vech-i ati ikinci bâb küşat olunur.

(İKİNCİ BÂB)

ENDÜLÜS'TE DEVR-İ ŞEVKET-İ İSLAM

AN 710 İLA 1031

(BİRİNCİ FASIL)

İBTİDA-YI İSTİLA-YI İSLAM

AN 710 İLA 719

TAFSİL- İslamiyet'in suret-i zuhur ve envarının cihanı keyfiyet-i istilasını Asya kıtasına mahsus olan vukuat-ı mühime-i tarihiyeden olmak ile bu keyfiyet makta-i mezkûre ülkelerinin tevârîh-i hususiyesi yazıldığı sırada izah ve tafsil olunacak bir şeydir. Burada Endülüs devr-i şevket-i İslamiye'sinin suret-i hululünü hikâye için söze şu mebdeden başlarız ki:

Benî Ümeyye, Şam-ı şerifi merkez-i hükûmet ittihaz eyleyerek devlet-i İslamiye hududunu her tarafa doğru tevsie gayret (37) eyledikleri esnada Mısır valisi bulunan Mûsa b. Nusayir Mağrip hududunun dahi tevsii için o zaman Benî Ümeyye'den câlis-i sandalî-i hükûmet olan Abdülmelik'ten istizan eylemiş ve kendisinin kölesi olup meziyet ve maharet-i askeriyesine itimad-ı tammı bulunan Tarık b. Ziyad'ı bir fırka asker ile garba doğru göndermiş idi.

Ahd-i Faruk'ta gemicilik fûnûn ve sanayince ehl-i İslam'ın hiçbir gûne behresi olmadığı Muaviye'nin bir sefer-i bahri için ettiği istizana müsaade buyurulmamış olması ile müstedill iken ba'de yine Muaviye'nin Kıbrıs Ceziresi'ne bir sefer-i bahri icra etmesi ve diğer cihetten dahi Arap gemicilerinin Mayorka ve Minorca Adaları'na hücum ve zapt eylemesi ehl-i İslam'ın fütihat-ı bahriyeye dahi koyulmasını teşvik eyleyecek mevaddan addolunur. Binaenaleyh Tarık b. Ziyad Fas ve Marakeş'e kadar memaliğin fethi üzerine Septe Boğazı'nı geçerek İspanya kıtasına da girmek için denizin mümanaatını hiçe saymış ve 92 sene-i hicriyesinde yani miladın 710 senesinde işe mübaşeret dahi eylemiştir. (38)

Tarık b. Ziyad'ın İspanya'ya müruru için bir de pek münasip bir fırsat düşmüştür. Gazi-i müşarünileyh maiyetindeki heyet-i askeriye ile Tanca'da bulunur iken İspanyol kontlarından olup Endülüs vilayetinde valilik eden ve o zamana kadar bazı muharebât-ı berriye ve bahriyede asâkir-i İslam'a pek ziyade şiddet-i mukavemet ile meşhur olan Julián'ın kızına Vizigotların son kralı bulunan Rodéric icra-yı fi'l-i şeni etmek ile bu hâl Julián'ın pek ziyade gücüne gitmiş ... nam muharririn tanzim eylediği faciadan anlaşıldığına göre Julián "Dini ayrı dediğimiz Müslümanlarda bile bir hükümdarın kendi taht-ı muhafazasında bulunan ırzlara tasallutu vuku bulmuyor. Bizim hükümdarımız Hristiyan iken bir valisinin kızına

tasallut eylesin buna tahammül mümkün değildir. Böyle bir Hristiyan hükümdara hizmet ile İslam'a mukavemetten ise İslam ile bi'l-ittifak ahz-ı sâra kıyam eylemek müreccahtır. Bari bunca milyonlar nüfusu zulmden kurtarmış oluruz“ diye Tarık b. Ziyad'a ittifak teklif eylemiş idi. İşte bu ittifak üzerine Tarık elyevm “Cebelitarık” diye kendi ismi ile benam (39) olan mahalden Septe Boğazı'nı geçip tamam-ı askeri karaya çıktıkta ne kadar gemileri var ise yakmış ve bu suret ile ricat ümidini askerden kaldırarak ümid-i yegâne ileriye doğru hareketten ibaret bulunduğunu talakat-ı lisan ile askere anlatmak ile asker dahi kemal-i şevk ve hâhiş üzere harekete başlamıştır.

Avrupalı müverrihlerin rivayetlerine göre Tarık b. Ziyad'ın Kral Rodéric aleyhindeki muharebâtında Kont Julián dahi pek büyük hizmetler ederek fütuhât-ı İslamiye'yi başlıca kendisi teshil eylemiş imiş. Vakıa Tarık'ın böyle bir sayede mazhar-ı muvaffakiyet olmak ihtiyacında bulunmadığı muhakkak ise de bu rivayet sahih olsa dahi gazi-i müşarunileyh için asla mucib-i ar olmayıp bilakis bu kaziye adalet-i İslamiye'nin şerefini arttırır. Zira koca bir valiyi kendi hükümdarının aleyhinde İslam ile birleşip cenk ettiren şey kendi intikamını adalet-i İslamiye'ye aldirmek olduğuna şüphe yoktur.

Tarık b. Ziyad'ın İspanya'da Vizigotlar üzerine (40) muvaffakiyet-i katiyesini Cáceres Muharebesi temin eylemiştir. Zira Cebelitarık etraf ve civarında icra eylediği çarhalar asâkir-i İslamiye'nin oralarda tahassungâhlarını temin eyledikten sonra Vizigot Devleti'nin payitahtı bulunan Toledo yani Tuleytula şehrinin başrahibi ... nam papaz dahi bir hükûmet-i Nasrâniye'nin Nasârâ üzerindeki zulmünden ise bir hükûmet-i İslamiyenin cümle üzerindeki adl ü lutfuna tâbi' olmayı tercih eyleyerek Tarık'ı nefsi-i Tuleytula şehrinin fethine dahi teşvik eylemiş idi.

Ancak Kadis şehrinin elli kilometre kadar şimal-i şarkisinde bulunan Cáceres kasabasının derkâr olan ehemmiyet-i askeriyesine mebni Tarık b. Ziyad evvel emirde orasının istilasını emel edindiği gibi Vizigotlar dahi olanca kuvvetlerini oraya cemeylediğinden ve hatta Kral Rodéric dahi bizzat oraya geldiğinden 711 sene-i miladiyesinde Tarık olanca kuvveti ile kasaba-i mezkûre üzerine yürümüş ve hakikaten akıllara hayret verecek kadar fedakârlıklar ile Vizigotları bozup hatta Kral Rodéric'i dahi bizzat ele geçirmiştir. (41)

Cáceres bir kere bu suret ile ele geçtikten sonra artık Tuleytula şehri dahi bi'l-suhule zapt olunmuş idi. Tarık Kral Rodéric'in ser-i maktuını henüz Fas taraflarında bulunan Mûsa b. Nusayr'e irsal edince şu bile şanlı bir galibiyeti Mûsa b. Nusayr, koca Tarık'tan kıskanarak bulunduğu noktadan bir kadem ileriye gitmemesi için emr-i kati göndermiş ve oğlu Abdülaziz

ile beraber serian Endülüs'e geçtiği zaman Tarık'ı zindana atıp oğlunu Tuleytula'ya vali nasbeylemiş idi. Bu haber henüz makam-ı hükûmete gelmiş olan Velid'e aksedince Mûsa b. Nusayr'i tekdir ederek Tarık'ı be-tekrar bir kolorduya kumandan nasbeylemiş ve o dahi yeniden harekât-ı askeriyeye müsâraat ederek bir hayli yerleri daha Vizigotlardan ahz ve memalik-i İslamiye'ye raptetmeye muvaffak olmuş ise de Mûsa ile Tarık arasında artık rekabet ve adavet meydan almak ile bunların ikisini dahi azletmeye mecburiyet el vermiştir.

Bıçare Tarık b. Ziyad'ın azli ile bakiye-i ömrünü bir meçhuliyet-i facia içinde geçirdiği zamanlar Benî Ümeyye'nin (42) sair birçok serdar ve cengâverleri Tuleytula'nın teshirinden sonra taraf taraf fırkalar teşkil eden Vizigot senyörler ile muharebeye tutuşarak bunları layenkati şimalle doğru sürmekte devam etmişlerdir.

Vizigotlar ricat ede ede Asturias ve Cantabria ve Narva (?) nahiyelerine yani İspanya'nın münteha-yı şimaline geldikleri zaman çünkü oraları gayet dağlık ve taşlık mahaller ve adeta mümteniü'l-mürur yerler olmak ile Arapların süvarisi bu cibâl-i mâniaya tırmanmaktan aciz kalarak yollarını Pirene geçitlerine çevirmişler ve nevâhi-i mezkûrede tahassun eyleyen Vizigotları muahharen León Devleti namı ile teşekkül eden bir hükûmet-i sagîre hududu dahilinde hapseyleyerek Pirene Dağları'nı aşmışlardır. Asâkir-i Müslimîn'in Avrupa'ya tasallutu yalnız İspanya tariki ile berren vuku bulmayıp bundan sonra İtalya tarihinde dahi zikrolunacağı üzere bahren dahi Avrupa ile muharebâta koyulduklarından ve gâh hareket-i berriye hareket-i bahriyeyi ve gâh bu onu teyit eylediğinden Pirene Dağları'nı aşan İslam asâkirinin Cenubî Fransa'yı kâmilten istila (43) derecesinde cevelanlar eyledikleri ve hatta bir aralık İslam pişdarlarından birtakımı Paris nevâhisine kadar yürüdükleri tevârîhte mastûrdur.

İmdi min cihetin 710 senesinden 714 senesine ve min cihetin 719 senesine kadar devam eyleyen harekât-ı cesime umum İspanya kıtası üzerinde yalnız León Devleti'ni teşkil eyleyen nevâhiden maada kâffe-i memaliği yed-i idare-i İslamiyân'a terk ederek İspanya kıtası Emeviye-i Şam-ı devlet-i cesimesinin bir vilayet-i azîmesi hükmünü almıştır ki Endülüs tarihinin bu ciheti ber-vech-i ati ikinci faslımızı teşkil eder.

(İKİNCİ FASIL)

ENDÜLÜS VİLAYET-İ EMEVİYESİ

AN 719 İLA 756

TAFSİL- Ehl-i İslam Endülüs kıtası üzerinde hükûmetlerini tesis eyledikleri zaman Tuleytula şehrini merkez-i hükûmet etmeyip Kordu yani Kurtuba şehri merkez-i hükûmet ittihaz olunmuş ve hatta Semh b. Mâlik el-Havlanî vali olduğu zaman meşhur Kurtuba Köprüsü'nü (44) müşarünileyh bina ettirmiştir. Semh, Endülüs vilayetinin bir kıta haritasını mümkün mertebe tanzim ve hangi taraflarında ne kadar ve ne cins ahali bulunduğunu terkîm ederek bundan maksat Afrika ve Asya taraflarından Endülüs'e hicret edecek olan ahali-i Arabân'ı nerelere yerleştirmek lazım geleceğini anlamak idi. Filvaki gerek bilâd-ı Berberiye ve Mısır'dan ve gerek Şam ve Yemen kabâilinden birçok aşâir-i Arabân peyderpey Endülüs'e hicret ederek oralarda birleştiler ve her kabile anasıl sakin oldukları mahallerin ismini Endülüs'te temekkün eyledikleri yerlere dahi tahsis eylediler. Ezcümle nefis-i Dımişk-ı Şam'dan gelen muhacirler Bire nam mahalde sakin olarak oraya "Dımişk" tesmiye etmişler ve Hums ve Filistin ve Mısır ve saireden gelen ahalinin yerleştikleri yerlere dahi bu namları tesmiye eylemişlerdir.

Şam'da Emeviye Devleti'nin intizam ve şevketi devam eylediği müddet Endülüs valileri gerek ahali tarafından intihap ve merkez-i hükûmete inhâ' sureti ile ve gerek doğrudan doğruya Şam'dan gönderilmek üzere (45) taraf-ı hükümdar-ı Emeviye'den nasbolunurlar idi. Muahharen Emevilerin ahlak-ı siyasiyeleri bozularak her biri kendi keyiflerine tâbi' olmaya başladıkları zaman umum İfrikiyye valisi bulunan zatlar Endülüs'ü dahi İfrikiyye vilayet-i azîmesinin bir sancağı menzilesine indirerek valileri kendi taraflarından nasba kıyam eylemeleri ile bu hâl Endülüs ahali-i İslamiye'si meyanında birçok münazaâtı mucip oldu. Endülüslüler kendi valilerini kendileri intihap ederek İfrikiyye valisine tasdik ettirmeye kadar razı oldular ise de vali buna razı olmadı. Onlar dahi valinin gönderdiği adamlara itaat etmek istemediler. Hatta Ukbe b. Haccâc es-Selûlî vali bulunduğu zaman İfrikiyye vilayeti namına olarak itaat için ahali-i Endülüs'ü biraz ziyadece tazyik eylediğinden ahali ayaklanarak mumaileyhi azl ve yerine sabıkan vali bulunan Abdülmelik b. Katani'yi nasbeylediler. Bu haber İfrikiyye aksedince valilik Belc b. Bişr el-Kuşeyrî isminde bir adam üzerine havale ve Abdülmelik'in terbiyesi dahi ona sipariş edilmek ile Belc, Kurtuba'ya gelmiş ise de Abdülmelik firar (46) eylemiş idi. Belc, Abdülmelik'i ihtifâ' eylediği yerden çıkarıp katledince yüz bin kadar ahali maktul merkumun iki oğullarına tâbi' olarak Endülüs'te azîm bir isyan çıkardılar. Belc, kendi maiyetinde bulunan Şam askeri ile erbab-ı kıyamı dağıtmaya muvaffak olduğu hâlde bu muharebede mecruh düşmesi ile biraz sonra vefat eylemiştir.

İşte bir kere bu suret ile baş göstermiş olan şûriş-i dahliyi bir daha katiyen bertaraf etmeye imkân bulunamamış idi. Zira fitnenin asıl başı Şam'da olup Şam kendine nizam

vermedikten sonra vilayette intizamın muhafazası bittabi mümkün olamaz idi. Hele Zilcevşen (?) Vakası denilen bir fesat Endülüs'te daha layıkı ile teessüs edememiş olan hükûmet-i İslamiye'yi bayağı sarsacak vukuat-ı azîmeden addolunabilir. Şöyle ki:

Zilcevşen (?) denilen zatın asıl ismi Sumeyl olup mukaddema Şam tarafından gelmiş olan bir fırka askerinin serdarı bulunduğu hâlde vali bulunan Ebû'l-Hattar ile araları (47) bozularak vali bir gün Sumeyl'i söve saya huzurundan taretmek ile merkurum bu ar ve mahcubiyetin defini kendi taaluku olan Mısır ve Filistin kabilelerine havale eylemiş idi. Bu kabileler daha birtakım müttetikler ile kıyam ve isyan ederek Sevabe isminde bir adamı kendilerine reis intihap eylediler. Vali Ebû'l-Hattar dahi olanca askerini cemederek şediden mukateleye başlandı. Encam-ı kâr arabak-ı kıyam galebe ederek valiyi taht-ı esarete ithal ve Sevabe'yi valilik makamına ik'âd eylediler. Lakin bu galebeler ile Endülüs'te sulh ve müsâlemeti temin etmiş olamadılar. Şam fırkasına muarız olanlar kendilerine Yemaniye namını vererek zimâm-ı hükûmet bir sene müddet Şamlılarda ve bir sene müddet Yemaniye'de bulunmak kararlaştığı hâlde bu şarta iki taraf riayet edemedikleri için mukatele gittikçe şiddetini arttırmakta idi. Encam-ı kâr fasl-ı atide görüleceği vechile Benî Ümeyye'nin Şam'da inkırazından sonra Kurtuba'ya gelerek orada bir devlet-i müstakile teşkil etmiş olmaları bu mukatele-i dahliyyeye faydalı verebilmiştir.

Endülüs kıtası Emeviye Devleti'nin bir vilayeti hükmünde (48) bulunduğu müddet oralarda sonradan görülen terakkiyât-ı azîmenin mukaddemesi bile görülememiş idi. Zira asıl hükûmet henüz kuvve-i askeriyenin elinde olup kılıçlar kınlarında rahat etmedikleri veyahut muharebât-ı hariciye ile bi'l-iştigal terakkiyât-ı dâhiliyyeyi muhafazaya hizmet etmedikleri yerlerde ve zamanlarda terakki aramak zaten kabil değildir. Ahali-i kadime-i Nasrâniye'nin bu müddet zarfındaki ahvaline gelince: Bunlardan birçoğu Vizigot Hükûmeti'nin çekilmesine tebaiyet ile çekilip giderek kalanları ise şariat-ı Ahmediye'nin adalet-i umumiye-i siyasiyesi sayesinde bir emniyet-i azîmeye nail olmuşlar ve fakat ahali-i Müslime ile imtizaç edememişlerdir. Zira ahali-i Müslime'nin münhasıran yekdiğeri ile münazaalarda bulunmaları imtizac-ı anasır-ı mahalliye gibi umur-ı nazikeyi düşünmeye meydan bırakmamıştır.

(ÜÇÜNCÜ FASIL)

ENDÜLÜS HİLAFET-İ EMEVİYE'Sİ

AN 756 İLA 1031

TAFSİL- Şam'da Benî Ümeyye kendi zevk u safalarından (49) başka hiçbir şeye ehemmiyet vermeyerek binaenaleyh her tarafça valilerin zulmü artmak ile Abbasiye fırkası

Irak taraflarında ref'-i liva-yı istiklal eyledikleri ve Emeviler üzerine saldırılan memurlar nerede bunlardan birisini görür ise hemen idam eyledikleri sırada Abdurrahman b. Muâviye nasılsa canını kurtarabilerek Filistin taraflarına kaçmış ve bir müddet orada ihtifâ' eyledikten sonra bilâd-ı İfrikiyye'ye geçip Endülüs taraflarında ehl-i İslam'ın münazaasını haber alınca eğer kendisine biat edilir ise şûriş ve fesadı men ve Endülüs'te güzel bir devlet-i müstakile teşkil edebileceğini bazı eâzım-ı kibara işar eylemiş idi. Mumaileyh hem halim hem şeci bir şehzade olmak üzere meşhur olup Endülüs'te vatan-ı cedidlerine muhabbet-i sahiheleri olan birtakım kibar ez-can ü dil biat edeceklerini ve hatta Yusuf ve Sumeyl gibi cebbarları terbiye için ne kadar asker ister ise tedariki mümkün olabileceğini cevaben arz eyledikleri gibi Abdurrahman'ı İspanya'ya götürmek için gemiler dahi irsal etmeleri ile Abdurrahman bu gemilere râkiben Endülüs'e varmış (50) ve filvaki kibar-ı memleket taraf taraf kendisine biat eylemiştir.

İşte Abdurrahman'ın bu suret ile biat-ı ammeye mazhariyeti tarih-i hicretin 138 senesine müsadif olup Yusuf ve Sumeyl gibi üzerlerine sevk eylediği askerler dahi merkumları bozduklarından bütün Endülüs ülkesi fi'l-hâl nimet-i asayıştan mütena'im olmuş idi. Hatta Yusuf ile Sumeyl dahi ele geçirildiği zaman Abdurrahman bunların cürmünü affederek bilahire kendilerini mühim mühim işlerde istihdam eylemiştir. Kurtuba'da hâlâ bakiye-i asarı görülen meşhur Kasru'l-Hamrâ'yı ve Cami-i Kebir'i bina eden işbu ol mülûk-i Emeviye olan Abdurrahman'dır. Kurtuba şehrinin etrafına bir de sur bina eylemiş idi.

Vakıa Bağdat devlet-i Abbasiye'si Endülüs'te böyle bir devlet-i Emeviye zuhurunu asla çekemeyerek bir aralık Tunus tarafları ahalisinden Alâ b. Mugîs isminde bir adamı kendi taraflarına celp ile merkum dahi yirmi bin kadar taraftarlarına riyaset ederek Abbasilerin siyah bayrağını i'lâ etmiş ve onlar namına hutbe okumuş ise de (51) Abdurrahman fi'l-hâl azîm bir ordu sevk ederek b. Mugîs'in yedi bin asker ile beraber başlarını kesti ve bu fitneyi o minval üzere bastırdı. Eğer Havâric tâifesi Abbasileri öte tarafta izaç etmemiş olsalar idi ihtimal ki Abbasiler be-tekrar Endülüs'ü bizar ederlerdi. Ancak Havâric'in verdiği meşguliyet ve Endülüs'ün ba'de mesafesi ve ara yerde deryanın haylûleti artık Abbasilerin ümitlerini kırmak ile daha sonraları Abbasiler dahi zevk u safaya dalıp öyle ittihat-ı umumi-i Müslimîn'i muhafazaya himmet edecek hâlleri kalmamış idi. Lakin Abbasilerin Endülüs'ten el çekmeleri Abdurrahman'ın bakiye-i müddet-i hükûmetini pek de huzur ve rahat ile geçirmesini temin edememiştir. Yüz yetmiş bir sene-i hicriyesine kadar devam eyleyen müddet-i hükûmetinin hemen her senesinde vilâyâtın birisinde bir sahib-i huruç başkaldırır idi. Bunlar meyanında

Şaknâ⁸⁹ denilen bir habis gayet hud'akâr bir şey olmak ile Abdurrahman'ı âhir ömrüne kadar izaç eylemiş idi. Lakin diğer erbab-ı hurucun kâffesi Abdurrahman kılıcından başlarını kurtaramayarak ceza-yı sezalarını görmüş ve Şaknâ (52) dahi akıbet kendi adamlarından ikisi yedinde maktul olmuştur.

Abdurrahman'ın vefatından sonra hakk-ı hükûmet büyük oğluna intikal etmek lazım gelir iken küçük oğlu Hişam'ı veliyaht etmesi ile herkes ona biat eylemiş idi. Vakıa büyük karındaşı Süleyman küçüğün bu ikbaline haset ederek daha küçük karındaşı Abdullah ile beraber huruç ve isyan eyledikleri gibi hükûmetinin ilk senelerinde birtakım sair asiler dahi vadi-i isyanda pûyân olmak istememişler ise de Hişam gerçekten akl u kiyaset ü şecaat ü celadet sahibi adam olduğundan erbab-ı hurucun kâffesine birer birer galebe ederek bazıları katl ve bazıları nefy veyahut afv suretleri ile terbiye olundular.

Ondan sonra Hişam kılıcını Fransa üzerine çekerek o kadar güzel harekât-ı askeriyeye muvaffak oldu ki Endülüs'te hükûmet-i İslamiye binasının kaviyen tahakküm ve teessüsüne cümleden ziyade Hişam'ın hizmet eylediğine şüphe edilemez. Hele Abdülmelik b. Mugîs'i maiyetinde olarak gönderdiği askerler muzafferiyâtını Endülüs müverrihleri ve (53) ezcümle İbn-i Haldun cihâd-ı ekber olmak üzere hikâye ederler. Hangi karye ve kasaba arz-ı teslimiyet eyler ise kılına bile hata getirilmeyip fakat mukavemet edenler ile mukatele olunur ve o hâlde zamanın usul-i askeriyesinden olduğu üzere kadınlar çocuklar esir edilir idi. Hişam düşman elinde olan üsera-yı İslamiye'yi mübadele sureti ile kurtarmaya pek ziyade ehemmiyet vererek mübadele-i ümera Frenklerin dahi canına minnet olduğundan ve fakat üseranın çokluğu İslam elinde bulunduğundan lüzumuna göre bir Müslüman esirine mukabil birkaç Hristiyan esiri vermek sureti ile hiçbir Müslüman'ı eyâdi-i Nasârâ'da esir bırakmamıştır. Hatta bir adam hin ve fitnede malının sülüsünü eyâdi-i Nasârâ'da bulunan üsera-yı İslam'ın mübayaası ile tahliye-i sebine sarf olunmak üzere vasiyet eylediğinden keyfiyet her tarafa ilan olunmuş ise de hiçbir yerde Müslüman esir bulunamamış olduğu tevârihte mesturdur.

Endülüs'te ulumun mebde-i terakkisi dahi Hişam zamanı olmak üzere itibar edilse becâdır. Zira hem kendisi âlim hem de ulemaya muhibb bir adam idi. Pederinin itmamına muvaffak (54) olamadığı Cami-i Kebir'i kendisi itmam ederek ondan maada nice cevâmi-i şerife ve müdâres-i ilmiyenin dahi binasına muvaffak olmuştur. Çi faide ki ömrü daha ziyade icra-yı hükûmete vefa etmeyerek 180 sene-i hicriyesinde vefatı vukua gelmiş ve binaenaleyh ancak yedi buçuk sene kadar hükûmet sürebilmiştir.

⁸⁹ İbn Haldun bu ismi Şaknâ olarak verir. Diğer kaynaklarda Şakyâ adı ile geçer. Midhat Efendi, İbn Haldun'un kullandığı ismi tercih eder.

Ba'de-vefate yerine padişah olan oğlu Hakem dahi pek muktedir bir padişah olup Frenkler ile azîm muharebeler ettiği gibi daha ziyadesine dahi muktedir olabilecek idi ise de kendisi şarap içmeyi pek sever ve kadınlara dahi muhabbeti ziyade bir adam olduğundan şu hâl ulema ve ahalinin düçar-ı nefreti olmak ile Hakem'in en büyük kuvveti dâhilen taraf taraf zuhur eden isyanlara mukabil israf edilmiştir. Gönül Endülüs gibi hakikaten menbaî füyûzât-ı medeniye olan bir memleketin bu misillü muharebât-ı dâhiliyesini yazmaktan değil hatta okumaktan bile asla hoşlanmaz ise de çaresiz vukuat-ı mezkûreyi ber-vech-i ati hulasaten olsun yazacağız ki bu vukuat olmasa idi İslam'ın Avrupa'ya doğru terakkiyatı ne kadar artacağı (55) başkaca ve kemal-i teessüf ile nazar-ı ehemmiyetten uzak tutulmayacak bir şeydir.

Hakem aleyhine en evvel isyan eden amcaları Süleyman ve Abdullah olmuşlardır ki bunlar babaları aleyhine dahi vefatı ile isyan eylemişler idi. Hakem, Süleyman aleyhine zafer bulduktaki onu katledip Abdullah ise musâlahaya râğbet etmek ise Hakem kendi kız kardeşini Abdullah'ın oğluna tezvîc ederek bu fitneyi o suret ile bastırdı. Bunlardan sonra Behlül b. Merzûk ve Ubeyde b. Humeyd nam sahib-i huruçlar dahi isyan ederek Hakem bunları da mahveyledi ise de Endülüs halkı Hakem'in şu isyanları men hususunda gösterdiği şiddetten daha ziyade nefret ederek şarap içtiğinden dolayı tekfir ve tenfir eyledikleri bir adam aleyhine düşman-ı din olan Frenkler ile ittifakı kabul eylediler. Hakem bunları dahi müttelikleri olan Frenkler ile beraber kahır ve tedmîr ederek asıl fesat ocağı olan nefis-i Kurtuba şehrini ıslaha başladı. Zira Kurtubalılar kendi metbûlarını alenen tahkir etmek ve sarayını taşlamak gibi nümâyişlerden maada Muhammed b. Kasım el-Kuraşî (56) isminde eşraftan bir zatı makam-ı hükûmete getirmek için kendisine teklif dahi eylemişler idi. Muhammed bu keyfiyeti Hakem'e haber verince Hakem erbab-ı fesadın cümlesini tutturup salbettirmesi ve hele Tuleytula'da bir ziyafet-i umumiyeye davet eylediği ahalden beş bin kadarını hile ile kılıçtan geçirmesi halka bi'l-küllîye dehşet vermiştir. Madrid ve Kurtuba misillü büyük şehirlerde ahalinin böyle en müthiş nümâyişlerine mukabil Hakem'in dahi şiddeti akıllara hayret verecek derece idi. Zira erbab-ı fesadı tuttuğu gibi baş aşağıya asarak sopa altında öldürdüğü dahi pek çok olur idi. Bilhassa 198 sene-i hicriyesinde kendisini yüzüne karşı sebb ü şetm eden Kurtuba ahali Hakem'in askerini bozarak bakıyetü's-süyûfunu Kasru'l-Hamrâ'ya kadar sürdükleri hâlde Hakem atına binip ve askerinin önüne düşüp erbab-ı isyanı bozmak ile askere bütün mahallâtı yağma için emir vermiştir ki bu yağma üç gün devam ederek yalnız nehb-i emval değil katl-i nüfus ve hetk-i ırza kadar fenalıklar görülmüştür. (57)

İşte Hakem b. Hişam bu ve daha bunlar gibi nice fesat dahli ile işgal eylediği sırada Frenkler bu hâlleri fırsat ittihaz eyleyerek gelip Barselona şehrini istila eyledikleri gibi orada askerî debboylarını tehyie ve levâzım-ı harbiyelerini ikmal eyledikten sonra daha berilere doğru da tecavüze hazırlanmışlar idi. Hakem bir yandan Abdülkerim isminde bir serdari bir fırka akıncı askeri ile Fransa içine saldırıp rast geldikleri kurâ ve kasabâtı yakıp yıkmaya memur eylediği gibi diğer taraftan dahi Abdüsselam isminde diğer bir serdari zikrolunan Abdülkerim fırkasını vurmak için pusu tertip etmiş olan Frenkler üzerine saldırıp iki fırkanın ikisi dahi muvaffakiyet-i kâmileye mazhar oldular. İşte bunun üzerine Frenkler Hakem'den memnun olmayan Müslümanlar ile ittifak ederek Tuleytula üzerine dahi yürüdüler ve valisi bulunan Yusuf'u hapseylediler ise de o tarafların seraskeri olan Amrûs serian bir fırka irsal ederek düşmanı perişan eylemiştir. Bundan sonra Vizigotlar mukaddema istila-yı İslam esnasında tahassun eylemiş (58) oldukları cibâlden çıkarak Laderic nam krallarının delaleti ile memalik-i Endülüs'e hücum eylemiş idi. Hakem b. Hişam, bunların üzerine dahi oğlu Abdurrahman'ı saldırıp cümlesini tekrar cibâl-i menialarına firara icbar etmiştir.

Elhasıl Hakem dâhilde zuhur eden fitne ve fesatların kâffesine tedbir yetiştirdiği gibi hariçten vukua gelen hücumlara da esbab-ı mukavemet-i tertibinden aciz kalmayarak 206 sene-i hicriyesinde vuku-ı vefatına kadar kemal-i şevket ve kudret ile hükûmet sürmüştür. Bütün müddet-i hükûmeti muharebât ile geçtiği cihet ile daima silah altında bulundurmak için asâkir-i muvazzafa tertip eylemiş ve beş bin kadar kölelerini dahi yine asâkir-i daima suretine tahvil etmiş olduğundan en evvel ulufeli asâkir-i muvazzafa istihdam eden bu hükümdar addolunabilir. Bundan maada fesat-ı dâhilî her tarafı istila eylediğinden dolayı görülen lüzum-ı sahih üzerine polis heyetini dahi tanzim eylemiş ve gayet mahir casuslar istihdam ile her nerede ne olsa haber almakta bulunmuş idi. Ancak kendisi (59) hakikaten adil bir padişah olduğundan erbab-ı fesat aleyhinde ne kadar şiddet gösterir ise salah-ı hâl erbabı hakkında dahi o kadar lutf u ihsan eder idi.

Hakem'den sonra yerine geçip (an 206 ila 238 Hicret) hükûmet süren oğlu Abdurrahman Avrupa'da nam ve şanını her tarihe kemal-i ehemmiyet ile kaydettirmiş bir hükümdar-ı âli-tebârdır. Bunun zamanında dahi dâhilen birtakım erbab-ı şûriş u fesat îka'-ı müfsitten hâli kalmamışlar ise de Abdurrahman zaten pederi zamanında seraskerlik ile birçok fitneleri bastırmış ehl-i tecrübe bir adam olmak ile dâhilî şûrişleri kâmilene mene muvaffak olduğu gibi haricen gerek Frenklerin ve gerek León Devleti namı ile teşekkül eden Vizigotların hücumlarına dahi mukavemet eyledikten maada tamam def-i taarruzat esbabını ikmalden sonra evâhir-i hükûmetinde nevbet-i taarruz ve hücumun kendisine geldiğini görüp

fırka fırka tertip eylediği akıncıları Fransa içine doğru saldırmış ve Lyon taraflarını altüst eyledikten maada bir kolordusu İtalya ve diğeri Paris'e dahi bir hayli yürüyüp gitmiştir. (60)

Bu zamana kadar Arap gemicileri maharet-i bahriyelerini pek ziyade arttırarak Akdeniz'in her tarafına hücumlar eyledikten sonra maada Bahr-i Atlas'ın sevâhil-i İfrikiyye'sine doğru dahi uzanmaya başlamış olduklarından o taraflarda sakin olan ve hiçbir din ile mukayyet olmayıp kendilerince birtakım erbab-ı muhayyileye tapan tâifeye kendi memleketleri yolunu öğretmişler idi. İmdi 239 sene-i hicriyesinde bunlardan bir tâife gemiler ile gelip Kadis ba'de İşbîliye'ye taarruza başladılar. O taraflar ahali bunlara mukavemet için teşmîr-i sâk ihtimam ettiler ise de muvaffak olamadılar. Bu vahşiler gayet ceri ve cengâver olduklarından ehl-i İslam bunlar elinde defaat ile mağlup olmuş ve birçok emval-i Müslimîn onlar eline geçmiş idi. Altı ay kadar etrafi hercümerç eyledikten sonra tamam yıkılıp gidecekleri esnada Abdurrahman dahi bir mükemmel ordu ile gelip çattı ve vahşileri fena hâlde bozup altı yüz kadar laşelerini yerlere serdi ise de bunların îka' eyledikleri harâbî şu galebe ile tamir olunamaz idi. Abdurrahman, şu muzafferiyetinden sonra elde olan kuvvetini (61) bir kat daha ikmal ederek tekrar Fransa üzerine saldırdı ve Lyon etrafında azîm cenkler ile Lyon'u zapt ve istila eyledikten sonra çünkü orada bir ordu bırakıp temel tutturamayacağını gördüğünden şehri ateşe verip döndü geldi.

Koca Abdurrahman'ın saye-i satvet-i eslihasında Endülüs devlet-i Emeviyesi hakikaten bütün Avrupa'nın gözünü yıldırılmış idi. Hicret'in 238 senesinde vefatı vukuu üzerine oğlu Muhammed makam-ı hükûmete geldi ki bunun dahi hükûmeti otuz beş sene imtidâd ederek 273 sene-i hicriyesinde vuku-ı vefatı ile hitama ermiştir. İşbu Muhammed hakikaten yiğit ve akıllı bir adam olup sair hükümdarân-ı Emeviye nispet ile bunun zaman-ı idaresinde dâhilen fesat ve şûriş görülmediğinden gerek Fransa ve gerek León Devletleri ile epeyce muharebelere muvaffak olmuştur. Ezcümle Toledo yani Tuleytula ahalisinden olan bazı İspanyollar Fransızları kendi muavenetlerine davet ederek bunların yardımı ile istirdad-ı istiklale kıyam eylemişler idi. Muhammed, lüzumu kadar asker ile Tuleytula'ya vardıkta (62) askerinden en çoğunu pusulara bi't-ta'biye kendisi az asker ile düşmana görünerek tamam-ı cengin kızıştığı zaman pusudakiler dahi fırlamak ile artık hunrizâne bir muharebeye koyuldular. Gerek Tuleytula ahalisinden ve gerek Fransızlardan yirmi bin kadar telefât-ı vukuu tevârihte münderiçtir. Bundan maada Afrika vahşilerinden bir donanmaya râkiben Portugal taraflarına hücum eyleyen fırkanın mazarratını ref' için Muhammed bir hayli fedakârlık eylediği gibi oğlu Munzir'in maiyetine verdiği bir orduyu Pirene Dağları'nın

maverasına gönderip Lyon Ovaları'nda vuku bulan bir muharebede Munzir iki bin beş yüz kadar Fransız'ı yerlere sürmüştür.

Muhammed, Kurtuba şehrinde birtakım büyük gemiler bina ettirip bunları nehren bahre indirdikten ve iplerine asâkir-i lazıme'yi vaz ve irkâb eyledikten sonra Fransa sevâhiline doğru bahren bir akın dahi tertip eylemiş ise de muhalefet-i hava bu donanmayı perişan ederek netice-i müsmiresi ele alınamamıştır.

273 sene-i miladiyesinde Muhammed'in vuku-ı vefatı ile (63) yerine geçen oğlu Munzir pederinin sağlığında işgüzarlığını herkese teslim ettirmiş bir adam idi ise de ömrü vefa etmeyerek iki sene sonra vefat etmek ile belli başlı bir iş görmeye muvaffak olamamıştır. Biraderi Abdullah, 275 senesinden tam 300 senesine kadar yirmi altı sene hükûmet sürmüştür ise de bu müddet zarfında Endülüs devlet-i Emeviye'si yalnız fiten-i dâhiliye ile uğraşarak haricen hücum eyleyen Fransızlar ile León Vizigotlarına ekseriya mağlup olmuş ve binaenaleyh pek çok muharebelerde sulhu adeta istirham eylemiştir. Bu şûrişlerin sebebi Abdullah'ın yirmi otuz nefer biraderleri olup bunlardan birçoğu hakk-ı hükûmet kendilerinin olmak davalarına kıyam etmeleridir. Müverrihlerin rivayetlerine göre Abdullah'ın pederi olan Muhammed'in birçok kadınlardan yüz kadar yalnız erkek evladı dünyaya gelmiştir. İşte bunlar ve peyda eyledikleri taraftarlar Endülüs devlet-i İslamiye'sini yazanı da okuyanları da beyhude yoracak olan nice isyanlar, fitneler, muharebe-i dâhiliyeler ile bayağı kuvvetten düşürmüşler iken Hicret'in 300 senesinde Abdurrahman en-Nâsır (64) makam-ı hilafete gelerek Endülüs devlet-i Emeviye'sini kurtarmaya muvaffak olmuştur.

Bu Abdurrahman pederi Muhammed'in vefatında henüz yirmi günlük bir çocuk olup binaenaleyh babayiğit olduğu hâlde makam-ı hükûmete geldiği gibi kendisi gayet akil ve fevkalhadd cesur ve müdbir bir adam olduğundan ve müddet-i hükûmeti ise elli sene kadar devam eylemiş bulunduğundan bu müddet zarfında erbab-ı şûrişi taraf taraf perişan ederek Endülüs kıtasını bu asayiş-i kâmil-i nimeti ile mütene'im eyledikten maada Fransa ile ettiği muharebelerin de kâffesi muvaffakiyet-i kâmile ile neticepezîr olmuş ve sanayi ve ticaret ve maarif yollarını tevsi eyleyerek Endülüs'ü servet ü sâmân ile doldurmuştur.

Müverrihlerin rivayetlerine göre Abdurrahman en-Nâsır zamanında Endülüs Devleti'nin varidatı beş buçuk milyon dinara bâliğ olup bundan maada muharebât-ı vakiada dahi hesapsız mal iğtinam olunur idi. Hatta Abdurrahman vefat eylediği zaman Endülüs hazinesinde nakd-i mevcudun bir milyar altına bâliğ olduğu dahi mukayyettir. Emevilerden (65) bu zata gelinceye kadar Endülüs'te hükûmet edenlere yalnız emir ve ibn-i halife namı

verilir iken bu asırlarda Hilafet-i Abbasiye'ye hâlel-i azîm-i arız olup birçok Tavâif-i Mülûk taraf taraf ilan-ı istiklal eylediklerinden ve bunların her biri kendi namlarına hutbeler okuttuklarından bu kere Abdurrahman ittifak-ı ulema-yı garp ile halife ve emîrû'l-mu'minîn namını alarak doğrudan doğruya kendi namına hutbe dahi okutmuştur. Ehl-i tetkikin rivayetlerine göre Endülüs mülûk-ı Emeviye'sinden Abdurrahman bir müddet Abbasiler namına hutbe okutarak kendisini neyumma Endülüs valisi gibi addeder iken seraskeri bulunan Abdülmelik'in icbarı ile doğrudan doğruya kendi namına hutbe okutmaya başlamış ise de ondan sonra Endülüs Emevileri fark-ı İslamiye meyanında mucib-i müşkilât olmasın ve kimse tayip eylemesin diye hutbeyi evvela halife-i Abbasiye'nin namına okuturlar ve kendi namlarını dahi ba'de zikrettirirler idi. Bu defa Abdurrahman en-Nâsır'ın emîrû'l-mu'minîn ve halife unvanını almasından sonra ise artık doğrudan doğruya (66) Emeviler namına hutbe okutmakta bir beis görülmedi.

Elhasıl Abdurrahman en-Nâsır Hicret'in 350 senesine kadar Endülüs devlet-i Emeviye'sinin şevketini ikmal eyleyip sene-i mezkûrede vuku-ı vefatı ile yerine halife olan Hakem el-Mustansır asudehâl bir memleket ve zengin bir hazine bulduğundan bu hâlde kendisi için yapacak iş mahzâ terakkiyât-ı ilmiyeye hizmet olduğunu göz önüne alarak on altı sene kadar devam eyleyen müddet-i hükûmetinde yalnız bu cihete hasr-ı himmet eyledi ve âlem-i İslamiyet'in herhangi tarafında bir âlimin şöhretini iştirir ise taltifen celbeder ve erbab-ı iktidar ve ashab-ı kalemi telifât-ı cedideye teşvik eyler idi. Kendisinin dahi ilim sahibi bir adam olduğu mütevâtirdir. Hicret'in 366 senesinde mağluben vefatı vuku bulduğu zaman yerine oğlu Hişam el-Müeyyed padişah oldu ki her ne kadar henüz on yaşında bir çocuk idi ise de Mansur Ebû Amir isminde gayet akil ve cesur bir vezire malik olmak ile vezir-i mumailayhin hüsn-i idaresi sayesinde birçok parlak fütuhata nail olmuştur. (67)

Mansur, şayet halk halifenin sabâvet hâlini görürler ve kendisine alışırlar ise itaatte kusur ederler diye hiçbir kimseyi huzur-ı halifeye sokmayarak bütün umuru yalnız kendi elinde cemeyledi. Ancak fikr-i istibdada sapmış bir adam değil idi. Devlet ve memleketi için hasbetenlillah hizmet ederek León Devleti ve Fransa aleyhine elli defadan ziyade muharebe açmış ve cümlesinde muvaffak bi'l-hayr olarak zaten servet ü sâ mân ile memlû olan Endülüs'ü bu muharebeler ganimet ile bir kat daha zengin etmiştir.

Mansur'un bunca muvaffakiyâtını temin eden esbabın birincisi hizmet-i askeriye ve mülkiyede kullandığı rüesayı ekseriya kendi dest-i terbiyesinde yetiştirmesi kaziyesi idi. Köle olsun zadedgândan bulunsun birtakım gençleri taht-ı terbiyeye ve nazar-ı dikkate alarak her

birini kabiliyeti dairesinde terfi-i rütbeler ile iş başına getirdiği zaman hakikaten büyük büyük hizmetlerini ve fedakârlıklarını görür idi.

Mumaileyhin tedâbir-i besâlet-kâranesinden olmak üzere hikâye ederler ki bir defa külliyyetli bir ordu ile Pirene Dağları'nı (68) aşarak Fransa'yı hercümerç eyledikten sonra gayet külliyyetli mal-ı ganâim ile avdet eder iken Fransızların kendi tarik-i ricatını kesmiş olduklarını ve bunların yaptıkları istihkâmatı iktihâm ile Endülüs'e girmek adeta mutasavver olmadığını görünce "Biz zaten buralara temekkün etmeye gelmemiş idik. Düşman ister ise kırk yıl yolumuzu kessin!" diye orduyu durdurmuş ve askere oralarda haneler inşası ve tarlalar ve bağlar küşadı ile birleşmek emrini vermiş idi.

Düşman bu hâli görünce Mansur'un temkinini icra eylediği akınlardan daha muzır görerek yalnız mal-ı ganâimi terk etmesi şartı ile müruruna müsaade vermeye razı oldu ise de bu defa dahi Mansur razı olmadı. Oraların ehl-i İslam ikameti için pek elverişli bulunduğundan bahis ile çıkmak istemedi. Nihayet Fransızlar elde bulunan mal-ı ganimeti dahi kendi hayvanları ile taşımaya razı olarak asker-i İslam bu suret ile muazzezen avdet eylemiştir.

İşte her bir teşebbüsü bu kadar şanlı ve şerefli olmak (69) üzere yirmi altı sene ve zaruret ile efendisi Hişam el-Müeyyed'e dahi rahat etmesinden naşi 396 sene-i hicriyesinde Mansur vefat eyledikten sonra Hişam el-Müeyyed mumaileyhin biraderi Abdurrahman'ı makam-ı vezarete getirmiş ise de merkum Abdurrahman zaten yerine vezir olmak için karındaşını tesmîmen öldürmüş bir melun olduğundan halk yalnız ona müteneffir olmak ile kalmayıp muahharen Hişam el-Müeyyed'i kandırıp kendisini veliaht dahi ettirmesi ile artık Abdurrahman'a da halifeye de herkes buğz ve adavete başlamışlar idi. Hele Benî Ümeyye Hanedanı'nın prensleri kendi hanedanlarına mahsus olan bir hakka böyle ağyarın iştirakini kabul edemeyerek azîm bir fitneye teşebbüs eylediklerinden Abdurrahman güya âleme karşı karındaşı Mansur gibi bir hüner göstermek ve o suret ile fesat mürettibi dahi yatıştırmak için Fransa üzerine bir sefer açtı ise de nefret-i amme artık kemalini bulduğu için 399 senesinde Hişam'ın oğlu Muhammed ittifak-ı enam ile pederi aleyhine huruç ederek pederini hapis ve seferden avdet hâlinde bulunan Abdurrahman'ı dahi katlettirerek kendi hilafetini ilan ettirmiştir. (70)

Eğer bu Muhammed, gayet yalancı ve hasis ve hud'akâr bir adam olmasa idi halkın ilk hasıl olan teveccühü üzerine Endülüs'te hükûmeti pek ziyade takviye edebilir idi. Zira o aralık pederi Hişam el-Müeyyed'e müşâbehet-i tammesi bulunan bir Hristiyan vefat eylediğinden

Muhammed, onun naaşını pederinin naaşı olmak üzere âleme teşhir eyleyip namazı dahi kılınmış ve herkes artık Müeyyed'in vefatına inanmış olduğundan o cihetçe bir güne rekabetten dahi endişesi yok idi. Ancak herkese söylediği şey yalandan ve her işi hilekârlıktan ibaret olmak ile birkaç ay sonra halk ayaklanıp merkumu tahttan indirdiler ve yine Emevilerden Hişam b. Süleyman'ı makam-ı hükûmete iclâs ettiler. Bunun üzerine Muhammed, kendisine sadık olan bazı tavâif-i askeriye ile Hişam'ın üzerine varıp bi'l-muharebe vakıa Hişam'ın askeri demek olan güruh-ı ahaliyi bozdu ve hatta biçare Hişam'ı katl dahi eyledi ise de güya teskin-i efkâr-ı ahali için müracaat eylediği bir tedbir halkı daha ziyade dilgir etmekten başka bir şeye yaramadı. Şöyle ki: (71)

Hişam'ın katlinden dolayı teferruk ve ye'si artan ahali maktulün karındaşı bulunan Süleyman'a tâbi' olarak Muhammed'i tekrar sarayında muhasara edince Muhammed, evvelce hapsetmiş olduğu pederi Hişam el-Müeyyed'i hapisten çıkarıp "İşte Hişam sağdır. Asıl hak onundur." diye halka gösterdi ise de halk evvelce Hişam'ın namazını kılmış olduğundan bu defa iade-i hayat etmesi mümkünâtan görülmediği ve bu da Muhammed'in yine kendisine hamlolunduğu cihet ile artık ayağa düşen sözler ve kınlarından çıkan kılıçlar arasında o kadar kan döküldü ki müverrihler otuz kırk bin adamın idam olunduğunu yazarlar. Nihayet 400 sene-i hicriyesi şevvalinde umumen Süleyman'a biat olundu ise de nasılsa bir tarikini bulup firar eden Muhammed, Tuleytula şehrinde peyda eylediği taraftar ile tekrar gelip Kurtuba şehrini muhasaraya aldı ve Süleyman'ın sevk eylediği askeri dahi yarararak Süleyman Şâtibe nam mahale kaçmak ile Kurtuba şehrinde halkı be-tekrar kendisine biata mecbur eyledi.

Merkum Muhammed'in bu son hareketi kendi taraftarlarından (72) bile birtakımı için mucib-i nefret olmak ile yine bu 400 senesi âhirinde yeniden ayaklanan ahali Muhammed'in babası olup evvelce vefat etmiş namazı kılınmış zannolunan Hişam el-Müeyyed'i makam-ı hükûmete bi'l-iclâs Muhammed ise bu sırada vuku bulan muharebâta kayd-ı esre giriftar olmak ile huzur-ı müeyyedde o zamana kadar ettiği melanetler birer birer yüzüne vurularak verilen hükm-i umumi üzerine başı kesildi ve halk dahi merkumun belasından kurtuldu. Tarih-i veladeti üzerine edilen hesaptan anlaşıldığına göre bu kadar melanetlere cesaret eden Muhammed, ancak otuz üç yaşında bir genç adam imiş.

Muhammed'in katli ile Hişam el-Müeyyed'in tekrar iclâsından sonra birkaç seneden beri memleketi al kanlara gark eden firkalardan birçoğu terk-i husumet ederek gelip Hişam'a arz-ı inkıyat eylemişler ise de bir aralık halkın makam-ı hükûmete getirmiş olduğu Süleyman, itaat etmeyip ve Hişam el-Müeyyed'in bir düzme Hişam el-Müeyyed olduğundan bahis ile asıl hakk-ı hükûmet kendisinin olduğu davasına kuvvet verip bir bir kumandan bir bölük

tarafgirânı ile (73) kıyam eylemiş ve kuvvetini tezyit için Fransa'ya müracaat ile eğer kendisine muavenet olunur ise mukaddema vezir Mansur Ebû Amir tarafından zapt olunan Fransız kal'a ve kasabâtını yine Fransa'ya iade ve terk edeceğini dahi vadeylemiş idi. Hâlbuki Fransa Devleti merkurumun hükûmete vusulünü şüpheli görerek bu teklifinden âhir gûne istifade için Hişam el-Müeyyed'e gönderdiği elçiler ile eğer kal'a ve kasabât-ı mezkûre kendi tarafından terk olunur ise Süleyman'a muavenet etmeyeceğini ve terk olunmadığı surette Süleyman ile ittifak eyleyeceğini bildirmek ile Hişam el-Müeyyed, bi'z-zarure kal'aları teslim edip Fransa ile bir ittifak akdeyledi. Bunun üzerine Süleyman kendi maiyetinde kalmış olan Berberiler ile etraf ve eknâfi ihrak ve yağmaya başlayıp hatta Rehra (?) isminde bir kasaba ahalisinden sübyan ve nisvanı bile katle kıyam eylemiştir.

Biçare Hişam el-Müeyyed bir yandan şu Süleyman beliyesini çeker iken diğer taraftan dahi keyfiyet-i melaneti ve suret-i katli yukarıda hikâye olunan Muhammed'in oğlu yani Hişam el-Müeyyed'in hafidi Abdullah Tuleytula şehrinde huruç (74) eylemiş ve Berberilerden ve kendisine muhalefet edenlerden birçok adamı kılıçtan geçirdikten sonra İşbîliye şehrini dahi taht-ı muhasaraya almış idi. Hişam el-Müeyyed, evvela bunun hakkından gelmek için sevk-i asker eylediği sırada diğer sahib-i huruç olan Süleyman, Kurtuba darü'l-hilafesini de muhasara ve fethederek birçok adamı kılıçtan geçirince artık Hişam el-Müeyyed'in kevkebe-i ikbali yine münhasif olmuş sayıldı.

406 sene-i hicriyesinde dördüncü bir fırka olmak üzere huruç eyleyen Ulviler dahi Endülüs kıtası için başkaca bir dâhiye-i uzmâ oldu. Şöyle ki:

Hayran Amirî isminde bir serdar evvela evlad-ı Ali'den Süleyman b.Hammud ile ittifak ederek güya Süleyman'ın melanetini izale ve Hişam el-Müeyyed'i tekrar makam-ı hükûmete iclâs için kılıcını çekmiş idi. Bunların Hişam el-Müeyyed hakkında gösterdikleri gayret ve ubudiyet gerek vali ve kadı misillü hükûmet memurlarından ve gerek âhâd-ı nastan ve akvam-ı Arabân'dan birçok halkı kendi ittifaklarına ithal etmek ile Hayran Amirî tez vakitte kuvvetini artırıp Kurtuba (75) üzerine yürümeye başladı. Süleyman dahi mevcut-ı maiyet ile bunlara mukavemete çıkıp azîm bir muharebe vukua geldi ki bu muharebede Süleyman mağlup olmak ile familyası ile beraber husemâsı eline esir düştü. Galip ve mağlup maan Kurtuba'ya dahil olduklarından Hayran Amirî gayretini güttüğü Hişam el-Müeyyed'i dahi arattı ise de kendisine bir mezar gösterip Hişam'ın mezarı olmak üzere haber verdiler ki bu vefat biçare Hişam'ın ikinci vefatı demek idi. Hayran Amirî mezarı açtırıp içinden çıkan naaşın bazı alametlerinden filvaki Hişam olduğu ispat olundu ise de hakikat-ı hâlde Hişam henüz vefat etmemiş idi. Hayran Amirî, Süleyman'ı ve biraderini katlettirdikten sonra

pederini dahi katl için berây-ı muaheze huzuruna çağırıldıkta Hişam el-Müeyyed'i ne için öldürdüklerini itap yollu sual edince korkusundan tir tir titremekte bulunan ihtiyar Hişam'ın katlolunmayıp berhayat bulunduğunu söyleyiverdi. Hayran Amirî, ihtiyarı derhâl öldürtüp bu sözün hiçbir tarafa sirayetine meydan vermeksizin Hişam el-Müeyyed'i (76) arattı ise de bir türlü bulduramadı. Binaenaleyh kendi müttefiki bulunan Süleyman b. Hammud'a halk biat eylemiş idi. Hayran Amirî, b. Hammud'un hilafetini istirkab ederek yine Emevilerden Abdurrahman b. Muhammed'i şu karışıklık arasında muhtefî olduğu yerden çıkarıp padişah eyledi ki Hicret'in 408 senesi idi.

Eğer Hayran Amirî, b. Hammud'u istirkab etmemiş olsa idi ihtimal ki Endülüs devlet-i İslamiye'si yeniden tecdid-i kuvvet ile fakat namı "devlet-i Hammudiye" suretine tahavvül etmek ile kalır idi. Zira ileride mebhas mahsusunda görüleceği üzere işbu Benî Hammud pek kuvvetli bir hükûmet kurmaya muvaffak olmuşlardır. Bahusus ki Hayran'ın kendi eli ile iclâs eylediği Abdurrahman b. Muhammed dahi az vakit zarfında kendisinden yüz çevirerek nihayet gerek Hayran Amirî ve gerek selb-i teveccüh eylediği sair rüesa ile muharebeye kalkışmıştır. Bir taraftan b. Hammud'un bazı vilayâtı kendisine tâbi' kılarak yeni bir devlet tesisine çalışması ve diğer taraftan dahi Abdurrahman b. Muhammed'in hilafgîrler ile cenkte devam eylemesi (77) Endülüs'ü be-tekrar hercümerç etmiş ve León Devleti ile Fransızlara birçok mahallerin istirdadı için meydan açmıştır.

Vakıa 414 sene-i hicriyesinde Abdurrahman b. Muhammed el-Emevi ekserisi Gırnata ahalisinden olan hilafgîrâni ile muharebede maktul düşerek Kurtuba ahali dahi Endülüs'te asayiş ve emniyetin iadesi için behemehâl Benî Ümeyye'den bir zatın makam-ı hilafete gelmesine lüzum görerek aglebiyetin ittifakı ile Abdurrahman b. Hişam makam-ı hilafete getirilmiş ise de ekalliyette bulunanlar kıyam ederek bir ay sonra onu da idam eylemişlerdir. Onun yerine makam-ı hilafete getirilen Muhammed b. Abdurrahman b. Abdullah ise yalnız boğazı ile şehvât-ı nefsâniyesini bilip başka hiçbir şeye ehemmiyet verir adam olmadığından birçok sene kadar hükûmetten sonra ahali onu dahi hal' ve tesmîm eylediler. Bundan sonra 418 sene-i hicriyesinde yine Emevilerden Hişam b. Muhammed b. Abdülmelik makam-ı hilafete davet olunmuş idi. Bu zat birkaç sene vilayâтта dolaşarak bazı ufak tefek sahib-i huruçların haddini (78) bildirdi ve bir dereceye kadar kendi taraftarlarını çoğalttı ve hatta dar-ı hilafet olan Kurtuba ahali bu devrden avdetinde yeni halifelerini pek güzel istikbal eyledi ise de artık zamanın ahlak-ı siyasiyesine fesat karışmış olduğundan bu dahi Ebü'l-Âsi isminde murdar bir herifi vezir edinerek halk ondan nefret etmek ile azlini bir defa istirham eylediler ise de ısga' ettiremediklerinden 422 senesinde veziri katl ve hükümdarı hal'eylemişlerdir.

İşte bu son vakitlerin fesat ve fitne-i dâhiliyesi Endülüs devlet-i Emeviye'sini temas ile zayıf düşürerek hatta Hişam'dan sonra bazı kimseler Emevilerden Ümeyye b. Abdurrahman isminde bir prensi makam-ı hükûmete davet eylediler ise de ahali artık Benî Ümeyye'den nefret-i tamme ile müteneffir oldukları cihet ile mumaiylehin hükûmetini kabul etmedikten maada Kurtuba içinde Benî Ümeyye'den kimler var ise çıkıp gitmelerini ve çıkmadıkları surette ne mallarından ne canlarından emin olamayacaklarını ilan etmeleri ile bundan sonra Emevilerden bir kimse bunca senelik hükûmetlerini tecdit ve teyide muvaffak olamadı ve artık (79) ba'de-mâ Endülüs kıtası üzerinde hükûmet-i İslamiye müteferrik olarak birtakım Tavâif-i Mülûk bilahire peyderpey hükûmat-ı Nasrâniye elinde mağlup ve münhezim ve mahv ve nâ-bûd olmak üzere taraf taraf türedi ki İspanya tarihinin bu ciheti ber-vech-i ati üçüncü bâbımızı teşkil eder.

(ÜÇÜNCÜ BÂB)

HÜKÛMÂT-I İSLAMİYE'NİN İNKISAMI İLE ZEVALİNE KADAR

AN 1031 İLA 1492

(BİRİNCİ FASIL)

HİLAFETİN İNKISAMI İLE MURÂBITÎN'İN ZUHURUNA KADAR

AN 1031 İLA 1086

TAFSİL- Emeviye-i Endülüs Devleti'nin evâhir-i hükûmetinde görülen ahval hangi devlette vaki olmuş ise neticesinin bir inkısam-ı külliye müncer olduğu nezd-i tarihte birçok vukuat ile sabit olup bu hakikat Endülüs'te dahi görülmüştür. Emeviye prensleri kâmilan tart ve teb'îd olunduktan sonra bunların payitahtları olan Kurtuba şehrinde Âmirîlerden Ebû'l-Hazm Cevher bir hükûmet-i cedide kurmuş olduğu gibi Endülüs'ün münkasım olduğu (80) vilayât dahi tâbi' oldukları valiler idaresi altında birer hükûmet-i müstakile olmak üzere başka başka teşekkül eylemişlerdir. Bu suret ile inkısam eyleyen hükûmetlerden Endülüs kıtasında başlıca on devlet peyda oldu ki birincisi ber-minval-i muharrer Kurtuba ve ikincisi İşbîliye ve üçüncüsü Batalyevs ve dördüncüsü Tuleytula ve beşincisi Sarakusta ve altıncısı Turtûşe ve yedincisi Dâniye ve sekizincisi Mursi yahut Mursiye ve dokuzuncusu Meriye ve onuncusu dahi Mâleka ve Gırnata Devletleridir.

Cümlesi yekpare bir devlet oldukları hâlde mücerret merkez-i idareye irtibat-ı tamları kalmadığından kendilerini koruyamayarak vilayât-i mezkûrenin şimdi şu hâl-i tefrika ve ihtilafları üzerine kendilerini muhafaza edebilmeleri kabil olur mu? Hâlbuki bunlar bir

taraftan İspanyolların taarruzât-ı daimesine göğüs vermeye ve bir taraftan dahi yekdiğeri aleyhindeki muhâcemât-ı müteselsileye dayanmaya mecbur idiler. Binaenaleyh bazıları İspanyollar tarafından zapt edilmek ve bazıları diğerlerine kalb ve ilhak olunmak sureti ile bunlar yarım asır zarfında nâ-bedîd oldular. (81)

Şu inkılabâtı için burada vukuatı ber-mucib-i müfredat hikâye edemeyeceğiz. Yalnız zikrolunan on devlet hakkında birer birer şu kadirlik izahat vereceğiz ki:

Benî Ümeyye zamanında devletin merkez-i idaresi Kurtuba olduğu gibi fesadın dahi merkezi orası olduğundan şu inkısam devri esnasında en büyük fenalıklar Kurtuba'da görülmek lazım iken Benî Ümeyye prensleri kâmilten şehirden taşra çıkarıldıkları gibi zimâm-ı hükûmet kendi yed-i kifâyesine teslim olunan Ebû'l-Hazm Cevher dahi hakikaten Faruk'ane bir idareye muktedir adam olduğundan Kurtuba'da hiçbir fenalık görülmemiştir. Ebû'l-Hazm şehirde silah istimaline muktedir ne kadar adam var ise cümlesini asker yazıp fakat kâr ü kesbleri ile işgalde dahi serbest bırakmış ve herkesin kâr ü kesbine müsellağ olarak gitmesini ve hangi dakikada ve nerede bir fenalık çıkar ise orada ispat-ı vücud eylemesini emretmiştir. Kurtuba ahali ise bu zatın o emrine harf-be-harf riayet mecburiyetinde bulunurlar idi. Zira kendisi padişahlık dâyesine kıyam etmeyip ve hatta darü'l-hilafete dahi oturmayıp (82) sarayın kapılarını kapatarak kendi eski hanesinde oturmuş ve bu suret ile nezdinde ikbal ü idbârın müsavi olduğunu herkese teslim ettirmiş idi. Binaenaleyh ilk zuhur eden müfsidinin derhâl başlarını ezdiği gibi hükûmat-ı mütecâvire dahi Kurtuba'yı muhafaza için azîm bir kuvvetin daima müsellağ ve hazır bulunduğunu görerek taarruza muktedir olamamaları ile Ebû'l-Hazm an 422 ila 435 on üç on dört sene müddet Kurtuba'yı hüsn-i idareye muvaffak olmuştur.

Mumaileyhin vefatından sonra oğlu Ebû'l-Velid Muhammed intihab-ı umumi ile makam-ı hükûmete getirilip o dahi pederinin eserine iktifadan ayrılmamıştır. Zira Kurtuba'da bunca senelerden beri hanedanlığa alışmış olan kibara karşı debdebe ve dârât-ı şahaneye kalkışsa cümlesinin hasedini tahrik edeceği derkâr idi. Onun dahi vefatından sonra bir aralık Kurtuba mütecâvirinin hücumuna hedef olacak iken Tuleytula'da hükûmet eden Me'mun davet olunmak ile bu tehlike mündefi' olmuş ve nihayet Murâbitûn zuhur ederek Kurtuba dahi devlet-i Murâbitûn'a iltihak eylemiştir. (83)

İşbîliye'ye gelince: Emevilerin tardından sonra İşbîliye'de âyandan Ebû'l-Kasım ile Muhammed b. ... ve Muhammedü'l-Rüşdü nam kimseleri ahali hükkâm nasbederek bi'l-iştirak idare-i umura memur eylemişler idi. Muahharen iki Muhammed Ebû'l-Kasım'a "Sen

bi'l-istiklal hükûmet et" diye istifa ve biat etmeleri ile Ebû'l-Kasım makam-ı hükûmette müşterek kalmadı. Emevilerden Müeyyed Mâleka'da ihtifâ' ederek bir aralık şu on hükûmet-i müstakileye kendisini teklif eyledikte hiçbirisi kabul etmediği hâlde Ebû'l-Kasım-ı mumaileyh Müeyyed'i kabul ve biat ederek âlemi dahi ona tâbi' etmeye kalkıştı ve bu yolda bir hayli muharebeye girişti ise de büyük bir şeye muvaffak olamadı. Hicret'in 425 senesinden 433 senesine kadar merkum Ebû'l-Kasım hükûmet sürerek kendisinden sonra oğlu Ebû Amr ve onun dahi oğlu Ebû'l-Kasım Muhammed makam-ı hükûmete gelerek bunlar bir aşiret-i cihangirâne ile her tarafa saldırıp birçok yerleri kendi daire-i hükûmetleri dahline ithal eylemişler idi. Hatta nefis-i Kurtuba'ya dahi taarruza başladıklarında Kurtubalılar güzel müdafaa etmişler ise de asayişlerini (84) ihlalden ise merkum Ebû'l-Kasım Muhammed'in oğlu olup Tuleytula'da hükûmet süren Me'mun'a teslim-i umur ile münazaaya nihayet vermeyi tercih eylemişlerdir. Bu hükûmet dahi nihayet Murâbitûn tarafından menolundu.

Endülüs'te teşekkül eden on hükûmet-i müstakilenin üçüncüsü olan Batalyevs Hükûmeti Emeviye'nin inkırazında yerli rüesadan Sâbûr es-Saklebî nam cüretli bir adamın eline geçerek ilk şûriş ve ihtilafları mumaileyh bertaraf etmeye muktedir olmuştur. Onun vefatından sonra Ebû Bekir isminde bir zat intihab-ı umumi ile makam-ı hükûmete getirildi ki âlem-i ulemadan olup mahlası "muzaffer" olmak ile "muzafferî diye elli cilt üzerine meşhur bir kitap telif eylemiştir. Memleketi hüsn-i idareye muvaffak olmuş bir adam olup ba'd-vefate oğlu Ömer makam-ı hükûmete getirilmiş ve bu zat dahi pek muvaffak ve muktedir bir hükümdar çıkıp saye-i himmetinde pek çok mahaller Batalyevs Hükûmeti'ne irtibat etmiştir. Nihayet Murâbitûn bunun zamanında zuhur etmek ile biçare onlar elinde maktul oldu ve memleket Murâbitûn'a intikal eyledi. (85)

Hükûmat-ı aşerenin dördüncüsü olan Tuleytula'da Emevilerin inkırazı üzerine İbn Yaîş isminde bir zorba türeyip zimâm-ı hükûmeti ele almış ise de dikiş tutturamayıp ez-vakit zarfında halk onun elinden kurtulmuştur. Ondandır Berberü'l-asl olup zâfir be-havlullah diye telakkub eyleyen İsmail makam-ı hükûmete getirilerek edip ve adil bir adam olmak ile memleketi hüsn-i idareye muvaffak olmuştur. Onun da vefatından sonra oğlu Yahya makam-ı hükûmete gelmiş ise de ayş ü nûşa meyyal bir sefih olduğundan İspanyollar Tuleytula üzerine yürüdükçe sulhu istid'â' ve istirham ile mukabelede bulunur idi. Binaenaleyh Tuleytula'ya tâbi' olan yerler bi't-tedriç İspanyolların ellerine geçmeye başladığı gibi nefis-i Tuleytula'da dahi nice ihtilaller zuhura gelmiştir. Nihayet İşbîliye Hükûmeti bakiye-i memaliğini istila etmek ile bu Tuleytula Devleti hitama ermiştir.

Hükûmat-ı aşereden beşincisi olan Sarakusta Hükûmeti Emevilerin inkırazından Hicret'in 500 senesine kadar oldukça hüsn-i hâl üzere hükûmet-i devam ile nihayet Murâbitûn'a iltihak etmiştir. İnkıraz-ı Benî Ümeyye'de Munzir b. Yahya (86) makam-ı hükûmete gelerek ondan sonra Yahya ve Süleyman ve Ahmed ve Yusuf ve diğer Ahmed ve Abdülmelik ve Üçüncü Ahmed nam oğul ve hafitleri sırası ile hükûmet sürmüşlerdir. Süleyman zamanında İspanyollar bir şiddetli hücum ile bir hayli yerleri istila etmişler idi.

Altıncısı bulunan Turtûşe Hükûmeti ve Valensiya yahut Belensiye şehri ile beraber bir hükûmet-i müştereke teşkil etmişler idi ki Turtûşe'de Âmirîlerden Lebîb ve Belensiye'de dahi yine Âmirîlerden Mansur hâkim olmuşlar idi. Bu Mansur'un oğlu Muhammed pederinin vefatında hâkim oldukça akrabasından Mansur kıyam ederek hükûmetini elinden almıştır. Biraz sonra ... isminde bir şehir dahi kendi istiklalini ilan ederek ... nam reis câ-nişîn-i hükûmet olmuştur. Binaenaleyh işbu Turtûşe'ye bir "hükûmat-ı müttehide" namı verilmek lazım gelip nihayet bu da Murâbitûn'a iltihak etmiştir.

Hükûmat-ı aşerenin yedincisi olan Dâniye Hükûmeti Emevilerin ibtida-yı inkırazında Ebû'l-Ceyş Muvaffak isminde bir serdarın müdafaası ile bir hükûmet-i muvakkate altına girmiş idi. (87)

Kurtuba'dan tardolunan birçok kibar buraya iltica etmek ile Ebû'l-Ceyş onları hüsnükabul ederek fakih Ebû Muhammed ... isminde kibar-ı ulemadan bir zatı halife namı ile makam-ı hükûmete getirmiş idi. Bu iki zatın ittifakı sayesinde Dâniye Hükûmeti kuvvet bulup hükûmet-i mezkûre sahil-i deryada vaki olmak ile küçük büyük yüz yirmi kıta-i sefinden mürekkep bir donanmaya piyade ve süvari asker irkâbı ile Ebû'l-Ceyş İtalya sevâhiline kadar taarruz ve Sardunya'yı feth ve istilaya da muvaffak olmuş idi. Ancak muahharen İtalyanlar kuvve-i külliye ile gelip cezireyi istirdat etmişlerdir. Ebû'l-Ceyş'ten sonra yerine gelen oğlu Ali dahi sahib-i azîm bir yiğit çıkıp memleketi muhafazaya muktedir olmuş ise de onun da vefatından sonra oğlu Ebû Amir bir sefih çapkın adam olduğundan o zamana kadar her taraftan Dâniye'ye gelip cemolmuş bulunan ümera ve kibarândan rû-gerdan oldular. Sarakusta hâkimi Birinci Ahmed'den istimdat eyleyerek Ebû Amir'i izale ve Ahmed'e itbâ' eylediler.

Hükûmat-ı mezkûrenin sekizincisi olan Mursi (88) Hükûmeti "reis" namı ile bir kumandanın idaresi altına girip ibtida riyaset-i mezkûre bunu zahir familyasından Abdurrahman nam zata tevdi' olunmuş ise de muahharen bu riyaset birtakım adamlar meyanında münâzaun-fih olarak ta Murâbitûn'ın zuhuruna kadar niza ve ihtilal eksik olmadı.

Dokuzuncu hükûmet olan Meriye'de Emevilerin inkırazı zamanında Âmirî familyasından Hayran ilan-ı istiklal edip epeyce hüsn-i idareye muvaffak olmuştur. Vuku-ı vefatında oğlu Züheyr hâkim olup hükûmat-ı mütecâvirenin mücadelât ve ihtilâlâtından bi'l-istifade bir hayli tevsi-i mülke muvaffak olmuş idi. Ancak yukarıda da zikri sebke eylediği üzere İşbîliye hâkimi Hükûm mütecâvireyi müeyyed-i Emevi'ye itaate davet eylediği zaman bu davet aleyhine kıyam edenlerin birisi dahi Züheyr olmak ile şu mücadelede maktul düşmüştür. Ondan sonra Meriye vilayetinde birtakım türediler türeyerek nice kanlı münazaât ile vilayeti taksim eylemişlerdir. Nihayet Murâbitûn zuhur ve Meriye'yi dahi istila eyleyerek bu münazaâta nihayet vermiştir.

Hükûmat-ı aşerenin onuncusu olan Mâleka ve Gırnata (89) Hükûmetleri Benî Ümeyye'nin inkırazında ibtida Benî Hammud'tan Benû Ali nam hâkimin zir-i idaresine geçmiş ise de diğer cihette Gırnata hâkimi olan Bâdîs ile münazaâ vukua gelerek Gırnata ile Mâleka ne yekdiğerine tâbi' ve ne de tamamı ile yekdiğerinden ayrı olamaksızın ta Murâbitûn'ın zuhuruna kadar hep şûriş ve nifak üzere devam eylemişlerdir.

İşte hükûmat-ı perakendenin ahvali şundan ibaret olup Murâbitûn Devleti bu ahvale nihayet vermiştir ki keyfiyet-i atide üçüncü fasılda hülâsa edilir:

(İKİNCİ FASIL)

HÜKÛMÂT-I NASRÂNİYE'NİN İSTİRDAT-I MEMALİK EDİŞLERİ

AN ... İLA 1086

TAFSİL- Şark tevârihini hilafet-i Emeviye'nin inkırazından sonra İspanya'da zuhur eden Tavâif-i Mülûk-i İslamiye'yi on hükûmete taksim eyledikleri ve yalnız bunlardan bir ikisini ikişer üçer hükûmetten mürekkep gösterdikleri hâlde Avrupa tarihleri tavâif-i mezkûreden en ehemmiyetsiz olan hükûmetleri dahi birer hükûmet-i (90) müstakile addederek miktarlarını on dokuzaya vardırırlar. Ve bunlardan her birini İspanyolların istirdat edişlerine bir devlet-i İslamiye'nin zevali kadar ehemmiyet verirler.

Ancak Nasârâ'nın eyâdi-i İslam'dan istirdat-ı mülk etmeye başlamaları Kurtuba hilafet-i Emeviye'sinin inkırazından sonra görülmüş ahvalden dahi değildir. Daha devlet-i Emeviye'nin ilk asr-ı teessüsünde birtakım sahip-i huruçların ötede beride zuhur ederek kuvve-i İslamiye bunlar aleyhine israf edildikçe ve binaenaleyh gerek şimal tarafındaki dağlara tahassun eden eski Vizigotların León Hükûmeti'ne ve gerek Fransızlara bu münazaât-ı dâhiliye fırsat verdikçe hücum ederek birçok yerleri istirdada başlamışlardır. İşte bu

suretledir ki sekizinci asr-ı miladî evâhirinde Fransa krallarından Pépin Arapların Paris'e doğru uzamlarını meneyleyerek Vasatî Fransa'dan fetheylemiş oldukları memleketten bir kısmını istirdat eylediği gibi meşhur Fransa İmparatoru Şarlman dahi Araplar ile kavgaya tutuşarak evvelce yed-i İslam'a girmiş olan yerlerden birtakımını almıştır. (91)

Pépin ve Şarlman ile sair birtakım Fransız serdarları yavaş yavaş yed-i İslam'ı geriye çektirdikçe ilerleye ilerleye Septimanie nam Fransa eyalet-i cenubiyelerini kâmilan nez'eyledikten sonra maada Pirene Dağları'nı dahi geçerek silsile-i mezkûre ile İber Nehri arasındaki memaliği de ahz ve istirdat ve buralarını "İspanya serhat vilayeti" namı ile bir Fransız suretine tahvil eylemiş idiler. Biraz sonra yine Fransa'nın eyalât-ı cenubiyesinden ma'dûd olan Aquitaine vilayetinde kral namı ile hükûmet süren Aznar dahi İspanya hükûmet-i İslamiyesi üzerine yürüyerek zikrolunan İspanya serhat vilayetinin garp tarafından hududunu tevsi eylemiş ve bu suret ile Araplardan istirdat eylediği memaliğe biraz da İspanya serhat vilayetinin eski arazisinden katarak müstakil bir hükûmet kurmuştur ki bu hükûmete "Navarre Krallığı" namı verilmiştir. Navarre Krallığı'nın tesis-i miladın 831 senesinde vukua geldiğine ve Kurtuba hilafet-i Emeviye'sinin inkırazı ise 1031 senesinde vuku bulduğuna nazaran İspanya memaliğinin ne zamandan başlayarak Nasârâ tarafından (92) istirdada bed' olunduğu kolayca mülâhaza olunabilir.

İspanya serhat vilayetinin garp tarafı evvel suret ile Navarre Krallığı'nı teşkil eyledikten sonra şark tarafı dahi Barselona Kontluğu namı ile müstakil bir kontluk hâline girmiş ise de Fransa'dan ayrılmayıp ta 1258 sene-i miladiyesine kadar Fransa'ya merbut kalmıştır.

Navarre Krallığı'nı teşkil eden sâlifü'z-zikr Aznar'a kral unvanı verilmediği hâlde oğlu García Jiménez'e unvan-ı mezkûr verilerek hükûmat-ı mütecâvire dahi kabul ve tasdik etmiş olması ile ve bu Navarre Krallığı etraf ve civarında bulunan memaliği layenkati zapt ederek tevsi-i hudutta devam eylemesi ile az vakit içinde Pirene Dağları'nın iki etrafı dahi Navarre Devleti arazisinden ma'dûd olmuş kalmış idi. Kurtuba hilafet-i Abbasiye'sinin gittikçe artan zaafi üzerine Navarre devlet-i cedidesi dahi gittikçe cenuba doğru hududunu tevsi eyledikten maada bu hükûmetin krallarından Büyük Sanche diye meşhur olan Üçüncü Sanche silah fetih ve teshiri nice zamandan beri Araplara karşı kendilerini (93) muhafaza ve müdafaa etmekte olan Kastil senyörleri aleyhine dahi çevirmiş idi. İşbu Kastil senyörlerinin Sanche tarafından düçar-ı hücum edilmelerinin sebebi bunların her biri şato denilen müstahkem hisarlara kapanarak Fransa ve Avrupa'nın sair taraflarından gönderilen ianeler ile mahzâ Arapların şimale doğru taarruzlarını men için memur oldukları hâlde bu senelerde

Arapların zaafı üzerine Navarre hududunu cenuba doğru birçok tevsi etmeye zikrolunan senyörlerin muhalefet göstermeleri kaziyesi olmuştur. Miladın 1034 senesinde Büyük Sanche bu senyörleri birer birer vurup Kastil vilayetini fethylediği gibi yine mumaileyhin León Devleti aleyhine dahi başlamış olduğu muharebeye oğlu bulunan Birinci Fransuva devam ile León Devleti'nin son kralı olan Üçüncü Bermude meydan-ı muharebede katletmek sureti ile hitam verdirmiştir ki bu muzafferiyet dahi 1038 sene-i miladiyesinde husule gelmiş idi.

İmdi León ve Kastil ve Navarre ile bir de Aragon vilayetleri bir araya gelerek büyük bir devlet teşkil etmiş (94) olduğundan eğer bu devlet yekpareliğini muhafaza etmiş olsa idi İspanya'da ehl-i İslam'ın inkırazını daha ziyade tacil edeceği derkâr bulunmuş idi. Fakat Büyük Sanche'nin üç nefer oğulları bu mülk-i vâsii meyanelerinde taksim münazaasına kıyam etmeleri ile bunlar be-tekrar Navarre ve Kastil ve Aragon namları ile üç krallığa ayrıldıktan sonra şu hâl inkıraz-ı ehl-i İslam'ı biraz daha tehire sebep oldu.

İşte bu üç devlet-i cedide-i Nasrâniye her ne zaman bir fırsat bulurlar ise Endülüs hükûmat-ı İslamiye'si üzerine yürüyerek eğer galip gelirler ise muktedir olabildikleri kadar yerleri ahz ü istirdat ederler ve bir şeye muvaffak olamadıkları surette yağma edebildikleri üsera ile avdet eylerler idi. Muahharen yani 1095 sene-i miladiyesinde Portugal dahi Araplardan bir hayli yerleri istirdat ve hududunu tevsi ederek hükûmat-ı Nasrâniye'nin dördüncüsü olmak üzere meydana çıkmış ve bundan evvel kendisine mahsus olan tarihte ihbar edildiği üzere Aragon ve Kastil ve Navarre Devletleri'ne (95) ilaveten bir dördüncü musallat olarak o da bir yandan ehl-i İslam üzerindeki tasallutunu artırmıştır. Arap tarihlerinde şu dört devlet yekdiğerinden tefrik edilmeksizin 'Nasârâ' veyahut 'Efrenc' diye kayd ve tabir olunurlar ise de bu hâl düvel-i erbaa-i mezkûrenin Araplar aleyhinde zaten müttefik gibi görünerek daima muharip olmalarından neşet eylemiştir. Yoksa bunlar arasında dahi saika-i haset ile ne kadar muharebeler vukua gelmiştir. Bahusus ki keyfiyet aşağıda diğer bir fasılda beyan olunacağı üzere birtakım mücadelât-ı irsiye bu devletlerin hanedan-ı hükûmetlerince inkılabâtı dahi mucip olmuştur. Eğer böyle olmayıp da bunlar yekpare veyahut müttefik ve müttehît olarak dâhilen dahi hiçbir meşguliyetleri bulunmasa idi Tavâif-i Mülûk-i İslamiye'nin en büyüğü bile bunların heyet-i umumiyesine nispet ile pek aciz kalacağından İspanya üzerinde ehl-i İslam hiç beka bulmaz idi.

İşbu Kastil ve Aragon ve Navarre ve Portugal Hükûmetleri ehl-i İslam ile ibtida-yı müsademelerinde muahharen tarih-i Nasrâniyet için bir şeyn-i ebedî olan mezalime pek (96) de o kadar koyulmamıştır. Zira bir mahal-i hükûmet Nasârâ altına girdikçe ahali ekseriyet ile hicret eder ve bir muharebede Nasârâ eline İslam üserası düştükçe İslam elinde bulunan

Nasârâ üserası ile mübadele olunur idi. Asıl mezalim İslam’a daha ziyade zaaf-ı târi olduktan ve bahusus İspanya üzerinde hükûmet-i İslamiye’den eser kalmayarak ahali-i Müslime hep Nasârâ raiyeti altına girdikten sonra meydan almıştır.

(ÜÇÜNCÜ FASIL)

MURÂBITİN VE SAİR ARAP MÜSTEVLİLERİ

AN 1086 İLA 1344

TAFSİL- Murâbitîn yekdiğerine irtibat eylemiş birçok kabâilden mürekkep bir tâife olup bunlar sahrada sıcağın tahaffuz için bir nev yaşamak istimal eyledikleri cihet ile ‘ ‘mülessimîn” lakabı ile dahi yâd olunurlar. Anasıl Yemen taraflarından Fas cihetine hicret eylemiş oldukları hâlde Hicret’in beşinci asrında kelime-i şehadetten başka levâzım-ı diniye ve itikadiyeyi unutarak yalnız lafzen Müslüman kalmışlar idi. Hicret’in 448 senesinde bunlardan (97) Cevher isminde bir zat hacca giderek avdetinde kabâile yeniden talim-i iman için Abdullah b. Yasin isminde bir fakihi dahi beraber getirmek ile Murâbitîn’in reisi bulunan Ebû Bekir ile ammizadesi Yusuf namaz kılmayı oruç tutmayı zekât vermeyi kabul eylediler ise de hırsızların elleri kesilmesi ve zânilerin recmolunması gibi ahkâm-ı şeriyeyi kabul etmeyerek hasılı birçok mübahasetten sonra Murâbitîn’den bir büyük kısmı tamamı ile kabul-i diyanet eylediler ve bunlar kabul-i din etmeyenler aleyhine cenge varıp gazalar ile muvaffak-ı bi’l-hayr oldular.

Binaenaleyh Murâbitîn’den birinci padişah mumaiyleh-i Ebû Bekir addolunur ise de asl-ı birinci addolunmaya ve emîrû’l-mu’minîn namını almaya layık olan mumaiyleh Yusuf’tur. Zira Atlas Denizi’ne ve Septe Boğazı’na kadar Fas ve Marakeş ve Cezayir taraflarını kâmilten istila eyledikten sonra İspanya taraflarında bulunan ehl-i İslam’ın tefrika-i vakıası bilahire İspanyollar elinde esaret ve raiyetlerini müntec olacağını anlayarak 484 sene-i hicriyesinde Septe Boğazı’nı dahi mürur eylemiştir. Endülüs’te bulunan (98) hükûmât-ı müteferrika böyle Afrika kuvvetini Endülüs kuvvetine katarak o kıtada İslam’ın beka-yı selametini temin eyleyecek olan bir zatı hüsn-i istikbale şitab eyleyecekleri yerde bir de bilakis bunları cahiliyet erbabından olmak üzere nazar-ı istihfaf ile mukavemetlerine dahi şitab eylediklerinden emîrû’l-mu’minîn Yusuf hangi hükûmeti mağlup eyledi ise hâkimlerinin ve âyanının kafalarını kese kese vakıa İspanya kıtasında bulunan vilayâtın kâffesini idare-i vahidesi altında cemetti ancak dereler gibi de kanlar akmaya sebep oldu.

Bundan evvelki fasılda isimlerini haber verdiğimiz dört kıta-i hükûmet-i Nasrâniye ehl-i İslam’ın şu meşguliyetlerinden dahi istifade için taarruzâta başlamışlar ise de Yusuf

bunların topuna birden meram anlatıp hudud-ı memalîği muhafazaya muktedir olmuş ve 500 sene-i hicriyesine kadar İspanyolları ve Portekizleri pek de hududa yaklaştırmamıştır. Bu tarihte Yusuf vefat ederek hükûmât-ı kadime âyanı mumailayhin oğlu üzerine kıyam eyledikleri zaman hükûmât-ı Nasrâniye'den dahi istimdat eylemiş bulunmaları ile İspanyollar azîm bir hücum daha (99) tertip eylediler ise de bu defa daha müthiş bir hezimetle düçar olarak avdet ettiler. Ba'de oğlu emîrül-müslimîn Tâşfîn ve biraderi İshak dahi sırası ile makam-ı hükûmete gelerek şu kadar ki bu İshak henüz pek genç bir prens olup Endülüs ahalisi ise Murâbitîn'in kâmillerini bile henüz pek yeni zadedgândan add ile hiçe saydıklarından İshak kendi emrini halka ismâ' edememiş ve ecdadı zamanındaki asker dahi dağılıp yerli askerleri de muhalifîn cihetini iltizam eylemiş bulunması ile Muvahhidîn denilen diğer tâife Endülüs'ü taht-ı tegallübüne almıştır. Eğer Muvahhidiye veyahut Muvahhidîn denilen devlet zuhur etmeyip de Murâbitîn Devleti biraz daha teyyüt eylemiş olsa idi Endülüs'teki ehl-i İslam'ın İspanyollara daha pek çok zamanlar mukavemet edebileceği derkâr idi. Ancak tamam-ı zuhurlar ile beraber Nasârâ'nın gözlerini yıldırılmış olan Murâbitîn taht-ı tagallübe girip de yerlerini Muvahhidîn tâifesi tutuncaya kadar birçok yerler daha İspanyollar eline geçerek İslam'ın zaafi artmıştır. (100)

Muvahhidîn Hükûmeti'ni tesis eyleyen zat-ı ulvîlerden Mehdî b. Tûmert olup anasıl Mesmûde nam kabile-i Mağribiye'de dünyaya geldiği hâlde tahsil-i ilm için şark tarafına azimet ederek badü't-tahsil avdetinde herkes onun züht ve takvasına hayran olmak ile hangi tarafa varsa halk kendi memleketlerinde ikamet etmesini rica ederler idi. Tunus sevâhilinde vaki Becaye nam mahale geldikte Benî Selim kabilesi reisi Abdülmü'min'i görmek ile mumailayhin kuvvet ve şehametini beğenip Hazret-i Peygamber'in Benî Selim kabilesinden zuhura geleceğini haber verdiği ancak sensin diye teşvik etmek ile aralarında bir ittifak akdolundu. Ba'de b. Tûmert Murâbitîn'in Afrika iklimince asıl payitahtı olan Marakeş şehrine vasıl oldukça erkekleri yaşmaklı gezdikleri hâlde karıları açık gezen Murâbitîn'un ahvali b. Tûmert'e garip görünerek ezcümle padişahın hemşiresini sokakta cariyeler ile beraber yüzü açık giderken görerek tekdire kalkışmak ile Emîrül-mu'min'in kendisini muaheze edecek oldu ise de b. Tumert cümleyi (101) ilzam eyledi. Nihayet halkın kendisine olan teveccühü artık mertebe-i gayeye varmak ile beraber hep sâlifü'z-zikr Abdülmü'min'i misillü rüesa-yı kabâilden on nefer adamı kendisine mahkûm-ı bent eyleyerek ref'-i liva-yı isyan eyledi. Murâbitîn tarafından sevk olunan askeri hep bozmuş etraf ve eknâfi kendi tahakkümü altına almış idi. Hicret'in 534 senesinde vefatı vukua geldikte Abdülmü'min'i kendisine veliaht edinmiş olduğu cihet ile sandalî-i riyaset ona arz olundu ve emirül-muvahhidîn namı ile

bütün taraftarları mumaileyhe biat eylediler. İşte devlet-i Muvahhidiye'yi asıl tesis ve teyit eyleyen bu Abdülmü'min olmuştur. Zira etrafta bulunan kabâilden bazılarını tav'an ve bazılarını cebren itaati altına aldıktan sonra Marakeş üzerine yürümüş ve on bir ay muhasara ile o payitahtı da istila ederek Murâbitûn Devleti'ne nihayet vermiştir.

Marakeş'te Murâbitûn o suret ile munkarız oldukları zaman Endülüs'te bulunan eski Tavâif-i Mülûk bakiyesi be-tekrar istirdat-ı istiklale kıyam eylemişler ise de (102) Abdülmü'min bir yandan bunlar üzerine asker sevk eylediği gibi bir yandan dahi İspanyollar hücum ederek biçare Endülüs iki askerinin arasında kalmış ve İspanyollar birçok yerleri ahzeyledikleri gibi Muvahhidîn serdarları dahi bakiyesini istila edebilmiştir. Hicret'in 588 senesinde Abdülmü'min vefat ederek yerine oğlu Ebû Yakub Yusuf padişah oldukta yirmi iki sene devam eden müddet-i hükûmetinde İspanyolların aldıkları memalîği tekrar ele geçirmek için muharebâttan hâlî olmadı ise de pek azını istirdat edebildi. Ba'de vefatı ile yerine oğlu Ebû Yusuf Yakub padişah olarak 595 senesine kadar hükûmet sürmüş ve o da İspanyollar ile muharebât-ı medideden vazgeçmemiş ise de muharebâtın neticesinde hep memalik-i İslamiye'den birer cüzü İspanyollar eline geçip hudud-ı İslamiye gittikçe daralmakta devam eylemiştir. Hele Muhammed b. Yakub ve Yusuf ve Abdülvâhid ve Abdullah ve Yahya ve Me'mûn ve diğer Abdülvâhid ve elhasıl 667 sene-i hicriyesine gelinceye kadar eğerçi Endülüs İslam'ı İspanyollara mukavemet için daima muharebeden hâlî (103) kalmamışlar ise de aralarında ittifak ve nizam ve intizam mevcut olmadığı için daima mağlubiyetten başka bir şey görememişlerdir. İslam'ın bu mağlubiyetleri ise hükûmât-ı Nasrâniye'nin terakkiyât-ı istilakâranelerini teshil eyler idi. Hatta bunların arasında dahi şıkak ve nifak eksik olmadığı hâlde yine terakkiyât-ı istilakâranede devam ederler idi. Zira hükûmât-ı Nasrâniye her ne kadar kendi aralarında şıkak ve nifak üzere bulunsalar dahi ehl-i İslam üzerine hücumda bittabi müttetik bulunurlar idi. Maksad-ı umumileri İspanya'yı eyâdi-i İslam'dan nez' ve istirdat etmek olduğuna göre bu maksatta ittifak tabîî olmaz mı? İşte ber-vech-i ati küşat etmekte bulunduğumuz dördüncü fasılda hükûmât-ı Nasrâniye'nin şu terakkiyât-ı istilakâraneleri hülâsa edilecektir.

(DÖRDÜNCÜ FASIL)

HÜKÛMÂT-I NASRÂNİYE'NİN TERAKKİYÂT-I İSTİLAKÂRANELERİ

AN 1344 İLA 1476

TAFSİL- Aragon ve León ve Navarre ve Kastil denilen hükûmât-ı Nasrâniye içinde istila-yı memalik (104) hususunda bi'n-nisbe en ziyade terakki etmiş olanı Aragon Krallığı

idi. Vakıa Portugal Devleti daha ziyade terakki eylemiş ise de onun tarih-i hususisi başkaca yazıldığından burada şu tadat eylediğimiz dört devlete nisbet ile en büyük terakki Aragon'da görülmüştür.

Kral Sanche'in taksim-i mülkü esnasında Aragon kıtası Ramire nam oğluna isabet eylemiş olup gerek merkum ve gerek ahlaflı Araplar ile her fırsat düşürdükçe cenge tasaddi eyleyerek ve hatta iktizasına göre hükûmât-ı Hristiyaniye'den olan düvel-i mütecâvireye dahi taarruz eyleyerek bu suret ile 1096 sene-i miladiyesinde Barselona eyaleti tamamı ile Aragon Devleti'ne raptolunduğu misillü 1137 senesinde Pirene Dağları'nın en mühim bir şubesi olan Montpellier dahi Aragon'a ilhak olunmuş ise de karîben görüleceği üzere burasını bilahire Fransa'ya terk etmeye mecbur olmuştur. 1339 sene-i miladiyesinde Aragon Devleti Balear cezayir-i müctemiasını dahi istila ederek berren Araplar üzerine vuku bulan bir hücumunda dahi Valensiya yahut Belensiye denilen vilayetin (105) kısm-ı azamını zapt eylemiş idi. Hatta muharebât-ı bahriyede hasıl olan maharet hasebiyle 1383 sene-i miladiyesinde Sicilya ve 1326 sene-i miladiyesinde Sardunya dahi Aragon Krallığı'na ilhak olundu ise de bunları muhafaza edemeyerek kasr-ı yede mecbur olmuş idi. İşte bu esnada Montpellier vilayetini Fransa'ya terk ederek ba'de 1409 senesinde Sicilya'yı tekrar zapt eylediği zaman tul-i müddet muhafazaya da muktedir olmuştur. Elhasıl Aragon Hanedanı'nın baht ve talihi gittikçe kuvvet gösterip bir aralık Napoli Krallığı tacı dahi bu hanedanın başına konulmuş idi. Nihayet hanedan-ı mezkûrun veliahdı bulunan Ferdinand aşağıda beyan olunacak Kastil kralı vârisesi Isabelle ile akd-i izdivaç etmesi ile bu izdivaç iki krallığı birleştirmiş ve İspanya devlet-i cedidesinin mayasını tedarik etmiştir.

Navarre Krallığı'na gelince: Kral Sanche'in mülkü taksim olunduğu zaman burası Dördüncü Sanche isminde bir prensin hissesine isabet eylemiş idi. 1076 senesinde sâlifü'z-zikr Aragon Kralı Ramire merkum (106) Sanche'ı hal' ve mülkünü zapt eyledi ise de 1134 sene-i miladiyesinde bu iki kıtanın ikisine birden hükümdar olan Birinci Alphonse vefat eylediği zaman Aragon ile Navarre be-tekrar yekdiğerinden ayrılarak birer müstakil devlet oldular. Navarre kraliçesi olmak hakk-ı irsîsi bulunan bir prenses Fransa'nın Champagne Kontluğu hanedanından bir prens ile izdivaç eylemiş olduğundan kraliçenin vefatından sonra bu konttan tevellüt eylemiş bulunan oğlu Thibaut Navarre için Champagne Hanedanı namı ile yeni bir hanedan teşkil eyleyerek o nam ile krallık eyledi. Bu inkılap 1234 sene-i miladiyesinde vukua gelmiştir. 1285 senesinde Navarre kraliçesi bulunan Jeanne'ın Fransa krallarından Philippe Le Bel ile vuku-ı izdivacı kıta-i mezkûrenin Fransa'ya iltihakını mucip olup hâlbuki 1328 sene-i miladiyesinde mezburenin hafidesi bulunan diğerk Jeanne Fransa

krallığının doğrudan doğruya vâris-i yegânesi kalınca çünkü Salicoque Kanunu denilen Fransa kanun-ı kadiminde kadınların makam-ı hükûmete gelmeleri memnu olmak ile Navarre kraliçeliğini yine Jeanne'a iade eylediler.(107)

Ba'de izdivaç ve vefat sureti ile vukua gelen birtakım tevarüsler Navarre'ı, ... ve ... ve Aragon ve Albere hanedanlarına rapt-ı temlik eyleyerek nihayet 1512 senesinde Kastil ve Aragon kralı bulunan Ferdinand le Catholique bu kıtanın Yukarı Navarre denilen kısım-ı küllisini zapt ve kendi mülkünü ilhak etmiş ve Pirene Dağları'nın öte tarafında bulunan Aşağı Navarre ise bilahire hanedanca bir izdivaç-ı vuku ile Fransa'ya intikal etmiştir.

1065 sene-i miladiyesinde Birinci Ferdinand'ın vuku-ı vefatında León Devleti Kastil'den ayrılıp Ferdinand'ın üçüncü oğlu bulunan Altıncı Alphonse'a verilmiş ise de 1071 senesinde Kastil kralı ve merhum Ferdinand'ın karındaşı bulunan İkinci Sanche hücum ederek León'u be-tekrar Kastil'e rapteylemiş idi. 1082 tarihinde Altıncı Alphonse kendisine birçok taraftar bularak hücum ile yalnız León değil Kastil'i dahi karındaşı Sanche'tan ahz ü nez'eyledi ki iki krallık yine birleşmiş olduğu hâlde yalnız kral tebeddülü vukua gelmiş addolundu.

1157 sene-i miladiyesinde León ve Kastil'in ikisinde (108) dahi kral bulunan Sekizinci Alphonse vefat eyledikte León ile Kastil be-tekrar yekdiğerinden ayrılmış ise de 1217 senesinde validesinden irsen Kastil kralı olan Üçüncü Ferdinand 1230 senesinde dahi pederinden irsen León kralı olmak ile işte iki kıtanın ikisinin de hakk-ı intikalini kendisinde cemeyleyen mumaiyleh Üçüncü Ferdinand bu iki devleti cidden tevhit eylemiştir.

İşte Endülüs ehl-i İslam'ı üzerine en şiddetli hücumlar ile külli memaliği istirdat eyleyen bu Üçüncü Ferdinand'dır. Kral-ı merhum ehl-i İslam üzerine hücumlarını bir derecelere kadar arttırdı ve o kadar memalik istirdat eyledi ki o zaman Endülüs üzerinde hükûmet-i İslamiye olarak yalnız bir Gırnata Hükûmeti kalmıştı.

Eğer İspanyol senyörlerinin krallarına karşı itaatsizlikleri mani olsa idi işbu Gırnata Hükûmeti dahi bir cümlede zir ü zeber edilmek işten bile değil idi. Ancak 1312 senesinde senyörler hükûmet-i metbuaları aleyhine isyan eyleyerek muharebât-ı dâhiliye derun-ı memleketi hercümerç eylemiştir. Bu hâl üzerine bir de Zalim Pedro (109) Vakası vukua gelmiştir ki işte bu zaman ehl-i İslam Afrika tarafından kuvvet-i taze alarak Endülüs'te bulunanları dahi umumen silaha sarılmış olsalar idi İspanyolları tekrar Pirene Dağları'ndan öte tarafa sürebileceklerine şüphe yok idi.

Vakanın izahı şöyledir ki:

Zalim Pedro denilen herif an 1350 ila 1369 İspanya'da Kastil sandalî-i hükûmetinde krallık etmiş bir adam olup umur-ı hükûmetince o kadar istibdadı var idi ki Hristiyanların Haccac-ı Zalim'i addolunsa becâ idi. Leonor de Guzmán nam bir kadın kendi pederi On Birinci Alphonse'a müstefreşelik etmiş olması için cülusunu müteakip biçareyi katleylediği gibi Blanche de Bourbon nam prenses ile akd-i izdivaç eylediği zaman zifafının ferdası biçareyi tart ve teb'îd etmiş ve ba'de zavallı kadıncağızı tekrar derdest ederek hapse ilka' ile 1361 senesinde idam eylemiştir. Yeğeni Jean ile amcası Frédéric'i boğazlamak dahi merkumun cümle-i mezaliminden olup onu karındaşı olan Henri de Trastamare (110) hakkında dahi bir idam-ı zalimane tertip etmek üzere iken Henri Fransa'ya kral etmiş ve bir Fransız ordusu ile gelip o zalimi hal'eyleyerek Kastil tac-ı kralîsini kendisi tetevvüc eylemiş idi. Bu vakıa 1366 senesinde vaki olup bir sene sonra Pedro Fransızların rakibi bulunan İngilizler ile birleşerek Nájera galibiyetini kazanmış ise de fevkalhadd zulmü yine mani-i ikbali olarak 1369 senesinde husemâsı elinde Montiel nam mahalde mağlup olmak ile karındaşı Henri'nin huzuruna getirildikte Henri kendi eli ile zalim-i merkumu öldürmüştür.

İşte bu fetretler Kastil Devleti'ni hercümerç ederek vakıa Henri'nin "Trastamare Hanedanı" namı ile kurduğu yeni hanedan şûriş-i ahvale biraz nizam verir gibi olmuş ise de bu hanedandan Birinci Jean ve Üçüncü Henri ve İkinci Jean zamanları hep şûriş ve nifak üzere geçtiğinden ehl-i İslam aleyhine o kadar şiddet gösterilememiştir. Dördüncü Henri ise artık serkeşliği kendilerine eğlence edinen senyörler tarafından hal'olunmak ile Isabelle isimindeki hemşiresi senyörler tarafından (111) bi'l-intihap makam-ı hükûmete getirilmiş ve muahharen mumaileyha dahi Aragon kralı bulunan Ferdinand ile izdivaç etmiş bulunduğundan işte bu izdivaç İspanya üzerinde müteşekkil dört hükûmet-i Nasrâniye'nin dördünü dahi bi't-tevhit umum İspanya hükûmet-i kraliyesinin esasını vazeylemiş oldu.

(BEŞİNCİ FASIL)

GIRNATA HÜKÛMET-İ İSLAMİYE'SİNİN İNKIRAZINA KADAR

AN... İLA 1492

TAFSİL- Benî Ümeyye'nin Endülüs hilafeti münkarız olduktan sonra İspanya'da zuhura gelen on kıta-i hükûmât-ı müteferrika eğer ahlak-ı siyasiye-i İslamiye'ye külli haleb arız olmamış bulunsa idi yine kendilerini toplayarak İspanya üzerinde şevket-i İslamiye'yi iadeten teyit eyleyebilirler idi. Hatta Tavâif-i Mülûk meyanında böyle bir tecdit için bi'l-vücûh muktedir bazı hükümdarlar dahi gelmiştir ki bir millet böyle cüretli ve muktedir hükümdarların sevkine kemal-i hulus ve safvet ile tâbi' olduktan ve umum-ı kuvvet-i

milliyei bir nokta üzerine cemeyledikten sonra (112) en müşkil ve müthiş zamanlarda bile kendisini kurtarabileceği tarihçe birçok emsal ile müsbettir. Ancak Endülüs'te ahlak-ı siyasiye-i İslamiye hamiyet sahibi adamları ağlatacak mertebelerde bozulmuş olduğundan bir zaman ulüvv-i ahlak ve gayret ve hamiyet sahibi birkaç adam tamam-ı İslam'a soluk almak imkânı geldikçe onu takip eyleyen diğer bir zamanda erbab-ı şûriş ve fesat işi evvelkinden ziyade telvis ede ede vücud-ı İslam'a yeniden yeniye rahneler açılmıştır. Binaenaleyh miladın on üçüncü asrı nihayetinde yalnız Gırnata'da bir hükûmet-i İslamiye kalıp maadası kâmilen Hristiyanlar yedine geçmiş ve o Gırnata Hükûmeti eğerçi 1496 senesine kadar devam etmiş ise de bu devam-ı gayret İslamiye'ye tevessül eyledikçe şevket-i İslamiye uyanmak ve fakat alçaklık ve hamiyetsizlik ele alındıkça zillet ve meskenet teceddüt eylemek gibi elvan-ı mütehâlîfe içinde bir garip surette devam olup nihayet hükûmet-i mezkûre dahi münkarız olunca artık Endülüs bir memleket-i İslamiye olmaktan kalmıştır.

Garp tarihlerinde işbu son Gırnata hükûmet-i (113) İslamiye'si "Benî Ahmer" diye yâd olunur ki 630 sene-i hicriyesinde zuhura gelerek 900 sene-i hicriyesine kadar on sekiz nefer padişah bu hükûmette ferman-fermâ olmuştur. Bunların birincisi yani devletin müessisi bulunan Sultan Ebû Abdullah Muhammed Kurtuba kibarından bir zat olup ahalinin intihap ve biatı ile makam-ı hükûmete gelmiş ve tamam kırk iki sene devam eyleyen müddet-i hükûmetinde hükûmât-ı Nasrâniye'ye karşı bir an muharebeden hâlî kalmayıp gerçekten bir sahipkıranlılık şanı ile daima düşmana galebe çalmıştır. Ba'de-i vefat yerine gelen oğlu Emir Muhammed'in bi'n-nisbe rahat ve huzur ile vakit geçirmesi pederinin şu sahipkıranlılığı sayesinde müyesser olup ondan sonra Emir Nasîr makam-ı hükûmette iken yani 708 sene-i hicriyesinde İspanyollar azîm asker ile bir hücum etmişler ise de mağluben ricat eylemişlerdir.

Emir Nasîr'den sonra İsmail el-Galib-Billâh makam-ı hükûmette iken İspanyol kral ve senyörleri bi'l-ittifak yüz bin kadar asker ile Gırnata üzerine hücum eyledikleri zaman İsmail'in yalnız bin beş yüz süvarisi ile (114) üç bin kadar dahi atlısı var idi ise de bereket versin ki şu hücum hamiyet-i İslamiye'nin teceddüt etmiş olduğu bir zamana tesadüf ederek guzât-ı Müslimîn "ölmek var dönmek yok" diye ahd ü peyman etmeleri ile vuku bulan muharebede kan gövdeyi götürmüş ve o külliyetli düşman firar eylediği zaman meydanda bütün mühimmat ve levâzım-ı seferiyeleri kaldıktan maada kırk elli bin mecruh ve maktul görülmüştür ki ordunun nisfi demektir.

İşte bu kadar parlak bir galibiyete mazhar olan biçare İsmail bilahire ammizadesinin yed-i gadr ile maktul olur ise insan teessüf etmez mi? Vakıa yerine oğlu Muhammed padişah oldu ise de henüz on iki yaşında bir çocuk olup altı sene sonra yani on sekiz yaşında bir

nevcivan iken o da zorbalarda elinde şehit oldu. Şehit-i merkumun biraderi Ebû'l-Haccâc Yusuf eğerçi cellatları bir padişah çıktı ise 755 senesinde bayram namazı kılar iken üzerine hücum eden bir mecnun-ı yed ile o dahi katlolundu. Yerine oğlu Muhammed padişah olup kâtib-i lisanüddin gibi bir ferid-i zamanı kendisine vezir edinmiş (115) iken mücerret bir zamandan beri yine meydan alan eşirrâ meyânında o dahi temel tutturamayıp 764 sene-i hicriyesinde hal'olundu.

Elhasıl İsmail ve Yusuf ve Muhammed ve Ebû Abdullah ve diğer Yusuf ve Emir Ali ve diğer Yusuf ve Emir Ali ve Sa'd ve Ebû'l-Hasan Ali sırası ile padişah olduklarında kimi katl kimi hal'olunup en sonraki Ebû'l-Hasan Ali dahi hal' beliyesine uğramış ve yerine oğlu Ebû Abdullah Muhammed iclâs kılınmış idi. Ebû Abdullah bir muharebede İspanyollar eline esir düşüp mahlû' pederi tekrar makam-ı hükûmete getirilmek ile İspanyollar İslam'ı bir beliyeye daha giriftar etmek için Muhammed'in maiyetine asker vererek saldırmışlar idi. Fakat ahali bu defa dahi bir mukavemet azmine kuvvet verdiklerinden Muhammed ile gelen İspanyolları bozup tarumar eyledikleri gibi Muhammed taze asker tedariki için İspanyollar nezdine avdet eylediği zaman beri tarafta bulunan tarafgirlerinin de kâffesini tutup katleyerek merkume kımıldanacak derman bırakmamışlardır.

İşte bu tecdid-i gayret umur-ı İslam'ı yine yoluna biraz (116) koyarak Ebû'l-Hasan Ali'nin vefatından sonra biraderi Muhammed padişah olduğu zaman bayağı rahat ve huzur ile idare-i hükûmete muvaffak olmuş ise de İspanyollar son mağlubiyetlerinin intikamından vazgeçmeyip tekrar kuvve-i külliye ile hücum ederek Gırnata Hükûmeti'nden pek çok yerler ve kaleler ahzylemişlerdir. İspanyolların bu defaki hücumlarında dahi mahut Ebû Abdullah Muhammed beraber idi. Hatta merhum bir takrip ile Gırnata şehrine dahi girmiş idi. Onun arkası sıra İspanyollar dahi gelerek Gırnatalılar teslimden başka çare kalmadığını görünce derun-ı şehirde çan çalmamak şartı ile İspanyollara arz-ı teslimiyet eylediler ise de beş on gün sonra İspanyollar bilhassa bir cami-i şerifi kiliseye bi't-tahvil minaresine çan çıkarmaya teşebbüs edince ehl-i İslam gayrete gelerek umumen ayaklandılar ve İspanyolları bire kadar kılıçtan geçirdiler.

Bu hâl İspanyolları nihayet dereceye kadar gazab-nâk eyledi. Binaenaleyh son defa olmak üzere daha büyük bir kuvvet ile geldiklerinde Gırnata ahali sulhen teslim oldular ise de İspanyollar şerait-i sulhe yine riayet (117) etmeyerek pek çok cevrlere kıyam eylediklerinden ehl-i İslam nice defalar bu mezalime karşı isyan eylediler ise de kendilerini kurtarmaya muvaffak olamayıp bilakis bunların kıyam ve isyanları tekrar eyledikçe İspanyolların mezalimdeki şiddetleri dahi artar idi.

Gırnata devlet-i İslamiye'sinin inkırazından sonra İspanyol raiyetini kabule mecbur edilen ehl-i İslam yüz sene kadar bile bu raiyet altında kalamamışlardır ki burası hakikaten bütün Frenk müverrihlerinin dahi taaccüp ve teessüfünü mucip olmuştur. Zira hükûmet-i İslamiye eline geçen yerlerde ahalinin malına canına dinine ırzına asla taarruz edilmeyerek herkes evvelkinden ziyade hür ve rahat olurlar iken hükûmet-i Nasrâniye elinde Müslümanların gördükleri mahv ve perişanî müverrihleri dahi utandırmıştır. Hâlbuki ahali-i Müslime'nin düçar olduğu mezalim yalnız Avrupa müverrihlerini değil iblisleri bile hicabından yerlere geçirecek surettedir. Mesela papazlar ve bahusus engizisyon memurları ahaliyi cebren Nasrâniyet'e ithal için birçok zulümler işkenceler edip ahali yine (118) kabul-i Nasrâniyet etmedikleri zamanlar güya vaftiz suyu olmak üzere Müslümanların üzerlerine su serperler ve bu sudan bir katresi her kimin üzerine düşer ise onu Hristiyan addedip Hristiyanlığa zerre kadar itaatsizlik gösterdiği anda engizisyon işkence memurlarının yed-i gadrine teslim olunurlar idi. Muahharen ehl-i İslam'ın pek çoğu Hristiyan olduğu zaman dahi bunların Hristiyanlıklarına inanamayarak mutlaka izale-i vücudları ile itmînâne lüzum görmüşlerdir. Binaenaleyh yalnız kız ve erkek çocuklardan maada Endülüs'te bulunan ehl-i İslam'ın yüzde hemen doksanı mahvedilmiş ve yalnız yüzde on nispetinde bir miktarı gemiler ile memalik-i saire-i İslamiye'ye hicret etmiştir.

Burada şu suret ile haber verdiğimiz mezalim adeta resmî bir şey olup hâlbuki Müslüman kızlarını bir yere doldurarak binlerce askere ırzlarını pâymâl ettirmek gibi habasetler gayriresmî mezalimden addolunur ve hele genç İspanyol senyörlerinin melanet-i şehvâniyeyi melanet-i mutaasibâneye karıştırarak irtikâp eyledikleri denaetleri izahattan kalemler dahi utanır. (119)

Bazı Hristiyan muharrirlerinin diyanet-i Nasrâniye esası mülkiyet-i insaniye üzerine mübteni bulunduğuna dair yazdıkları en parlak şeyleri insan okudukça bir kere dahi gözlerini Endülüs ahali-i Müslime'si hakkında Nasârâ'nın tecviz eyledikleri facialara atfeder ise o mülkiyet-i beşeriyenin adeta bir vahşet ve huşunet-i hayvaniyeden ibaret olduğuna şüphesi kalmaz. Ehl-i İslam yalnız Endülüs'ten çıkarılmak ile de kalmayıp hatta Fas tarafında bulunan ahali-i Müslime'nin de oralardan teb'îdi için Avrupalılar mühim mühim harekât-ı askeriye icra eylemişlerdir ki bunlardan Portugallıların bazı muharebâtı ona mahsus olan ciltte haber verildiği gibi İspanyolların harekâtı dahi burada yerleri geldikçe zikrolunacaktır.

(DÖRDÜNCÜ BÂB)

İSPANYA 'NIN DEVR-İ CİHANGİRANESİ

TAFSİL- Bundan evvelki ikinci bâbın dördüncü faslında İspanya üzerinde teşekkül eyleyen dört kıta-i hükûmât-ı Nasrâniye'nin terakkiyât-ı hususiyeleri mücmelen (120) ve münferiden hikâye edildikten sonra Kastil vârisesi bulunan Isabelle ile Aragon kralı bulunan Ferdinand'ın izdivacı dört hükûmeti bi't-tevhit umum İspanya hükûmât-ı müttehidesinin esasını vazeylemiş idüğü hülasa kılınmış idi.

İspanya tarih-i hususisini yazan müverrihlerin aglebi zikrolunan hükûmât-ı erbaaya kadar İspanya ahval-i mütekaddimesini tarih-i mezkûr için bir mukaddime addederek asıl yeni İspanya devlet-i müttehidesinin mebde tarihi olmak üzere dahi Şarlken zamanını itibar ederler ise de bu mebdein mumaileyh-i Ferdinand zamanından itibar olunması müreccahtır. Vakıa Ferdinand'ın ilk cülusu yalnız Aragon kralı olmak üzere ilan olunmuş ise de Şarlken'in başında cemeylediği hükûmât-ı taçlarını kazanan dahi Ferdinand olduğundan her hâlde vaz-ı esas-ı hükûmet olmak şerefi ona aittir.

Ferdinand mertebeye beşincilik ve unvanca dahi “Katolik” lakabı ile meşhur olup şöhreti afakı tutan Şarlken'in ceddidir. Kastil vârisesi Isabelle (121) ile izdivacı henüz on yedi yaşında iken 1469 sene-i miladiyesinde vukua gelip 1474 sene-i miladiyesinde Kastil kraliçeliği zevcesine intikal eyledikte gerek Kastil ve gerek ona munzam olan memalik-i saire üzerinde zevcesi namına olarak Beşinci Ferdinand icra-yı hükûmet etmiş ve 1479 senesinde kendi pederinin vuku-ı vefatı ile Aragon ve ona munzam olan memaliğe dahi doğrudan doğruya kendisi kral olmuştur ki şu hâlde Portugal'dan maada İspanya'nın hemen kâffesi taht-ı idare ve fermanına girmiş demektir.

Katolik mezhebine riayeti fart-ı taassup derecesine vardığı için “Katolik” diye telakkub ederek hatta engizisyon cemiyet-i melunesini İspanya'ya bu herif ithal eylemiş olduğu gibi Gırnata'da baki kalan son hükûmet-i İslamiye'yi mahveden dahi budur. Hristiyan ve bahusus Katolik olmayan kâffe-i ahali hakkında nefreti bir derecede idi ki bütün Yahudiler ile Müslümanları memleketinden tart ve ihraca kıyam ederek bu yolda hesapsız kanlar dökülmüş ve birçok hanedanlar mahv ve perişan olmuştur. (122)

İspanyol hükûmât-ı erbaasının Ferdinand vasıtası ile ittihadından Şarlken'in zuhuruna kadar olan devrin cümle vukuat-ı mühimmesinden birisi dahi meşhur Kristof Kolomb'un Amerika kıtasını keşfetmesi kaziyesi olmuştur. Keşfiyât-ı bahriye tarihlerinde mufassalan beyan ve hikâye edildiği ve bir nebzecek bundan evvel Portugal tarih-i hususisinde dahi dermeyan olunduğu üzere bu zamanlar Avrupa ticaretinin Hindistan'a doğru bir tarik açmaya

derkâr olan ihtiyacı birçok bahriyünü düşündürdüğü sırada en muvafik fikir Kristof Kolomb'a gelmiş yani müşarüniyle Atlas Denizi'nde daima garba doğru gidilir ise küreviyet-i arz hasebiyle Hindistan'ın şark tarafına vusul-i müyesser olacağını bulmuş ise de şu dakika-i mühimme-i fenniye hiçbir kimse zihnine aldırmadığından herhangi tarafa başvurmuş ise hande-i istihza ve istihfaf ile mukabele görmüş idi. Kral Beşinci Ferdinand vakıa mumaileyhin maruzatını kabul eylemiş ise de işin ehemmiyet-i fennesini takdir eyleyerek kabul etmiş olmayıp belki yeni büyülmüş olduğu bir devlet-i muazzamanın bâb-ı atıfetine (123) iltica eyleyen böyle bir adamı bi'l-küllüye ret ile meyus etmemek için maûnenen büyücek birkaç çürük çarık gemi vermek sureti ile vuku bulmuş bir kabulden ibaret idi.

Kristof Kolomb bu çürük çarık gemiler ile San Salvador tesmiye eylediği adayı ve ba'de etraf ve civarı keşfelediği zaman orasının bir kıta-i müstakile olduğunu bilemeyerek ve arazi-i mezkûreyi hakikaten Garbî Hindistan'dır kıyas eyleyerek ol vechile tesmiye etmiş ve binaenaleyh Beşinci Ferdinand Aragon ve Kastil ve Navarre ve saire ve saire diye saydığı krallıklar meyanına Hind-i Garbî hâkimliği unvanını dahi ilave eyleyince artık Avrupa hükümdarânı meyanında cümlesinin magbûtu olmuş kalmıştır.

1504 sene-i miladiyesinde Fransa ile İspanya bi'l-ittifak Napoli üzerine yürüyüp orasını feth ve istilaya kıyam eylemişler idi. Hâlbuki Beşinci Ferdinand'ın bir lakabı dahi "Rusé" yani hud'akâr olduğundan Fransa'yı işbu Napoli fethinde ittifaka davet edişi ciddi bir ittifak (124) olmayıp belki bilahire Fransızları kaydırarak semere-i muvaffakiyeti kendisi idrak ve iktitâf eylemek emeline mübtteni idi. Binaenaleyh tamam-ı Napoli'de İspanyol ve Fransız orduları her tarafı istila eylediği zaman İspanyollar silah-ı mukavemeti Fransızlar aleyhine çevirerek memleketi doğrudan doğruya kendi kralları bulunan Beşinci Ferdinand namına istila etmişlerdir.

Kraliçe Isabelle ile Ferdinand'ın vuku-ı izdivacı her ne kadar Kastil Devleti'ni dahi Ferdinand'ın fermanına münkad eylemiş idi ise de Isabelle vefatı takarrüp eylediği zaman Kastil'i kendi kızı bulunan ve mecnune diye meşhur olan Jeanne'a terk etmesi ile ve Prenses Jeanne Avusturya Hanedanı'ndan Arşidük Philippe'e tezvîc edilmesi ile keyfiyet Avusturya tarihinde dahi izah edilmiş olduğu vechile Avusturya hanedan-ı imparatorîsi İspanya Hükûmeti'nden irs davasına kıyam eylemiş idi. Hâlbuki kızın babası bulunan Beşinci Ferdinand Isabelle tarafından kıza vasî nasbolunmak ile Arşidük Philippe'in iddialarına mukavemet eyleyerek biraz sonra Mecnune Jeanne vefat etmek ile oğlu Don Carlos'a intikal (125) eyleyen hakk-ı veraseti de muhafaza eylemiş ve işte şu mebde-i münazaa bilahire İspanya tevarüsü diye uzayıp giden mücadelât ve muharebâtın mebdei olmuştur.

Mecnune Jeanne‘ın Avusturya Arşidükası Philippe‘ten tevhit eylediği Don Carlos muahharen Şarlken diye şöhretgîr-i afak olan prenstir ki li-ümm İspanyol ve li-eb Avusturyalı olmak ile Avusturya ve İspanya Hanedanları arasında bir rabîta-i ittihat ve iştirak makamına kaim olmuştur.

1512 sene-i miladiyesinde Kral Beşinci Ferdinand eski Navarre Devleti‘nin İspanyol kısmını dahi memalik-i müttehîdeye ilhak ve raptedince Portugal‘dan maada İspanya şibh-i ceziyesinin kâffesi devlet-i vahide idaresine geçmiş oldu. Bu zat hakikaten celadetli bir hükümdar olup idare-i vahide altına aldığı memleketler birtakım senyörler meyanında münkasım olduğu cihet ile bunların kibir ve istibdatlarını kırmayınca idare-i vahide usulü tesis olunamayacağını gördüğünden senyörlerin men-i istibdatlarına ziyadesi ile çalışmış ve muvaffak dahi olmuştur. Eğer Ferdinand senyörlerin istibdadına bedel kendi istibdadını (126) yürütmeye kıyam ve teşebbüs etmiş olsa idi azîm bir mukavemete düçar olarak hiçbir şeye muvaffak olamayacağı derkâr idi. Lakin hud‘akârlık unvanının hikemini hem de bir suret-i makbulede olarak bu işte dahi tatbika girişip dâhil-i memlekette ferman-fermâ olacak şey yalnız kanun idüğünden ve kendisi dahi o kanuna tebaiyete mecbur bulunduğundan bahis ile herkesi itaat-ı kanuniyeye davet etmiş ve bu davete icabet göstermeyenleri kanun aleyhine asi olmak üzere bi‘l-itham muti-i kanun olan sair senyörleri onlar üzerine saldırıp haklarından gelmiştir.

Koca bir İspanyol Devleti‘ni tesis hususunda Beşinci Ferdinand‘a muin ve zahîr olanlar iki adamdan ibarettirler ki bunlardan birisi umur-ı siyasiyesinde başvekil sıfatı ile istihdam eylediği Kardinal Jiménez ve diğeri umur-ı askeriyede seraskerlik sureti ile kullandığı Kurtubalı General Gonzalo‘dur. Eğer engizisyon cemiyetini İspanya‘ya ithal ile cemiyet-i mezkûrenin mezalim-i melunesine meydan açmak ve Yahudiler ile Müslümanları mazlumen mülkünden taretmek misillü şaibeleri (127) olmasa idi Beşinci Ferdinand tarihin takdirât-ı kâbilesine bihakkın mazhar olacak eâzım-ı hükümdarândan addolunur idi.

(ÜÇÜNCÜ FASIL)

ŞARLKEN‘İN DEVR-İ CİHANGİRÎSİ

AN 1516 İLA 1556

TAFSİL- İşbu “Şarlken” namı Avrupa tarih-i umumisi için birçok fasıllarda birer ehemmiyet-i mahsusa ile yâd olunan bir nam olup bunun Fransa tarihine ait olan kısmı (Fransa s 194 mr) Fransa tarihinde ve Almanya‘ya ait olan kısmı dahi (Almanya s 124 mr) Almanya tarihinde gösterildiği gibi İtalya ve Devlet-i Aliye tarihine ait olan birer büyük kısmı

dahi yine teali ileride İtalya ve Osmanlı tarihlerinde gösterileceğinden şimdi bu İspanya cildimizde Fransa ve Almanya ve Devlet-i Aliye'ye taalluk eden mebâhis-i tarihiyesi tekrar ihtar ile iktifa olunarak asıl nazar-ı ehemmiyetimiz sırf İspanya'ya mahsus olan ahval-i tarihiyeye inhisar eyleyecektir. (128)

Şarlken valide tarafından İspanya ve peder tarafından dahi Avusturya Hanedanlarına mensup olduğu malum olup binaenaleyh 1516 tarihinde bi'l-irs ve-l-istihkak İspanya sandalî-i kraliyesine oturduğu zaman büyük pederi Beşinci Ferdinand'ın tavsiye ve teyit eylemiş olduğu İspanya'yı her suret ile terakkiye zaten müstait bulmuş idi. Üç sene sonra Almanya'ya dahi imparator nasbolundu. Vakıa Şarlken henüz on altı yaşında iken İspanya kralı olmuş bulunduğuna göre on dokuz yaşında olduğu hâlde Almanya'ya dahi imparator intihap olunması bâdî-i nazarda istigrâb olunacak ahvaldendir. Zira Almanya tarihinde görüldüğü üzere kıta-i mezkûreye imparator intihap olunan zat elektör unvanını haiz olan senyörlerin intihabı ile nasbolunup hâlbuki bunların ihtilaf-ı rey ve hevesleri hiçbir imparatora rahat ve huzur vermemiş olduğundan Şarlken gibi bir çocuğun bunlar üzerinde imparatorluk edebilmesi hiç de ümit olunamaz idi. Ancak o zamanlar Avusturya ve Papa ve İtalya tarafları ile Almanya'dan birçok malikâneler dahi (129) pederinden irsen Şarlken'e intikal eyledikten maada İspanya müstemlekâtı dahi validesinden intikal edince Şarl bütün Avrupa prensleri meyanında en geniş memaliğe ve en çok nüfusa malik bir hükümdar olup o zamanlar ise Devlet-i Aliye-i Osmaniye Almanya'yı fena hâlde sıkıştırıp tehdit eylediğinden ve Fransa dahi bir taraftan İtalya üzerindeki amalini terviç için yine Almanya'yı sıkıştırmakta olduğundan şu iki kuvvetli düşmana karşı Şarlken gibi kuvvetli bir hükümdara Almanya'nın şiddet-i ihtiyacı var idi.

Bunun ile beraber Şarlken pek akilane davranıp umum senyörler kendisine itaat-i kâmile ile münkad olacaklarına dair bir yemin etmeyince imparatorluğu kabul etmedi. Bu ise İspanya senyörlerinin dahi kendi hakkındaki inkıyat ve itaat vazifelerini bir kat daha teyit etmek ile Şarl şu yüzden dahi başkaca müstefit oldu.

İmdi Fransa Kralı Birinci Fransuva gerek İtalya memaliği ve gerek Almanya İmparatorluğu üzerinde birtakım hukuk iddiası ile muharebeye kıyam eyledikten vakıa (130) Fransızların dahi gösterdikleri fevka'l-hadd yararlıklar sebebi ile bu muharebe epeyce bir zaman uzandı gitti ise de daha ziyade izahatı Fransa tarihinde gösterilmiş olduğu üzere netice-i galebe Şarlken tarafında kalıp hatta Birinci Fransuva 1525 senesinde Pavie Muharebesi'nde bizzat kayd-ı esre giriftar olmuş ve Madrid'te gayet mağlubâne bir muahede imzasına mecbur edilmiştir. Hâlbuki bu muahedenin hükmüne Fransa riayet etmemesi üzerine bir sene sonra

muharebe tekrar baş gösterip tarafınca ne kadar kanlı galibiyetler ve mağlubiyetler vukua geldikten sonra mağlubiyet yine Fransa tarafında tahakkuk ederek 1529 senesinde Chambéry nam mahalde akdolunan muahede muharebenin bu kısmını dahi nihayet vermiş idi. Lakin Birinci Fransuva şu mağlubiyetin de acısını çıkarmak ve her hâlde İtalya'yı feth ve Fransa'ya rapt ve ilhak etmek için 1536 tarihinde Savoie nam İtalya Dukalığı üzerine hücum eylemiş ve Savoie Dukası ise Şarlken'in müttefikini bulunmuş olduğundan bu defa dahi Şarl kendi müttefikini Fransuva'nın pençe-i kahrından kurtarmak (131) için silaha sarılmıştır. İspanyol askeri Marsilya'yı taht-ı muhasaraya aldıklarında Fransızların gösterdikleri mukavemet üzerine def-i muhasaraya mecbur olmuşlardır. Hâlbuki bunca senelerden beri devam eden cenk ve cidal tarafından her ikisi için artık mucib-i kelâl ve melal olmak ile 1538 tarihinde Nice şehrinde bu mütareke akdolunarak bu mütareke mucibince on sene müddet tarafeynin hiçbirisi diğeri aleyhine silah çekmemeyi deruhte etmiştir.

Bu mütareke üzerine bir aralık Şarlken kendi emlakinden Gand eyaletinde zuhur eden bir isyanı bastırmak için Fransa'dan müruruna müsaade olunmasını Birinci Fransuva'dan istizan etmek ile o dahi Şarl'a emniyet ederek hatta Paris'te kendisini cidden şahane ikramlar ile misafir dahi eylemiş idi. Lakin Şarl bu misafirperverliğin hiç de hukukunu tanımayarak üç sene sonra Fransa'ya tekrar ilan-ı harp ederek Cérises Muharebesi'nde İspanyol askeri pek fena bir mağlubiyete düşer olarak bu mağlubiyet üzerine 1544 tarihinde Crépy (132) Muahedesi diye meşhur olan muahede iki taraf için dahi harbi menetmek gibi mesut bir muahede oldu.

İşte Fransa ile şunca muharebâta yüz binlerce adam feda etmiş olan Şarlken Almanya'da zuhur eden Protestanlık muharebâtına dahi iştirak ederek mezheb-i cedidin men-i sirayeti için pek çok çalışmış ve bir hayli gayâte dahi mazhar olmuş ise de tafsili Almanya tarihinde gösterildiği vechile netice-i galibiyet Protestanlar tarafında kalmak ile ba'de-mâ Protestanların serbestçe icra-yı ayin etmelerini ve hiçbir kimse tarafından bunlara eziyet ve mümanaat olunmamasını mübeyyen akdolunan Pasaia Muahedesi'ne vaz-ı imzaya Şarlken dahi mecbur olmuştur.

Hâlbuki Şarl'ın meşgul olduğu muharebât yalnız Avrupa kıtasına mahsus olan bu muharebelerden ibaret değildir. O zamanlar Hayreddin Paşa Barbaros Akdeniz'i hercümerç etmekte ve Tunus ve Cezayir taraflarındaki bir devlet-i İslamiye'nin esasını vazeylemekte olduğu ve bu aralık İspanya sevâhilini ve Şarlken'e ait olan Cezayir'i dahi layenkati topa tuttuğu cihet ile Şarlken (133) gerek mumailayhin hücumlarını menetmek ve gerek memalik-i

İfrikkiye'yi de feth ve istila eylemek için birçok kuvve-i berriye ve bahriyeyi dahi bu yolda istihdam eylemiştir ki bunların tafsilatı ileride Osmanlı tarihinde görülecektir.

İmdi bu kadar muharebâtın nefsi-i İspanya için mucip olduğu menafii hulasaten nazar-ı muvazeneye çeken müverrihler derler ki Şarlken'in en büyük muvaffakiyeti İspanya devlet-i cedidesini teşkil eyleyen hükûmât-ı erbaa-ı sâlifeyi bir daha başlı başlarına birer hükûmet-i müstakile olmak üzere ayrılmaya muktedir olamayacak surette tarsin eylemek olup bundan maada Sicilya ve Sardunya ve Napoli ve Franche-Comté ve Pays-Bas ve biraz sonra Milano Dukalığı dahi adeta birer İspanyol malikânesi olmak üzere devlet-i mezkûreye rapt ve ilhak kılınmıştır.

Şarlken'in en büyük bir hizmeti dahi keşfiyât-ı cedide-i bahriyeyi himaye ve teşvik etmesi kaziyesi olmuştur ki İspanyol bayrağını ta cihanın en uzak kıtaatında temevvüç ettiren şey dahi bu himmeti olmuştur. Şöyle ki: (134)

Kristof Kolomb Atlas Denizi üzerinden garp tarafına doğru gide gide elbette Hindistan sahiline varılacağı hakkındaki hesabı bir eser-i cinnet olmayıp belki pek ciddi ve sahih bir hesab-ı fennî olduğunu Amerika'nın keşfi ile ispat eyledikten sonra Şarlken en cesur ve mahir kaptanları bu keşfiyâtın tevsi ve ilhakına memur ederek bunlar Kristof'un bulduğu yerler Hindistan değil belki müstakil ve müfrez bir kıta-i azîme olduğu gittikçe dairesini tevsi eyledikleri keşfiyât ile anlamışlardır.

Keşfiyât-ı mezkûre meyanında Meksika kıtası ve Peru iklimi ve Yeni Gırnata tesmiye olunan vilayet ve Şili (?) tarafları ve Buenos Aires vilayetleri hep İspanya Devleti namına keşif veya fetih olunmuşlardır ki o zamanlar bu memleketlerin madeni ve bahusus tuz ve kum hâlinde bulunan altınları gemiler dolusu olmak üzere İspanya'ya naklolunarak İspanya'nın her tarafı servet ü sâ mân ile dolmuş ve öyle senelerce devam eyleyen muharebâtın masarif-i bi-nihayesi hep bu keşfiyât mahsuli ile tesviye edilmiştir. (135)

Şarlken'in devr-i cihangiranesinde İspanya Devleti yalnız şu vüsat-ı mülk ve kesret-i nüfus ve fert ve servet ü sâ mân ile meşhur olmak ile dahi kalmayıp belki fûnûn ve maarif cihetince de birçok terakkiyâta mazhar olmuştur. Zira Şarlken her ne kadar biraz bahl ile mevsuf adam idi ise de onun bahline o namı vermek mücerret tama' eyledikleri kadar ihsanlarına nail olamayan bazı açgözlü adamların kârı olup yoksa Şarl'in bahli yalnız gerçekten müstahak olanlara israftan addolunamayacak mertebelerde ihsan etmekten ibaret idi. Binaenaleyh yeni te'lîfât-ı müfide ile iştigal eden müellifleri pek ziyade taltif eyleyerek

zamanında İspanyol lisanı safvetini ikmal eylemiş ve birçok fûnûn ve sanayie dair eserler kütüphaneleri doldurmuştur.

Elhasıl gerek cihet-i maddeye ve gerek cihet-i maneviyesi muvaffakiyâtı ile meşhûn olan bu devr-i cihangirane İspanya Devleti'ni Avrupa'nın birinci devleti mertebesine isal eylediği hâlde koca Şarlken dört günlük ikbal için bunca metâibe göğüs vermiş bulunduğuna (136) âhir-i ömründe nadim olarak biraz da gûşe-i inzivada ömür geçirmek için Almanya cihetinde olan hukuk-ı hükümraniyesini karındaşı Ferdinand'a ve İspanya ve mülhakatı krallığını dahi oğlu Philippe'e terk ederek 1556 sene-i miladiyesinde kendisi bir manastıra çekilmiştir.

Bazı müverrihler Şarlken'in bu suret ile ferağ-ı mülk etmesine muahharen nadim ve müteessif olduğunu yazmışlar ise de Mignet(?) nam müverrih Şarl'ın istifası ile manastırda bakiye-i hayatının suret-i güzerânına dair yazdığı tarihin mütalaasından anlaşıldığına göre Şarl asla bu nedamete düşer olmayarak bilakis bakiye-i ömrünü pek büyük bir sefa-yı bâl ile geçirmiş ve iki sene kadar bu hâlde yaşadıkdan sonra 1558 senesinde vefatı vukua gelmiştir.

(ÜÇÜNCÜ FASIL)

İSPANYA'NIN KEMAL-İ ŞEVKETİ

AN 1556 İLA 1580

TAFSİL- İspanya'nın kemal-i şevketi devri olan şu müddet zarfında makam-ı hükümdarîde bulunan İkinci Philippe'i pederi Şarlken evvel emirde yani 1540 sene-i (137) miladiyesinde kendi tarafından Milano vilayetine hükümdar nasbederek umur-ı hükümraniye alıştırmak için dahi maiyetine en akil adamlardan tayin eylemiş idi. Ba'de sırası ile Napoli kralı ve Sicilya kralı ve 1555 sene-i miladiyesinde Pays-Bas hükümdarı olarak nihayet Şarlken bi'l-küllüye zimâm-ı hükümdarîyi terk eylediği zaman İspanya tac-ı kralîsini dahi tetevvüc eylemiştir.

Bu zat gayet hadîd ve huşunetli ve hiçbir kimseye emniyet edemez bir adam olmak ile beraber gayet dahi cesur ve akil olup Avrupa kıtasının yarısı ve Amerika kıtasının dahi o zamana kadar keşfedilmiş bulunan kısmının adeta kâffesi kendisine tâbi' olduğu hâlde Avrupa'nın bakiyesini de fethederek umum-ı dünyayı bir devlet-i vahide suretine koymak işten bile olmadığını gözü önüne almış ve birtakım adamlar dahi kralın bu fikrini yarı riya ve yarı ciddi olarak tasvip ve teyit eylemiş olduklarından artık İkinci Philippe 1598 sene-i

miladiyesine kadar devam eyleyen müddet-i hükûmetini hep bu emeli husule getirmek için muharebât-ı şedide ve medide ile imrâr eylemiştir. (138)

Bu azîmet-i azîmesinde Philippe ibtida birçok muvaffakiyâta mazhar olmuş idi. Ezcümle Portugal iklimini dahi İspanya'ya bir vilayet olmak üzere kahren ve cebren zapt ederek hatta bu yolda gerek Portekizlerin ve gerek Fransızların silah ile vukua gelen mukavemetlerini de bertaraf etmeye muvaffak olmuş idi. Ancak cihangirlik amalinin teşviki ile en adi vesileler üzerine gerek Fransa ve gerek İngiltere aleyhine o kadar muharebeler etmiştir ki her ne kadar Amerika keşfiyât-ı cedidesi bir yandan gemi doluları altın yağdırmakta devam eylemiş ise de bu hazineler dahi masarif-i harbiyeye kifayet edememiştir.

Bir de Philippe gibi cihangirlik emelindeki bir zatı en ziyade vasıl-ı ser-menzil-i maksat edecek olan şey bütün nâsa adl ü şefkat asarı göstermek ve bütün akvamın hürriyet-i diniye ve mezhebiyelerine riayet etmek gibi birçok kazâyâdan ibaret olmak lazım geldiği hâlde bilakis Philippe'in cevr u zulmü taht-ı riayetinde bulunan ahaliyi dahi tamamı ile bizar eyler idi. Ezcümle Protestanlığın mahvını azmeden hükümdarların en şiddetlisi dahi (139) Philippe olup bu yolda Pays-Bas ahalsi haklarında o kadar cebr u şiddet göstermiştir ki bilahire memalik-i mezkûrenin bi'l-küllüye elden gitmesini mucip olan ihtilâlât-ı azîmeye ahaliyi mecbur eylemiştir. Hele engizisyon cemiyet-i zalimesini pek ziyade himaye ve teşvik eyleyerek bu cemiyetin mezalimi asıl İspanyol bulunanları dahi tebrîd etmiş olduğu müverrihlerin ittifak üzere hükmeyledikleri bir şeydir.

Hasılı müddet-i hükûmetinin nısf-ı evvelinde İkinci Philippe İspanya'nın gerek hududunu tevsi etmek ve gerek ilmî ve siyasi birçok büyük adamlar yetiştirerek terakkiyât-ı maneviyesini ikmal eylemek suretleri ile pek güzel işler görüp devlet ve milletin şan ve şevketini mertebe-i kusvâsına isal eylemiş olduğu hâlde mücerret şiddet-i zulm ve gadrinden ve Katolik mezhebinde son dereceye kadar taassubundan dolayı müddet-i hükûmetinin kısım-ı saniyesinde İspanya'nın devr-i inhitat ve tedenniye ayak attığını görüp makhûr olmuştur. Yani bir milletin terakkiyâta kemali tedenni ve zevalinin dahi mukaddemesi olacağına göre Philippe işte bu kemal ile zeval cihetlerini (140) fasleden noktayı teşkil eylemiştir. Ancak İspanya'nın inhitatı bu eserimizde beşinci bâbı teşkil eyleyen bir kısım-ı mahsus olmak ile İkinci Philippe'in 1580 senesinde Portugal ülkesini fetih ile ikmal eylediği devr-i şevketinden sonrasını yani müddet-i hükûmetinin tedenni ve inkıraza meyleyeyen bakiyesini ber-vech-i ati beşinci bâba tehir etmekteyiz.

(BEŞİNCİ BÂB)

İSPANYA’NIN DEVR-İ İNHİTATI

AN 1580 İLA 1814

“BİRİNCİ FASIL”

ENGİZİSYONUN YAHUDİLER İLE İSLAM HAKKINDAKİ MEZALİMİ

AN 1580 İLA 1609

TAFSİL- İspanya’nın şevket ve şanı merteye-i kusvâsına vasıl olduğunu gören İkinci Philippe’in bu devlet-i azîmeyi derekât-ı inhitata sevk etmesine sebep olan en büyük hatası engizisyonu istishâb eylemesi kaziyesi olmuştur.

Engizisyon kendi mezalimini yalnız ehl-i İslam’a (141) hasretmeyip Nasârâ’yı dahi dininden dünyasından bezdirecek kadar mazlum ve mağdur edecek melanetlere yol açmış bulunduğundan gerek müstemlekât-ı hariciyede ve gerek nefsi-i İspanya’da herkes bu idare-i zalimeden dilgir kalmışlar ise de bir zamana kadar korkularından ses çıkaramamakta bulunmuşlar idi. Pays-Bas yani Hollanda ile Belçika müstemlekâtı engizisyon mezaliminin en ziyade şiddetine dūçar olmak ile yani İkinci Philippe bu memalik ahalsinin hemen külliye istîsâli teşebbüsünü teshil eylemek ile ahali-i mezkûre böyle miskincesine mahvolmaktan ise kahramancasına ölmek cihetini bi’l-tercih silaha sarılmışlar ve İspanya Hanedanı namına azîm bir isyan îka’ eylemişler idi.

İkinci Philippe azîm ordular sevki ile erbab-ı isyanın mahvına yürümüş ve pek çok kanlı muharebeler vukua gelmiş ise de Almanya taraflarından Protestan olan prensler işbu erbab-ı kıyama muavenet-i külliyyede bulduklarından tenkil ve terbiyeleri mümkün olamayıp nihayet araya bazı mutavassıtların dahi duhulü ile Belçika ve Hollanda hem engizisyon beliyesinden ve hem de İspanyol raiyetinden kurtulup istiklalini (142) kazanmıştır ki bu keyfiyet Pays-Bas tarihinde lüzumu vechile izah kılınmıştır.

İmdi Pays-Bas’nın İspanya’dan iftirakı İspanya devr-i tedennisinin ilk derekesi addolunup hâlbuki nefsi-i İspanya dâhilinde Yahudiler ile ehl-i İslam aleyhindeki mezalim dahi İspanya inhitatını tacile pek büyük bir sebebiyet göstermişlerdir. Zira İspanyollar mütekebbir ve müteazzım adamlar olup sanayi ve ticaret cihetlerine tenezzül etmediklerinden bir milletin terakkiyât-ı sahihesini temin eyleyen bu tarikler yalnız Yahudiler ile Arapların bakiyesi yedlerinde idi. Engizisyon ise Yahudiler ile ehl-i İslam’ın İspanya’da dikiş tutturamayarak dâr u diyara mecbur olmaları için kâffe-i vesâile müracaat eylediklerinden

bunlar takım takım memalik-i İslamiye'ye hicret eyledikçe İspanya'da ticaret ve sanayi bir sürat-i müthişe ile inkıraz bulmakta idi.

Ehl-i İslam ile Yahudiler aleyhindeki bu mezalim yarım asır müddet kadar gittikçe şiddetini arttırarak devam eylemiş ve netice-i siyasi olmak üzere İspanya'yı bir cehalet (143) ve zaruret-i müthişe içinde bırakmıştır ki Amerika müstemlekât-ı cedidesinden gemi doluları altın girmiş bir memleketin bi'n-nisbe pek az bir zaman sonra açlıktan helak derecesinde bir fakr u sefaletе düçar olmuş bulunması hakikaten istigrâb olunacak mevâdden görülmüştür.

İkinci Philippe her taraftan rû-yi siyahını göstermekte bulunan bu inkıraza ehemmiyet vermeyerek gençliğinde iken İngiltere Kraliçesi Marie ile izdivaç etmiş bulunmasından mütevellit bir muarıza üzerine güya İngiltere Devleti'ni külliye mahv için "Invincible Armada" yani mağlup olmaz donanma tesmiye eylediği azîm bir donanma ile hücum kalkmış ise de 1588 senesinde kıyametten nişan veren bir fırtına bu donanmayı mahv ve perişan edince İspanya'nın şevket-i bahriyesi ma'dûm addedilmek lazım gelmiş idi.

Bir de İkinci Philippe Fransa tahtını kendi kızı olan Isabelle için istihsal edebilmek ümidi ile Fransa dahilinde birçok fesatlar yürüterek isyanlar ve dâhilî muharebeler îka' etmiştir ki bunların tahammül-güdâz olan masârifi (144) dahi inkırazı tesri eden esbabdan addolunmuştur. Bahusus ki netice-i mesele 1598 senesinde Vervins Muahedesi'nin akdi ile İspanya'nın Fransa'dan katiyen dest-keş-i feragat olmasına müncer olunca bu kadar imkânların masrafların bi'l-külliyeye heba olduğu görülmüştür.

İşte İkinci Philippe bu muahedenin imzası senesinde vefat eylemiş idi. Yerine oğlu Üçüncü Philippe kral olduğu zaman gerek vücutça ve gerek zihince zaafına mebni gîrûdâr-ı umuru Duc de Lerma nam başvekiline terk eyleyerek vakıa mumaileyh 1604 tarihinde İngiltere ile akd-i musâlahaya muvaffak olmuş ve 1609 tarihinde Fransa muharebesine dahi hitam verip hatta Üçüncü Philippe'in kızı Anne d'Autriche nam prensesi Fransa Kralı On Üçüncü Louis'ye tezvîc ederek Fransa ile bir de ittifak akdeylemiş ise de bunlar hep semere-i acz ve mağlubiyet olmak ile İspanya şevketini tedenniden kurtarabilecek tedâbîrden addolunamamıştır.

Duc de Lerma ehl-i İslam ve Yahudiler aleyhindeki (145) mezalime hitam vermiş idi. Hem de nasıl bir hitam? Bunların bakiyesi İspanya'da kaldıkça İspanyollar dini ayrı adamları görmekten müteessir olmuyorlarmış da bu dahi dâhilen şûrişleri müstelzim olmuyormuş bahanesi ile ne kadar Yahudi ve Müslüman var ise cümlesini kahren ve cebren harice tardeylemekten ibaret bir hitamına buna cihan hayret-i müteessifâne ile gülmüş olsalar

becâdır. Bu hitam 1609 tarihinde vukua gelerek ondan sonra İspanya'da İslam'dan hiçbir fert mütemekkin kalmamıştır.

Tarihler bu suret ile İspanya'dan çıkan en çalışkan ahalinin miktarını bir milyondan mütecaviz olmak üzere tahmin ile ihbar ederler.

İKİNCİ FASIL

MÜSTEMLEKÂT-I HARİCİYENİN ELDEN ÇIKMASI

AN 1609 İLA 1679

TAFSİL- Araplar ile Yahudiler İspanya'dan tardolunduktan sonra sanayi-i dâhiliye bi'l-külliyeye munkarız olduğu gibi ticaret-i hariciye dahi ecnebiyeler elinde kaldığından umum-ı millete arız olan fakr u zaruret hazine-i devleti de (146) perişan etmiş ve binaenaleyh tağşiş-i meskûkâta lüzum ve mecburiyet hasıl olarak bu ise inkırazı men değil bir kat daha tesri ve teshile sebep olmuştur.

Muharebe-i sî-sâle diye meşhur olup bundan mukaddemini ciltlerimizde dahi yerleri geldikçe izah edilmiş olan muharebe-i meşhure işbu Üçüncü Philippe'in müddet-i hükûmetinde mukaddemat-ı müthişesini göstermeye başlayıp Üçüncü Philippe Avusturya Hanedanı'nın davasını iltizamen silah taarruzu ele almış ve ibtida-yı emrde birkaç galebeye mazhariyet ile şirin-kâm olmuş ise de 1621 senesinde vefatı vuku ile bu muharebenin sair sademâtını görmeksizin kurtulup gitmiştir.

Ba'de-vefate yerine gelen oğlu Dördüncü Philippe on altı yaşında bir çocuk olmaktan fazla kabiliyetçe pederinden dahi pek çok aşağı olduğundan Comte d'Olivares nam başvekilinin idare-i keyfiyesine itbâ' mecburiyetinde bulunmuş idi.

Muharebe-i sî-sâlenin mukaddemâtında mücerret Spinola nam serdarın semere-i gayreti olmak üzere Hollanda taraflarında (147) birkaç muvaffakiyet görülmüş ise de 1628 senesinden sonra a'dâ-yı müttefika taraf taraf galebâta başlayarak İspanyollar için geriye çekilmek mecburiyeti hasıl olmuştur.

Bundan maada Avusturya Hanedanı'nın Fransa aleyhine açtığı muharebeye dahi İspanya Devleti iştirak eyleyerek hâlbuki o zaman meşhur Richlieu tedâbîr-i maharet-kârisi orduların kuvve-i kahharânesini teyit eylemekte bulunduğundan bu muharebede dahi İspanya Devleti birkaç eyalet kaybından başka bir şeye muvaffak olamamıştır.

1640 sene-i miladiyesinde o zamana kadar İspanya'nın bir vilayeti hükmünde bulunan Portugal memaliği dahi isyan ederek kendi tarih-i hususiyesinde beyan olunduğu üzere

kendisini İspanya raiyetinden kurtarmıştır ki inkırazı teshil ve tacil eyleyen esbabın en büyüklerinden birisi dahi bu hâl addolunmuştur.

Bir sene sonra Katalonya eyaleti de isyan ederek Fransa'ya tâbi' oldu. Hâlbuki Fransızlar İtalya cihetinde bulunan İspanyol müstemlekât-ı hariciyesini dahi (148) tahrik ve isyana teşvik eylemekte bulduklarından 1647 senesinde Napolitanlar öyle bir şiddetli isyana kıyam eylediler ki adeta orada İspanya Hükûmeti bir lafz-ı bi-manadan ibaret kaldı. Nihayet 1648'de Münster Muahedesi akdolunarak bu muahede mucibince “vilâyât-ı müttehida” namı ile teşekkül eden Pays-Bas'nın istiklal-i tammını tanımaya Dördüncü Philippe mecbur olduğu gibi Portugal'dan dahi ümidini ile'n-nihaye kateyledi. Ve İtalya müstemlekâtı da hemen kendi hükmünden çıkmış oldu. Bundan maada Fransa ile akdeylediği “Pirene” Muahedesi mucibince Roussillon ve Artois vilayetlerini ve Flandre ve Heno (?) vilayetlerinden on dört şehir ve kasabayı ve Alsace vilayeti üzerindeki hukukunu Fransa'ya terk etmeye mecbur oldu ki 1659 senesinde vuku bulan bu facianın fecaatini tahfif için Infante Marie-Thérèse nam İspanyol bir prensesinin Fransa Kralı On Dördüncü Louis ile tezevvücü çaresinden başka çare bulunamadı.

Kırk beş sene devam ederek İspanya'yı derekât-ı inkıraza doğru sevkten hâlî kalmayan şu müddet-i hükûmet (149) 1665 tarihinde Dördüncü Philippe'in vuku-ı vefatı ile hitama erdi ise de yerine gelen İkinci Charles dahi İspanya'yı gittikçe gitmekte olduğu tarik-i inhitat ve tedenniden menedememiştir.

Bu Charles acayip mahlukattan bir şey olup beş yaşına kadar yürümeye ve sevmeye muktedir olamamış idi. Dört yaşında bir kalb-i bi-ruh olduğu hâlde validesi Marie-Anne d'Autriche'in vesayeti tahtında sandalî-i kraliye iclâs olundukta gerek validesi ve gerek üvey biraderi Don Juan d'Autriche ve muahharen zevcesi Louise d'Orléans ve elhasıl vükela ve ümerası hep biçareyi taht-ı tasallut ve tahakküme aldıklarından makam-ı kraliyede kendisinin yalnız bir namı görülür idi.

Birkaç devlet Fransa Kralı On Dördüncü Louis aleyhine ittifak eyledikleri zaman İspanya Devleti eski tecrübelerine itibar etmeyerek bu defa dahi Fransa aleyhine hücum eylediğinden netice-i meselede Franche-Comté vilayeti ile sair birkaç şehir ve kasabayı Fransa'ya terk etmeye mecbur olmuştur. (150)

Kendisi iki defa tehhül eylediği hâlde sakat vücudundan dolayı çocuğu olmadığından mülkünün bekasına ehemmiyet bile vermez idi. Bu sebepten dolayı Avrupa devletleri üç defa biçarenin mülkünü taksime koydukları hâlde Charles'ın reyini bile sormaya hacet

görmemişlerdir. Binaenaleyh İkinci Charles artık bir ye's-i külliye düçar olarak yazdığı vasiyetnamesinde bütün mülkünü On Dördüncü Louis'nin hafidi olup Anjou Dukası bulunan Philippe de France'a terk etmek ile işte bu vasiyetname İspanya Tevarüsü Muharebâtı diye tevârîhte meşhur olan muharebe-i müthişenin sebab-i aslisi olmuştur ki keyfiyet ber-vech-i ati üçüncü fasılda görülecektir.

(ÜÇÜNCÜ FASIL)

İSPANYA TEVARÜSÜ MUHAREBÂTI'NIN NİHAYETİNE KADAR

AN 1679 İLA 1714

TAFSİL- İspanya'nın son kralı bulunan İkinci Charles'ın bilâ-velet kalması hasebiyle hukuk-ı hükümranîsini Fransa Kralı On Dördüncü Louis'nin hafidi bulunan (151) Duc d'Anjou'ya bâ-vasiyetname terk eylemiş olduğu yukarıki faslın nihayetinde beyan olunmuş idi. Bir hükümdar vâris-i meşrûadan mahrum kaldığı zaman kendi hukukunu istediği zevata terk edebilmesi kimsenin itiraz eyleyeceği bir şey olmadığı gibi bundan mukaddem beyan olunduğu vechile İspanyol prenseslerinden bazılarının Fransa hanedan-ı kralîsine akt ve tezvîc edilmiş bulunmasından naşi Duc d'Anjou'nun İspanya hanedan-ı kralîsine zaten karabeti dahi bulunduğundan ve o zamanlar Fransa Devleti Avrupa'nın en muazzam ve en şevketli bir devleti olduğundan İspanya âyanı Charles'ın vefatından sonra Duc d'Anjou'yu Beşinci Philippe namı ile memnunen makam-ı kralîye davet eylemişler idi.

Beşinci Philippe Fransa'da maiyetine verilen akil adamların dahi yardımı ile İspanya'da herkesin hüsn-i nazar ve teveccühünü kazanacak bir meslek tutmuş ise de zaten Fransa'nın kuvvet ve şevketi bütün Avrupa'yı korkutmakta iken bir de koca bir İspanya'nın ve ona inzimam ile İtalya ve Avrupa'nın sair taraflarında bulunan bunca İspanyol müstemlekâtının bir Fransız prence intikal etmesinden dolayı neyumma (152) doğrudan doğruya Fransa'ya iltihak eylemiş bulunması Avrupa'ca birçok devletlerin nazar-ı dehşetini açmış ve hele Almanya İmparatorluğu artık kendi hanedanlarının hukuk-ı dairesinden addeyleyen Avusturya Hanedanı'nı cümleden ziyade kuşkulandırmış idi.

Hâlbuki diğer cihetten Avusturya ve İspanya Hanedanları meyanında dahi karabet-i kadime olup hatta Avusturyalı Arşidük Charles intikal-i hukuk-ı irsiye için Philippe d'Anjou'dan daha ziyade müstahak dahi bulunması ile Avusturya Hanedanı İspanya Kralı İkinci Charles'ın mahut vasiyetnamesini asla tanımamak cihetini iltizam eylediği zaman İngiltere ve Hollanda ve Prusya ve Portugal Devletleri ile Savoie Hanedanı dahi Avusturya'nın bu davasını teyiden azîm bir ittifak akdeylemişler idi.

Beşinci Philippe İspanya kuvve-i askeriyesini ve On Dördüncü Louis dahi Fransız ordularını işbu a'dâ-yı müttefika üzerine saldırdılar ki muharebenin şu suret ile ilanı 1701 sene-i miladiyesinde vukua geldi. Muharebenin ilk ve ikinci senelerinde galibiyet ve mağlubiyet (153) iki tarafça dahi bazı cilveler gösterdi ise de Fransızların ... ve ... ve Höchstädt nam mahallerdeki galebeleri pek mühim galebattan ma'dûd olmak ile her hâlde Fransızların a'dâ-yı müttefikaya galip addolunurlar idi. Ancak Avusturyalı Prens Eugène'nin kumandasında bulunan düşman İtalya taraflarındaki Fransız ve İspanyol ordularını taraf taraf mağlup etmeye başlayınca sair cihetlerde bulunan Fransız asâkiri dahi bu sademât ile mağlup olmaya başladılar. Ezcümle Marlborough nam serdarın kumandasında bulunan a'dâ-yı müttefika dahi Almanya cihetlerinde bulunan Fransızları perişan eylemiş idi. Hele Tourraine Muharebesi ile Höchstädt'te vukua gelen ikinci muharebede ve Ramillies ve Oudenaarde Muharebeleri'nde Fransız ve İspanyol asâkirinin mağlubiyetleri pek büyük inhizâmlardan olduğu cihet ile artık Beşinci Philippe'in İspanya tahtında dikiş tutturamayacağı anlaşılmiş ve binaenaleyh Avusturyalılar doğrudan doğruya İspanya üzerine dahi yürüdükleri zaman Philippe kararı firara tebeddül etmeye mecbur olmuştur. (154)

Fakat şu mağlubiyet On Dördüncü Louis'nin ziyadesi ile azametine dokunduğundan bu tevarüs muharebelerinde gâh galibiyet ve gâh mağlubiyet ile pek büyük bir tecrübe hasıl eylemiş bulunan Berwick nam serdara mareşallık rütbesi ve bir azîm ordu verip tekrar İspanya üzerine saldırmak ile efrada varıncaya kadar umumunun Avusturyalılar aleyhindeki hiddet ve isyanları mertebe-i kemale varmış olan Fransızlar Almansa nam mahalde Arşidük Charles'ın ordusunu öyle bir hezimete uğrattılar ki bu mağlubiyet Beşinci Philippe'e İspanya tahtının yolunu tekrar açmaya kifayet eyledi. Beşinci Philippe'in bu suret ile İspanya'ya avdeti 1707 sene-i miladiyesinde vuku bulmuştur. Vakıa Avusturyalılar ile müttefikleri yine salmayarak Philippe'i tazyikten hâlî kalmamakta ve her taraftan Fransa üzerine dahi hücumlar eylemekte idi iseler de Vendôme nam serdar 1710 senesinde Villaviciosa muharebe-i meşhuresini de kazanması üzerine artık Avusturyalılar İspanya cihetlerinden el çekmeye mecbur oldular. Lakin Arşidük Charles yine davasından vazgeçmemiş ve ateş-i cenk u cidal yine muntafi (155) olmamış idi. Nihayet mumaileyh-i Altıncı Charles unvanı ile Almanya İmparatorluğu'na intihap olunması üzerine bu sürur ve hubûr zaten her tarafı bıktırılmış usandırmış olan tevarüs muharebesine hitam vermeyi icap eylemiş ve 1713 senesinde Utrecht Muahedesi bu muharebe-i medideye hitam verebilmiştir.

Utrecht Muahedesi min cihetin a'dâ-yı müttefika ve min cihetin Fransa için temin-i galibiyet eylemiş bir muahede addolunabilir. Zira Beşinci Philippe'in İspanya tahtında devamı

ile Fransa'nın Bourbon Hanedanı'ndan bir de İspanyol şubesi ayrılmasını mucip olmuştur ki bu hâl zaten Fransa'nın emeli idi. Fakat diğer cihetten Philippe'in Fransa tahtı üzerindeki hukukundan vazgeçmesini a'dâ-yı müttefika musirren talep etmişler ve Fransa'yı da buna rıza göstermeye mecbur eylemişlerdir. Zira a'dâ-yı müttefikanın asıl emel edindiği bir şey var ise o dahi İspanya ile Fransa'nın hükümdar-ı vahit eline geçmemesi kaziyesi idi.

Bundan maada Cebelitarık ve Minorka İspanya'dan (156) ayrılıp İngiltere'ye verildi ve Sicilya dahi Savoie Dukası'na terk olundu ve Napoli ve Milano ve Sardunya ve Pays-Bas Avusturya'ya ita eyledi ki işte bu ilhakat dahi a'dâ-yı müttefikanın her birisi için birer semere-i galibiyet addolundu. Yani meselenin neticesinde gerek Fransa gerek Philippe ve gerek a'dâ-yı müttefika kâmilan emellerine nail olup kârlı çıktıkları hâlde asıl zararlı çıkan İspanya namı oldu. Zira bu tevarüs muharebesi dahi İspanya'dan bunca mahallerin ayrılmasını mucip olarak tedenni ve inhitatını itmama yardım eyledi.

(DÖRDÜNCÜ FASIL)

BÜYÜK İNKILAP'IN İSPANYA'YA TAALLUKATI

AN 1714 İLA 1808

TAFSİL- Beşinci Philippe İspanya'da Bourbon Hanedanı namı ile makam-ı hükümraniye geçen Fransız hanedanının vâzı'-ı bünyanı ve pederi addolunur. Bu zat tamam-ı Fransa'nın On Dördüncü Louis zamanındaki terbiyesi ile terbiye olunmuş bir zat idi ki hadd-i zatında pek safiü'l-kalb bir prens olduğu hâlde terbiyesi hasebiyle mizacına hoppalık girmiş idi. (157) Ma'a-hâzâ İspanya için hem birtakım hoppacasına muharebât ile mazarratı hem de nefâise muhabbeti hasebiyle büyük büyük hidemâtı görülmüştür. Şöyle ki:

On Dördüncü Louis töresince kibir ve azamet yerinde olmak ile beraber kadınlara mağlubiyet dahi levâzım-ı şan-ı hükümraniyeden addolunmak ile “Camarera mayor” yani başodacı diye şöretşiar olan Ursins nam bir prenses ve bir aralık dahi zevcesi Élisabeth Farnèse Beşinci Louis'yi taht-ı tahakkümlerine alarak ve Alberoni nam başvekil dahi bunlara uyarak Beşinci Philippe'e kendisinin Fransa kralından daha büyük bir hükümdar olduğunu ispata kalkışmışlar ve eğer kılıçları çekerler ise bir zamandan beri İspanya'nın kaybetmiş olduğu yerleri tekrar fethederek adeta Şarlken zamanında olduğu gibi İspanya'yı cihangir bir devlet hâline koymak mümkün olacağını temine başlamışlar idi. Vakıa bir aralık Beşinci Philippe Fransa tac-ı kralîsini dahi kendi başına koyabilmek ümidi ile bu teşvikata koyulmaya yaklaştı ve binaenaleyh gerek Fransa ve gerek İngiltere aleyhine azîm bir muharebeye girişmeye ramak kaldı (158) ise de İspanyol âyanı memleketin zaafını dermeyan ederek

Philippe’i irşat etmeleri ile Philippe dahi başvekil Alberoni azil ve tebdil ederek bu tehlikeyi muvakkaten defedebilmiş idi.

1724 senesinde Beşinci Philippe meşgale-i hükümdariden usanarak ve bahusus saray içinde birçok entrikacıların İspanya’yı yeniden mehâlik-i harbiyeye ilka’ için çevirdikleri entrikalardan korkarak zimâm-ı hükûmeti oğlu bulunan Louis’ye terk edip kendisi bir tarafta uzlet-nişîn olmuş ise de genç Louis yedi ay sonra vefat etmek ile Philippe tekrar makam-ı hükûmete gelmiştir.

Bu ikinci müddet-i hükûmetinde artık Philippe edilen teşvikata mukavemet gösteremeyip Fransa ve İngiltere’ye ilan-ı harp ile Avusturya’nın ittifakını aramaya başlamış ve 1725 senesinde Viyana’da akdolunan bir ittifak muahedesi iktizasınca tarafeyn yekdiğerinin mülkünü taarruz-ı a’dâdan muhafazayı deruhte eylemiş idi. Bu muharebe dahi birkaç sene devam eylediğinden ve galibiyet ve mağlubiyet (159) birkaç defalar asâkir-i muharebenin her tarafında cilve-ger olduktan sonra nihayet 1729 senesinde Sevilla şehrinde akdolunan musâlahaname muharebeye hitam verip bu muahede ahkâmınca Philippe, Toscane ve Parma ve Plaisance Dukalıklarının hakk-ı verasetini kendi oğluna vadettirmekten ibaret bir istifade ile iktifaya mecbur oldu.

İşte bu muharebeler İspanya’nın zaafını daha ziyade artırmış olduğu gibi 1739 senesinde İngiltere aleyhine tekrar muharebe açılması ve hele 1744 senesinde Avusturya Tevarüsü Muharebesi’ne Philippe’in dahi iştirak etmesi İspanya için pek ziyade it’âbı mucip olacak meşagil-i beyhudeden ma’dûd bulunmuştur. Nasılsa bu aralık Philippe’in vuku-ı vefatı ile Avusturya Tevarüsü Muharebesi’nin netâyicini görememiştir.

Beşinci Philippe’in İspanya için muvaffak olduğu hidemâta gelince: Bu hidemât İspanya’yı tecdiden ıslah eyleyecek tensikat-ı mülkiye ile terakkiyât-ı sinaie ve fenniye olmak üzere iki kısma inkısam eyler. O zamana kadar İspanya’nın her şube-i idaresi muhtel bir hâlde iken Philippe (160) idare-i mülkiye ve adliye ve maliyeyi Fransız usulünce ıslaha muvaffak olmuş ve sanayii teşvik ederek bu suret ile ticarete dahi yol açmış ve bir zamandan beri İspanya’nın gerek ticareti ve gerek kuvve-i bahriyesi pek tedenni hâlinde iken müceddeden gemiler inşası ve erbabının teşviki ile gemiciliği dahi ileriye götürmüştür. Bir milletin hissiyatına inbisât vermek hususunda sanayi-i nefisenin külli yardımı Philippe’in nazar-ı ehemmiyetinden ayrılmayıp binaenaleyh romanlar ve tiyatrolar misillü asar-ı edebiye ve fûnûn ve ulum cihetinde dahi behre-i mahsusa erbabını kendi himayesi altına alıp ve cümlesini başka başka taltif edip İspanyol lisanını tasfiyeye ve te’lifât-ı cedideyi teksire

himmet eylemiştir. Ressamlık ve muzikacılık gibi sanayi-i nefise dahi bu meyanda nail-i teşvikat olarak hasılı Madrid'te kütüphane-i kralîyi ve sanayi-i nefise akademiyasını tesis ve teşkil eylemiştir.

İmdi şu muvazeneden anlaşılıyor ki eğer tevarüs muharebesinden sonra Beşinci Philippe artık İspanya'yı birtakım muharebât-ı beyhude ile işgal etmeyip de olanca (161) kuvvet ve himmetini yalnız ıslahat ve terakkiyât emrine hasr ve tahsis eylese idi eğerçi vüsat-ı hudut ciheti ile İspanya ülkesi biraz zararlı görülür ise de semere-i terakki olan kuvvet ciheti ile pek ziyade kârlı çıkar idi. Zira bir devletin kuvvet ve şevketi hududunun vüsatı ve tebaasının kesreti ile muvazene edilmekten ziyade terakkiyât-ı maddiye ve maneviyesinin ve servet-i umumiyesinin derecesi ile muvazene edildiğinden beyhude bir vüsat-ı hudut ve kesret-i nüfustan ise elde bulunan arazinin mamuriyeti ve ahalinin mesudiyeti cihetine hasr-ı dest-i himmet eylemek bir hükümdar-ı âlî-tebâr için daha ziyade ehemmiyet verilecek hususâtandır.

Kral-ı mumaleihin vefatından sonra yerine oğlu Altıncı Ferdinand 1746 sene-i miladiyesinde kral olmuştur.

İspanya tahtına cülus eden hükümdarlar meyanında mahzâ tebaasının refah ve saadetine hizmetinden başka hiçbir şeye sarf-ı zihin etmeyen bir hükümdar gelmiş ise o da bu Altıncı Ferdinand'dır. Marqués de la Ensenada isminde bir (162) başvekile malik olduğu hakikaten kralın efkâr-ı terakkipverisini kendi fikir ve emel-i hususiyesi olmak üzere telakki eyleyerek İspanya'nın mukaddemce Fransız usulüne tatbiken ıslah edilmiş olan umur-ı adliye ve maliyesini yeniden ıslah ve tanzim eylemiş ve birçok yeni fabrikalar küşat ile sanayii teşvik ettiği gibi yeniden birçok kanallar açarak ziraatı ve hadsiz ve hesapsız gemiler yaparak gemiciliği ve birçok darü'l-maarifler cümle-i sin Ferdinand Akademisi'ni küşat eyleyerek maarifi ileriye götürmeye himmet eylemiştir.

Bu kralın müddet-i hükûmetinde İspanya için bir beliyeye zuhura gelmiş ise o dahi muharebe misillü beliyât-ı siyasiyeden ibaret olmayıp belki bazı afat-ı semaviye İspanya'yı rahnedar etmiştir. Ezcümle 1746 sene-i miladiyesinde azîm bir hareket-i arz zuhur ile Lima şehri hemen kâmilen mahv ve harap olduğu gibi 1755 senesinde diğer bir hareket-i arz zuhur ile Quito şehri dahi yerle yeksan olmuştur.

Kral Altıncı Ferdinand'ın huzûzât-ı nefsâniyeden (163) yalnız bir musıka merakı olup o dahi tabiatı gayet hüzn-âmîz olduğu cihet ile mücerret musıkanın kendisine bir miktar şevk vermesinden mütehasıl bir merak idi. Vakıa kralın bu merakı dahi sanayi-i nefiseden musıka

kısının terakkisini teşvik eylediğinden bir hükümdar için muzır meraklardan addolunamaz. Hatta o zamanlar İtalya hanendelerinden Farinelli isminde bir adam Avrupa'nın her tarafında ve bilhassa İngiltere'de letafet-i sada ve halavet-i edası ile cihanın rağbetine mazhar olarak Madrid'e geldiği zaman ise Altıncı Ferdinand'ın pek ziyade mazhar-ı teveccühü olmuş ve mesânid-i azîmeye irtika' eyleyerek idamdan adam kurtarmak derecesinde nüfuz peyda eylemiş bulunduğu hâlde Altıncı Ferdinand kemal-i akıl ve hikmetinden naşi Farinelli'nin nüfuzunu yalnız afv-ı mücrimîn misillü hasenatta tenfiz eyleyerek yoksa umur-ı devlet hususunda merkumun nüfuzuna mağlubiyeti kat'a tecvîz etmemiştir ki bu dahi kral-ı mumailihin cümle-i evsaf-ı hamîdesine ilave olunmaya şayan bir hâldir.

Elhasıl 1759 sene-i miladiyesinde Altıncı Ferdinand (164) vefat eylediği zaman bütün İspanyol milleti cidden ve hakikaten öz babalarını kaybetmiş kadar müteessif olarak herkes hüngür hüngür ağlayıp ilan-ı matem ve izhar-ı musibet eylemiştir.

Altıncı Ferdinand'ın doğrudan doğruya vârisi addolunacak evladı kalmamak ile ba'de-vefate yerine karındaşı Üçüncü Charles kral olmuştur.

Bu zat validesinin hukuk-ı irsiyesinden bi'l-istifade evvela Parma Hükûmeti'ne geçip birkaç sene sonra pederinden bi'l-intikal Sicilyateyn Krallığı dahi kadrini terfi eylemiş idi. Tanucci isminde bir başvekilinin muavenet-i mahiranesi ile tul-i müddet hükûmet-i mezkûreyi hüsn-i idareye muvaffak olduktan sonra İspanya kralı bulunan karındaşı Altıncı Ferdinand'ın vuku-ı vefatı ile İspanya tahtına davet olunduğu zaman Sicilyateyn Krallığı'nı kendisinin üçüncü oğlu Ferdinand'a havale eyleyerek İspanya'ya varmış ve Fransa ile İspanya arasında o zamana kadar devam eden bürudet ve husumeti Fransa Kralı On Beşinci Louis ile akdeylediği (165) "Famille Muahedesi" nam bir muahede-i muhibbane ile bertaraf eyleyip kral-ı mumaileyhe dahi karındaşı Ferdinand misillü İspanya'yı cidden mesut eyleyecek ıslahata teşmîr-i sâk ihtimam eylemiştir.

Fransa ile İngiltere arasında 1762 tarihinde zuhur eden muharebeye hasbe'l-ittifak Üçüncü Charles dahi iştirak eyleyerek eğerçi mağlup olmuş ise de 1778 tarihinde zuhur eden ikinci muharebede dahi Fransa ittifakından ayrılıp sebat ve metanet göstermiş ve bu defa İngilizler mağlup oldukta evvelce İspanya'dan ahzyledikleri Mayorka ve Florida arazisini tekrar istirdada muvaffak olmuştur.

Vakıa bu muharebeler Üçüncü Charles'ı teşebbüsât-ı ıslahatkârisinden bayağı meneylemiş ise de Charles muharebeden fırsat buldukça külli ihtimam ve itina ile yine ıslahata bezl-i makderet eyleyerek yeniden birçok kanallar açmış ve şose yolları küşat etmiş

ve payitaht bulunan Madrid şehrinde ebniye-i âliye inşası ile şehrin ziynetini arttırmış ve tarih-i tabî-i müzehanesini ve botanik bahçesini (166) küşat ve resim akademisini ve mekteb-i harbiye ve bahriyeyi tesis ile terakkiyât-ı fenniye ve sınıaiyeye dahi azîm himmeti görülmüştür. İspanyolların kıyafetleri umum Avrupa kıyafetlerine nazaran biraz vahşiyane görüldüğünden Üçüncü Charles kıyafet-i milliyeyi de ıslaha kalkışmış ise de ahali bu teşebbüsün aleyhine kıyam eyleyerek 1765 senesinde nefis-i Madrid şehrinde azîm bir isyan zuhura gelmiş idi.

Elhasıl Üçüncü Charles karındaşı Altıncı Ferdinand'a hakikaten hayrî-halef addolunacak bir hükümdar çıkıp o zamanlar Cezayir tabyalarının teçhiz eyledikleri korsanlar Avrupa sevâhilini yakıp yıktıkları cihet ile Charles bunlar üzerine bir donanma sevk etmiş idi ise de İspanya'nın terakkiyât-ı bahriyesi gemicilikte maharet ciheti ile bütün dünyanın milletlerine faik olan Cezayirliler ile boy ölçmeye kifayet edecek dereceye gelmemiş olduğundan Üçüncü Charles bu azminde mağlup olmuş idi.

Charles'ın bir büyük azmi dahi Cizvitler aleyhinde görülmüştür. İspanyolların taassubu ve Cizvit ve sair bu kabileden (167) papazların o kıtada çevirdikleri entrikalar malum olup Charles ise böyle kâzibâne taarruzları sever ve beğenir Hristiyanlardan olmadığı cihet ile Cizvitleri alelumum mülkünden ve hatta müsta'merât-ı hariciyesinden bile tart ve ihraç eylemiştir ki kendi zamanına kadar hiçbir İspanyol kralı hiç böyle bir hareket gösterememiştir.

Üçüncü Charles'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Dördüncü Charles eğerçi sulh ve müsâlemete pek ziyade meyyal bir hükümdar idi ise de bu sulhperverliği ıslahat-ı dâhiliye için iltizami ve ihtiyari bir şey olmayıp cenk açmaya kabiliyeti olmadığı ve gayet gevşek ve korkak bir hükümdar bulunduğu için idi. Zevcesi Marie Louise hem güzel hem de hüsnünden ziyade zekâsı ve entrikada kuvvet ve mahareti ile yekta bir kadın olup Manuel Godoy isminde bir senyör ile mercimeği fırına vermiş olduğu hâlde zevcinin hışmına uğramak şöyle dursun bilakis zevci dahi sevdiği merkumun hatırını saymaya ve onun arzularını icra ve tenfiz eylemeye kendisini mecbur addeyleyler idi. (168)

İşte Fransa'da Büyük İnkılap böyle cüretsiz ve kabiliyetsiz bir İspanyol kralı zamanında vukua gelerek cumhurcular Fransa kralı biçare On Altıncı Louis'yi zevcesini idam eyledikleri zaman Dördüncü Charles'a bir gayret gelerek "Ne demek olsun! Dört buçuk türedi koca bir hükümdarı bu felakete düşürmek bütün dünyanın hükümdarları için zül değil midir?" diye bir gayret-i memduha ile kıyam ve Fransa'ya harbi ilan eylemiş ise de böyle bir

hüsn-i gayreti kuvveden fiile çıkaracak adamlardan olmadığı ve o zamanlar ise hükûmet-i cumhuriyenin Bonapart gibi en mahir cengâverleri nerede bir düşman zuhur etse kahır ve tenkil eyledikleri cihet ile biçare Dördüncü Charles bu muharebede mağlubiyet ve makhûriyetten başka hiçbir şeye nail olamayarak 1795 senesinde Fransa ile Bâle Muahedesi'ni imzaya mecbur olmuştur ki muahede-i mezkûre ahkâmınca ba'de-mâ Fransa'ya ilan-ı harp edemeyeceğinden maada hangi tarafta Fransa'nın bir düşmanı zuhur etse onun ile muharebeye girişmeyi dahi taahhüt eylemiş idi.

Fransa'nın bu muahedeyi akdetmekten maksadı (169) o vakitler Portugal ülkesini adeta doğrudan doğruya bir İngiliz ülkesi gibi kendi idareleri altına almış bulunan İngilizleri oradan taredettirmek olması ile keyfiyet bundan mukaddem Portugal tarihinde dahi beyan olduğu üzere Fransa tarafından İngiltere ve Portugal aleyhine ilan-ı harp olduğu ve Portekizler ile İngilizler bi'l-ittifak müdahaleye kıyam eylediği zaman bunlara meram anlatmak hizmeti İspanya'ya tahmil kılınmış idi. Hâlbuki İngiltere'nin şevket-i askeriyesi mukabilinde İspanya'nın kuvveti hiç münzilesinde kaldığından 1805 senesinde Trafalgar nam mahalde İngilizler İspanyol asâkirini bi'l-küllîye perişan eylediklerinden bu mağlubiyet üzerine İspanya'nın müsta'mirât-ı hariciyesinden en güzelleri İngiltere'nin eline geçmiştir.

Gerek bu muharebede ve gerek sair kâffe-i mesail-i siyasiyede Dördüncü Charles adeta Napolyon elinde bir alet-i icraat-ı keyfiye olduğunu görmek ile ve bu gidiş ile işin akıbeti daha fena olacağını hissetmek ile Amerika taraflarındaki müsta'mirât-ı mütebâkiyesine çekilerek oradan mümkün mertebe idare-i umur etmeyi kurmuş ise de kralın bu kararı (170) mücerret zevcesinin sevdalısı bulunan sâlifü'z-zikr Manuel Godoy tarafından güya muhafaza-i sulh için tertip olunmuş bir karar olup hâlbuki kral Amerika'ya kaçtığı zaman ne kendisi İspanya'yı korumak için bir iş görebileceğini ve ne de İspanya'yı kendi başına bir çare bulmaya terk eyleyeceğini ahali piş-i nazar-ı ehemmiyete almışlar ve 1808 senesi Martı'nın On Sekizinci günü Aranjuez nam mahalde azîm bir cemiyet akdolunarak eğer kral Amerika'ya gidecek ise evvela hükümdarlıktan feragat ederek öyle gitmesini ve yerine dahi oğlu Ferdinand'ın kral nasbolunmasını talep eylemişler idi.

Biçare Dördüncü Charles tek kendi başına beladan kurtulmak için buna dahi razı oldu ise de bu zamanlar artık Napolyon'un en büyük devr-i ikbali olarak İspanya'nın akdetmiş olduğu Bâle Muahedesi gibi bir muahede doğrudan doğruya Napolyon'un esareti altına girmek addolunacağından Napolyon Dördüncü Charles'ın ol vechile istifasını kabul etmedi. Vuku-ı istifadan iki ay mürurundan sonra Bayonne nam mahalde Dördüncü Charles ile (171) Napolyon arasında vuku bulan bir mülakatta eğer İspanya tahtından istifa edecek ise oğlu

Ferdinand namına değil belki Fransa İmparatoru Napolyon namına istifa eylemesi lüzumunu ihtar ettiği zaman Charles bu ihtara muhalefet göstermeye kat'a muktedir olamayarak mülkünü Napolyon'a terk ve ferağ etti.

Bu intikal 1808 senesi Mayıs'ının Beşinci günü vukua gelerek ba'de Dördüncü Charles hemen menfa gibi bir suret ile Compiègne nam mahale gönderilip ba'de Marsilya'da ikamete memur edilmiş ve 1811 sene-i miladiyesine kadar Marsilya'da kaldıktan sonra Roma'ya gidip bakiye-i müddet-i ömrünü orada geçirmiştir.

(BEŞİNCİ FASIL)

İSPANYA'NIN FRANSA'YA MAHKÛMİYETİ

AN 1808 İLA 1814

TAFSİL- Avrupa'yı bir devlet-i yekpare hâline koymak için kılıcını çekmiş bulunan Napolyon Bonapart her birini birer suret ile ele geçirdiği krallıkların eski krallarını kaydırarak yerlerine kendi akraba veyahut (172) tarafgirlerinden yeni adamları kral nasbeyler idi ki bundan maksadı dahi ileride bu kralları birer "valiü'l-vülât" mertebesine indirip kendisi şâhen-şâhân-ı cihan olmak idi. Binaenaleyh Dördüncü Charles İspanya taç ve tahtını Napolyon'a terk eylediği zaman Napolyon dahi büyük karındaşı Joseph Bonapart'ı getirip İspanya'ya kral nasbeyledi ki bu hâlde İspanya ülkesi doğrudan doğruya bir Fransa vilayeti oldu kaldı.

Joseph Bonapart anasıl avukatlık tarikinde yetişmiş olduğu hâlde küçük karındaşı Napolyon'un ikbali üzerine mehâmm-ı umur-ı siyasiye ile iştigale başlayarak bir müddet sefaret işlerinde kullanıldıktan sonra Bonapart Napoli Krallığı'nı dahi İspanya gibi zapt ve istilası altına aldığı zaman Joseph'i oraya kral nasbeylemiş idi. Joseph hadd-i zatında pişkin bir adam olup kendisini ahaliye ziyadesi ile sevdirmiş ise de İtalya zadedgânının kibir ve azametleri pek fevkalade olduğundan böyle yeni yetişme bir krala tâbi' olmayı istemeyerek binaenaleyh İspanya Krallığı'na tahvil-i memuriyetinden ziyadesi ile memnun olmuş idi.(173)

Lakin biçare yeni kral yeni tebaasının hiç de enzâr-ı hoşnudîsini celbedemedi. İspanyolların asilzadeliğe riayetleri İtalyanlardan pek çok ziyade olduğu gibi Fransızları zaten dahi istirkab eylemekte bulduklarından daha İspanya'ya gelir gelmez Joseph'i birçok dâhilî isyanlar istikbal eylemiştir.

İspanyolların şu isyanı kral-ı sabık Dördüncü Charles'ın oğlu olup evvelce kendi namına terk-i hükûmet etmiş olduğu Ferdinand'ın ifsat ve tahriki üzerine vuku bulmuş olmak

zannı ile biçare Ferdinand Valençay nam mahalde hapsolunmuş ise de erbab-ı isyan öyle Philippe Ferdinand filan namına değil belki İspanya'nın Fransa mahkûmiyetinden kurtulup kendi istiklaline nail olması namına olarak cenk etmekte bulduklarından Ferdinand'ın hapsi ihtilali teskin etmedikten başka bilakis bir kat daha teşeddüdüne sebep olmuştur.

Bu isyanlar gittikçe şiddetlerini arttıra arttıra bir dereceye varmıştır ki her ne kadar Joseph Bonapart'ın maiyetinde lüzumu kadar Fransız askeri dahi var idi ise de (174) erbab-ı isyan her hâlde yolunu bularak bir defasında nefsi payitaht üzerine yürüdükleri ve Kral Joseph'i oradan püskürttükleri gibi Joseph bir kuvve-i külliye ile avdet ederek erbab-ı isyana galebe eyledikten sonra erbab-ı isyan tekrar kuvvetlerini toplayarak gelip kralı bir daha püskürtmeye kadar gayret ve cesaret göstermişlerdir.

İşte böyle keşmekeş-i ahval içinde Joseph Bonapart 1813 sene-i miladiyesine kadar nasılsa İspanya'da hükûmet sürmeye muvaffak olabilip nihayet umum İspanyol milleti ayaklanmak ile bu defa yalnız payitaht olan Madrid şehrinden değil bütün İspanya memleketinden çıkarak Fransa'ya ilticaya mecbur olmuş idi.

İspanyolların şu son cüretleri Avrupa'dan birçok devletlerin Napolyon üzerine hücum ederek o cihangirin şems-i tâbân-ı ikbalini münhasif etmelerinden neşet etmiştir. Napolyon bu ilk idbârından yakayı kurtarıp da tekrar Fransa'ya gelerek mahut yüz günlük imparatorluğu esnasında eğer a'dâ-yı müttfikasına galebe etse idi (175) İspanyollar üzerine azîm ve cesim bir ordu sevk ederek Joseph'i kahren ve cebren tekrar makamına iclâs edecek idi ise de tahminleri zaten bu derecelere kadar müsait çıkmadığından İspanyol milletini kendisine adavette teşdit eylemekten ise şayet bi't-tekrar ittifakı dâhiline alabilmek ümidi ile kral-ı sabık Dördüncü Charles'ın oğlu Ferdinand'ı bi'l-taltif Yedinci Ferdinand unvanı ile 1814 tarihinde İspanya'ya kral nasbeylemiştir.

İşte Yedinci Ferdinand'ın bu suret ile İspanya'ya kral nasbolunması ba'de Napolyon'un bi'l-külliye sukutu üzerine Avrupa'nın teceddüd-i ahîr devrine girmiş olmasına tesadüf ederek ondan sonrası İspanyol tarihinin de devr-i cedidini küşat eylediğinden o devr-i cedit ve ahîrin vukuat-ı tarihiyesini dahi hülâsa için ber-vech-i ati altıncı bâbımızı küşat eylemek lazım gelmiştir. (176)

(ALTINCI BÂB)

İSPANYA'NIN AHVAL-İ AHİRESİ

AN 1814 İLA

BİRİNCİ FASIL

YEDİNCİ FERDİNAND'IN VEFATINA KADAR

AN 1814 İLA 1833

TAFSİL- Fransa'da vukua gelen Büyük İnkılap bütün Avrupa milletlerini tâbi' oldukları hükûmetin birer kanun-ı esasi ile idare edilmesi ve umur-ı devlet-i hususunda milletin dahi reyi alınması davasına sevk eylemiş olduğundan bu fikir İspanyolların da kafasına girmekten fazla Napolyon kendi karındaşı Joseph'i İspanya'ya gönderdikten sonra İspanyolların yeni krallarına karşı îka' eyledikleri isyanlardan bir maksat dahi kanun-ı esasi olduğunu görerek şayet men-i isyana yardım eder diye 1813 senesinde "Cortes Meclisi" namı ile bir heyet-i mebusan küşat ettirmiş ve binaenaleyh İspanyollar kanun-ı esasi ve heyet-i mebusanın tadını dahi tatmış idi.

Ancak Napolyon evc-i a'lâ-yı şevket ve şanından düştükten (177) sonra Fransa'da Avrupa düvel-i muazzamasının yardımı ile teceddüt ve tesis eden hükûmet-i kraliye cumhurcuların kanunlarını nizamlarını mahveylediği gibi Yedinci Ferdinand dahi İspanya'ya girer girmez Cortes Meclisi'ni kapayıp kanun-ı esasiyi de lağvetmiştir. Hâlbuki İspanya milleti kral-ı mumaileyhi Napolyon intihap eylediği zaman kendi kanun-ı esasilerine riayet etmesi şartı ile kabul eylemiş olduklarından bu kere krallık Cortes Meclisi'ni kapaması o şarta adem-i riayet olduğunu görerek müthiş bir isyana kıyam eylediler. Bu defaki kıyama heyet-i askeriye dahi iltihak eylemiş olduğundan kral artık mukavemetten meyus kalarak 1830 sene-i miladiyesinde heyet-i erbab-ı kıyam tarafından teklif olunan kanun-ı esasiyi kabule mecbur oldu ise de bu kanun evvelki yede makis olmayıp kralı büsbütün hükümsüz bıraktığından Yedinci Ferdinand şu kanundan kurtulmak için çareler aramaya başladı.

İspanya milleti ile Fransa milleti arasında yalnız mevkice kurbiyet ve münasebet olmayıp Fransa'da zuhur eden (178) Büyük İnkılap'ın en büyük tesiri İspanya'da görüldüğü gibi şimdi İspanya'da vazolunan kanun-ı esasinin bilahire Fransa'ca dahi bir büyük tesiri görüleceğini düvel-i muazzamanın yardımı ile kendisini ancak taht üzerinde tutabilen Fransız Kralı On Sekizinci Louis görünce İspanyol kanunperverlerini mahv için azîm bir Fransız ordusunu kendi yeğeni bulunan Duc d'Angoulême kumandasına vererek Yedinci Ferdinand'ın muavenetine göndermiş ve şu hareket-i gayr-i makule İspanyolları tekrar silaha sarılmaya mecbur etmiştir.

İspanyolların kanun-ı esasi davaları Amerika kıtasında bulunan İspanyol müsta'merâtına daha başka bir surette aks ve tesir ederek bunlar hanedan-ı kraliyelerinin

kanun-ı esasi vermek istemediğini görünce bütün bütün İspanya'dan ayrılmak ve her biri kendi başlarına birer hükûmet tesisi davasına kıyam eylemişler idi. Vakıa Yedinci Ferdinand bir taraftan dahi bunlar üzerine asker sevk ederek tedip ve tenkillerine gayret eyledi ise de zaten İspanya cihetinde León Adası'nda "Cortes Hükûmeti" (179) namı ile tesis eden hükûmet-i cumhuriyeye Fransa askerinin dahi muaveneti ile ancak karşı durabilmekte olduğundan Amerika'daki müsta'merâtı üzerine gönderdiği asker hiçbir şeye muvaffak olmadıktan maada nihayet o asker dahi yerli erbab-ı kıyam ile birleştiklerinden Amerika müsta'merâtı kâmilen elinden çıkmıştır.

Cortes Hükûmeti ile edilen muharebâta gelince bu muharebeler senelerce devam ederek nihayet 1833 senesinde artık erbab-ı kıyamda kudret-i mukavemet kalmayacak derecelerde zaaf hasıl olduğundan terk-i silaha mecbur olmuşlardır. Bu mağlubiyet İspanya'da hükûmet-i mutlakayı tekrar tesis eyledi ise de hükûmet-i mutlakanın bekası Fransız askerinin vücudu ile kaim olduğundan devlet ile milleti yekdiğerine düşman addettiren şu hâlin tahsine şayan hiçbir ciheti görülmemiştir.

Yedinci Ferdinand dört defa tehhül eylemiş olduğu hâlde hiçbir zevcesinden erkek evladı dünyaya gelmeyip yalnız Marie Christine namında Napoli prensesinden Isabelle isminde bir kızı doğmuş idi. Hâlbuki (180) Beşinci Philippe nam İspanya kralı "Pragmatique Sanction" namı ile 1813 senesinde neşreylediği bir emr-i kralî ile kadınların İspanya sandalî-i kraliyesi üzerinde hakk-ı tevarüslerini men ve mahveylemiş olduğundan Yedinci Ferdinand kendi kızı Isabelle'i veliaht ittihaz edemeyerek belki karındaşı Don Carlos'un veliaht olması lazım gelir idi. Ferdinand ise mutlaka kızının vâris-i hükûmet olması davasına kıyam eylediğinden 1830 sene-i miladiyesinde kendi tarafından bir emr-i kralî ısdâr ile Pragmatique Sanction'u fesheylemiş ve Isabelle'i validesinin vesayeti tahtında İspanya'ya veliaht olmak üzere ilan etmiştir.

Ancak bu hareket dahi asla harekât-ı makuleden addolunamamıştır. Zira 1833 senesinde Yedinci Ferdinand vefat eylediği zaman karındaşı Don Carlos evvelki Pragmatique Sanction hükmünce İspanya Krallığı hakk-ı veraseti kendisine intikal eylemiş bulunmak davası ile silaha sarıldığından bu hâl İspanya'yı bi't-tekrar ateş-i isyan ve cenk içinde yakıp kavurmaya sebep olmuştur. (181)

(İKİNCİ FASIL)

(MUHAREBÂT-I DÂHİLİYENİN HİTAMINA KADAR)

AN 1833 İLA 1846

TAFSİL- Kraliçe Isabelle henüz sinn-i reşide vasıl olmaksızın Yedinci Ferdinand vefat etmiş bulunmak ile ber-mucib-i vasiyet zevcesi yani kraliçenin validesi Marie Christine vasî nasbolunarak Isabelle'in hükûmeti ilan olunmasını müteakip Yedinci Ferdinand'ın karındaşı ve Isabelle'in amcası olan Don Carlos dahi başına topladığı taraftarları ile ref'-i liva-yı muhalefet ve isyan eylemiş idi.

Hâlbuki İspanya'yı bir kanun-ı esasi altına ithal eylemek davasından hiçbir vakitte hâlî kalmayan guruh dahi Carlisteslerin kıyamını fırsat ittihaz eylemiş olmaları ile artık İspanya'nın her tarafını muharebe-i dâhiliye ateşi istila eyleyerek beş seneden ziyade imtidâd eyleyen muharebeler bütün köyleri ve kasabaları tahribe sebep olmuş idi. Eğer Don Carlos kanun-ı esasi müddeilerinin iddia eyledikleri şeraiti tamamı ile kabul eyleyip onlar ile birleşmiş olsa (182) idi Isabelle aleyhine muvaffak olacağı şüphesiz idi ise de Don Carlos dahi kendi fikrinde hükûmet-i mutlaka davasında bulunup binaenaleyh kanun-ı esasi taraftarlarının irâe eyledikleri asıl şerait-i esasiyi kabul etmediği gibi kabul etmiş görüldüğü şeyler hakkında dahi kanun-ı esasi taraftarlarına emniyet gelemediğinden işte bunların bihakkın ittifak edememeleri nihayet 1839 sene-i miladiyesinde Kraliçe Isabelle ve validesi Marie Christine'in galebesini temin edebilmiştir.

Sene-i mezkûrede Don Carlos mağluben İspanya hududundan harice tart ve teb'id olunduktan sonra muharebe-i dâhiliye meydanında yalnız kraliçe ve validesi ile kanun-ı esasi taraftarları kalarak fakat Carlisteslerin bakiyesi kanun-ı esasi taraftarları ile birleşerek bunların firkaları daha ziyade ehemmiyet peyda eylediğinden ve Isabelle ise vakıa henüz sinn-i reşide vasıl olmamış bulunmak ile beraber bazı şerait-i esasiyeyi kabule müstait görüldüğünden validesi Marie Christine 1840 sene-i miladiyesinde vasîlikten istifa eylemiş ve bunun üzerine "Cortes" (183) namı ile içtima eden âyan ve ekâbir meclisi Espartero isminde bir generali Isabelle'e vasî tayin ederek general-i mumaileyh öteden beri kanun-ı esasi taraftarı tanındığı cihet ile bu vesayet ahalinin bayağı sükûnetini mucip olmuş idi.

Hâlbuki saray-ı kralîde hükûmet-i mutlakanın lezaizi ile müstefit ve mütelezziz olanlar General Espartero'yu dahi kanunperverlik efkârından vazgeçirmeleri üzerine ahali generalden müteneffir olarak tekrar silaha sarılmaları ile yeniden alev-rîz-i iştilal olan bu ateş dahi birkaç sene müddet İspanya'yı tahrip eyledikten sonra General Espartero erbab-ı kıyama galebeden aciz kalmış ve vasîlik makamındaki kararını firara tebdil etmeye mecbur olmuştur.

Şu kadar ki General Espartero'nun firarı senesi olan 1843 senesinde Kraliçe Isabelle dahi ispat ve ilan-ı rüşd eyleyerek ve kendisinde kanun-ı esasiye bayağı istidat veyahut

mecburiyet hissölunarak fakat eâzım-ı erkân-ı devletın muhalif bulunduğunu gören erbab-ı kıyam taraf taraf be-tekrar silahlanıp muharebeye başlamışlar (184) ise de bu defa hükümdarları namına ve hükümdarları aleyhine muharebe etmeyip belki hükümdarı dahi memleketi bir kanun-ı esasi ile ihyadan meneyleyen âyan namına ve onların aleyhine muharebe eylediklerini ilan ederler idi. Genç kraliçe erbab-ı kıyama gâh güleryüz ve gâh kılıç ucu göstererek hele defaat ile edilen muhaberele ve istişarele üzerine kanun-ı esasi taraftarları biraz kendi davalarından vazgeçmek ve biraz da kraliçe tarafından onlara hürriyet ve umur-ı devlete hakk-ı nezaret verilmek sureti ile harb-i dâhilîyi bayağı teskine muvaffak olabılmıştır.

Vakıa ondan sonra İspanya'nın bazı cihetlerinde be-tekrar birtakım fırkalar peyda olarak genç kraliçeyi rahatsız etmekte devam eylemiş ise de bunlar kanun-ı esasi taraftarları olmayıp belki kraliçenin yeğenlerinden Don Francisco'nun tahriki ile meydana çıkmış şeyler olduğundan Kraliçe Isabelle "Eğer muradınız lezzet-i hükümdarî ile şirin-mezâk olmak ise buyurunuz beraber hükümet edelim. Benim size muhabbet ve mecburiyetim dahi vardır. Bir de nikâh-ı akt ile beni de bahtiyar etmiş olursunuz." (185) vadisinde teklifler ile elçiler gönderdiğinden ve Don Francisco ise bu teklifleri ümidinden fazla bularak ez-can ü dil kabul eylediğinden 1846 sene-i miladiyesinde Isabelle ile Francisco'nun nikâhları kıyılarak ondan sonra artık hiçbir fırkayı tahrik edecek meydanda bir kuvve-i muharrike kalmaması ile İspanya'da Kraliçe Isabelle de biraz rahat ve huzur yüzü görebilmiştir.

(ÜÇÜNCÜ FASIL)

ISABELLE'İN HAL'İ İLE AMÉDÉE'NİN FERAGATİNE KADAR

AN 1845 İLA 1873

TAFSİL- Bu devir artık İspanya'nın ahval-i ahîresini hâvi olan devir demektir. Yukarıki fasılda bazı ahval-i tarihiyesi hikâye olunan Kraliçe Isabelle zamanımızda İspanya tahtından hal'olunarak Fransa'ya çekilmiş olan zattır.

Mumaileyha bazı kadınlarda ve bhusus kraliçelerde görülen hevesât ile heves-nâk olmaktan kat-ı nazar olunur ise hakikaten İspanya tahtına cülus eden hükümdarların en iyilerinden birisi addolunabilir. (186)

Müddet-i hükümetinin işbu kısım-i sanisinde İspanya'nın Fas ve Marakeş Devleti ile vukua gelen bazı münazaât-ı siyasiye ve harekât-ı askeriye tefevvuk ve galebe ile netice

bularak hatta Afrika üzerinde kâin bazı İspanyol mevâki'-i askeriyesinin ve ona inzimam ile yeniden bazı noktaların dahi İspanya'ya olan revâbiti teyit ve tahkim kılınmıştır.

Şu kadar ki ta Fransa Büyük İnkılabı'nın aks-i sademâtı tesiratından olmak üzere İspanya'da bir büyük fırka kanun-i esasi davalarında ısrar eyleyerek hükûmet tarafından gösterilen mümanaat-ı şedide üzerine bunlar dahi şiddetlerini arttıra arttıra kanunperverliği cumhurculuğa kadar vardırılmış ve her memlekette heyet-i askeriyenin hükûmete itaat-ı tamme ile bu misillü mübâhis-i siyasiye ve inkılabiyeye karışmaması umumi bermutat iken İspanya'da bilhassa heyet-i askeriyeye erbab-ı inkılabı iltizam eylemiş bulunduğu Kraliçe Isabelle'in işbu kısım-i sani-i hükûmeti dahi birkaç defa askerinin kıyam ve isyanı ile bizar edilmiştir.(187)

Hele 1868 sene-i miladiyesi eylülünde bu isyan bir daha tekrar edip fi'l-hâl taammüm dahi eylemiş bulunduğu Kraliçe Isabelle kendisini payitahtta bir türlü barındırmamış ve Fransa tarafına vuku-ı firarından sonra erbab-ı isyan yalnız kendisinin değil mensup olduğu Bourbon Hanedanı'nın dahi hükûmetten sukutunu ilan eylemiştir.

Bu isyanı müteakip teşekkül eden hükûmet-i muvakkate İspanya'nın her tarafında asayiş iadeye serian ve acilen bezl-i mechûd ve makdûr eyleyerek maahazâ dâhilî karışıklıklar bir buçuk iki sene kadar devam eyledikten sonra intihab-ı umumi-i millet ile azası tayin olunan azîm bir meclis-i millî tarafından İtalya Kralı müteveffa Victor Emmanuel'in mahdumlarından olup Aoste Dukası bulunan Prens Amédée İspanya Krallığı'na davet olunmuştur.

Vakıa kral-ı müşarünileyh erbab-ı fazl ve liyakatten bulunmak ile İspanyolları memnun etmek için her türlü say ve gayrette kusur göstermemek şevki ile 1870 senesi teşrinisanisinde İspanya'ya gelmiş ise de Kraliçe Isabelle'e pederi tarafından nakl-i veraset edildiği zaman (188) hakk-ı veraset kendisinin olmak üzere meydan-ı iddiaya çıkan Don Carlos bu defa kendi mensup olduğu Bourbon Hanedanı'ndan bi'l-külliye İspanya tahtından teb'îd ile büsbütün yabancı bulunan Savoie Hanedanı'ndan bir prensin gösterilmesini kat'a kabul ve tecviz edemeyerek silaha sarılmış ve başına topladığı epeyce bir fırka ile azîm dağlara iltica eyleyerek fırsat buldukça hücum ve sıkıştıkça ricat sureti ile muharebede devam eylemiştir.

Bu hâl dahi üç sene kadar devam eyledikten sonra Kral Amédée artık bu meşguliyet-i harbiyeye ve ihtilâlât-ı dâhiliyeye tahammül edemeyerek 1873 sene-i miladiyesi şubatında krallıktan istifasını vermiştir.

(DÖRDÜNCÜ FASIL)
İSPANYA'NIN AHVAL-İ AHİRESİ
AN 1873 İLA ...

TAFSİL- Kral Amédée hükûmetten istifasını verdikten sonra Don Carlos bunca seneden beri dide-dûz-ı enzâr olduğu taht-ı kraliye artık bi't-tab' yol açıldığı itikadı ile olanca himmet ve gayretini (189) sarf-ı istimalde kusur etmemiş ise de diğer cihetten mahlû' Isabelle kendi hukukundan feragat etmeyip bilakis neşreylediği bir protesto namede eğer kendi oğlu Alphonse'un hakk-ı hükûmeti kabul ve tasdik kılınır ise o zaman kendi hukuk-ı hükümdarisinden feragat eyleyeceğini ilan eylemiş bulunması ile bu hâlde her nasıl olsa Bourbon prensleri ile uğraşmak lazım geleceği mütalaası İspanya'nın umumi Cortes Meclisi'ni bir hayli düşündürüp nihayetü'l-emr ittihadı karîb-i aplebiyet-ârâ ile hükûmet-i cumhuriyenin ilanına karar verilmiştir.

İlm-i hukuk uleması beyninde arîz ü amîk mübahasât ve münazaâtı müstelzim olduğu üzere efkâr-ı müdekkikîn eşkâl-i hükûmetten hangisinin milletler için mucib-i hayr olacağını tayinde mütereddît iken hemen her memlekette birtakım ikbal-perestler halka cumhuriyet fikrini ilka' eyleyerek şayet bir fırsat bulup da hükûmet-i mezkûreyi ilan edebilecek olurlar ise zimâm-ı idareyi kendi yed-i istibdatlarına aldıkları ve o hâlde birçok türedi makulesi adamların etvâr-ı hükümdarîyi takınarak cihanı (190) kasıp kavurdıkları hemen her memlekette görüldüğü gibi bu hâl İspanya'da dahi tamamı ile vaki olmuş idi. Hususan İspanya'da asıl zorbalık efkârı heyet-i askeriyede bulunduğundan bunların halk üzerindeki tecebbür ve tahakkümleri istibdatın en şeni bir suretini alması ile İspanya içinde kendini bilen ahali zikrolunan hükûmet-i cumhuriyeden asla memnun kalamamışlar idi.

Hâlbuki diğer cihetten Carlitesler Kral Amédée aleyhindeki hücumlarını bu kere cumhuriyet taraftarları aleyhine tahvil eyleyerek muharebe-i dâhiliyede devam gösterdiklerinden hükûmetin istibdatından memnun olmayan ahali dahi bunlara inzimam ve iltihak ile firklarını büyülttükçe büyültmeye başlamışlardır.

Bundan evvelce dahi bi'n-nisbe ihtar kılındığı vechile Büyük İnkılap zamanından beri Fransa tarafında politikaca her ne renk ve suret görünür ise İspanya tarafına dahi akseylemek âdet gibi bir suret olmuş olduğundan bu defaki İspanya Cumhuriyeti Fransa tarafında dahi son cumhuriyetin teşekkülü zamanına müsadif olarak İspanyol (191) cumhurları her ne kadar Fransa cumhurlarından muavenet intizarında bulunmuşlar ise de kocadır gibi a'kal-ı eâzımın inzimam-ı himmeti ile Fransa cumhuriyet-i ahîresi pek mutedil ve adeta bir hükûmet-i

müstakileye karfîb surette tesis edilmiş bulunduğundan İspanyolların tahayyül eyledikleri muavenet vukua gelmedikten başka İspanya Cumhuriyeti aleyhinde yine İspanyol milletince hasıl olan nefret dahi yardım eyleyerek bu cumhuriyet nihayet iki sene kadar devam eyledikten sonra Cortes Meclisi mahlû' kraliçe Isabelle'in ilan nağmesini bir teklif-i ehaff olmak üzere bi't-telakki oğlu bulunan Alphonse'un 1875 sene-i miladiyesinde On İkinci Alphonse unvanı ile makam-ı kraliye davet eylemiştir.

İşte el-hâletü hâzihi İspanya taht-ı kralisinde ferman-fermâ-yı hükûmet olan zat işbu On İkinci Alphonse'dur ki cülusundan beri eğerçi dâhil-i memlekette belli başlı bir isyan ve ihtilal zuhur etmemiş ise de cumhurculuk ve kızıl cumhurculuk ve sosyalist gibi türlü türlü unvanlar ile muanven olan ve esas fikir (192) ve emelleri bütün Avrupa hükûmât-ı hâzirasını mahveyleyerek cihanı bir hükûmet-i umumiye-i cumhuriye hâline koymaktan ibaret bulunan guruh-ı müthiş İspanya'da dahi ifsadât-ı hafiyelerini icrada berdevam olarak hatta geçenlerde bunlardan bir suikastçi kralın hayatına kasteylediği hâlde muvaffak olamayarak maa-hazâ kanunen ceza-yı idama düşür edilmiştir.

(İFADÂT-I UMUMİYE)

Avrupa milletlerinden şimdiye kadar tarih-i hususisini yazmış olduğumuz on bir milletin nazar-ı tarihinde ilk ispat-ı vücut edişlerine dair verilen malumattan anlaşılmiş olacağı üzere milel-i mevcudenin hudud-ı etnografiyesini tayin eyleyen şey milletler beynindeki muharebât-ı medideden ibaret ise de bu muharebâtı îka' eyleyen milletlerden hiçbirisi buldukları mahallerde birdenbire zuhur etmiş olmayıp cümlesi Asya taraflarından muhaceret-i umumiye ve azîme ile gelmişlerdir. İmdi bunlardan hangileri en eski zamanda gelmiş ve başka muhacirler tarafından tart ve defolunamayacak surette yerleşip muahharen o yerlere gelen bazı muhacirîn-i perakendeyi (193) dahi kendi milliyetleri ile milletlendirmiş olan ahali sakin oldukları mahallerin ahali-i kadime ve asliyesinden addolunurlar.

İşte İspanyol milleti böyle sakin oldukları mahallerin ahali-i kadimesinden addolunacak esaslı bir millet iken yukarıdan beri vermekte olduğumuz malumat-ı tarihiyeden anlaşılmiş olacağı üzere bu millet iki azîm inkılap görmüştür ki bu inkılaplar ile milliyet-i kadimelerini hemen külliyyen tadil etmişlerdir. O derecelerde ki bugün görülen bir İspanyol'u alıp da milattan bin sene kadar evvelki Kelt-İberlerden birisinin yanına götürsek ikisi arasında ne çehre ve simaca ne lisanca ne de ahlak-ı milliyeye hiçbir münasebet bulamayacağımız derkârdır.

Bu iki inkılabtan birisi Romalıların İspanya'yı istilaları üzerine görülen inkılabtır. Derun-ı tarihte dahi görülmüş olduğu üzere İspanyollar Roma tâbiyeti altında buldukları asırlar zarfında o kadar Romalılaşmış idiler ki hatta Roma eâzımından birçoğu İspanyol olmak (194) üzere yetişmişler idi. Bu inkılap İspanyol sülale-i kadimesine Latin sülalesini aşlamak hususunda o kadar büyük bir tesir gösterememiş ise de İspanyolların lisan-ı kadimini adeta külliyyet üzere Latinleştirmek cihetinden dolayı ahlak-ı milliyeye dahi bir inkılab-ı külli göstermiştir.

İkinci inkılap Arapların İspanya'yı istila eylediği zaman görülmüştür. Malum olduğu üzere Araplar İspanya'yı adeta külliyyen istila ederek şariat-ı İslamiye ahkâmına itbâ' etmek isteyenler şimale doğru çekilip gitmiş iseler de İspanyolların kısımları aaglebi adalet-i şeriye sayesinde mutmain ve müreffehen yaşayarak bunlardan dahi bir kısm-ı küllisi diyanet-i İslamiye'yi kabul eyledikten sonra Araplar ile kız alıp kız vermeye başlamaları ile bu hâl İspanyol kanına Arap kanının iltihakını hemen tamim eylediği gibi muahharen İspanya'da İslam'a inkıraz geldiği zaman İslam'dan birçokları Hristiyan mezhebini kabul edince Hristiyanlar dahi onlar ile kız alıp kız vermeye başlayarak bu da iki millet-i kadimeyi kan hususunda birleştirmek (195) ameliyat-ı cesimesini hemen ikmal eylemiştir. Bu sebebe mebnidir ki Gal kavmi kadiminin İspanyol cihetinde kalan efradından muahharen haber verdiğimiz iki inkılabı geçirdikten sonra teşekkül eden bir ferdî fizyoloji fennî kavâidince tatbik edilecek olsa Gal cinsinin Fransa cihetinde görülen kadd ü kamet levendanesi ile tenasüb-i aza ve endamı içinde garp cinsine mahsus olan renk esmerliği ve sakal hafifliği ve göz ve kaş karalığı besbelli olarak görülür. Bu ihtilât ve iştirak ve imtizaç ise lisan ve ahlak-ı milliyede daha bedihi bir suret ile müşahede olunur.

Haber verdiğimiz şu iki inkılab-ı azîmin İspanya milletince ehemmiyeti o kadar büyüktür ki eğer en sonraları engizisyon idare-i zalimesi memuriyet-i tahrib-kârisinde ısrar etmemiş olsa idi bugün İspanyol milletinin Avrupa'ca hiçbir millete kıyas kabul edemeyecek derecelerde terakkiyât-ı maliye ve maneviye ile en fazıl ve en mesut bir millet olması lazım gelir idi. Zira elyevm Avrupa'nın envâr-ı celile-i maarifinin mişkâtı iki sayeden (196) muhammer olup bunun birisi terakkiyât-ı kadime-i Yunaniye'ye vâris ve onu tevsie sâî olan Latin mayası ile diğeri dahi Arap mayasıdır ki hâlbuki engizisyon cemiyeti gerek dinen ve gerek siyaseten her ne maksatta mübteni olur ise olsun kendi gayret-i mutaassıbânesine muhalif olan her şeyi mahveyletiği sırada fazilet-i Latiniye ve Arabiye semerâtını dahi mahva kadar yürümüş ve yalnız bunun ile de iktifa etmeyerek Amerika keşfiyât-ı cedidesi İspanya'yı altın külçeler ile doldurmak derecesine götürdüğü hâlde mücerret engizisyonun cihan-

berendâzâne mezalimi seyyiesi ile sanayi ve ziraat ve ticaret erbabı yani asıl menâbi' hakikaten servet mahv ü perişan edilerek Amerika mahsulü olan altınlar dahi Fransa imparator-ı meşhuru Şarlman'ın bir tırnağına değeri olamayan birtakım mecânîn-i hükümdarânın Şarlman'ı takliden bütün Avrupa'yı yekpare bir devlet hâline koymak için açtıkları muharebe-i mecnunanede telef olup gitmiştir.

İşte bu sebebe mebnidir ki bugünkü günde İspanyollar Avrupa'nın en cahil ve en mütedenni ve en fakir bir milleti (197) olup kalarak son hükümdarlarından bazılarının himem-i azîme-i maarif-perverileri bile onları şu tedenni ve tehirden kurtaramamıştır.

Bizim şu İspanya ve ileride gelecek İtalya tarihince en büyük teessüfümüzü mucip olan bir şey var ise o dahi hanedan-ı Benî Ümeyye'nin başlamış oldukları garp fütuhâtı yarıda kalarak itmam edilememiş bulunması kaziyesidir. Eğer ilk teşekkül eden hilafet Benî Ümeyye'nin evâsıt ve evâhir devri birtakım şıkak ve nifaka tesadüf etmemiş olsa idi bugün adeta bütün Avrupa'yı Müslüman göreceğimize asla şüphe etmez idik. Zira Endülüs guzât-ı Müslime'si Pirene Dağları'nı geçerek Fransa'nın cenup taraflarını çalkadıktan sonra pişdarları Paris nevâhiyesine doğru ilerledikleri hengâmede Araplar gemicilikteki maharetlerini arttırarak Sicilya ve İtalya taraflarını da istila eyledikleri gibi biraz sonra guzât-ı Osmaniyan dahi Macaristan ve Hırvatistan ve Avusturya'yı ba'de-l-istila ileri akıncılarını Bohemya'ya kadar göndermişler idi. O zamanlar Rusya'nın dörtte üçü Tatar millet-i Müslime'si (198) elinde bulunduğundan işte teknil Avrupa İslam ayağı altına açılmış demek idi. Çünkü Avrupa'nın sülüsân kısm-ı cenubîsi İslam elinde bulunduktan sonra Almanya'nın bir miktarı ile İngiltere ve Danois memleketlerini bir cümlede çiğneyip münce mid Şimalî Denizi'ne kadar varmak işten bile değil idi.

Bunu bir hülyadan ibaret zannetmemelidir. Bu bir hakikat-i mahzâdır. Ve mahzâ Endülüs'teki Arabân meyanında birtakım edâni-i eşirrâ o kıta-i azîme kuvve-i bi-nihâyesini sefk-i dimâ'-yı yekdiğeri ile israf eyledikleri için kuvvet-i İslamiye'nin en büyük bir üssü'l-hareketi perişan olduğundan dolayı bu muvaffakiyet-i uzmâ akim kalmıştır.

İşte İspanya tarihinin bizim gözümüzü açacağı en büyük safha-i hikmet bundan ibarettir.

Ehl-i İslam ile Yahudilerin İspanya'dan tart ve ihracından sonra o güzel kıtada iş işleyecek dest-i maharet kalmadığından dolayı vukua gelen tedenni ve zaruret kıta-i mezkûreyi acınacak bir hâlde bulundurduğu esnada akil ve çalışkan birkaç hükümdarın himem-i mahsuse-i müceddidâneleri (199) tamam-ı mülkü ihya edecek iken Fransa İnkılab-ı

Kebiri vukua gelerek İspanya'nın birtakım muharebât-ı beyhudededen sonra Fransa tahakkümü altına girmesi ve daha sonra kanun-ı esasi muharebâtının ortalığı hercümerç etmesi şu bedbaht memleketi mehleke-i hevî-nâk-i inkıraza doğru tesriden başka bir netice gösterememiştir.

Şu ifade-i umumiyemizde Şarlken misillü hükümdarların İspanya tac-ı kralisinden maada İtalya ve Almanya ve Pays-Bas taraflarından birçok memalik tacını ser-gurur ve tazimlerinde cemetmiş olmalarına hiçbir ehemmiyet vermek istemez idik. Zira husulleri birtakım izdivaçlar ile intikalât-ı irsiyeden ibaret suret-i sehl ile vuku bulan bu vüsat ve şevketin İspanya için ne maddi ve ne de manevi hiçbir faidesi olmadıktan fazla tevarüs muharebâtı ve Pays-Bas ihtilâlâtı gibi muharebât İspanya'nın kuvvetini israf ve ihlâke sebebiyet gösterdiğinden dolayı muzır dahi addeyleriz.

İspanyolların şimdiki derece-i maarif ve sanayileri kitabımızın evvelinde tarih-coğrafya bahsinde haber verilmiş (200) olduğundan onu burada tekrara hacet olmayıp bu milletin etvâr ve istidat-ı hazırı hakkında şu kadcılık bir söz ile iktifa eyleriz ki İspanyollar tedenniyât-ı azîmelerinden kat-ı nazar her hâlde sözlerinde sadık ve dostluklarında sabit adamlar olup şu kadar ki dince taassuplarından maada ırzca dahi taassupları berkemal olduğundan kadın ve erkek herkes bellerinden ve ellerinden ayrılmayan bir nevi hançerler vasıta-i intikam olmak üzere istimalden hemen hâlî kalmazlar. Bir milletin ırzca taassubu fevka'l-hadd kıskançlığından neşet eyleyeceği aşikâr olup filvaki İspanyollarca gerek kadınların ve gerek erkeklerin kıskançlıkları bir derecededir ki âşığına hıyanet eden âşığa veyahut âşıkasına hıyanet eden âşık mutlaka ve behemehâl yekdiğerinin hançer-i intikamına uğramak muhakkaktır.

İntiha

(İSPANYA TARİHİ) FİHRİST

Sahife

- 2 MUKADDİME
- 3 İCMAL-İ AHVAL-İ COĞRAFIYE
- 8 İSPANYA TARİHİNİN TAKSİMÂT-I ESASİYESİ
(BİRİNCİ BÂB) İBTİDA-YI AHVAL
- 14 BİRİNCİ FASIL- ROMALILARIN VÜRUDUNA KADAR
- 19 İKİNCİ FASIL- PUNİK MUHAREBÂTI İLE ROMA'NIN İSPANYA'YI İSTİLASI
- 23 ÜÇÜNCÜ FASIL- BARBARLARIN İSTİLASI
- 27 DÖRDÜNCÜ FASIL- VİZİGOTLAR
(İKİNCİ BÂB) ENDÜLÜS'TE DEVR-İ ŞEVKET-İ İSLAM
- 36 BİRİNCİ FASIL- İBTİDA-YI İSTİLA-YI İSLAM
- 43 İKİNCİ FASIL- ENDÜLÜS VİLAYET-İ EMEVİYESİ
- 48 ÜÇÜNCÜ FASIL- ENDÜLÜS HİLAFET-İ EMEVİYESİ
(ÜÇÜNCÜ BÂB) HÜKÛMAT-I İSLAMİYE'NİN İNKISAMI İLE ZEVALİNE KADAR
- 79 BİRİNCİ FASIL- HİLAFETİN İNKISAMI İLE MURÂBITÎN'İN ZUHURUNA KADAR
- 89 İKİNCİ FASIL- HÜKÛMAT-I NASRÂNİYE'NİN İSTİRDAD-I MEMALİK EDİŞLERİ
- 96 ÜÇÜNCÜ FASIL- MURÂBITÎN VE SAİR ARAP MÜSTEVLİLERİ
- 103 DÖRDÜNCÜ FASIL- HÜKÛMAT-I NASRÂNİYE'NİN TERAKKİYÂT-I İSTİLAKÂRANELERİ
- 111 BEŞİNCİ FASIL- GİRNATA HÜKÛMT-İ İSLAMİYE'SİNİN İNKIRAZINA KADAR
(DÖRDÜNCÜ BÂB) İSPANYA'NIN DEVR-İ CİHANGİRANESİ

- 119 BİRİNCİ FASIL- ŞARLKEN'İN ZUHURUNA KADAR
- 127 İKİNCİ FASIL- ŞARLKEN'İN DEVR-İ CİHANGİRÎSİ
- 136 ÜÇÜNCÜ FASIL- İSPANYA'NIN KEMAL-İ ŞEVKETİ
(BEŞİNCİ BÂB) İSPANYA'NIN DEVR-İ İNHİTATI
- 140 BİRİNCİ FASIL- ENGİZİSYONUN YAHUDİLER İLE İSLAM HAKKINDAKİ
MEZALİMİ
- 145 İKİNCİ FASIL- MÜSTEMLEKÂT-I HARİCİYENİN ELDEN ÇIKMASI
- 150 ÜÇÜNCÜ FASIL- İSPANYA TEVARÜSÜ MUHAREBÂTI'NIN NİHAYETİNE
KADAR
- 156 DÖRDÜNCÜ FASIL- BÜYÜK İNKILAP'IN İSPANYA'YA TAALLUKATI
- 171 BEŞİNCİ FASIL- İSPANYA'NIN FRANSA'YA MAHKÛMİYETİ
(ALTINCI BÂB) İSPANYA'NIN AHVAL-İ AHÎRESİ
- 176 BİRİNCİ FASIL- YEDİNCİ FERDİNAND'IN VEFATINA KADAR
- 181 İKİNCİ FASIL- MUHAREBÂT-I DÂHİLİYENİN HİTAMINA KADAR
- 185 ÜÇÜNCÜ FASIL- ISABELLE'İN HAL'İ İLE AMÉDÉE'NİN FERAGATİNE
KADAR
- 188 DÖRDÜNCÜ FASIL- İSPANYA'NIN AHVAL-İ AHÎRESİ
- 192 İFADE-İ UMUMİYE